

Sanna Aaltonen & Riitta Högbäcka (toim.)

Umpikujasta oivallukseen

**Refleksiivisyys
empiirisessä
tutkimuksessa**

UMPIKUJASTA OIVALLUKSEEN

Sanna Aaltonen ja Riitta Höglbacka (toim.)

UMPIKUJASTA OIVALLUKSEEN

Refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa

Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 164

NUORISOTUTKIMUSSEURA RY.
NUORISOTUTKIMUSVERKOSTO

Copyright ©2015 Tampere University Press ja tekijät

Kustantaja TAMPERE
UNIVERSITY
PRESS

Myynti:

verkkokauppa@juvenesprint.fi

<https://verkkokauppa.juvenes.fi>

Ulkoasu

Maaret Kihlakaski

 VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

ISBN 978-951-44-9785-8

ISBN 978-951-44-9786-5 (pdf)

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2015

Sisällys

JOHDANTO

<i>Riitta Höglbacka ja Sanna Aaltonen</i> Refleksiivisyyden ulottuvuudet	9
---	---

TUTKIMUSKATSE TUTKIJAA

<i>Johanna Lindh</i> Antropologin refleksiivisyys tutkijan oppimisena	35
--	----

<i>Kirsi Nousiainen</i> Narratiivinen haastattelu performanssina tuetun asumisen yksikössä. Kun päihdeongelma ja mielen sairaus ovat osallisina näyttämöllä	61
--	----

<i>Lotta Kokkonen ja Miikka Pyykkönen</i> Tutkija, tukija vai ystävä? Neuvotteluja vallasta ja luottamuksesta maahanmuuttajien haastattelututkimuksessa	89
--	----

TUTKIMUKSEN VÄLINEISIIN JA AINEISTOIHIN KOHDISTUVA REFLEKSIIVISYYS

<i>Tiina Sotkasiira</i> Kun aineisto ei riitä. Monimenetelmäisyys metodologisena ja käsitteellisenä oppimisena	117
--	-----

<i>Heidi Paavilainen</i> Käyttäjätiedon tulkintaa empaattisesti	141
--	-----

<i>Ulla-Maija Salo</i> Simsalabim, sisällönanalyysi ja koodaamisen haasteet ...	166
--	-----

<i>Jenni Helenius, Sanna-Mari Salonen-Hakomäki, Hanna Vilkkä, Anita Saaranen-Kauppinen & Jari Eskola</i> Teorian ja empirian vuoropuhelu tutkimuksessa: reflektioita ja ratkaisuja	191
--	-----

REFLEKSIIVISYYS SUHTEESSA TIETEEN TEKEMISEN KONTEKSTEIHIN

<i>Katri Otonkorpi-Lehtoranta & Hanna Ylöstalo</i> Kokemuksia kokemuksista. Tutkimustiedon palauttaminen kentälle	221
---	-----

<i>Simo Sarkki & Jari Niemelä</i> Toistuvuuden taika: refleksiivinen tiedontuotanto tutkijan ja tiede-politiikkakytkösten näkökulmista	246
--	-----

<i>Jaakko Suominen</i> Hankehakujen ja rahoituksen tutkimusta ohjaava vaikutus. Omaan arkistoon perustuva retrospektiivinen toimija-analyysi	269
---	-----

Kirjoittajat	296
--------------------	-----

JOHDANTO

Riitta Höglbacka ja Sanna Aaltonen

REFLEKSIIVISYYDEN ULOTTUVUUDET

Ihmistieteisiin liittyvässä nykykeskustelussa on tunnistettavissa kaikenlaisen refleksiivisyyttä koskevan puheen lisääntyminen. Refleksiivisyydestä näyttää tulleen erityisesti laadullisia tutkimusmenetelmiä käyttävän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen uusi imperatiivi, joka löytyy yhä useammin ainakin mainintana niin luentoja otsikoista kuin tutkimusraporteista. Useimmiten sillä tarkoitetaan herkistymistä tutkijan vaikutukselle tutkimukseen sen kaikissa vaiheissa. Äärimmilleen vietynä teemaan uppoaminen tuottaa tutkijan oman navan ympärillä pyörivää kohinaa ja jaarittelua, joka ei vie tutkimusta eteenpäin (ks. esimerkiksi Patai 1994, sit. Pillow 2003, 176–177). Vaikka siis kriittisen tutkimuskatseen kääntäminen tutkijaan ja tutkimusprosessiin on ollut yhtäältä tervetullutta ja tarpeellista, se voi johtaa siihen, että tutkijan position pohdinnat syrjäyttävät tutkimuksen varsinaisen tehtävän, uuden tiedon tuottamisen yhteiskunnasta ja elämismaailmasta.

Tässä kirjassa refleksiivisyys otetaan vakavasti, mutta ilman kohinaa. Kirjan luvuissa tartutaan refleksiivisyyden käsitteeseen ja pohditaan kriittisesti sen tarjoamaa näkökulmaa tutkimuksen tekemiseen ja erityisesti tilanteisiin ja prosesseihin, joita voi pitää tutkimuksen ongelmakohtina. Suurimmassa osassa aiempia refleksiivisyyttä pohtivia

tekstejä keskitytään kapeasti tutkijan persoonaan. Vaikka on tärkeätä kääntää tutkimuskatse tutkijaan, oleellista on myös ymmärtää refleksiivisyys laajemmin suhteessa tutkijaa ympäröivään maailmaan. Tässä kirjassa refleksiivisyyttä tarkastellaan tutkijan positioiden ja tutkijan ja tutkittavien suhteiden lisäksi suhteessa tieteen kenttään, rahoittajiin, teorioihin ja yhteiskuntaan. Vähemmälle huomiolle jäävät kollektiiviset reflektiot eli kriisipohdinnat jonkin tieteenalan statuksesta, tarpeellisuudesta ja kyvystä tuottaa relevanttia tietoa muuttuvassa maailmassa. Kirjassa refleksiivisyys tarkoittaa siis sen ymmärtämistä, miten eri kontekstit lähtien tutkijan asemasta ja käyttämistämme käsitteistä ja välineistä aina tutkimuksen yhteiskunnallisiin ehtoihin vaikuttavat tutkimukseen.

Yhtenä kirjaa jäsentävänä käsitteenä on refleksiivisyyden ohella umpikuja, jolla viittaamme laajasti tutkimuksenteon ongelmiin ja haasteisiin. Jonkinlaisia umpikujia tulee vastaan kaikille tutkijoille, mutta harvassa raportissa tutkimusprosessin kulkua voi esitellä siinä laajuudessa, että siinä näkyisivät sivuaskeleet. Useimmiten ne siivotaan pois ja tuotetaan kuvaus tutkimuksen teosta suoraviivaisena matkana tutkimuskysymyksistä kentän kautta tuloksiin (ks. kuitenkin Nairn ym. 2005). Tämä kirja vie noille sivupoluille ja umpikujille, mutta johdattaa myös ulos sieltä. Refleksiivisyys on kirjan luvuissa keino ja lähestymistapa, jolla voi löytää työvälineitä tutkijuuden kriittiseen arviointiin, kenttäkokemusten käsittelemiseen ja tutkimuksen tuloksiin liittyvien ratkaisujen tarkentamiseen. Joskus tällainen pohdinta vie koko tutkimuksen uusille urille. Vaikka teos pyrkii tuomaan esille tutkimuksenteon realismia, se ei glorifioi epäonnistumisia tai toimi tutkijoiden tunnustuksellisen synninpäästön kanavana. Lukujen pääosassa ei ole tutkija, vaan tutkimus ja ne kysymykset, joihin tutkimuksella halutaan etsiä vastauksia.

Avaamme seuraavaksi refleksiivisyyden käsitettä nimenomaan metodologisena apuvälineenä. Tämän jälkeen tarkastelemme erikseen refleksiivisyyden kolmea ulottuvuutta: refleksiivisyyttä suhteessa tutkijan asemaan ja tutkimuksen vuorovaikutuksellisuuteen; refleksiivisyyttä suhteessa aineistoihin, menetelmiin ja teorioihin; ja ref-

leksiivisyyttä suhteessa yhteiskuntaan ja tieteen kenttään (ks. myös Fingerroos 2003¹). Tämä kapeammasta näkökulmasta laajempaan etenevä jaottelu jäsentää myös koko kirjan ja sen kymmenen lukua kolmeen osioon. Lukujen kirjoittajat tulevat eri tieteenaloilta, ja heidän aineistonsa ja lähestymistapansa poikkeavat toisistaan, välillä huomattavastikin. Luvuissa refleksiivisyyttä valotetaan sosiologian, sosiaalityön, antropologian, kasvatustieteiden, ympäristötieteiden, työelämän tutkimuksen, muotoilun tutkimuksen, historiatieteiden ja digitaalisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmista. Kaiken kaikkiaan kirjan tarkoitus on tarjota välineitä tutkimuksenteon ja tutkimusprosessin ymmärtämiseen ja ongelmien ratkaisuun tavalla, joka ylittää tieteenalojen välisiä raja-aitoja.

Refleksiivisyys tutkimuksellisenä ja metodologisena välineenä

Yhteiskuntatieteellisesti virittyneen tutkimuksen lähihistoriaa hahmotellaan usein erilaisten käänteiden ja kriisien kautta. Eri aikoina on vaihtelevasti puhuttu ainakin ”tulkinnallisesta” tai ”lingvistiksestä” käänteestä, ”eettisestä” käänteestä ja ”affektiivisestä” käänteestä. Kun tulkinnallinen ja lingvistinen käänne korostavat todellisuuden kielellistä välittyneisyyttä, affektiivinen käänne kiinnittää huomion kokemuksellisuuteen ja tunteiden merkityksen kasvuun. Eettinen käänne puolestaan nostaa esiin tutkijan ja tutkittavien valtasuhteet. Käänteet ovat tavallaan vastauksia niin sanottuun representaation kriisiin, jossa on kysytty, voimmeko lopulta tietää muista kuin itsestämme ja pääsemmekö mitenkään käsiksi tulkintojemme takana olevaan todellisuuteen. Yhteistä näille käänteille on tiedon tuottamisen objektiivisuuden kyseenalaistaminen ja refleksiivisyyden vaatimus. Tämä puolestaan

1 Jaottelumme jälkeen huomasimme, että Outi Fingerroos (2003) on kulttuurintutkimuksen viitekehyksestä käsin ja toisenlaisiin lähteisiin perustuen kiinnostavasti jakanut refleksiivisyyden eri tasoihin, jotka menevät osin päällekkäin omamme kanssa. Fingerroosin neljä tasoa ovat: itsereflektio, metodologinen reflektio, epistemologinen reflektio ja tutkimuksen sitoumusten reflektio.

on johtanut ”refleksiiviseen” käänteeseen (Mauthner & Doucet 2003, 416–417), jonka herättämään keskusteluun tämäkin kirja perustuu.

Puhe refleksiivisyydestä on lisääntynyt laajemminkin yhteiskuntatieteissä. Ulrich Beck ja Anthony Giddens kumppaneineen (ks. esimerkiksi Beck, Giddens & Lash 1994) ovat kirjoittaneet refleksiivisestä modernisaatiosta, jossa yksilöt nähdään yhä vapaampina perinteisten rakenteiden ja traditioiden vaikutuksista niin, että heidän on refleksiivisesti itse rakennettava yksilöllinen elämänsä. Vaikka yksilöllisyyden lupausta on sittemmin kritisoitu ja osoitettu rakenteiden edelleen vaikuttavan vahvasti yksilöiden elämään ja valintoihin, refleksiivisyyden vaatimus on kieltämättä osa jälkimodernia yhteiskuntaa. Margaret Archer on puolestaan kehittänyt teoriaa refleksiivisyydestä välittävänä tasona toimijan ja rakenteiden välissä. Hänen ajattelussaan termi viittaa yksilöiden harkintaprosessiin, jossa omaa asemaa pohditaan suhteessa yhteiskuntaan (Archer 2012, 1).

Useimmiten refleksiivisellä käänteellä viitataan kuitenkin metodologisiin keskusteluihin. Niissä se tarkoittaa sen tunnistamista, että tutkija on aina osa tutkimaansa sosiaalista maailmaa ja että tiedon tuottamisen prosessit ovat kontekstisidonnaisia, historialliseen aikaakautteen sidottuja ja kielellisesti välittyneitä (Mauthner & Doucet 2003; Riach 2009). Refleksiivinen tutkimus edellyttää tutkimuksen perusteiden pohdintaa ja tulosten tarkastelemista suhteessa siihen, miten tietoa on tuotettu, järjestetty ja tulkittu. Refleksiivisyys on lyhyesti ilmaistuna ajattelua, joka kohdistuu siihen, miten me ajattelemme (St. Pierre 2009, 232).

Valtaosa englanninkielisestä tutkimuskirjallisuudesta tekee erotelun termien *reflexive* ja *reflective* välille, joiden nähdään viittaavan eri ulottuvuuksiin. Käytämme tässä kirjassa *reflexivity*-termiä, joka kääntyy refleksiivisyydeksi. Käsitteiden ero on siinä, että voimme reflektoida jotain tutkimuksemme osa-aluetta jälkeinpäin, mutta refleksiivinen tutkimus koskee ajattelumme perusteita ja voi tapahtua samanaikaisesti aineiston tuottamisen ja analysoinnin kanssa (Riach 2009, 358). Refleksiivinen tutkimus tarkastelee ymmärtämisen tapoja ja vaikuttaa niihin, sekä on interaktiivista ja monitasoista (Alvesson

& Sköldberg 2000, 248). Refleksiivisyys edellyttää toisen osapuolen ja sen, että itsen tarkastelu on tietoista, kun taas reflektiivisyyteen ei tarvita toista (Chiseri-Strater 1996, sit. Pillow 2003, 177).

Voi tietenkin kysyä, onko paljon siteerattu refleksiivisyys vain uusi nimi kriittiselle pohdinnalle. Esitämme, että refleksiivisyys on laajempaa ja systemaattisempaa kuin kriittinen ajattelu, ja eroaa tästä myös siinä, että refleksiivisyys viittaa erityisesti oman toiminnan olettamusten kyseenalaistamiseen. Siinä tutkijan reflektio kohdistuu tutkimuksen tekemisen perusteisiin tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Refleksiivisyys on siis tutkimuksellisen ajattelumme ja käytäntöjemme arvioimista, jonka päämääränä on tuottaa kontekstittietoista, elämismaailmalle herkistynyttä ja eettisesti kestävämpää tutkimusta. Refleksiivisyys toimii näin tutkimustyön tärkeänä apuvälineenä. Refleksiivisyyttä kannattaa myös tarkastella sekä makro- että mikro-tasoilla. Tutkimukseen vaikuttavat ja sitä muovaavat tutkijan oma positio ja persoona, tehdyt metodologiset ja teoreettiset valinnat, sekä yhteiskunnallinen konteksti ja tutkimusrahoitus. Refleksiivisen tarkastelun tarkoituksena on tehdä tällaisia vaikutuksia näkyväksi, jäsentää niitä ja oppia niistä.

Tutkimuskatse tutkijaan

Kenties parhaiten tunnettu ja eniten keskustelua herättänyt refleksiivisyyden ulottuvuus on analyttisen katseen kääntäminen tutkijaan itseensä, eli tutkijan position ja sen vaikutuksen tarkastelu tutkimuksen kaikissa vaiheissa aina aineiston tuottamisesta sen analysointiin. Positiolla tarkoitetaan asemaa sosiaalisissa suhteissa, hierarkioissa ja kulttuurisissa merkityksenantosysteemeissä, jota määrittävät muun muassa ikä, sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen, luokka-asema ja sijoittuminen rodullistettuihin kategorioihin (Rastas 2005, 94). Asemoitumisen lisäksi näkyväksi olisi tehtävä tutkijan sosiaaliset, poliittiset ja henkilökohtaiset intressit ja oletukset (Gillies & Alldred 2002, 39–40) ja jopa tunteet (Kleinman & Copp 1993). Nämä kaikki

vaikuttavat siihen, mitä näemme, kuulemme ja millaisia tulkintoja teemme. Kaiken kaikkiaan tässä ajattelussa tutkijalla ei siis voi olla objektiivista tutkimuskatsetta, joka tulisi tutkimuskentän ulkopuolelta, sillä hän on aina osa tutkimaansa sosiaalista maailmaa (McCarthy 1994, sit. Pillow 2003, 178).

Vaikka refleksiivisyyden periaate on yleisesti hyväksytty erityisesti feministisen tutkimuksen piirissä, refleksiivisen tutkimusotteen toteuttamiseen käytännössä ei ole olemassa yksiselitteisiä sääntöjä (ks. Guillemín & Gillam 2004; Mauthner & Doucet 2003; Pillow 2003; Ramazanoglu & Holland 2002). Sitä ei esimerkiksi voi kuitata liittämällä tutkimuksen alkuun tai loppuun tutkijaa kuvaavia litanioita, kuten ”olen valkoinen keski-ikäinen keskiluokkainen akateeminen nainen”. Tällaiset määreet eivät nimittäin vielä kerro mitään siitä, miten ne mahdollisesti ovat vaikuttaneet tai olleet vaikuttamatta itse tutkimukseen (Behar 1996, 13; Rastas 2005, 94). Voi myös kysyä, kuinka paljon lukijan on tiedettävä tutkijasta, jotta voi uskoa hänen tekemäänsä tutkimukseen (Pillow 2003). Lisa Adkins (2002) on huomauttanut, että refleksiivisyyden vaatimus voi myös tuottaa yksinkertaistavia ja hierarkkisia jakoja ”hyvään” ja ”huonoon” tutkimukseen. Lisäksi huomion kiinnittäminen tutkijan identiteetti-positioihin voi tarkoittaa sitä, että jotkut tutkijat tuomitaan ikänsä tai sukupuolensa takia identiteettinsä vangiksi ja sitä kautta kykenemättömiksi refleksiivisyyteen. Adkins peräänkuuluttaa sellaista refleksiivisyyden politiikkaa, joka ei tee yksinkertaistavia jakoja sen suhteen, kuka saa puhua ja kenen puolesta.

Yksi harvoista konkreettisista keinoista arvioida tutkijan vaikutusta on tutkijan ääneen keskittyvä aineiston lukutapa, jota Natasha Mauthner ja Andrea Doucet (2003) ovat kehittäneet Carol Gilliganin teorioiden pohjalta. Siinä haastatteluaineisto käydään kertaalleen läpi kiinnittämällä huomio vain tutkijan osuuteen. Tutkija tarkastelee omaa taustaansa ja kokemuksiaan suhteessa tutkittaviin ja sitä, miten hän itse reagoi (älyllisesti ja emotionaalisesti) tutkittavien kommentteihin. Tutkijan väliaikainen nostaminen pääosaan haastattelupuheessa on omiaan paljastamaan taustaoletuksia. (Mauthner & Doucet 2003,

418–419.) Toinen keino on pyrkiä kollektiiviseen refleksiivisyyteen ja alistaa omia ennakko-oletuksiaan tutkijayhteisön tarkasteltavaksi (ks. Ramazanoglu & Holland 2002, 119; ks. myös Aaltonen & Honkatukia 2012).

Itse kirjoittamiseen liittyviä keinoja tutkijan refleksiivisen minuuden tavoittelemiseen ovat esimerkiksi elämänkerrallinen, kokeellinen tai tunnustuksellinen kirjoittaminen tai autoetnografia (Coffey 2002). Henkilökohtaisten tarinoiden kertominen voi olla keino houkutella lukija ”autenttiselle” tutkimusmatkalle, mutta tutkijaminän ja tutkimuksessa kuvattujen ”toisien” suhteen näkyväksi tekeminen vaatii tarkkaa eettistä pohdintaa. Beverly Skeggs (2002) huomauttaa, että itsensä kertomisen tavat voivat olla keskiluokkaiseen asemaan kytkeytyvää ekshibitionistista huomion tavoittelua, joka mahdollistaa kyllä kertojan liikkuvan refleksiivisyyden, mutta lukitsee muut paikoilleen, ”toisiksi”. Skeggsin antamassa esimerkissä hän muiden painostuksesta kirjoitti itsestään ja työväenluokkaisesta taustastaan ja tuli näin asettaneeksi vanhempansa juuri siihen positioon, jota nämä olivat koko ikänsä yrittäneet välttää (emt. 367). Skeggsin mielestä refleksiivisyyden on oltava prosessi, ei harvojen etuoikeutettujen ominaisuus, ja on aina kysyttävä, keitä tutkimuksen osapuolia refleksiivisen minän tuottaminen lopulta hyödyttää.

Perusteellisessa refleksiivisyydessä on siis sudenkuoppansa. Liiallinen tutkijan persoonaan keskittyminen voi johtaa lukijaa pirkästyttävään narsismiin (Patai 1994, sit. Pillow 2003, 176–177) tai ”oman navan tutkiskeluun” (Silverman 1997, sit. Fontana & Frey 2005, 719). Tutkija ei myöskään voi paeta omaa vaikutustaan tutkimukseen puhumalla siitä loputtomasti (Pillow 2003). Tutkijakeskeinen refleksiivisyys voi niin ikään olla eettisesti kyseenalaista. Jos tutkimuksen pääosan vie tutkija, tutkittavien ryhmien mahdollisesti eriarvoinen asema ja siihen vaikuttavat rakenteet jäävät näkymättömiin, mikä vain uusintaa eriarvoisuuden (ks. Gillies & Alldred 2002, 41). Jos tutkijaa vertaa autoilijaan, tutkimuskohdetta edessä aukeavaan tiehen ja tutkimuskatsetta tai tutkimusmetodeja tuulilasiin, on edelleen tärkeintä kohdistaa pääasiallinen huomio tiehen, ei ajajaan eikä tuulilasin tahroihin (May 1998).

Refleksiivisyyden vaatimuksen ja vaarojen välillä tasapainoilla tutkimusta on kuitenkin tehtävä, vaikka se ei voi olla täydellistä ja vaikka aineistomme ja tekstimme ovat aina konstruoituja. Omien kokemusten tarkastelu on tärkeää siksi, että tarkastelemme ja ymmärrämme muita omien kokemustemme ja tunteidemme kautta ja herkistymme valtasuhteille. Tunteiden merkitystä tutkimuksessa tarkastelleet Sherryl Kleinman ja Martha Copp (1993, 54–56) kehottavat tutkijoita analysoimaan omat mielikuvansa ja tunteensa tutkittaviaan kohtaan, koska niitä voi käyttää aineistona ja sosiologisen ymmärryksen lisääjänä. Esimerkkinä tästä on Linda Dunnin tutkimus miestensä pahoinpitel mistä vaimoista. Dunnille itselleen emotionaalisesti raskaat, itkuiset haastattelut aiheuttivat ahdistusta, surua ja vakavia univaikeuksia. Dunn saattoi kuitenkin keventää mieltään kertomalla tuntemuksistaan lähipiirilleen, jolloin hän oivalsi, että hänen haastattelemitaan naisilta puuttui juuri tukiverkosto. Tätä kautta Dunn ymmärsi paremmin sitä, miten ympäristöllä on osuutensa siinä, että pahoinpidellyt naiset eivät pysty pääsemään pois väkivaltaisesta suhteesta. Sen sijaan, että hän olisi yrittänyt torjua tutkimuksen herättämät ahdistavat tunteet, ne toimivat analyysivälineinä. (Dunn 1991, sit. Kleinman & Copp 1993, 43–46). Myös omaa persoonaansa ja historiaansa analyysin apuna käyttävä Ruth Behar (1996, 14) muistuttaa, että omakohtaisuus on perusteltua vain, jos se on argumenttimme kannalta oleellista ja johtaa jonnekin, minne emme muuten pääsisi.

Refleksiivisyyteen kuuluu tutkijan ominaisuuksien ja odotusten lisäksi kiinteästi myös tutkimuksen vuorovaikutuksen ja siihen liittyvien valtasuhteiden analyysi (Gillies & Alldred 2002, 43) sekä tutkimuksen etiikan pohtiminen (Guillemin & Gillam 2004, 273–277). Valtaosaa tutkimusasetelmista voisi kutsua luonteeltaan empaattisiksi siinä mielessä, että niille on tyypillistä ymmärtävä ote ja se, että parempiosaiset tutkivat huonompiosaisia (Fontana & Frey 2005, 696–697). Lisa Smyth ja Claire Mitchell (2008, 444, 450) kuitenkin toteavat, että ymmärtäminen saavutetaan kielen, keskustelun ja reflektion, ei empaattisuuden kautta. Empaattisuus voi päinvastoin tuoda tutkijalle tunteen siitä, että hän ”tietää, mitä tutkittavat ajat-

televat”. Erityisesti feministisessä tutkimusperinteessä (esim. Skeggs 2001; Ramazanoglu & Holland 2002) on nostettu esille tutkimukseen osallistujan kunnioittamisen vaatimus, pyrkimys vastavuoroisuuteen, tasa-arvoisuuteen sekä vastuullisuuteen tuotetusta tiedosta ja tutkimukseen osallistuneiden representaatioista. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tutkijan ja tutkimukseen osallistujan tulisi pyrkiä ystävystymään. Ystävyyden esittäminen (*faking friendship*) voidaan päinvastoin ymmärtää epäeettisempänä yrityksenä saada tutkittavista enemmän irti kuin perinteinen haastattelu, jossa valtasuhteita ei yritetä peitellä (Duncombe & Jessop 2002). Tutkimus ei myöskään ole terapiaa, eikä tutkijalla ole terapeutin koulutusta (Birch & Miller 2000).

Kasvokkaisissa tiedon tuottamisen tilanteissa, kuten haastatteluissa, kannamme mukamme myös muita identiteettejä kuin tutkija, ja myös tutkittava näkee meidät muunakin kuin tutkijana. Tutkimussuhde on usein epätasa-arvoinen jo tutkijan ja tutkimukseen osallistujan erilaisten taustojen takia, mutta ennen kaikkea siksi, että tutkijalla on valta kysellä, tulkita ja päättää, mitä kirjoittaa lopulliseen raporttiin (Gillies & Alldred 2002, 43). Kirjoittajavalta tai asemien eroista juontuvat valtaerot eivät häviä henkilökohtaisilla päätöksillä (Ahmed 2000, 55–59). Toki tutkittavillakin on valta esimerkiksi kieltäytyä haastattelusta tai manipuloida tutkijoita (Thapar-Björkert & Henry 2004), ja myös tutkittavat ovat refleksiivisiä. Haastateltavat voivat esimerkiksi aika ajoin haastattelun kuluessa arvioida tutkijan motiiveja tai omaa vastaustaan haastattelupuheena (Riach 2009). Vaikka valtaa ei voi siivota pois, sen vaikutuksista on oltava tietoinen. Lisäksi analysoinnin kohteeksi voi asettaa sen, miksi jotkut ylipäättään suostuvat osallistumaan tutkimukseen ja toiset eivät. Tutkimukseen vaikuttavat sen kaikki osapuolet yhdessä.

Näihin kysymyksiin pureutuvat syvemmin kirjan ensimmäiset luvut. Tunteiden merkitystä tarkastellaan kahdessa luvussa, joskin hieman eri näkökulmista. *Johanna Lindh* pohtii luvussa *Antropologin refleksiivisyys tutkijan oppimisena* ajatusta tutkijasta tutkimuksen työkaluna. Hän tarkastelee muun muassa tunteiden vaikutusta poikkiuskonnollisuuden tutkimuksessa. Lindh analysoi kenttätöön

aikana nousseita tunnereaktioita, jotka johdattivat tutkimusaineiston uudenlaisiin tulkintoihin. Luku valottaa laajemminkin antropologian piirissä virinnetä keskusteluja tutkijuudesta, jotka ovat olleet yksi refleksiivisyyskeskustelujen alullepanijoita. Valittu lähestymistapa on omakohtainen ja tutkijan persoonasta ponnistava, mutta samalla myös analyttinen.

Kirsi Nousiaisen kirjoittamassa luvussa Narratiivinen haastattelu performanssina tuetun asumisen yksikössä – kun päihdeongelma ja mielen sairaus ovat osallisina näyttämöllä käsitellään pitkäaikaisasunnottomien tutkimiseen liittyviä haasteita, jotka ovat käytännöllisiä (haastatteluvien löytymisen vaikeus), eettisiä (päihde- ja mielenterveysongelmaisten haastattelu), emotionaalisia (kaaos, tutkijan tunnekuorma) ja kerronnallisia (elämästä kertomisen vaikeus, elämäntapahtumien aukot). Monet näistä haasteista voisi ymmärtää umpikujina, joista poispääsemisessä tarvitaan sensitiivisyyttä ja sinnikkyyttä. Nousiaisen esimerkissä näkyy myös, että haastattelututkimus ja kenttätyö voivat olla kuormittavia sekä tutkijalle että tutkittaville. Luvussa korostuu kautta linjan haastattelun koko kontekstin merkitys sen sijaan, että keskityttäisiin vain kielelliseen kertomukseen.

Lotta Kokkonen ja Miikka Pyykkönen ottavat luvussa *Tutkija, tutkija vai ystävä? Neuvotteluja vallasta ja luottamuksesta maahanmuuttajien haastattelututkimuksessa* esille tutkijoiden ja haastateltavien välisen vuorovaikutuksen. Aihe on tärkeä, sillä tutkimuskirjallisuudessa varsinaisia tutkimussuhteita on tarkasteltu selvästi vähemmän kuin tutkijan persoonaa. Kokkonen ja Pyykkönen kysyvät, miten toimia tilanteissa, joissa tutkijan ja tutkittavien odotukset tutkimussuhteen luonteesta poikkeavat toisistaan. Luvussa myös kyseenalaistetaan yksinkertaistettuja vaateita ”ystävyydestä” tai tutkittavien ”avautumisesta” ja osoitetaan, miten valta ja odotukset vastavuoroisuudesta kytkettyvät tutkimussuhteisiin monin tavoin. Haastatteluissa sekä tutkijat että tutkittavat ovat aktiivisia toimijoita.

Tutkimuksen välineisiin ja aineistoihin kohdistuva refleksiivisyys

Mikrotason refleksiivisyydestä siirrytään tutkimuksen työvälineiden eli aineistojen, menetelmien ja teorioiden kriittiseen tarkasteluun. Tässä osiossa refleksiivisyys liittyy tutkimuksen peruskysymyksiin siitä, millaista tietoa eri aineistoilla ja menetelmillä voidaan saavuttaa ja millaisen näkökulman erilaiset teoriat tarjoavat tutkimuksen kohteena olevaan ilmiöön. Kriittinen kohta analyysissä liittyy nimenomaan teorian ja empirian yhteensovittamiseen. Tehokkuutta arvostavassa akateemisessa nykymaailmassa refleksiivinen menetelmien ja näkökulmien puntarointi voi tosin näyttäytyä turhana hidasteena. Tätä kautta pyrkimys refleksiivisyyteen haastaa tehokkuusajattelun ja puolustaa hidasta ja pohdiskelevaa tutkimusta.

Suhde metodeihin on muuttunut entistä tietoisemmaksi ja kriittisemmäksi erilaisten metodologisten käänteiden kautta, ja tämä on heijastunut myös kielenkäyttöön. Englanninkielisissä maissa monet tutkijat puhuvat mieluummin aineiston tuottamisesta (*production*) kuin sen keräämisestä (*collection*), koska ”faktat” eivät vain loju maassa odottamassa, että tutkija poimii ne ja antaa niille merkityksen (Ramazanoglu & Holland 2002). Perinteisten kvalitatiivisten aineistonhankintamenetelmien, haastattelun ja havainnoinnin, kehittäminen on kulkenut kohti aiempaa osallistavampia, stimuloivampia ja monimuotoisempia menetelmiä (ks. esim. Punch 2002). Samaten ajatus aineistosta on laventunut. Tästä hyvänä esimerkkinä on Karen Nairnin ja kumppaneiden (2005) artikkeli siitä, mitä voi oppia ”epäonnistuneesta” haastattelusta, joka ei suju ennakkosuunnitelmien mukaan siksi, että haastateltavat eivät puhu paljoakaan. Tutkijoiden mielestä oli tärkeää palata ensin hyödyttömältä vaikuttaneeseen nuorten ryhmähaastatteluun, koska vaikka haastateltavat eivät ensi kuulemalta vaikuttaneet sanovan mitään, haastattelun analysointi paljasti piilossa olleita valtasuhteita. Sitä kautta tutkijat pystyivät pohtimaan haastattelutilanteiden merkitystä, aineiston statusta, ja sitä, keitä tutkijat ovat suhteessa haastateltaviin. (Nairn ym. 2005.)

Yhtä lailla käsitys analyysista on muuttunut tutkimusprosessin viimeisestä, erillisestä vaiheesta ja jäykästä välineestä kohti ajatusta siitä, että kaikki havainnot ja ihmettelyt voi nostaa osaksi analyysia. Analyysi ymmärretään jatkuvana vuoropuheluna aineiston, ideoiden, haastateltavien, kollegojen ja itsemme kanssa, ja nämä vuoropuhelut johtavat reflektioon ja tutkimusta koskeviin päätöksiin. Luokittelu ja koodaaminen eivät sinällään vielä ole analyysia, vaan vasta aineiston järjestämistä. Lopputuloksena on konstruoitu representaatio sosiaalisesta maailmasta ja siinä toimivista ryhmistä sellaisena kuin tutkija on ne tulkinut. (Coffey & Atkinson 1996.)

Aineiston luonteeseen liittyvä refleksiivisyys viittaa tuotetun aineiston kriittiseen tarkasteluun ja sen pohtimiseen, mistä sen avulla voi kertoa ja vastaavasti, mihin aineisto ei ylety. Mats Alvesson (2011) on eritellyt eri tapoja ymmärtää tavallista haastattelupuhetta. Sen sijaan, että automaattisesti tulkitsemme haastattelujen kertovan esimerkiksi haastateltujen kokemuksista, Alvesson muistuttaa haastatteluaineiston vaihtoehtoisten tulkintojen tärkeydestä. Haastatteluvastauksissa voi hänen mukaansa olla kyse identiteetin rakentamisesta, johon kuuluu idealisointi ja eron tekeminen muihin, tai vastapuheesta, jolloin haastateltu pyrkii kumoamaan omasta viiteryhmästään kiertäviä negatiivisia käsityksiä ja esittämään itsensä positiivisessa valossa. Haastateltu voi myös nojautua valmiisiin kulttuurisiin puhetapoihin tai normeihin tai jopa olla vain väylä, jonka kautta tietty yhteiskunnallinen diskurssi tulee näkyväksi. Ei myöskään voida ennalta sulkea pois sitä vaihtoehtoa, että haastatellulla saattaa olla poliittisia intressejä, joita hän pyrkii haastattelussa edistämään, tai hän haluaa muuten vain vaikuttaa mielenkiintoiselta. (Alvesson 2011, 84–99.)

Haastattelupuhetta on problematisoitu vielä pidemmälle. Lisa Mazzei (2009) on huomauttanut, että kaikki mitä haastatellut sanovat on itse asiassa epätäydellistä ja moneen kertaan sensuroitu jo ennen ensimmäistäkään ääneen lausuttua sanaa. Tällöin myös sen pohtiminen, mistä vaietaan, avaa ymmärrystä aineistosta ja sen rajoista. Tutkijan tulisi pyrkiä kuulemaan sekin puhe, mitä ei ääneen sanota, mutta mikä voi silti kertoa meille paljon. Tähän voi päästä kiinnittämällä huomiota

siihen, miten me aineistoa kuuntelemme. Toisin sanoen tutkijan tulee aktiivisesti etsiä haastatteluaineistosta sanomatta jätettyjä kysymyksiä ja vastauksia ja rivien väleistä paljastuvia merkityksiä. Sen sijaan että pitäydytään tulkinnoissa, jotka on helpoin ymmärtää ja kategorisoida, huomiota tulisi kiinnittää haastattelupuheen pieniin vivahteisiin, jotka saattavat olla epämurkavia ja vaikeita tulkita. (Mazzei 2009.)

Koska refleksiivisyyden voi ymmärtää monitulkintaisuuden tunnustamisena ja aiempien tulkintojen haastamisena, teorioihin, viitekehyksiin ja käsitteisiin kohdistuva refleksiivisyys tarkoittaa sitä, että tutkija ei valitse automaattisesti ilmeisintä ja päällimmäisintä näkökulmaa, vaan puntaroi myös muita tarkastelutapoja ja viitekehysjä. Tämä siksi, että aina kun valitaan jokin viitekehys, käytetään tiettyjä käsitteitä, tai koodataan aineistoa tietyllä tavalla, jotain nousee näkyviin, mutta jotain jää myös ulkopuolelle. Sen selvittämiseksi, mitä jää tutkijankatseen ulottumattomiin, voi asettaa vastakkain saman aineiston aiemmat tulkinnot ja vaihtoehtoiset tulkinnot, jotka nousevat aiemmin käyttämättömien käsitteiden kautta. (Alvesson ja Skoldberg 2000, 247–259.) Esimerkiksi kuva valkoisesta eteläafrikkalaisesta perheestä siisteissä vastasilitetyissä vaatteissa kotitalonsa hyvin hoidetun nurmen ja istutusten edustalla muuttuu, kun mukaan otetaan kuvasta puuttuvat valtasuhteet. Perheen ja heidän arkinsa ylläpitämisen mahdollistaa kokonainen armeija mustia siivoojia, keittäjiä, kotiapulaisia ja puutarhureita. Refleksiivisyyden voi ymmärtää vakavana yrityksenä tunnistaa oman viitekehysten rajallisuus.

Kirjassamme tutkimuksen välineisiin kohdistuvaa refleksiivisyyttä käsitellään neljässä luvussa. *Tiina Sotkasiira* aloittaa keskustelun teorian ja empirian vuoropuhelusta ja eri menetelmien ja erityyppisten aineistojen yhdistämisestä luvussa *Kun aineisto ei riitä. Monimenetelmällisyys metodologisena ja käsitteellisenä oppimisena*. Hän näyttää konkreettisen, Venäjän kansallisuuspolitiikkaa ja pohjoiskaukasialaisia nuoria käsittelevän tutkimusesimerkin avulla, miten tutkimuksen kuluessa keskeinen teoreettinen käsite määrittyi uudella tavalla, mikä johti myös uudenlaisen, toisen tutkimusaineiston hankkimiseen. Sotkasiira pohtii myös eri menetelmin tuotettujen aineistojen yh-

teensovittamista. Sotkasiiran esimerkki osoittaa, että tutkijat voivat kokea joutuneensa umpikujiin, kun tutkimus näyttää suuntautuvan uudelleen, eikä alkuperäinen aineisto enää tunnu vastaavan uusiin kysymyksenasetteluihin teoreettisen ajattelun kehittyessä. Tutkijan refleksiivisyys johtaa uudenlaisiin luoviin ratkaisuihin ja tätä kautta parempaan tutkimukseen.

Heidi Paavilaisen luku *Käyttäjätiedon tulkintaa empaattisesti* vie muotoilun ja kodin käyttöesineiden maailmaan. Tutkimuksen kohteena ovat käyttäjien merkitykset arjen käyttöesineilleen. Paavilainen pureutuu niin ikään operationalisoinnin ongelmiin ja näyttää, miten koko tutkimuksen fokus ja tulokset voivat perusteellisesti muuttua keskeisten teoreettisten käsitteiden uudelleen määrittelyn jälkeen. Paavilainen kuvaa siirtymää kodin esineiden tuoteryhmittäisestä kuvaamisesta valmistajan näkökulmasta kohti niiden käyttäjien omia luokituksia. Käyttäjät itse luokittelivat esineitä mm. ”ihaniin” ja ”virheisiin” tai sellaisiin, ”joista on helppo päästä eroon”. Paavilainen paljastaa refleksiivisyyden merkityksen tutkijan oletusten näkyväksi tekemisessä ja sitä kautta koko tutkimuksen tulkinnallisen viitekehyksen muuttumisessa.

Osion kaksi viimeistä lukua lähtevät liikkeelle tutkimuksen ohjaajan näkökulmasta. Molemmissa eritellään opinnäytetöissä usein esiintyviä pulmakohtia ja etsitään niihin ratkaisuja. *Ulla-Maija Salo* tarkastelee luvussa *Simsalabim, sisällönanalyysi ja koodaamisen haasteet* tutkijan työvälineiden rajallisuutta ja metodista urautumista. Luvussa nostetaan esiin kvalitatiivisen analyysin ongelmakohtia ja refleksiivisyyden puutetta erityisesti sisällönanalyysin kriittisen arvioinnin kautta. Salo tarjoaa vastaukseksi hidasta analyysia, joka itsestäänselvyyksien sijaan paljastaa tutkitusta ilmiöstä puolia, jotka puhuttelevat ja jopa pistelevät lukijaa. Salo myös haastaa haastatteluaineistoa käyttävät tutkijat pohtimaan aineistokatkelmien runsaan käytön oikeutusta.

Jenni Helenius, Sanna-Mari Salonen-Hakomäki, Hanna Vilka, Anita Saaranen-Kauppinen ja Jari Eskola ottavat luvussa *Teorian ja empirian vuoropuhelu tutkimuksessa: reflektioita ja ratkaisuja* esille ”ikuisuuskysymyksen” siitä, mitä teorialla tarkoitetaan tutkimuksessa

nimenomaan käytännössä. Teorian ja empirian välisen ”kuilun” sijaan he puhuvat mieluummin teorian ja empirian vuoropuhelun areenasta. Umpikuijiin voi ajautua, jos teoreettinen käsite, sen määrittely ja empiiriset havainnot eivät kohta. Tällöin voi olla välttämätöntä yhdistää eri menetelmin tuotettuja aineistoja, jotka paremmin vastaavat käytettyä teoreettista käsitettä. Kirjoittajat etsivät mahdollisia ratkaisukeinoja teoreettisten käsitteiden eksplisiittisemmän määrittelyn avulla ja kiinnittämällä huomiota tutkimustekstin rakentumiseen.

Refleksiivisyys suhteessa tieteen tekemisen konteksteihin

Kirjan viimeisen osion luvut valottavat laajaa refleksiivisyyden muotoa, joka kiinnittää huomion siihen, miten erilaiset makrokontekstit kuten yhteiskunta ja sen instituutiot ovat yhteydessä ja vaikuttavat tutkijaan ja tutkimukseen. Kuten Mats Alvesson ja Kaj Sköldberg (2000, 247) ovat huomauttaneet, refleksiivisen tutkimuksen ei pidä unohtaa tutkimuksen poliittisia, historiallisia ja sosiaalisia ulottuvuuksia eikä tutkijoiden asemoitumista suhteessa koko tutkimusyhteisöön ja laajempiin intellektuaalisiin ja kulttuurisiin traditioihin.

Tähän näkökulmaan johdattaa esimerkiksi episteemistä refleksiivisyyttä peräänkuuluttava Pierre Bourdieu, joka on erottanut kolme tutkimusta vinouttavaa tekijää. Ensimmäinen on yksittäinen tutkija ja hänen yhteiskunnallinen taustansa – joskin Bourdieu vastustaa loputonta tutkijan itsestään puhumista. Toinen, hänen mielestään paljon tärkeämpi vinouma liittyy tutkijan asemaan akateemisessa maailmassa ja akateemisilla kentillä. Refleksiiviseen analyysiin olisi otettava mukaan sen tarkastelu, mitä asemia tutkijalle on ylipäättään tarjolla, miten asemista kilpaillaan ja millaisten valtasuhteiden vallitessa tutkimusta tehdään. Kolmantena on tiedollinen vinouma, joka saa tutkijat konstruoimaan maailman spektaakkelina sen sijaan, että se nähtäisiin käytännöllisesti konkreettisina ongelmina, joihin tarttua. Bourdieun mukaan tarvitaan tieteen tekemisen yhteiskunnallisten ja

historiallisten olosuhteiden sekä tieteenalojen ja niiden organisaatioiden systemaattista reflektointia tuomaan esille sitä, miten kollektiivinen ja tiedostamaton tiedekäsitys on upotettu käyttämiimme teorioihin ja menetelmiin. Tämä ei kuitenkaan voi olla yksittäisen tutkijan vastuulla, vaan pikemminkin kollektiivisen pohdinnan kohteena. (Bourdieu & Wacquant 1992, 36, 39–41.) Suomalaisen yliopistomaailman murros on vaatinut tutkijoilta uudenlaista asennoitumista tieteen tekemiseen ja tehokkuusvaatimuksiin. Yhtäältä tämä murros on kirvoittanut kriittistä ja refleksiivistä analyysia tiedepolitiikan toivotuista suunnista, mutta yksittäiselle tutkijalle ei ole välttämättä muita vaihtoehtoja kuin yrittää uida virran mukana.

Toisenlainen tapa havainnollistaa refleksiivisyyden eri tasoja on puhua refleksiivisyydestä eteenpäin ja taaksepäin. Taaksepäin katsova refleksiivisyys tarttuu tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutus- ja valtasuhteisiin, mutta eteenpäin suuntaava refleksiivisyys puolestaan tutkimuksen laajempiin yhteiskunnallisiin merkityksiin ja konteksteihin. Tällöin on tarkasteltava sitä, mitkä ovat tutkimuksen tavoitteet ja motiivit, mitkä tutkijan omat intressit, ja voidaanko tutkimusta käyttää tutkittavia vastaan. (Gillies & Alldred 2002.) Eettisyys ja refleksiivisyys ulottuvat siis tutkimusraporttien lukijoihin ja tiedon käyttäjiin, jolloin epistemologisten, ontologisten, teoreettisten ja henkilökohtaisten oletusten esille tuominen lisää tutkimuksen läpinäkyvyyttä (Doucet & Mauthner 2002, 125). Voi esimerkiksi pohtia, tyytyykö tutkimus tuottamaan valtaapitäville sellaisia faktoja, joilla yksilöitä pystytään hallinnoimaan entistä paremmin, vai pyritäänkö tunnistamaan sosiaalisten, taloudellisten ja ympäristöön liittyvien ongelmien alkusyitä, joille pyritään etsimään radikaaleja vaihtoehtoja (Ritzer 2008, sit. Côté 2014, 529). Kysymystä tutkimuksen suhteesta yhteiskunnallisiin konteksteihin voi lähestyä myös Jürgen Habermasin yksilöimien yhteiskunnallisten tiedonintressien kautta. Tällöin voi tarkastella sitä, onko tutkimuksen taustalla hallintaan pyrkivä tekninen, kulttuurista ymmärrystä korostava hermeneuttinen vai itsereflektiota edistävä ja valtasuhteita näkyväksi tekevä emansipatorinen tiedonintressi (esim. Heiskala 1995). Samaten on syytä

tarkastella kriittisesti tutkimuskohteiden valikoitumisen ehtoja ja seurauksia. Tutkijat eivät tee tutkimusta tyhjiössä, vaan aina jossain suhteessa myös rahoittajiin ja tutkimustiedon käyttäjiin, jotka määrittävät tutkimuksen laajempia ehtoja. Mitä seurauksia on esimerkiksi sillä, että yhteiskuntatieteellinen tutkimuskatsot kohdistetaan usein juuri huono-osaisiin, jotka jo ovat suurennuslasin alla ja seurannan kohteina (esim. Renold ym. 2008)?

Tim May (1998) on pyrkinyt havainnollistamaan sosiaalitieteiden roolia yhteiskunnassa nimeämällä tutkijan refleksiivisyydelle kaksi ulottuvuutta: sisäsyntyinen (*endogenous*) ja viitteellinen (*referential*) refleksiivisyys. Sisäsyntyisellä refleksiivisyydellä hän viittaa tutkijan ja tutkijayhteisön välisiin suhteisiin ja siihen, miten tutkija osallistuu tutkimuskysymysten ja -menetelmien kautta sosiaalisen todellisuuden tuottamiseen. Viitteellinen refleksiivisyys sen sijaan kuvaa tutkijan ja tutkimukseen osallistujien välisiä suhteita, joissa tunnistetaan yksilöiden toimintaa rajoittavat ja mahdollistavat ehdot.² May esittää, että refleksiivisyys on ymmärretty yksiulotteisesti niin, että viitteellinen ulottuvuus on jäänyt vähemmälle huomiolle. Mayn mukaan tämä painotus on syynä siihen, että ymmärrämme huonosti sosiaalitieteiden yhteiskunnallista merkitystä sekä sitä, miten ne voisivat tarjota muunlaisenkin kontribuution elämismaailmalle kuin vain kuvailuja siitä.

Kirjassamme makrokonteksti on eksplisiittisesti mukana kolmessa luvussa. Näissä luvuissa refleksiivisyys on pitkälti retrospektiivistä sijoittuen tutkimuksen jälkeiseen aikaan ja tulosten esittelyyn tai niiden merkityksen arviointiin. Kahdessa ensimmäisessä luvussa käsitellään tutkimuksella saatavan tiedon suhdetta käytäntöön ja kenttään. Lukujen tutkimusalat poikkeavat toisistaan, mutta molemmat erittelevät tutkimusprosessia, jossa oivallus vuorovaikutuksen ja hierarkioiden merkityksestä johti uusiin tutkimuksellisiin ratkaisuihin. Molemmat myös valottavat osaltaan sitä, minkälaiset tekijät vaikuttavat siihen, että tietoa sovelletaan käytännössä. *Katri Otonkorpi-Lehtoranta ja*

2 Skeggs (2002, 366) havainnollistaa refleksiivisyyden eri ulottuvuuksia antamalla ensin esimerkin tutkimukseensa osallistuneiden nuorten työväenluokkaisten naisten viitteellisestä refleksiivisyydestä eli oman yhteiskunnallisen asemansa ymmärtämisestä ja vertaamalla sitä omanlaiseensa pyrkimykseen olla refleksiivinen, valtasuhteet huomioonottava tutkija.

Hanna Ylöstalo analysoivat luvussa *Kokemuksia kokemuksista – tutkimustiedon palauttaminen kentälle* vaikeuksia, joita he ovat kohdanneet toimintatutkimuksen kentällä. Heidän aihepiirinsä liittyvät siihen, miten tutkimustietoa sukupuolten välisistä eriarvoistavista prosesseista työpaikoilla voitaisiin soveltaa käytännön työelämään, jossa tutkimustietoa kyseenalaistetaan yksittäisiin kokemuksiin vedoten. Esteenä tiedon käytettävyydelle ovat usein valtasuhteet: kuka määrittelee, millainen tieto tai kenen kokemus on legitiimiä. Johtopäätöksensä he esittävät työpaikkojen valtasuhteiden huomioonottamista ja käytännön vuoropuhelun järjestämistä kentän toimijoiden kanssa.

Simo Sarkin ja Jari Niemelän kirjoittama luku *Toistuvuuden taika: refleksiivinen tiedontuotanto tutkijan ja tiede-politiikkakäytösten näkökulmista* puolestaan keskittyy luonnon monimuotoisuus -tutkimusten tulosten käytäntöön viemisen problematiikkaan. Samalla luku antaa aineksia teorian, empirian ja menetelmien vuoropuhelun ymmärtämiselle. Kirjoittajat ovat kehittäneet kriteereitä, joiden avulla tutkimustietoa voitaisiin viedä käytäntöön. Sarkki ja Niemelä esittävät niin ikään, että tutkimustiedon siirtämistä käytäntöön estävät usein valtasuhteet ja se, että tietoa ei kentällä pidetä uskottavana, relevanttina ja legitiiminä. Ratkaisuksi he esittävät tiedontuotannon toistuvuutta, koska käytettävät tulokset syntyvät jatkuvan työn tuloksena. Kuten Otonkorpi-Lehtoranta ja Ylöstalo, myös Sarkki ja Niemeläkin voivat tutkimustuloksiaan kentän arvioitavaksi erilaisissa työpajoissa. Molemmilla luvuissa korostuvat kokemusten rooli sekä tiedontuottamisessa että tiedon käytäntöön viemisessä. Sarkin ja Niemelän toistuvuudessa on kyse paljolti myös osapuolten välisestä säännöllisestä ja toistuvasta vuorovaikutuksesta, johon myös Otonkorpi-Lehtoranta ja Ylöstalo pyrkivät toimintatutkimuksen viitekehyksessä.

Jaakko Suominen tarkastelee lopuksi tutkijoiden työtä suuntaavaa tiedekenttää luvussa *Hankehakujen ja rahoituksen tutkimusta ohjaava vaikutus – omaan arkistoon perustuva retrospektiivinen toimija-analyysi*. Suominen tekee näkyväksi akateemisten hakukäytäntöjen piiloista puolta eli sitä, mitä tapahtuu rahoitusta vaille jääneille hakemuksille. Kirjoittajan mukaan hylätyt hakemukset eivät ole vailla merkitystä,

vaan niihin uponnut työ saattaa esimerkiksi edesauttaa tutkijoille tärkeiden verkostojen muotoutumista. Kirjoittaja esittää lisäksi, että tutkijan tieteen tekemisen historian dokumentoimisen voi ajatella strategisena itsereflektiona, joka tähtää tutkimuksen teon edellytysten parantamiseen. Näin tutkijan oma arkisto palvelisi laajemminkin tulevaa tutkimustyötä.

Lopuksi

Yhdysvaltalainen Wanda Pillow (2003) on todennut refleksiivisyyttä erittelevässä ja paljon siteeratussa artikkelissaan, että refleksiivisyys ei ole helppoa, vaan epämukavaa. Hänen mukaansa tutkijan tulisi pyrkiä juuri hankalaan refleksiivisyyteen, joka pyrkii tietämään, mutta esittää samalla tietämisen puutteellisena. Myös tämän kirjan tavoitteena on yllyttää etsimään epämukavuutta ja hankaluutta. Tämä epäkiitollinen tavoite on yhtäältä yksittäisen tutkijan päänsärky, mutta sen tulisi olla yhä enemmän kollektiivista, tutkijayhteisön kanssa peilattavissa ja haastettavissa olevaa (Bola ym., sit. Ramazanoglu & Holland 2002, 119).

Kirjan toisena tavoitteena on osoittaa refleksiivisyyden moniulotteisuus ja käytännönläheisyys. Käsite tulee ymmärtää huomattavasti laajemmin kuin yksittäisten tutkijoiden subjektiviteettiin uppoamisena, niin että mukaan tulevat myös tutkimussuhteet, teoreettiset ja metodologiset ennako-oletukset sekä tutkimuksen yhteiskunnalliset reunaehdot (ks. myös Fingerroos 2003). Käytännönläheisyydellä viittaamme refleksiivisten pohdintojen kykyyn tarjota vastauksia herättämiinsä kysymyksiin. Itsetarkoituksellisen refleksiivisyyden sijaan kirjan luvuissa osoitetaan, miten refleksiivisyys ei vain paljasta tutkimuksen ongelmakohtia, vaan myös esittää niihin ratkaisuja tai mahdollisia ulospääsyreittejä. Näin refleksiivisyys auttaa tutkijaa parantamaan tutkimuksensa laatua ja toimii myös laajemmin ammatillisen kehittymisen apuvälineenä. Refleksiivisyyden tulisikin kuulua jokaisen tutkijan työkalupakkiin. Refleksiivisyys ei myöskään rajoitu ainoastaan sosiologiaan tai antropologiaan, vaan sen käyttöyhteydet ovat

laajemmat, mikä näkyy lukujen kirjoittajien edustamien tieteenalojen moninaisuutena. Toivomme, että kirjoittajien oivallukset antavat myös lukijoille vinkkejä mahdollisista ratkaisujen suunnista.

Kokonaisuutena kirjan luvut antavat refleksiivisyydestä monitahoisen kuvan ja konkretisoivat sen paikkaa käytännön tutkimuksessa. Useissa luvuissa korostuu ajan, toiston ja asioihin palaamisen mahdollisuuden merkitys. Näyttää siltä, että ymmärrämme tutkimusprosessia ja siihen vaikuttavia tekijöitä paremmin vasta, kun voimme palata niihin uudestaan eri vaiheissa. Tutkijan aseman ja vaikutuksen pohdinta tuo aineiston analyysiin uuden aikaa vievän ”kierroksen” tavanomaisten tulosten lisäksi. Metodologinen pohdinta johtaa joskus jopa uusien aineistojen mukaan ottoon, mikä sekin hidastaa prosessia. Hidas tutkimus ja hankala refleksiivisyys saattavatkin törmätä tutkimuksen yhteiskunnallisiin ehtoihin ja niiden kiristymiseen, jossa tuloksia vaaditaan nopeasti ja ”kustannustehokkaasti”. Siksi olisikin tärkeää keskustella laajemmin myös tutkimuksen kriteereistä ja mahdollisuuksista. Refleksiivisyys voi lopulta olla tutkimuksen apuväline vain, jos sen soveltaminen on käytännössä mahdollista.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Sanna & Päivi Honkatukia. 2012. “Interviewing Young People in Institutional Contexts—Methodological Reflections”. Teoksessa *Cultural practices and transitions in education*, toim. Tarja Tolonen, Tarja Palmu, Sirpa Lappalainen & Tuuli Kurki. Lontoo: Tufnell Press, 34–47.
- Adkins, Lisa. 2002. “Reflexivity and Politics of Qualitative Research.” Teoksessa *Qualitative Research in Action*, toim. Tim May. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 332–348.
- Ahmed, Sara. 2000. “Who Knows? Knowing Strangers and Strangeness.” *Australian Feminist Studies* 15:31, 49–68.
- Alvesson, Mats. 2011. *Interpreting Interviews*. Lontoo, Thousand Oaks, New Delhi & Singapore: Sage.
- Alvesson, Mats & Kaj Skoldberg. 2000. *Reflexive Methodology*. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.

- Archer, Margaret. 2012. *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens & Scott Lash (toim.). 1994. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Behar, Ruth. 1996. *The Vulnerable Observer. Anthropology That Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press.
- Birch, Maxine & Tina Miller. 2000. "Inviting Intimacy: The Interview as Therapeutic Opportunity." *International Journal of Social Research Methodology* 3:3, 189–202.
- Bourdieu, Pierre & Loic Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Lontoo & Chicago: The University of Chicago Press.
- Coffey, Amanda. 2002. "Ethnography and Self: Reflections and Representations". Teoksessa *Qualitative Research in Action*, toim. Tim May. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 313–331.
- Coffey, Amanda & Paul Atkinson. 1996. *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Lontoo: Sage.
- Côté, James E. 2014. "Towards a New Political Economy of Youth." *Journal of Youth Studies* 17:4, 527–543.
- Dickson-Swift, Virginia, Erica James, Sandra Kippen & Pranee Liamputtong. 2007. "Doing Sensitive Research: What Challenges Do Qualitative Researchers Face." *Qualitative Research* 7:3, 327–353.
- Doucet, Andrea & Natalie Mauthner. 2002. "Knowing Responsibly: Linking Ethics, Research Practice and Epistemology." Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 123–145.
- Duncombe, Jean & Julie Jessop. 2002. "'Doing Rapport' and the Ethics of 'Faking Friendship'." Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 107–122.
- Fingerroos, Outi. 2003. "Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa." *Elore* 10:2, 1–12.
- Fontana, Andrea & James Frey. 2005. "The Interview. From Neutral Stance to Political Involvement." Teoksessa *The Sage Handbook of Qualitative Research*, toim. Norman Denzin & Yvonna Lincoln. Thousand Oaks, Lontoo & New Delhi: Sage, 695–725.
- Gillies, Val & Pam Alldred. 2002. "The Ethics of Intention: Research as a Political Tool." Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 32–52.
- Guillemin, Marilyns & Lynn Gillam. 2004. "Ethics, Reflexivity, and 'Ethically Important Moments' in Research." *Qualitative Inquiry* 10:2, 261–280.

- Heiskala, Risto. 1995. "Jürgen Habermas ja modernin projektin puolustuksen vaikeus." Teoksessa *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, toim. Risto Heiskala. Helsinki, Gaudeamus, 192–222.
- Kleinman, Sherryl & Martha Copp. 1993. *Emotions and Field Work*. Qualitative Research Methods Series 28, A Sage University Paper.
- Mauthner, Natasha & Andrea Doucet. 2003. "Reflexive Accounts and Accounts of Reflexivity in Qualitative Data Analysis." *Sociology* 37:3, 413–431.
- May, Tim. 1998. "Reflexivity in the Age of Reconstructive Social Science." *International Journal of Social Research Methodology* 1:1, 7–24.
- Mazzei, Lisa. 2009. "An Impossibly Full Voice." Teoksessa *Voice in Qualitative Inquiry*, toim. Alecia Y. Jackson & Lisa A. Mazzei. Lontoo & New York: Routledge, 45–62.
- Nairn, Karen, Jenny Munro & Anne Smith. 2005. "A Counter-Narrative of a 'Failed' Interview." *Qualitative Research* 5:2, 221–244.
- Pillow, Wanda S. 2003. "Confession, Catharsis, or Cure? Rethinking the Uses of Reflexivity as Methodological Power in Qualitative Research." *Qualitative Studies in Education* 16:2, 175–196.
- Punch, Samantha. 2002. "Interviewing Strategies with Young People: The 'Secret Box', Stimulus Material and Task-Based Activities." *Children & Society* 16:1, 45–56.
- Pösö, Tarja. 2006. "Kun paikka menee tutkijaan." Teoksessa *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*, toim. Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Ramazanoglu, Caroline & Janet Holland. 2002. *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. Lontoo: Sage.
- Rastas, Anna. 2005. "Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa". Teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet, vuorovaikutus*, toim. Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Renold, Emma, Sally Holland, Nicola J. Ross & Alexandra Hillman. 2008. "'Becoming Participant': Problematizing 'Informed Consent' in Participatory Research with Young People in Care." *Qualitative Social Work* 7:4, 427–447.
- Riach, Kathleen. 2009. "Exploring Participant-Centred Reflexivity in the Research Interview." *Sociology* 43:2, 356–370.
- Skeggs, Beverley. 2002. Techniques for Telling the Reflexive Self. Teoksessa *Qualitative Research in Action*, toim. Tim May. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 349–374.
- Skeggs, Beverley. 2001. "Feminist Ethnography." Teoksessa *Handbook of Ethnography*, toim. Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland. Lontoo: Sage, 426–443.

- Smyth, Lisa & Claire Mitchell, Claire. 2008. "Researching Conservative Groups: Rapport and Understanding Across Moral and Political Boundaries." *International Journal of Social Research Methodology* 11:5, 441–452.
- St.Pierre, Elizabeth Adams. 2009. "Afterword. Decentring Voice in Qualitative Inquiry." Teoksessa *Voice in Qualitative Inquiry*, toim. Alecia Y. Jackson & Lisa A. Mazzei. Lontoo & New York: Routledge, 221–236.
- Thapar-Björkert, Suruchi & Marsha Henry. 2004. "Reassessing the Research Relationship: Location, Position and Power in Fieldwork Accounts." *International Journal of Social Research Methodology* 7:5, 363–381.

TUTKIMUSKATSE TUTKIJAA

Johanna Lindh

ANTROPOLOGIN REFLEKSIIVISYYS TUTKIJAN OPPIMISENA

Refleksiivisyys tuli varkein mukaan tutkimukseeni. Kristillistä poikiuskonnollisuutta käsittelevän väitöskirjani ensimmäisissä tutkimussuunnitelmaversioissa en maininnut tunteita tai reflektiota lainkaan, vaikka olin huomannut jo pro gradu -tutkielmani osallistuvan havainnointitutkimuksen aikana tekeväni tulkintoja esikoislestadiolaisuudesta tunnekokemusteni varassa (Lindh 2006). Ajattelin tuolloin, että voimakkaat tunteet syntyivät yhteisöä kohtaan tuntemastani nostalgiasta, sillä olen syntynyt ja kasvanut esikoislestadiolaisessa kodissa. Jättäydyin pois yhteisön toiminnasta tultuani täysi-ikäiseksi, mutta suhteeni joihinkin yhteisön jäseniin on säilynyt lämpimänä nykypäivään asti. Tutkijan asemasta johtuen minut rajattiin kenttätöni aikana toistuvasti yhteisön ulkopuolelle, vaikka minua yritettiin samalla käännättää yhteisöön. Koin jatkuvaa rajankäyntiä sisä- ja ulkoryhmäisyyden välillä. En osannut kirjoittaa tunnekokemuksiani tutkimusraporttiin, mutta kirjoitin seuraavana vuonna Ethnos-tiedotteeseen lyhyen artikkelin tutkimustyöni omakohtaisuudesta ja tunteiden käsittelyprosessista (Lindh 2007). Kun aloin tehdä havainnointitutkimusta väitöskirjaa varten, huomasin jälleen tulkitsevani tapahtumia tunteiden varassa. Tutkimusotteeni muuttui vähä vähältä

refleksiivisemmäksi selittäessäni itselleni, millä tavalla käsittelen tunnereaktioitani tutkimuksessa.

Työn alla olevassa väitöstutkimuksessani tutkin tunnustuskuntarajat ylittävästi toimivien ja ajattelevien kristittyjen identifioitumista moniin tunnustuskuntiin samanaikaisesti. Tein kenttätutkimusta Suomen lisäksi Saksassa, mutta tässä luvussa käsittelen vain Suomessa tekemääni tutkimusta. Nimitän tutkimuskohdettani poikkiuskonnollisuudeksi, vaikka minulle on ehdotettu tilalle termiä yhteiskristillinen. Yhteiskristillisyyttä viittaisi kuitenkin tunnustuskuntien yhteistoimintaan, ja haluan lisäksi peilata nimityksellä tutkittavieni tuntoihin. Monet tutkimukseen osalliset vierastavat nimitystä yhteiskristillinen, koska se viittaa siihen, että olisi olemassa muista kristityistä erottuva yhteiskristillisten kirkkokunta. Tutkittavat eivät muodosta kirkkokuntaa eivätkä yhteisöä vaan ovat yksittäisiä kristittyjä.

Alkusysäys refleksiiviselle tutkimusotteelleni syntyi kenttätutkimuksen aikaisista tunnekokemuksistani ja tanskalaisen antropologi Kirsten Hastrupin (1990; 1992; 1995) kirjoituksista. Refleksiivinen lähestymistapa sopii laadulliseen uskonnontutkimukseen hyvin siksi, että ihmiset suhtautuvat uskoonsa yleensä tunteella. Uskonnon tutkiminen on myös tutkijalle emotionaalisesti haastavaa. Tunsin omien tunteiden reflektoinnin antavan voimia kiperiin kenttätutkimustilanteisiin. Siksi minua kummastuttaa, miten vähän antropologisessa uskontotutkimuksessa on käytetty refleksiivisiä tutkimusmenetelmiä verrattuna muuhun antropologiseen tutkimukseen. Hyvä refleksiivisen tutkimusotteen esikuva löytyi brittiantropologi Charlotte Aull Daviesin kirjoittamasta ja klassikkoasemaan nousseesta teoksesta *Reflexive Ethnography* (2008). Esittelen luvussa tapaa, jolla peilasin omaa tutkimusprosessiani Daviesin esittämiin ajatuksiin mutta myös muuhun refleksiiviseen tutkimukseen. Positivistisen tutkimusihanteen mukaan tutkijan olisi osattava sulkea tunteensa pois tutkimuksenteon ajaksi, mutta osallistuvassa havainnointitutkimuksessa tunteiden poissulkeminen on mahdotonta, koska tutkija jakaa tutkittaviensa elämän kenttätutkimusajanaan. Elämään kuuluvat myös tunteet; ne ovat jopa välttämättömiä selviytymisen kannalta (Nummenmaa & Sams 2011, 31). Tutki-

musprosessin aikana tulini varmemmaksi siitä, että tunteita ei pidä vähätellä eikä niistä tule pyrkiä eroon. Sen sijaan tunteita ja tunteisiin perustuvia tulkintoja tulisi käsitellä tutkimusprosessin aikana ja tunteiden käsittely olisi kuvattava tutkimusraportissa. Tutkimus on mielestäni aidosti refleksiivistä silloin, kun tutkija paljastaa avoimesti tutkimuksen tavoitteet tutkittavilleen, on valmis muuttamaan näkemyksiään uusien todisteiden perusteella ja asettaa päättelynsä ja tulkintansa lukijoiden jäljitettäväksi. Päättelyketjun kuvaaminen liittyy refleksiivisessä kuten muussakin laadullisessa tutkimuksessa validiuden ja reliabiliteetin kysymyksiin (Cutcliffe & McKenna 1999, 377; Spencer 1989, 157, 159).

Kirjoitukseni on kuvaus kenttätöön, tulkintojen ja metodologian kehitymisestä tutkimuksen aikana. Aluksi valotan lyhyesti refleksiivisen tutkimusotteen yhteyttä antropologiseen tutkimukseen ja oman tutkimukseni sijoittumista tähän perinteeseen. Kerron, millä tavoin tunteet olivat mukana tutkimuksessani ja vaikuttivat tekemiini tulkintoihin ja millä tavalla kriittinen reflektio liittyy tunneperäisten tulkintojeni tarkasteluun. Artikkelin loppupuolella tarkastelen, millaisia metodologisia seurauksia kenttätöäaikaisten tunteiden tunnistamisella ja tunnustamisella oli tutkimukseeni.

Tunteet, reflektio ja oppiminen

Refleksiivisen tutkimusotteen yleistyminen antropologisessa tutkimuksessa 1960-luvun lopulta lähtien liittyy oppiaineen itsekritiikkiin, jonka syntymiseen vaikutti todennäköisesti tieteenfilosofi Thomas Kuhnin vuonna 1965 pitämä esitelmä *London School of Economicsin* kansainvälisessä konferenssissa. Kuhn puhui esitelmässään tieteen kumulatiivisuudesta esittäen samalla ajatuksen tieteellisen tiedon sosiaalisesti konstruoidusta luonteesta. (Keränen 1998, 109–110; ks. myös Davies 2008, 10.) Antropologit olivat jo 1950-luvulta lähtien arvostelleet keskuudessaan vallinnutta positivistista tieteenihannetta, mutta nyt huomio kiinnitettiin antropologisen tiedon tuottamista-

poihiin. Tähän asti antropologit olivat tutkineet alkuperäiskansoja ja eksoottisia kohteita. (Eriksen 2004, 37.) Tutkimuksen tavoitteena oli yhtäältä rekonstruoida ennen kulttuurikosketusta vallinnut kulttuuri ja toisaalta löytää suurilinjaisia, luonnonlakien kaltaisia sosiaalisia säännönmukaisuuksia. Tutkija häivytettiin retorisin keinoin etnografioista, koska tarinat kuulostivat autenttisemmilta silloin, kun niissä esiintyivät vain tutkittavat. Kuhnin esitelmän jälkeinen kritiikki koski nimenomaan yrityksiä peitellä tutkijan osuutta tutkimustuloksiin. Antropologit alkoivat ymmärtää, etteivät voi sivuuttaa kolonisaation eivätkä tutkijoiden itsensä vaikutuksia tutkimuksiinsa kulttuureihin. Antropologiassa yleistyi vähitellen näkemys tutkimuskohteeseensa suhteessa olevasta tutkijasta, jonka tuli myös paljastaa suhteensa laatu tutkimusraportissaan. (Davies 2008, 11–15.)

Tieteenalan historian tunteminen vaikutti tutkimusprosessiini siten, että pohdin toistuvasti omaa rooliani tutkimuskentällä. Tutkimuksen edetessä ymmärsin yhä vahvemmin, että antropologinen tutkimus on aina myös osa tutkijan minuutta ja itseämme varten tehtyä. Kärjistäen voisi sanoa, että väitöskirja kirjoitetaan oman oppineisuuden osoitukseksi ja urakehityksen vauhdittamiseksi. Tutkija valitsee tutkimuskohteensa ja -aiheensa usein tutkimuskohteen tahdosta riippumatta, niin tein myös minä. Jo tutkittavien nimittäminen poikkiuskonnollisiksi on oma tutkimustekninen valintani, sillä tutkittavani kutsuvat itseään kristityiksi ja ulkopuoliset usein yhteiskristillisiksi. Valitsin oman kiinnostukseni takia tutkimusongelmaksi identifioitumisen moniin yhteisöihin. Refleksiivistä tutkimusongelmassani on, että se syntyi vastauksena muutaman pro gradu -työtä varten haastattelemani ihmisen omakohtaisen kokemuksen pohdintaan.

Antropologista tutkimusperinnettä noudattaen keräsin aineistoani monista lähteistä, esimerkiksi Internetin keskustelupalstoilta, aihetta käsittelevistä lehti- ja tutkimusartikkeleista, keskustelemalla uskovien kanssa, haastatteleamalla poikkiuskonnollisiksi tunnistamiani ihmisiä ja osallistumalla niihin uskonnollisiin tilaisuuksiin, joihin tutkittavani osallistuvat. Osallistuvaan havainnointiin kuului omien kokemusten ja kokemuksen aikaisten tunteiden reflektointi. Reflektointi ei tut-

kimuksessani rajoittunut tähän, vaan tutkimustyöni edetessä pohdin kriittisesti myös tunnekokemuksen aikaansaamia tulkintojani suhteessa laajempaan aineistoon ja omaa ajatteluaani ohjaaviin tekijöihin. Refleksiivisen pohdinnan tuloksena tulkintani yleensä muuttui tai rikastui ja tutkimusmetodini painottui uudella tavalla. Teoreettinen pohja refleksiiviselle tutkimusotteelleni on refleksiivisessä antropologiassa (esim. Davies 2008; Latvala 2005; Nygren 1997) ja uudistavan oppimisen teorioissa (Mezirow 1995; Kauppi 2004; Pohjonen 2005).

Mitä kriittinen reflektio sitten tarkkaan ottaen tarkoittaa tutkimuksessa? Refleksiivisen antropologian edustajat kehottavat kiinnittämään huomiota tutkijan valtaan. Valtakysymys ei koske vain tutkimuskysymyksen tai -kohteen määrittelyä, vaan sen olisi seurattava mukana koko tutkimusprosessin ajan. Tutkijan tulisi olla avoin ja rehellinen omista valinnoistaan, arvoistaan, asenteistaan ja oletuksistaan sekä tutkittavia että tutkimusraporttia lukevaa yleisöä kohtaan. (Davies 2008; Latvala 2005, 251–252.) Reflektio liittyy myös sanontaan tutkijasta tutkimuksensa työkaluna. Mitä merkitystä kuitenkin minun kokemuksillani on tutkiessani kohdetta, johon en kuulu? Ja miten ja minkä verran tutkija voi ylipäättään esittää omia kenttätökokemuksiaan ja tunteitaan tutkimusraportissa? Ongelma on kaksijakoinen, sillä yhtäältä on vaara, että tutkija keskittyy niin laajasti kokemustensa ja tunteidensa tarkasteluun, ettei tutkimus tavoita enää varsinaisen tutkimuskohteen tunteita ja ajatuksia. Toisaalta riskinä on, että tutkija jättää kertomatta oman roolinsa tulkintojen ja tutkimustulosten syntyyn, jos hän ei paljasta olennaisia seikkoja omasta positiostaan, kokemuksistaan ja tunteistaan kenttätöyön aikana. Refleksiivisyyttä korostavalla metodisella valinnallani voin siis tehdä itsestäni konstruoimani tutkimuskertomuksen päähenkilön, johon nähden tutkimusongelmassa rajaamalleni tutkimuskohteelle jää vain sivurooli. Voin myös tahallisesti sivuuttaa tunnereaktioideni vaikutuksen tekemiini tulkintoihin ja kertoa näennäisen steriiliä ja objektiivista tarinaa tutkimuskohteesta (vrt. Spencer 1989, 157). Ratkaisin ongelman yrittämällä tunnistaa ajatteluni rajoitteet ja päästä eroon ennako-oletuksistani. Usein tunteet auttavat havaitsemaan

tutkimuskohteesta jotakin merkityksellistä, mutta ensimmäinen, tunteiden värittämä tulkinta ei välttämättä ole oikea. Omia tunteita ei pidä sivuuttaa mutta tunteiden vallassa tehtyihin tulkintoihin pitää pystyä suhtautumaan itsekriittisesti. Ymmärrän kriittisen reflektion oman ajattelun reunaehtojen ylittämiseksi siten, että tutkija kykenee paremmin reagoimaan tutkimuskohteen tuntoihin.

Kuka määrittää tutkijan position?

Antropologisessa tutkimuksessa pohditaan aiheellisesti tutkijan suhdetta tutkittaviin (esim. Hastrup 1990, 57; 1992). Sillä, että tutkija kertoo lukijalle oman suhteensa tutkimusaiheeseen ja tutkittaviin, on merkitystä tutkijan tekemiä tulkintoja arvioitaessa. Antropologiselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan olin hahmotellut käsikirjoitukseni johdantoon kertomusta esikoislestadiolaistaustaisesta luterilaisesta tutkijasta, joka astuu tutkimustyönsä myötä luterilaisesta maailmasta muiden kristillisten yhteisöjen maailmaan. Kuvittelin siirtymisen tapahtuvan vaivattomasti. Ennakko-oletukseni oli, että poikkus-konnollisia ohjaa sama ekumeeninen ihanne kuin itseäni. Luulin kuuluvani joukkoon, vaikka olin tätä ennen vierailut muissa kirkkoissa vain silloin, kun niissä ei pidetty jumalanpalveluksia. Kenttätyön myötä ymmärsin pian, ettei itseäni varten määrittelemäni positio ollut tutkittavien silmissä tärkeä. Välillä tutkija–tutkittava-asetelmakin tuntui kallistuvan pääläelleen. Suunnittelin meneväni tutkittavieni mukana niihin kokouksiin, joissa he käyvät, mutta huomasin lopulta kutsuvani erästä haastatteluun osallistunutta niihin kokouksiin, joissa hän oli maininnut käyvänsä. Niillä kerroilla tein tutkijana aloitteen osallistumisesta. Kokouksien jälkeen tutkittava kysyi minulta usein: ”No, mitäs pidit?” -kysymyksen, jonka antropologin olettaisi kysyvän tutkittaviltaan eikä toisinpäin. Kukin tutkittava määritti lisäksi positioni omista lähtökohdistaan ja oman uskonkäsityksensä varassa. Tutkittavat tarkastelivat minussa kahta eri puolta, pätevyyyttäni tutkijana ja asemaani kristittynä, joista jälkimmäinen oli heille selkeästi

oleellisempi. Tähän oivallukseen johti kaksi tapausta, joissa tunteillani ja niiden tulkinnalla oli suuri merkitys. Ensimmäinen tapaus sattui yhteiskristillisessä kotikokouksessa, jossa kokouksen (entuudestaan hyvin tuntemani) vetäjä osoitti minulle sanallisesti asemani uskonnollisessa järjestelmässään. Toinen tapaus sattui erään vapaan tunnustuskunnan ehtoolliskokouksessa.

Kotikokouksen koolle kutsunut ja sitä johtanut henkilö kuuluu erääseen afrikkalaistaustaiseen kirkkokuntaan, johon on liittynyt eri tunnustuskunnista lähtöisin olevia suomalaisia ja maahanmuuttaja-taustaisia kristittyjä. Kokouksen vetäjä toimii aktiivisesti seurakuntansa maallikkotehtävissä. Kotikokouksiin osallistuu aina kuitenkin useiden kirkkokuntien jäseniä, eikä mikään seurakunta toimi niiden järjestäjänä. Olin osallistunut jo ennen tässä käsittelemääni tapausta samassa kodissa järjestettyihin kotikokouksiin erään haastateltavani kutsusta. Haastateltava mainosti kokouksia yhteiskristillisinä tapahtumina, joissa rukoillaan ja ylistetään yhdessä. Jo ensimmäisen kotikokouksen aikana minusta kuitenkin tuntui, että vetäjän opetus tähtäsi kuulijoiden käännäyttämiseen pikemminkin kuin uskon yhteisen pohjan vahvistamiseen. Kokouksen aikana vetäjä esitti edustamansa seurakunnan näkemyksen ihmisen jakautumisesta sieluksi, hengeksi ja ruumiiksi, joista vai ruumis tekee syntiä. Kaikki kyseiseen kirkkokuntaan kuulumattomat paikallaolijat kritisoivat näkemystä vetoamalla lukuisiin raamatunkohtiin.

Tunnekuuhuuni johtaneessa myöhemmässä kotikokouksessa oli saman kokouksen vetäjän ja minun lisäksi paikalla neljä eri tunnustuskuntiin kuuluvaa naista. Tässä tapaamisessa vetäjän opetusosuus oli suurempi kuin rukouksen ja ylistyksen. Vetäjä alkoi myös tentata kuulijoitaan uskonelämään liittyvillä kysymyksillä. Olin jo ensimmäisen kokouksen alussa kertonut olevani paikalla tutkijana, mutta tällä kertaa kokouksen vetäjä esitti silti kysymyksiä myös minulle. En todennäköisesti osannut vastata tyydyttävällä tavalla, koska hän kertoi kokouksen loppupuolella kuulevansa Jumalan äänen voimakkaana tuntemuksena. Hän katsoi silmiini ja sanoi tuon äänen sanovan hänelle juuri sillä hetkellä, että joukossa on joku, joka ei ole vielä

täysin uskossa. Hän pyysi paikallaolijoita rukoilemaan kanssaan, että Jumala antaisi myös tälle ihmiselle uskon ja auttaisi nöyrytymään ja lähentymään Herraa. Otaksuin vetäjän tarkoittavan jollakulla täysin uskossa olemattomalla minua ja ajattelin myös muiden osallistujien tajuavan asian.

Ensimmäinen tuntemukseni oli noloistuminen. Sitä seurasivat suuttumus ja loukkaantuminen. Mietin, kuinka kokouksenvetäjä oli aikaisemmassa keskustelussamme todennut pitävänsä kaikkia Kristukseen uskovia kristittyinä näiden kirkkokuntasitoumuksista riippumatta. Luterilaisena en ilmeisestikään kuulunut tuohon kristittyjen joukkoon. Ajattelin kokouksenvetäjän puhuneen itsensä pussiin ja esittäneen suvaitsevaisempaa kuin todellisuudessa oli. Uskoin totuuden hänen kaksinaamaisuudestaan paljastuneen tuossa lyhyessä tapahtumassa. Päätin pitää pienen tauon osallistumisessani kyseisiin (ja sen hetkisen tuntemukseni mukaan kyseenalaisiin) kotikokouksiin. Tulkitsin lopulta tilanteen siten, että kaikki poikkiuskonnolliset eivät todellisuudessa toimi ja ajattele yhtä suvaitsevaisesti kuin he kertovat toimivansa.

Käsitykseni kotikokoustapahtumasta muuttui erään toisen kenttätökokemuksen jälkeen. Osallistuin yli vuotta myöhemmin erään vapaan kirkkokunnan ehtoolliskokoukseen. Minua oli varoiteltu etukäteen, ettei minua yhteisön ulkopuolisena luultavasti hyväksyttäisi ehtoolliselle. Sali oli poikkeuksellisesti täynnä väkeä. Ennen ehtoollisen jakoa kirkkokunnan vieraileva pastori piti tunteisiin vetoavan saarnan Jeesuksen ristiinnaulitsemista edeltävistä tapahtumista, erityisesti Jeesuksen oikeudenistunnosta ja ruoskimisesta. Koko saarnan ajan minua jännitti, miten ehtoollisen jakaminen tässä kirkossa tapahtuu ja tullaanko minulle jakamaan ehtoollista. Luterilaisessa kirkossa olin tottunut siihen, että jokainen ehtoolliselle mielivä kävelee alttarille ottamaan ehtoollisen vastaan. Kyseisessä kirkkokunnassa ehtoollinen jaettiin kuitenkin kaikille paikallaolijoille niille sijoille, missä kukin oli. Minun ei tarvinnut liikkua penkiltä mihinkään, minua ei ohitettu yhteisöön kuulumattomana, enkä näin joutunut huomion kohteeksi osattomuuteni takia. Ehtoollisen jakamisen jälkeen tunnelma kirkossa

oli herkistynyt. Eräs mies puhui kielillä ja takanani istuvat kaksi naista ylistivät ääneen Jeesusta. Herkistyi itsekin ja kyyneleet alkoivat valua silmistäni.

Tajusin, että itku tunnereaktiona poikkesi muiden paikallaolijoiden ilonilmauksista. Ympärilläni olevat ihmiset katsoivat minuun kuitenkin myötätuntoisesti ja hyväksyvästi. Tunnistin heidän joukostaan joitakin, jotka olin tavannut aikaisemmin toisen vapaan suuntauksen kokouksissa ja joiden tiedän toimivan poikkiuskonnollisesti. Tunsin itseni huijariksi, koska minuun ei ollut niinkään vaikuttanut saarnan sisältö vaan kirkossa vallinnut herkistynyt tunnelma ja oman jännitykseni laukeaminen. Omalla tunnereaktiollani ja muiden reaktiolla siihen oli kaikesta huolimatta merkitystä tutkimukseni kannalta. Ehtoolliskokouksen tapahtumien johdosta pohdin uudelleen myös kotikokouksessa sattunutta välikohtausta. Käsitin, ettei kokouksen vetäjä ollut halunnut loukata minua, mutta hän ei tunnistanut minua uudestisyntyneeksi käyttäytymiseni perusteella. Koska en jaa hänen näkemystään ihmisen jakautumisesta kolmeksi olemukseksi ja tästä jakautumisesta juontuvaa syntikäsitystä, olen ehkä tahattomasti tuonut negatiivisen suhtautumiseni julki. Refleksiivisesti tarkastellen oma suhtautumistapani on voinut laukaista tutkittavissa vastareaktioita.

Vaikka refleksiivisyys tuntuu ensi sijassa kohdistuvan omiin tunteisiini, se ei tarkoita, että olisin pidättäytynyt vain tunnekokemusteni kuvailussa. Kuvaamieni tapahtumien aikana olen kyllä tuntenut jotakin erityistä ja tulkinnut tunteideni vuoksi sen hetkisen tilanteen tietyllä tavalla. Reflektion tarkoituksena on kuitenkin päästä lähemmäs tutkittavien tuntoja. Tämä tapahtuu tunnistamalla omien reaktioiden taustalla vaikuttavia ennakko-olettamuksia. Kriittisesti refleksiivinen prosessi alkoi siitä, kun pohdin jälkeensä kahta kuvailemaani tapahtumaa rinnakkain, jolloin ymmärsin, millä tavalla tutkittavani jakavat ihmiset kristityiksi ja ei-kristityiksi. Molemmissa tapauksissa alkuasetelma oli, etten ollut osoittanut olevani uudelleensyntynyt kristitty tutkimukseen osallisten hyväksymällä tavalla. Ensimmäisessä tapauksessa kotikokouksen vetäjä ei koskaan minua tällaiseksi tunnistanut, mutta toisessa tapauksessa paikallaolijat tul-

kitsivat minut uudelleensyntyneeksi tunnereaktioni takia. Omien tunteideni ja tapahtumien taustojen pohdinnan ansiosta tajusin, että poikkiuskonnolliset tekevät eron meidän ja muiden välillä henkilön uskoontulokokemuksen perusteella. Kirkkokuntasitoumuksilla ei sitä vastoin ole merkitystä. Kun myöhemmin luin litteroimiani haastatteluita, huomasin haastateltavien viitanneen useaan kertaan uskoontulo- tai uudestisyntymiskokemuksiinsa sekä puhuneen muun asian yhteydessä uudestisyntymisen tärkeydestä kristityksi tulemisessa. Olin lukenut haastattelut jo moneen kertaan aikaisemminkin, mutta vasta omakohtaisen kokemuksen myötä osasin erottaa viestien keskeisen merkityksen muusta kerrotusta.

Refleksiivisyys antropologisessa tutkimuksessa

Antropologinen tutkimus tukeutuu tavallisesti moniin lähteisiin ja aineistoihin, operoi useilla menetelmillä ja teoreettisilla käsitteillä ja painottuu enemmän metodologisesti kuin teoreettisesti. Tutkimuskohteessa tehtyä kenttätöitä – osallistuvaa havainnointia – pidetään kulttuuriantropologialle niin oleellisena tutkimusmenetelmänä, että tutkijat joutuvat erikseen perustelemaan kenttätöön puuttumisen sellaisissakin tutkimuksissa, joihin osallistuvaa havainnointia on mahdollonta sovittaa. (Ks. Ruohonen 1997.) Havainnointimenetelmän takia refleksiivinen tutkimusote on antropologiassa erityisen tärkeä. Tutkimukseni myötä havaitsin, että erityisesti kriittinen reflektio antaa tulkinnoille syvyyttä, sillä sen avulla voin tarkastella aiemman refleksiivisen analyysini synnyttämiä tulkintoja suhteessa laajempaan, erilaisista lähdeaineistoista koottuun todistusaineistoon. Tulkitseminen oli kerroksittainen prosessi, jossa aiemmat kokemukseni ja niiden tulkinnat vaikuttivat uuden tilanteen tulkitsemiseen tietyllä tavalla.

Usein kuulee väitettävän, ettei antropologia ole tutkimusta vaan kuvailua. Etymologisesti tarkastellen etnografia tarkoittaa kansankuvausta, jonka voidaan virheellisesti ajatella viittaavan matkakertomuksen kaltaiseen erilaisuuden kuvaukseen. Antropologit kuitenkin

kirjoittavat kertomuksensa oltuaan pitkäaikaisessa kosketuksessa tutkimuskohteeseensa ja keräävät tutkimusaineistonsa jonkin teorian ohjaamana ja hankittavaan tietoon sopivalla menetelmällä. Postmodernissa antropologiassa puhutaan kulttuurin keksimisestä ja kirjoittamisesta. Hastrup (1990, 47) muistuttaa, ettei kulttuuri ole objektiivinen todellisuus vaan sen materialisoitumiseksi tarvitaan ulkopuolinen Toinen, johon peilattaessa antropologi pystyy havaitsemaan eroja oman ja tutkittavien maailman välillä. Hastrup ei myöskään pidä kulttuuria empiirisenä kokonaisuutena, vaikka kulttuurinen järjestys on olemassa ja havaittavissa puhetapahtumissa ja toiminnassa. Hastrupin mielestä antropologin täytyy kirjoituksissaan sepittää (*invent*) kulttuuri, mutta sepittämisen tavan täytyy heijastaa sitä tapaa, jolla kulttuuri itse sepittää itsensä. Kyse ei ole fiktiivisestä sepittämisestä, vaan kerronnan tulee perustua merkityksellisen kulttuurisen tilan ja siinä elettyjen kokemusten tutkimiseen. (Emt.) Kulttuurinkuvaus pohjautuu siis tutkimukseen. Todellisuudessa etnografia ei liene objektiivista vaan pikemminkin analyttistä kuvausta tutkijan tulkinnoista tutkimastaan kohteesta.

Vaarana on, että tutkija alkaa viitata siinä määrin itseensä, että tutkimuskertomus latistuu tutkijan narsistiseksi itsetutkiskeluksi. Davies on analysoinut refleksiivistä etnografiaa käymällä läpi useita refleksiivisellä menetelmällä tehtyjä antropologisia tutkimuksia. Hän tarkastelee kriittisesti tutkimuksen eri vaiheissa tapahtuvaa reflektiota, minkä vuoksi hänen teoksensa on keskeinen refleksiivistä antropologiaa koskevassa keskustelussa. Daviesin vastaus tutkijan itseensä viittaamisen ongelmaan on kriittiseen realismiin ja pragmatismiin pohjautuvan todellisuuskäsityksen sisäistäminen. Sen mukaan sosiaalinen todellisuus on olemassa riippumatta siitä, tiedostammeko sen vai emme. Kriittinen realismi tunnustaa silti, että sosiaalitutkimukseen kuuluu merkitysten tulkinta. (Davies 2008, 6.) Jaan Daviesin epistemologisen käsityksen, mutta käytän refleksiivistä menetelmää hiukan eri tavalla kuin hän. Davies painottaa kyllä, että tutkijan on tunnistettava oma vaikutuksensa tutkimukseen sen jokaisessa vaiheessa, tutkimuksen suunnittelusta valmiin tutkimusraportin julkaisuun ja siitä saatavaan

palautteeseen. Silti Davies ei kerro oikeastaan lainkaan, millä tavalla tutkijan olisi toimittava oman vaikutuksensa havaittuaan. Vastauksen antaa toinen pragmatismiin ja kriittiseen realismiin pohjaava tutkimussuuntaus, uudistava oppiminen (Mezirow 1995; Kauppi 2004). Kriittisen realismin teorioita yhdistää näkemys, että tutkijan tunteet ovat tärkeitä ja kuuluvat tutkimusprosessiin. Niiden mukaan tunteet ja niiden käsittely täytyy tuoda myös julki tutkimusraportissa siten, että lukijat voivat seurata tutkijan päättelyketjua. Tutkijan tunteet eivät itsessään ole tutkimustuloksia vaan väline tulosten saavuttamiseen, esimerkiksi silloin, kun tutkija kiinnittää tunteiden avulla huomionsa tutkittavan ilmiön tai yhteisön kannalta olennaiseen asiaan. Suuntaus eroaa positivistisesta tutkimusihanteesta ja yhtyy yleiseen laadullisen tutkimuksen ihanteeseen siinä, ettei kenenkään muun tutkijan uskota tulevan täysin samoihin johtopäätöksiin edes saman aineiston läpikäymällä (vrt. Cutcliffe & McKenna 1999, 377). Ennen uudistavan oppimisen teorioihin ja kriittiseen reflektioon paneutumista analysoin joitakin väittämiä, joita Davies on esittänyt refleksiivisessä tutkimuksesta. Peilaan niitä omaan tutkimusprosessiini ja muiden tutkijoiden esittämiin ajatuksiin.

Aloitin tutkimukseni haastattelemalla sitä pro gradu -tutkimukseeni osallistunutta henkilöä, jonka kertomus innoitti minut tutkimaan poikkiuskonnollisuutta. Lämpimän suhteemme vuoksi haastattelu sujui luontevasti ja oli tutkimusongelmani kannalta erittäin valaiseva. Hyvä suhde tutkittaviin ei Daviesin mielestä silti takaa onnistunutta tutkimusta, vaan hyvässä tutkimuksessa tutkija on analysoinut suhteensa tutkittaviin. Tutkijan olisi pohdittava ja kerrottava raportissaan, miksi tietyt henkilöt ovat valikoituneet informanteiksi. Vaikka antropologi valitsee haastateltavansa, myös informantit valitsevat, osallistuvatko tutkimukseen vai eivät. (Davies 2008, 89–90, 94.) Aluksi haastateltavien löytyminen tuntui sujuvan minulta ongelmitta. Tapasin mahdollisia haastateltavia sekä kenttätöyön aikana että arkielämässä. Esimerkiksi yhden haastateltavan tapasin terveyskeskuksen odotusaulassa. Lyhyen keskustelumme jälkeen hän tarjosi seurakuntansa lehteä luettavakseni. Keskustelu

siirtyi tekeillä olevaan tutkimukseeni, ja pian istuin kyseisen rouvan olohuoneessa haastattelemassa häntä. Usein kävi kuitenkin niin, että ihmiset olivat haluttomia osallistumaan varsinaiseen haastatteluun, vaikka keskustelivat mielellään poikkiuskonollisuuteen liittyvistä kokemuksistaan ja näkemyksistään ja lupautuivat sillä tavalla olemaan mukana tutkimuksessa. Refleksiivisen tutkimusihanteen mukaan minun oli kunnioitettava tutkittavien toiveita siitä, millä tavalla heitä tutkitaan. Tämä sysäsi osaltaan aineistonkeruutapaani osallistuvaan havainnointitutkimukseen painottuvaksi. Samalla kenttätöypäiväkirjan kirjoittamisen merkitys korostui.

Davies ei sitä vastoin pidä osallistumista aineistonkeruun pääteknikkana vaan tiettyjen käyttäytymistapojen ja tapahtumien havainnointikeinona. Hänen mielestään keskeisempää on päästä avoimeen ja merkitykselliseen keskusteluun informanttien kanssa ja hankkia näin tietoa siitä, mitä tarkkailla. Hän katsoo silti, että omaelämäkerrallinen etnografinen tutkimus on refleksiivisyytensä ansiosta suotavaa silloin, kun etnografi käyttää omaa sosiaalista tilannettaan tiedon tuottamiseen ja omia kokemuksiaan muiden kokemusten selittämiseen. Tutkijan olisi tällöin osattava nähdä itsensä myös toisena ja kyseenalaistettava oma sisäpiiritietämyksensä. Davies korostaa, että tutkijan henkilökohtaiset kokemukset voivat rikastuttaa etnografiaa, ja teoreettisella tarkastelulla ja tieteellisillä tutkimusmetodeilla omille kokemuksille saadaan syvyyttä ja luotettavuutta. (Emt. 81, 217, 265.) Vaikka en kuulu tutkimusjoukkooni, suhtauduin havainnointitutkimuksen aikana itseeni yhtenä tutkimuksen kohteena. Aluksi suunnitelin kerääväni tutkimusaineiston haastatteluin ja täydentäväni niistä saamaani käsitystä osallistuvan havainnoinnin avulla. Muutamien haastatteluiden ja lukuisten kenttätöyssä vietettyjen tuntien jälkeen käsitin, että tutkittavan ilmiön ja erityisesti yksilön ja yhteisöjen välisen vuorovaikutuksen ymmärtämiseksi osallistuva havainnointi oli ensisijaista. Osallistumalla itse useiden yhteisöjen toimintaan olin oma informanttini, sillä koin sen saman tapojen ja oppien kirjavuuden, joka on osa tutkittavieni kokemusmaailmaa. Vaikka haastateltavat selittäisivät omat kokemuksensa ja näkemyksensä yhteisöistä miten

hyvin tahansa, kokemus ei välity pelkästään sanojen kautta. Sanojen merkitys syntyy niiden kontekstissa. Hastrup huomauttaa, ettei kaikilla kokemuksen piirteillä ole välitöntä kielellistä vastinetta, mutta antropologisessa diskurssissa tulisi silti kyetä puhumaan näistäkin piirteistä. Hän katsoo, ettei kulttuureja voi pelkästään havainnoida tai lukea vaan ne täytyy kokea, jotta ne voidaan esittää kirjallisesti. (Hastrup 1990, 52.) Omakohtaisten kokemusten avulla ymmärsin syvällisemmin monimutkaista identifioitumisen ja eron tekemisen, hyväksymisen ja hylkäämisen prosessia, johon tutkittavani vääjäämättä osallistuvat. Poikkiuskonnollisesti käyttäytyvät joutuvat toistuvasti pohtimaan suhdettaan yhteisöihin osallistuessaan tapakulttuuriltaan erilaisten ja opillisesti jopa ristiriitaisten uskonyhteisöjen toimintaan. Kokemani ajoittainen vieraudentunne on aistittavissa myös useissa haastattelukertomuksissa.

Refleksiivisessä tutkimuksessa tarkastelukohteena ei voi myöskään olla pelkkä haastattelusta litteroitu teksti vaan koko haastattelutilanne (Davies 2008, 109). Litteroidusta tekstistä on helppoa irrottaa pieni pätkä, lisätä hakasulkeisiin sanat, jotka puuttuvat haastateltavan puheesta mutta esiintyvät kysymyksissäni, ja esittää syntynyt puhe haastateltavan omalla ajatuksenkulkuna. Todellisuudessa haastateltavat eivät ehkä ole pohtineet kysyttyä asiaa aikaisemmin lainkaan, jolloin kysymyksieni pois jättäminen vääristäisi todellisuutta. En voinut aina olla varma, mikä osa vastauksessa oli reagointia kysymykseeni, mikä kertomusta haastateltavan omista kokemuksista ja ajatuksista. Tämän vuoksi halusin täydentää haastatteluista saamaani käsitystä sellaisilla mielipiteenilmauksilla, joiden syntymiseen en ollut vaikuttanut. Päädyin etsimään ekumeniaa, yhteiskristillisyyttä ja poikkiuskonnollisuutta käsitteleviä artikkeleita ja mielipidekirjoituksia kirjallisuudesta, lehdistä ja Internetin keskustelupalstoilta. Davies huomauttaa myös, että tutkijan olisi tiedostettava haasteltavien asema ja suhde valtaan tutkittavassa yhteisössä (Emt.110). Pienentääkseni valtasuhdeväaristymää haastattelin yhteisöihin eri tavoin kiinnittyneitä ja eri asemassa toimivia ihmisiä. Ihmisten kertomusten, erilaisten aineistojen ja omien kenttätökokemusten tarkastelu rinnakkain auttoi oivaltamaan, että

vaikka poikkiuskonnollista käyttäytymistä on monenlaista, on poikkiuskonnollisuus kuitenkin ilmiönä kulttuurinen ja historiallinen. Poikkiuskonnollista käyttäytymistä on ollut toki aiemminkin, mutta vasta viime aikoina se on saavuttanut sellaisen yleisen hyväksynnän, että ihmiset tuntevat voivansa koota uskontonsa vapaasti erilaisista kristillisistä aineksista.

Davies huomauttaa, että osallistuva havainnointi ei vielä sinänsä tee tutkimuksesta hyvää, vaan havainnoinnin luonteella, olosuhteilla ja laadulla on merkitystä. Hyvässä havainnoinnissa tutkija rakentaa ymmärryksensä tutkimastaan yhteisöstä vuorovaikutuksessa informanttien kanssa, ja tässä vuorovaikutusprosessissa muuttuu sekä tutkijan että informanttien kokemus ja ymmärrys tutkittavasta. Myös informantit joutuvat eräänlaiseen kulttuurienväliseen liminaalitilaan reflektoidessaan omia kokemuksiaan tutkijalle. (Davies 2008, 45, 83, 90–91.) Jokainen haastattelu-, keskustelu- ja havainnointitilanne on näin käsitettynä refleksiivinen tapahtuma. Osallistuvan havainnoinnin aikana tutkija ja tutkittavat reagoivat toistensa toimiin, minkä vuoksi havainnointi ei ole vain tutkittavien vaan myös oman osallistumisen ja osallisuuden tarkastelua. Kenttätöön aikana itselleni merkityksellisiä olivat tapahtumat, joissa tunteeni olivat vahvasti mukana, yksinkertaisesti jo siitä syystä, että ne painuivat mieleeni voimakkaimmin. Kyseessä ei silti ollut yksisuuntainen omien tunteiden pohdinta vaan kaksisuuntainen prosessi, jossa tarkkailin tunteideni lisäksi ympärilläni olevien ihmisten reaktioita. Tämän tarkastelun ansiosta ymmärrys tutkittavista kasvoi.

Tunteet ovat tutkijalle sallittuja, joskus jopa tutkimusta eteenpäin vieviä (ks. Pösö 2005, 124–127). Laadullisessa lähestymistavassa ajatellaan yleisemminkin, että tulkinta rikastuu, jos tutkija itse uppoutuu tutkittaviensa maailmaan, sillä osana kohteidensa maailmaa tutkija kykenee ymmärtämään sitä syvällisemmin (Cutcliffe & McKenna 1999, 377; Hastrup 1990, 46, 48–49). Vaarana on kuitenkin, että tutkija alkaa pitää oman maailmankuvansa mukaisesti tulkitsemiaan kokemuksia todellisempina kuin tutkittavien kokemuksia (Cutcliffe & McKenna 1999, 377). Tunnekokemuksen aikaisiin tulkintoihin

olisi siksi kyettävä suhtautumaan kriittisesti myöhemmässä analyysissä. Tunteiden värittämät reaktiot eivät välttämättä ole oikeita eivätkä oikeutettuja tutkittavia kohtaan. Väistämättä ne eivät ole vääriäkään. Paneudun tähän myöhemmin tarkemmin tarkastelemalla tutkijoiden näkemyksiä siitä, onko tarpeellista etäännyä kokemuksen aikaisista tunteista aineiston analysointivaiheessa.

Halusin testata refleksiivisyyden ansiosta tarkentuneita tulkintojani tutkittavilla. Annoin alustavia analyyseni heidän luettavakseen ja pyysin palautetta tulkinnoistani. Samalla aloin nimittää tutkittavia tutkimukseen osallisiksi. Tulkintani luettuaan tutkimukseen osalliset alkoivat yleensä puhua ilmiöstä laajemmin kuin omina kokemuksinaan. Omia kokemuksia pikemminkin suhteutettiin muiden tutkimukseen osallisten kokemuksiin, vaikka palautteenantajat eivät tienneet, keitä nuo muut olivat. Uskoisin, että tutkimukseen osallistuneiden ymmärrys omasta paikastaan ja poikkiuskonnollisuuden monitahoisuudesta kirkastui. Tämä kirvoitti sellaista keskustelua, joka jälleen muutti omaa käsitystäni poikkiuskonnollisuudesta.

Tiedostin kyllä palauteprosessiin liittyvän vaaran, etten tunnista prosessin sitä pistettä, jossa tulokset tulevat luotettaviksi. Palauteprosessista tulee loputon, jos vaatimuksena on, että kaikkien haastateltavien täytyy hyväksyä tekemäni tulkinnat. John R. Cutcliffe ja Hugh P. McKenna (1999, 378) pitävät epätodennäköisenä, että kaikki haastatellut käsittäisivät tutkijan rakentaman teorian samalla tavalla tai hyväksyisivät sen kokonaan, koska jokainen heistä on vaikuttanut vain osaan tutkijan saamasta tiedosta. Cutcliffen ja McKennan mielestä tutkijan esittämää teoriaa voidaan pitää luotettavana, jos edes yksi haastateltava hyväksyy sen. Tutkijan olisi tällöin kuitenkin tehtävä lukijoille selväksi, missä kohdin ja millä tavalla esitetyn teorian vastustajat eivät sitä hyväksy. Omassa tutkimuksessani palauteprosessi muodostui keskusteluksi, jonka aikana merkitykset vähitellen auke-
nivat sekä minulle että tutkittaville (vrt. Koelsch 2013, 175–176). Jokaiseen eriävään mielipiteeseen en suinkaan reagoinut korjaamalla tekstiäni, sillä yksittäisillä henkilöillä saattoi olla alkuaankin erilaisia käsityksiä asioista. Tutkijana tunnistin erilaisten näkökulmien ole-

massaolon paremmin kuin tutkittavat, mistä syystä katsoin, että oma tulkintani on joskus eriävänäkin oikeutettu (vrt. Koelsch 2013, 179; Latvala 2005, 254–256; Pösö 2005, 133).

Jotkut tutkimukseen osalliset pyrkivät jo kenttätyöni aikana ohjailemaan tutkimusta tiettyyn suuntaa ja viimeistään palautteessaan korjaamaan tulkintojani omaa käsitystään vastaaviksi. Davies varoittaa, että joskus haastateltavat pyrkivät opettamaan tutkijaa ja antamaan luennon siitä, mitä tutkijan pitäisi ylipäärtään tutkia (Davies 2008, 111). En pitänyt tätä ongelmana vaan osoituksena käsityseroista. Omakin näkemykseni on subjektiivinen, joskin muiden subjektiivisten näkemysten vaikutuksesta se muuttui tutkimuksen kuluessa. Sekin mahdollisuus on, ettei antropologin näkemys reflektoi lankaan tutkittavien näkemyksiä (Hastrup 1995, 193), erityisesti jos tutkija peilaa haastatteluista saatua tietoa muista lähteistä saatuu tietoon. Monesti tutkimukseen osalliset tyytyivät tulkintaani kerrottuaani heille, millaisen aineiston varassa olin tulkintani tehnyt. Samalla havaitsin, mitkä asiat minun on hyvä kertoa tulkintaprosessistani myös lopullisessa tutkimuskertomuksessa. Tutkimukseen osalliset kykenevät kiistämään tai vahvistamaan tulkintani elettyjen kokemustensa ansiosta, mutta muut tutkimuksen lukijat jäävät vain tulkintojeni varaan, jos en paljasta niiden syntyhistoriaa (vrt. Spencer 1989, 157).

Davies korostaa, että tutkijan oman position ja sen vaikutusten tunnistaminen on tärkeää refleksiivisessä prosessissa. Hän viittaa epäsuorasti siihen, että tutkijan positio vaihtelee tutkimuksen aikana ja on erilainen suhteessa kuhunkin tutkimukseen osalliseen. (Davies 2008, 92.) Havaitsin omaksuvani erilaisen roolin jokaisessa haastattelussa, keskustelussa ja tapahtumassa, ja osallistumiseni intensiivisyys vaihteli seurakunnasta ja tilaisuudesta toiseen. Vastaavasti paikallaolijoiden reaktiot ja suhtautuminen minuun vaihtelivat. Roolini jokaisessa haastattelutilanteessa oli myös erilainen haastateltavien luonteiden ja keskinäisten suhteidemme erojen takia. Mitä paremmin tunsin haastateltavan, sitä vapaammin hän itse ohjasi keskustelun suuntaa ja kertoi kokemuksistaan omin sanoin.

Tutustuttuamme paremmin toisiimme tutkimukseen osalliset rohenivat herkemmin kritisoidaan ja toisaalta kannattamaan joitakin tulkintojani. Osaan kärkevinä pitämistäni tulkinnoista en saanut palautetta, vaikka sitä erikseen pyysin. Tutkittavat saattoivat sanoa jotain ympäripyöreää tai muotoilla vastauksensa kysymyksiäni väisteleviksi, minkä tulkitsin haluna välttää ristiriitoja kanssani. Eräässä kommentteja vaille jääneessä tekstissäni todistin tulkintaani edellä kuvaamalla kotikokouksessa sattuneella tapauksella. Oletin haastateltavien ilmeistä ja äännähdyksistä, etteivät he pitäneet tulkintaani oikeana mutta jättivät todellisen käsityksensä kertomatta. Tunsin, että sanattoman viestinnän kohteiksi joutuneet tulkintani haluttiin vaientaa sivuuttamalla ne ja että ne siksi tarvitsivat erityistä huomiota. Korjasin tulkintaani ja luetutin tekstiä eräällä tutkimukseen osallisella. Hän sanoi ajatelleensa jo aikaisemmin, että olin arvioinut tilanteen väärin, mutta selitti, ettei halunnut korjata käsitystäni, koska hän ei ole ollut paikalla kuvaamassani tilaisuudessa. Aina kysymys ei ehkä ollut siitä, että tutkittavat todella olisivat pitäneet tulkintaani vääränä, vaan saatoin ylitulkita heidän sanaton viestintäänsä. Nonkommunikatiivisen viestinnän tulkittamisessa liikutaan usein harmaalla alueella, ja jos tutkittavat eivät anna pyydettyä kukaan tutkijalle kunnollista selitystä, jäävät tulkinnat hyvin epävarmoiksi (vrt. Pösö 2005, 130–131). Hastrup (1995, 193) huomauttaa, ettei antropologi saa kuitenkaan yrittää pakottaa ihmisiä puhumaan vaan hänen täytyy kunnioittaa myös hiljaisuutta.

Kriittisen reflektion metodologiset seuraamukset

Kun pohdin tulkintoihini johtaneita syitä, tarkasteluni kohteena oli ajatteluani ohjaava arvojen, merkitysten ja käyttäytymistapojen verkosto. Pohdinta ei kuitenkaan ollut narsistista itsetutkiskelua, josta postmodernisteja usein syytetään, vaan itsetutkiskelu toimi pikemminkin todisteena siitä, että ulkoista todellisuutta voi tarkastella uppoutumalla itseensä (Vrt. Davies 2008, 5). Tämän kaltainen tut-

kijan oman position pohdinta ei tarkoita tutkimuksen subjektin ja objektin rajojen kadottamista vaan niiden selkeyttämistä (emt). En oleta lähestymistavassani, että objektiivista, itsestäni ja ajatuksistani riippumatonta ulkopuolista todellisuutta ei ole tai etten voi sitä tarkastella. Katson pikemminkin voivani tarkastella ulkopuolista todellisuutta rehellisemmin, mikäli välillä uppoudun itseeni, tarkastelen omaa ajatteluani rajoittavia tekijöitä ja yritän päästä näistä rajoitteista eroon. Ajattelun rajoitteet ovat suhteessa jokaiseen tutkittavaan vielä erilaiset, sillä jaan osia tulkintakehikostani ja eroan ajattelutavaltani jokaisesta eri tavoin.

Kenttätutkimukseni takia suhtaudun kriittisesti haastatteluun tutkimuksen ainoana aineistonkeruun menetelmänä. Antropologisessa tutkimuksessa perustellaan kenttätutkimukseen kuuluvaa (osallistuvaa) havainnointia juuri sillä, että haastattelujen varassa saadut tutkimustulokset ovat riittämättömiä ja jopa harhaanjohtavia. Kulttuuria ei voi tutkia vain kuuntelemalla kulttuurin edustajien kertomuksia omasta toiminnastaan ja motiiveistaan, sillä haastateltavat sanovat usein, mitä pitävät yleisesti hyväksyttävänä tai olettavat haastattelijan odottavan heidän sanovan. He kertovat usein toimivansa ideaalisen toimintamallinsa mukaisesti, vaikka eivät niin todellisuudessa toimitakaan. (Esim. Nygren 1997, 159–160, 164; Lindh 2006.) Haastattelija ei myöskään välttämättä osaa kysyä oikeita kysymyksiä, tai kulttuurin edustajat pitävät jotakin tutkimusongelman kannalta oleellista seikkaa itsestäänselvyysnä eivätkä osaa kielellistää sitä tutkijalle. Tällaiset asiat paljastuvat tutkijalle usein vahingossa, esimerkiksi toimintaan osallistuessa tai Internet-keskusteluja seurattaessa.

Antropologisessa tutkimuksessa tutkimuskohteen elämään osallistuminen on tärkeää ja pitkät kenttätutkimukset tutkittavissa yhteisöissä yleisiä. Kun tutkimuskohdetta tarkastellaan läheltä, on mahdollista havaita yksityiskohtia, joita ei havaitsisi kaukaa. Tutkijat ovat sen vuoksi hakeutuneet osaksi tutkimusyhteisöjensä kokemusmaailmaa. Omat tunnekokemukset yleensä tunnustetaan antropologisten tutkimusraporttien sivuilla, mutta tunnekokemusten käyttö tutkimusaineistona ei ole yhtenäinen paradigma, vaan kukin tutkija on kehittä-

tänyt tarkastelumenetelmänsä itse. (Esim. Hastrup 1990; Gothóni 1997.) Uskontotutkija René Gothóni korostaa, että ihmisten omien näkemysten tutkiminen edellyttää heidän (ajatus)maailmaansa eläytymistä. Eläytyminen puolestaan on mahdollista vain osallistumalla tutkittavien elämään ja tutkimuksen kohteena olevaan toimintaan. Kriittinen tutkimus vaatii Gothónin mukaan kokemuksen aikaisesta tunnetilasta etääntymistä, mikä alkaa käsittelemällä omia tunteita (kenttätyö)päiväkirjassa. Hän toteaa, että kenttätyön aikana päiväkirjaa kirjoittaa vielä tutkijan eläytynyt minä ja varsinainen etääntyminen kokemuksen aikaisista tunteista tapahtuu vasta kenttätyön loputtua tutkimuksen varsinaisessa kirjoitusvaiheessa. (Gothóni 1997, 141–143.) Käsitän Gothónin tarkoittavan, että vasta, kun tutkija on etääntynyt tarpeeksi kauas tutkimuskentästä ja omista tunnetiloistaan, hän pystyy tarkastelemaan tapahtumia objektiivisemmin ja löytämään niistä uusia yläluokkia, sisäisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Etääntymistä voi kuvata myös kaukaa katsomiseksi, jonka aikana pystyy näkemään kokonaisuuksia ja liittämään aiemmin havaitut yksityiskohdat niiden osiksi. Tutkijan rooli muuttuu tässä vaiheessa etääntyneemmäksi analysoijaksi, mutta en usko omien kenttätyöaikaisten tunteiden unohtamisen parantavan analyysiä. Eläytymistä vain on osattava käsitellä eri tavalla kuin aikaisemmin: sosiaaliset siteet tutkittaviin ovat löystyneet, jolloin omiin, sosiaalisten suhteiden värittämiin tunteisiin voi myös suhtautua etääntyneemmin. Kysymys on kriittisestä reflektiosta, jossa tutkija tarkastelee omaa merkitysperspektiiviään kyseenalaistamalla ennako-oletuksiaan ja odotustottumuksiaan. Toiminnan aikana tutkija voi tehdä tulkintoja refleksiivisesti, mutta varsinainen kriittinen reflektio vaatii tietynlaista pysähdystä, joka on mahdollista vasta toiminnan jälkeen. (Vrt. Mezirow 1995b, 28–30.) Gothónin kuvaamassa etääntymisprosessissa tutkija tarkastelee omia tunteitaan, kriittisessä reflektiossa puolestaan omaa merkitysperspektiiviään, jota tarpeen mukaan pyrkii muuttamaan tietoisesti. Merkitysperspektiivin tarkastelu ei tarkoita omien tunteiden väheksymistä eikä estä koke-
masta kentällä koettuja tunteita uudelleen esimerkiksi litteroituja haastatteluja lukiessa (ks. Pösö 2005, 125), mutta se auttaa pääsemään

osittain eroon niistä opituista tulkintatavoista, jotka estävät havaitsemasta tutkittavien näkökulmaa.

Pragmatistisen teorian mukaan ihmiset tarkastelevat jokaista uutta tilannetta aiemman oppimisen tuloksena syntyneestä merkitysperspektiivistä. Merkitysperspektiivi koostuu erilaisista olettamuksista ja teorioista, joilla omia kokemuksia tulkitaan. Kriittisessä reflektiossa pyritään tiedostamaan omaan ajatteluun vaikuttavat tekijät, jolloin pystytään tarvittaessa kumoamaan aiempi tulkinta tai täydentämään sitä tarkastelemalla asioita uuden kehyksen avulla. (Ks. Turunen 1998, 31, 49–50; Kauppi 2004, 204–205.) Tulkintojen kerroksellisuus alkaa siis jo ennen tapahtumaa aiemmin opitun muodossa ja jatkuu tapahtuman tulkintana ja tulkinnan refleksiivisenä uudelleentulkintana. Edellä kuvaamassani tutkimusmetodin kehittymisessä oli kyse tutkimusmenetelmien soveltuvuuden kerroksittaisesta refleksiivisestä tulkinnasta, jonka tuloksena päädyin keräämään aineistoa useista lähteistä monella menetelmällä sekä kehittämään tulkintaprosessiani tutkittavien kanssa tapahtuvaksi, keskustelevaksi palauteprosessiksi.

Paluu kokemukseen

Aineiston hankinta ja analyysi limittyivät tutkimuksessani toisiinsa. Eläytymistä ja etääntymistä tapahtui jatkuvasti kenttätöprosessin aikana, eikä tutkimuksen kirjoitusvaihetta voi täysin erottaa kenttätövaiheesta. Havaitsin, että kenttätöpäiväkirja oli hyvä väline omien kokemusten ja tunteiden käsittelyyn. Kirjoittaessa tapahtumien merkitys avautui minulle laajemmasta perspektiivistä: pohdin kenttätössä kohtaamieni ihmisten suhtautumista tunnereaktioihini, vertasin reaktioitani heidän reaktioihinsa ja tulkitsin haastateltujen selityksiä omasta käyttäytymisestään suhteessa tapahtumiin. Kirjoitin kenttätöpäiväkirjaan ensimmäisen tulkintani kotikokouksessa tapahtuneesta, itseeni kohdistuneesta luokittelusta heti tapahtuman jälkeen. Tarkastelin kyllä tapahtumaa muun keräämäni aineiston valossa, mutta tein tulkintani tarkastelematta tulkintakehystäni kriittisesti.

Tulkitsin, että tietty poikkiuskonnollisten ryhmä pyrki käännyttämään muihin seurakuntiin kuuluvia, vaikka vakuuttikin puheissaan pitävänsä Jeesuksen Kristukseksi uskovia samanarvoisina kristittyinä. Kyse oli tavallisesta refleksiivisestä oppimisesta, jota tapahtuu myös toiminnan aikana. (Vrt. Mezirow 1995b, 28.)

Davies huomauttaa, että informantit kertovat tutkijalle vain sen, mitä haluavat kertoa, joskus myös totuudenvastaisesti. Tutkijan on oltava tietoinen myös molemminpuolisen väärinymmärtämisen mahdollisuudesta ja siitä, että kaikki tutkijan luomat ja myös tutkittavien väliset suhteet kehittyvät koko ajan. Tutkijan olisi silti pystyttävä rakentamaan refleksiivinen ymmärrys oman ja tutkittavien sosiaalisten maailmojen välille. (Davies 2008, 90–94.) Tutkijan ei kuitenkaan tarvitse olla samaa mieltä asioista kaikkien tutkittavien kanssa. Kuvaamassani kotikokousepisodissa refleksiivinen ymmärrys rakentui vasta toisen tapahtuman ansiosta. Olin jo kirjoittanut väitöskirjaa varten alustavan luvun, jossa luokittelin tutkittaviani kahden ideaalityypin, autonomisten ja kiertäjien, välille sijoittuviksi yksilöiksi. Autonomiset poikkiuskonnolliset ovat tietoisesti valinneet riippumattomuutensa ja hallitsevat itse sitä, miten ja mihin yhteisöihin sitoutuvat. Kiertäjät puolestaan viettävät jonkin aikaa tiiviisti yhdessä yhteisössä, kunnes jokin tapahtuma kriisiyttää suhteen yhteisöön, minkä jälkeen he etsivät uuden yhteisön. Liittymiset ja eroamiset seuraavat toisiaan, joten ihminen voi olla elämänsä aikana usean kirkkokunnan jäsen. Havaitsin kuvailevani kiertäjiä kielteiseen sävyyn ja tunsin, ettei kuvailuni tehnyt oikeutta tutkimilleni ihmisille. Silti aineistoni tuki tekemääni jakoa. Kuvaamani ehtoolliskokousepisodin ansiosta tajusin, että tutkittavien ajattelumallit eroavat omastani. Koska määrittelin tutkittavia oman arvojärjestykseni mukaisesti, en kyennyt suhtautumaan heidän toimintastrategiaansa tarpeeksi empaattisesti. Vasta kun olin tunnistanut, mistä tunnekokemuksista negatiivinen suhtautumiseni alkoi, pystyin ymmärtämään tutkittavien käyttäytymistä tavalla, joka on lähempänä heidän omaa ajattelumalliaan. En muuttanut reflektion ansiosta luokitteluani, mutta luovuin tekemieni luokittelujen arvottamisesta muuttamalla kuvausta neutraalimmaksi.

Ymmärryksenrakentumisprosessin jälkeen käsitin, miksi tutkimuskohdetta koskevan esiymmärryksen ja omien ennakko-oletusten kertomista pidetään tärkeänä laadullisen tutkimuksen luotettavuuden kannalta. Omien lähtökohtien selvittämisestä alkaa tarkastuspolku, jonka avulla lukija voi seurata tutkijan analyysiä ja päättelyketjun rakentumista sekä arvioida tehtyjen päätelmien validiutta. (Vrt. Cutcliffe & McKenna 1999, 377.) Hastrup (1990, 46–47) huomauttaa, että antropologisen tutkimuksen tuloksia ei voi mitata tieteellisen todistelun vaatimuksilla, mutta antropologia voi silti olla tiedettä siten, että etnografi pukee kenttätökokemuksensa sanoiksi antropologisiin teksteihin. Koska antropologit tekivät aikaisemmin kenttätöä yhteisöissä, joissa ei aina ollut sähköä ja puhelinyhteyttä, saati tietokoneita ja matkapuhelimia, tapahtuivat kenttätö ja tutkimuksen kirjoittaminen toisiaan seuraavina vaiheina. Kirjoittamishetkellä kenttätökokemuksista oli tullut muistoja (Hastrup 1990, 46), minkä vuoksi kokemuksista etääntyminen tuntui mahdolliselta ja tutkimuksen validiteetin kannalta tärkeältä (Gothóni 1997, 141–143). Käyttämässäni kriittisen reflektion mallissa eläytyminen ja etääntyminen tai läheltä ja kaukaa katsominen ovat saman prosessin toistuvia vaiheita. Näiden vaiheiden kuvaaminen on jatko tarkastelupolulle, jonka avulla lukija voi seurata päättelyäni ja tulkintaani.

Kun poistuin kentältä väliaikaisestikin, tarkkailin yksittäisiä tapahtumia, omia tunnereaktioitani ja niiden syitä ja seurauksia suhteessa toisiinsa. Pohdin myös tekemiini tulkintoihin mahdollisesti vaikuttaneita, merkitysperspektiiviini liittyviä tekijöitä: Olinko olettanut tutkittavien ajattelevan samoin kuin itse ajattelin? Johtiko käsitejärjestelmäni minut käyttäytymään tutkittavieni seurassa tavalla, joka laukaisi heissä tiettyjä reaktioita? Katsoinko asioita liian luterilaisin silmin? Kun yritin tietoisesti asettua tutkittavieni asemaan, syntyi täysin uusia oivalluksia tutkimuskohteeni käsitysjärjestelmästä. Oppimisen tutkijat kutsuvat tällaista reflektioiden tarkkailun kautta tapahtuvaa ajattelun muutosta uudistavaksi oppimiseksi, jonka avulla luodaan uutta tietoa. Sen taustalla oleva toiminta on juuri kriittistä reflektiota, jonka aikana kyseenalaistetaan oman ajattelun taustalla piileviä ennakko-oletuksia

ja reunaehdoja. (Mezirow 1995a, 8; 1995b, 17, 28–30; Kauppi 2004, 200, 204–205.) Kun hellitin hiukan ekumeenisen ja humanistisen idealin ohjaamasta näkemyksestäni, kykenin havaitsemaan myös ne reunaehdot, joiden varassa monet tutkittavistani tekivät omat määritelmänsä.

Tutkijan oppiminen

Omien oletusrakenteiden tunnistaminen ja niiden ylittäminen on ollut tutkimusprosessissani tärkeää, koska tarkastelen poikkiuskonollisuutta oman taustani takia väistämättä luterilaisesta ja kulttuuriantropologisesta näkökulmasta. Ensimmäiset vaistomaiset ja arkiset tulkintani tein tästä sitoutuneesta perspektiivistä, ja vasta myöhemmin, tietoisien pohdinnan avulla kykenin tunnistamaan luterilaisen näkökulmani vaikutuksen tulkintoihini. Niiden kyseenalaistaminen johti asioiden ja tapahtumien syvällisempään uudelleentulkintaan. Tulkinnat eivät aina muuttuneet täysin, mutta ne saivat uuden sävyn ja yksityiskohdat eri merkityksen. Samalla tutkimusmenetelmäni kehittyi haastattelun, osallistuvan havainnoinnin ja kirjallisten lähteiden kautta saadun tiedon vuoropuheluksi.

Refleksiivisessä tutkimusotteessa on kokemukseni mukaan kyse sekä tutkimuskohteen tunteihin reagoimisesta että tutkijan oppimisesta tunteiden, tapahtumien ja niiden merkityksen kriittisen pohdiskelun kautta. Tutkimustyön perimmäisenä tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa tutkittavasta kohteesta tai ilmiöstä, ja tutkijan ainut keino tuottaa sitä on oppia se ensin itse. Itsen sulkeminen pois antropologisesta tutkimuskertomuksesta on mieleetöntä siitä syystä, että kenttätöyssä ollessaan antropologi on osa tutkimuskohdettaan ja sen sosiaalisia suhteita. Kenttätöön aikaiset tunteet ovat luonnollinen osa tutkimusprosessia, eikä niitä pidä vähätellä tai yrittää päästä niistä eroon. Olisi valheellista kieltää tunteiden vaikutus tutkimukseen, koska tunteet ovat ihmisen automaattisia reaktioita tapahtumiin ja olosuhteisiin. Tunteet eivät silti itsessään ole refleksiivistä tutkimusta,

vaan vasta niiden tunnistaminen, käsittely ja esittäminen. Kriittinen reflektio on oman ajattelun haltuunottoa tutkimuksen eri vaiheissa ja ajatteluprosessin selventämistä tutkimuksen lukijoille niin, että he voivat seurata tutkimustuloksiin johtanutta päättelyketjua.

Tutkija on tutkimuksensa työväline juuri siten, että hän asettaa ensin itsensä alttiiksi kokemuksille ja tunteille, tunnistaa sitten omaan ajatteluunsa ja tunteisiinsa vaikuttavat tekijät sekä yrittää ylittää ajattelunsa ja tunteidensa rajat kriittisen reflektion kautta. Omiin kokemuksiin peilaamalla on mahdollista havaita myös ne reunaehdot, jotka rajoittavat tai mahdollistavat toimintaa tutkittavassa yhteisössä. Tarkastelemalla omaa toimintaa suhteessa tutkittavien toimintaan oppii samalla tutkimuskohteesta jotakin uutta. Näin ymmärrettynä tutkimustyö on oppimisprosessi.

Kirjallisuus

- Cutcliffe, John R. & Hugh P. McKenna. 1999. "Establishing the Credibility of Qualitative Research Findings: The Plot Thickens." *Journal of Advanced Nursing* 30:2, 374–380.
- Davies, Charlotte Aull. 2008. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. Second edition. Lontoo: Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2004. *Toista maata? Johdatus antropologiaan*. Suom. Maarit Forde & Anna-Maria Tapaninen. Helsinki: Gaudeamus.
- Gothóni, René. 1997. "Eläytyminen ja etäntyminen kenttätutkimuksessa." Teoksessa *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätutkimuksesta*, toim. Anna Maria Viljanen & Minna Lahti. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 136–148.
- Hastrup, Kirsten. 1990. "The Ethnographic Present: A Reinvention." *Cultural Anthropology* 5:1, 45–61.
- Hastrup, Kirsten. 1992. "Out of Anthropology: The Anthropologist as an Object of Dramatic Representation". *Cultural Anthropology* 7:3, 327–345.
- Hastrup, Kirsten. 1995. "The Inarticulate Mind: The Place of Awareness in Social Action. in Social Action." Teoksessa *Questions of Consciousness*, toim. Anthony P. Cohen & Nigel Rapport. Lontoo & New York: Routledge, 181–197.

- Kauppi, Antti. 2004. ”Työ muuttuu – muuttuuko oppiminen?” Teoksessa *Korkeakoulutus, oppiminen ja työelämä*, toim. Päivi Tynjälä, Jussi Välimaa & Mari Murtonen. Pedagogisia ja yhteiskuntatieteellisiä näkökulmia. Jyväskylä: PS-kustannus, 187–212.
- Keränen, Marja. 1998. ”Tieteet retoriikkana.” Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, toim. Kari Palonen & Hilikka Summa. Tampere : Vastapaino, 109–134.
- Koelsch, Lori E. 2013. ”Reconceptualizing the Member Check Interview.” *International Journal of Qualitative Methods* 12:1, 168–179.
- Latvala, Johanna. 2005. ”Katsoa lähelle kaukaa.” Teoksessa *Kohtaamisia rajoilla*, toim. Anu Hirsiaho, Mari Korpela & Liisa Rantalaiho. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 247–262.
- Lindh, Johanna. 2006. *Meikäläiset. Esikoislestadiolaisuuden sosiokulttuurinen järjestelmä ja sen ilmeneminen Lappeenrannan yhteisössä ja yhteisön jäsenissä nykypäivään tultaessa*. Kulttuuriantropologian pro gradu -työ. Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta.
- Lindh, Johanna. 2007. ”Juuret tutkimuskohteessa. Emootiot tutkijan työkaluina.” *Ethnos tiedote* 2/2007. Helsinki: Ethnos r.y., 11–14.
- Mezirow, Jack. 1995a. ”Esipuhe.” Teoksessa *Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa*, toim. Jack Mezirow et al. Suom. Leevi Lehto. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 5–13.
- Mezirow, Jack. 1995b. ”Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä.” Teoksessa *Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa*, toim. Jack Mezirow et al. Suom. Leevi Lehto. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 17–37.
- Nummenmaa, Lauri & Mikko Sams. 2011. ”Tunteet mielessä ja aivoissa.” Teoksessa *Kaikki irti arjesta*, toim. Leif C. Anderson, Ilari Hetemäki, Riitta Mustonen & Ari Sihvola. Helsinki: Gaudeamus, 30–44.
- Nygren, Anja. 1997. ”Antropologi toiseuden rakentajana?” Teoksessa *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*, toim. Anna Maria Viljanen & Minna Lahti. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 158–165.
- Pohjonen, Petri. 2005. *Työssäoppiminen. Ammatillisen osaamisen perusta*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pösö, Tarja. 2005. ”Kun paikka menee tutkijaan.” Teoksessa *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*, toim. Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Ruohonen, Ilkka. 1997. ”Etäisyyden ja läheisyyden peli.” Teoksessa *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*, toim. Anna Maria Viljanen & Minna Lahti. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 69–76.
- Spencer, Jonathan. 1989. ”Anthropology as a Kind of Writing.” *Man. The Journal of the Royal Anthropological Institute. New series* 24:1, 145–164.
- Turunen, Kari E. 1998. *Minusta näyttää. Johdatus reflektiiviseen filosofiaan*. Jyväskylä: Atena Kustannus.

Kirsi Nousiainen

NARRATIIVINEN HAASTATTELU PERFORMANSSINA TUETUN ASUMISEN YKSIKÖSSÄ.

Kun päihdeongelma ja mielen sairaus
ovat osallisina näyttämöllä¹

Narratiivisessa ja yleisemminkin laadullisessa haastattelututkimuksessa tuodaan usein esiin kontekstin merkitys sille, minkälainen kertomus kussakin tilanteessa tuotetaan (Mishler 1986; myös esim. Holloway & Jefferson 2000, 11). Tutkijan tulisikin tunnistaa kontekstin monet ulottuvuudet ja reflektoida niiden merkitystä omalle tutkimukselleen. Itselleni tutkijana kerronnan kontekstin moniulotteisuus avautui konkreettisesti haastatellessani entisiä pitkäaikaisasunnottomia tuetun asumisen yksikössä. Haastatellessaan äärimmäisessä yhteiskunnallisessa marginaalissa eläviä, elämänsä aikana haavoittuneita tai traumatisoituneita henkilöitä, tutkijan on kyettävä erityiseen sensitiivisyyteen. Kuormittavien elämäkokemusten lisäksi monilla pitkäaikaaisesti asunnottomilla on vaikeita päihde- ja/tai mielenterveyden ongelmia (esim. Erkkilä & Stenius-Ayoade 2009, 27–28).

Haastattelemanı henkilöt asuivat tuetun asumisen yksikössä, jossa heillä oli kullakin pitkäaikaisen asunnottomuuden ja kodittomuuden jälkeen pysyvä asunto. Tutkimukseni tavoitteena on selvittää heidän

1 Artikkelı on osa Suomen Akatemian Asumisen tulevaisuus -ohjelmasta rahoitettua tutkimushanketta Pitkäaikaisasunnottomuus ja asunto ensin periaatteen soveltaminen Suomessa.

kokemuksiaan asunnottomuudesta, asumisesta, kodista ja erilaisista paikoista sekä näiden kokemusten identiteettiä rakentavia merkityksiä. Kun asunnottomana pitkään eläneillä henkilöillä on usein sirpaleinen asumishistoria ja monilla lisäksi katuasunnottomuutta, on tärkeää tutkia, miten esimerkiksi kotiin liittyvät keskeiset ulottuvuudet ja kiinnittymisen kokemukset voivat rakentua uudelleen. Erilaiset paikkakokemukset puolestaan ovat osa identiteetin rakentumista. Muun muassa Edward S. Casey (2001; ks. myös Ross ym. 2009) toteaa, ettei ole olemassa paikkaa ilman minuutta eikä minuutta ilman paikkaa. Maailma myös nähdään, ymmärretään ja tulkitaan aina jostain paikasta käsin (Karjalainen 2006).

Aineistonkeruuseeni liittyi monia haasteita, jotka olen tunnistanut käytännöllisiksi, kerronnallisiksi, eettisiksi ja emotionaalisiksi. Käytännölliset haasteet johtuivat siitä, että useita haastatteluja peruuntui sekä siitä, että naisia oli vaikeaa saada haastateltaviksi. Kokemukseni mukaan vakava päihdeongelma tai mielenterveysongelma saattaa vaikuttaa siihen, että aiemmin sovituista asioista tai ajoista on vaikeaa pitää kiinni. Kerronnallisiksi luokitteleman haasteet liittyivät sekä oman elämän kertomisen vaikeuteen, kerrontatilanteessa ilmenneisiin keskittymisvaikeuksiin että kerrottujen elämäntapahtumien aukkoihin. Osittain nämä haasteet liittyivät kertojan päihtymykseen tai hoitamattomaan mielenterveysongelmaan, mutta myös siihen, että kuormittavia ja traumatisoivia elämäkokemuksia voi olla vaikeaa sanoittaa ja jakaa (vrt. Laitinen & Uusitalo 2007). Tuetun asumisen yksikössä, jossa haastateltavani asuivat, on lupa käyttää päihteitä omista asunnoissa. Sovittuihin haastatteluihin mennessäni jouduin siis varautumaan siihen, että haastateltavat olivat päihtyneitä. Tämä aiheutti toistuvaa tarvetta eettisille pohdintoille. Emotionaaliset haasteet puolestaan liittyivät paitsi sensitiiviseen vuorovaikutukseen myös traumaattisten elämäkokemusten kuulemisen ja kertomisen kuormittavuuteen.

Olin alun perin suunnitellut tekeväni elämäkerrallisia haastatteluja, joissa haastateltavan elämää käydään läpi temaattisen ja ajallisen rungon mukaan. Havaitsinkin jokseenkin pian, että joidenkin haas-

tateltavieni oli vaikeaa keskittyä jäsenitelemääni haastattelurunkoon. Toisaalta vuorovaikutustilanteet olivat intensiivisiä, osin haastavia ja keskustelunomaisia, mistä johtuen luovuin pian jäsenyyksestäni ja annoin tilanteen johdattaa syntyvää kertomusta. Ensimmäiset haastattelut tehtyäni koin kuitenkin jossain määrin epäonnistumisen tunteita, joita sittemmin reflektoituani olen alkanut nähdä toisin (vrt. Nairn ym. 2005).

Tässä luvussa tavoitteenani on avata aineiston keruuni prosessia ja tarkastella ulottuvuuksia, joita kerronnan kontekstiin liittyy. Oivallukseni kontekstin merkityksestä ymmärtämisen prosessille johdattivat minut näkemään asumisyksikössä käymäni keskustelut ja kerrontatilanteet performansseina. Performanssi on vuorovaikutustilanne tietyssä ajassa ja paikassa, jossa ruumiilliset toimijat tuottavat diskursiivisia käytäntöjä (Langellier & Peterson 2004). Performatiivisuuden ulottuvuuksien avulla avaan kerrontatilanteisiin liittyviä haasteita ja toisaalta teen ymmärrettäväksi kerrontatilanteen kontekstin merkitystä. Performatiivisuudelle ominaisesti hyödynnän dramaturgista metaforistoa. Yksittäiset vuorovaikutustilanteet eli performanssit tapahtuvat paikoissa, joita kutsun näyttämöiksi. Vuorovaikutus tuottaa diskursseja, joista puolestaan syntyy kertomuksia. Performanssilla voi olla jonkinlainen käsikirjoitus, mutta se voidaan esittää myös ilman sitä. Performanssi on toiminut minulle reflektion välineenä, joka auttoi kohdentamaan tutkijan katseen sekä itsen että haastattelu-vuorovaikutuksen kontekstiin. Luku rakentuu siten, että kohtaamani haasteet ja oivallukseni – eli performatiivisuuden hyödyntäminen ja kontekstin merkityksen oivaltaminen – kulkevat käsi kädessä läpi tekstin. Esimerkkeinä sekä haasteista että performansseista toimivat otteet haastatteluaineistostani ja tutkimuspäiväkirjastani.

Tutkimushaastattelu performanssina

Performatiivisuutta on käytetty sosiaalitieteissä enenevässä määrin tutkimuksen teon orientaationa, ja se on mahdollistanut tieteen ja

taiteen keskinäistä yhteyttä (Gergen & Gergen 2010). Narratiivisessa tutkimuksessa performatiivinen orientaatio kiinnittää huomiota kerrontaan vuorovaikutuksellisena käytäntönä, jolloin kerrontatilannetta tarkastellaan moniulotteisena tapahtumana (Langellier & Peterson 2004). Sitä on hyödynnetty myös muilla tieteenaloilla, kuten psykologiatieteissä ja naistutkimuksessa (Gergen & Gergen 2010; Butler 2006; 1993). Performatiivisuus voidaan nähdä vaihtoehtoisena tapana perinteisille tutkimuksen tekemisen tavoille. Samalla on mahdollista kyseenalaistaa niiden asemaa ”totuuden paikkoina”. Taiteiden tarjoamia mahdollisuuksia voivat olla esimerkiksi draama ja runous sekä erilaiset kuvalliset ilmaisut kuten valokuvat ja liikkuva kuva.

Annan aluksi yhden esimerkin performatiivisuudesta liittyen aineistonkeruuseeni. Narratiivisten haastattelujen lisäksi pyysin haastateltaviani lähtemään kanssani sellaisille paikoille, jotka lähiseudulla ovat olleet heille merkittäviä jossain elämänvaiheessa. Tutkimuskirjallisuudessa menetelmää kutsutaan kävelyhaastatteluksi (*walk-along* tai *go-along*) mutta erilaisista liikkeessä tehdyistä haastatteluvuorovaikutustilanteista on käytetty myös muita nimityksiä (ks. esim. Kusenbach 2003; Ross ym. 2009). Minä ja haastateltavani liikuimme henkilöautollani paikasta toiseen ja niitä voisi kuvata termillä ”automatka-vuorovaikutus” (*car journey interaction*, emt.). Pysähdyimme näillä paikoilla ja tarkoituksena oli nousta autosta ja ottaa valokuvia. Osa haastateltavista ei halunnut näin tehdä, jolloin minä otin valokuvia haastateltavan suostumuksella. Äänityslaite oli päällä suurimman osan ajasta. Kuismaksi nimeämäni nuori mies nousi autosta lapsuuden paikkoja kiertäessämme. Seisoimme urheilukentän laidalla, Kuisma kertoo paikkaan liittyviä muistoja ja otamme valokuvia.

[...] kun ensiks täällä impattiin silloin 11-vuotiaana. Sitte 12-vuotiaana ryypättiin tossa kentän takana, mut se oli vaan sit semmost viikonloppuryypäämistä. Mut sit todellinen se pilvenpoltto 13-vuotiaana, niin mä lopetin ryypäämisen. Mä poltin enää vaan hasista ja oli semmonen hippiaate. Ja sitte tuli vuoden päästä sitte ekstaasi kuvioihin, ja mä ajattelin, et tää on mun huume. Siihenhän

mä rakastuin sillä lailla, et sit käytettiin viikonloppusin sitä. Kerran kuukaudessa ensiks. Sitten amfetamiinii justiin kerran kuukaudessa ja ekstaasii, ja sit 15-vuotiaana huomattiinkin, että [...]

Olin jo aiemmin haastatellessani Kuismaa kuullut hänen lapsuutensa huumeidenkäytöstä. Kun yhdessä katsoimme paikkaa ja kuuntelin hänen kerrontaansa, sai visuaalisuus aikaan minussa uudenlaisen kokemuksellisen yhteyden Kuisman kertomukseen. Paikka, jonka näen, on tavanomainen kaupunkilähiö arkisine sosiaalisine toimintoineen. Liittyneenä Kuisman kertomukseen katsominen muuttuu ja alan esimerkiksi ihmetellä, miksi näin julkisella ja avoimella paikalla lasten on mahdollista viettää huumeiden täyttämää elämäänsä.

Performanssin käsite voidaan paikantaa Ervin Goffmanin ajatuksiin, joissa hän hyödynsi dramaturgista käsitteistöä kasvokkaisen vuorovaikutuksen tarkastelussa. Goffmanin mukaan me esitämme

itseämme erilaisissa arkielämän tilanteissa ja samalla olemme toistemme havaintojen kohteena. Hän korosti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa toiminnan ilmaisullisuutta (*expressive*) ja vaikutelmia tuottavaa (*impressive*) luonnetta. Kasvokkaiseen vuorovaikutukseen liittyy myös mahdollisuus kasvojen menetyksestä, mikä voi aiheuttaa hämmennystä sekä esittäjässä että yleisössä. (Goffman 2012; 1961; 1959; Saaristo & Jokinen 2009; Langellier & Peterson 2004.) Kun suullinen kerrontatilanne nähdään performanssina ja kiinnitetään huomiota vuorovaikutukseen käytäntönä, tarkastellaan siis sitä, mitä kerrontatilanteessa tapahtuu ja miten se koetaan (Peterson & Langellier 2006; 2004). Huomio kohdistuu vuorovaikutukseen myös ruumiillisena tapahtumana – ei siis pelkästään puheeseen tai kieleen. Kristin M. Langellierin ja Eric E. Petersonin (2004) mukaan narratiivinen performanssi on ruumiillista, paikantunutta ja aineellista, diskursiivista sekä avointa legitimaatiolle ja kritiikille. Nämä näkökulmat ovat läsnä myös omassa tarkastelussani, kun kohdistan katseeni kohtaamisiin asumisyksikössä.

Näyttämölle pääsyn haasteet ja performanssin paikantuneisuus

Asumisyksikkö on suuri ja koostuu useasta pienemmästä yhteisöstä. Kussakin yhteisössä on parisenkymmentä asukasta, jotka asuvat käytävän varrella sijaitsevilla pienasunnoissa. Yhteisöissä on käytävällä yhteinen oleskelutila ja keittiö, jossa henkilökunta aamuisin valmistaa asukkaille puuroa ja kahvia. Yksikön eri yhteisöt ja asukkaat eroavat toisistaan muun muassa sen mukaan, minkälaista tuen tarvetta heillä esiintyy. Asumisyksikössä sovellettiin Yhdysvalloissa kehitettyä ”asunto ensin” -periaatteen kutsuttu mallia², joka perustuu ajatukselle, että asunto on myös asunnottoman perusoikeus eikä sen saamiseksi tulisi asettaa ehtoja, kuten esimerkiksi näyttöä asumiskyvystä tai sitoutumisesta päihde- ja mielenterveyskuntoutukseen.

2 Asunto ensin -mallista ja pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisestä Suomessa ja muualla maailmassa voi lukea tarkemmin Asunto ensin -sivustolta (asuntoensin.fi).

Olen haastatellut 11 asumisyksikön asukasta³ (viisi miestä ja kuusi naista) neljässä eri yhteisössä. Haastateltavien löytämisessä minua auttoi henkilökunta siten, että asukkaille esiteltiin tutkimustani ja asukkaat saattoivat ilmoittaa kiinnostuksensa osallistumiseen. Henkilökunnan toimiminen portinvartijana haastateltavien etsimisessä oli tärkeää. He tunsivat asukkaat ja saatoin luottaa siihen, että he esittivät osallistumista asukkaille, joiden he arvioivat kuntonsa puolesta siihen kykenevän. Yhteisöissä haastattelut tapahtuivat yhtä lukuun ottamatta asukkaiden asunnoissa. Yksi haastattelu tehtiin henkilöautossani asumisyksikön parkkipaikalla. Kuuden henkilön kanssa teimme kävelyhaastattelut. Tällöin näyttämöinä oli lukuisia erilaisia paikkoja ja urbaaneja maisemia.

Yhteisöissä näyttämö ei rajoittunut vain asukkaiden asuntoihin. Etenkin yhdessä naisten yhteisössä yhteisestä tilasta muodostui merkittävä näyttämö. Joidenkin peruuntumisten myötä näytti siltä, että naiset eivät innostu haastateltaviksi. Aiemman kokemukseni perusteella (Nousiainen 2004a) saatoin odottaa, että haastattelujen peruuntumisia tapahtuisi. Purin turhautumistani tutkijakollegalle, joka ehdotti, että alkaisin vierailla naisten yhteisössä tutustumassa naisiin henkilökohtaisesti. Tällainen oli mahdollista aamuisin, kun naisia kokoontui yhteiseen keittiöön aamiaiselle. Noin puolen vuoden ajan vierailin yhteisössä useita kertoja istuskellen tunnin verran keskustelemassa paikalla olleiden naisten ja henkilökunnan kanssa. Lopulta viisi naista suostui haastateltavakseni. Naisten yhteisöön pääsy ja siellä viettämäni aika muistuttaa etnografiseen tutkimukseen liittyvää kentälle pääsyä. Vaikka aamiaisen aikaan tapahtunut ajan vietto ja naisten sekä henkilökunnan kanssa käymäni keskustelut eivät ole varsinaista tutkimusaineistoa, auttoivat ne minua paremmin ymmärtämään naisten arkista elämää yhteisössä.

Pääsy yhteisöön oli huomattavan helppoa ja näytti siltä, että naiset hyväksyivät läsnäolon, ja tottuivat siihen vaivattomasti. Syynä tähän voi olla se, että kyseisessä asumisyksikössä tehdään jokseenkin paljon

3 Luvussa esiintyvissä aineisto-otteissa ja päiväkirjaotteissa asukkaiden nimet on muutettu ja muut tunnistettavat nimet tai yksilöinnit on joko poistettu tai muutettu.

erilaisia projekteja ja tutkimuksia, jolloin ulkopuolisia henkilöitä on totuttu näkemään paikalla. Toisaalta itseäni askarrutti kysymys siitä, missä määrin ulkopuolisten tutkijoiden oleskelu yhteisössä on asukkaiden hyväksymää ja miten yhteisössä toimittaisiin, mikäli joku asukkaista ei hyväksyisi tutkijan läsnäoloa yhteisissä tiloissa. Mietin, missä kulkee yksityisen, omassa päätäntävallassa olevan ja julkisen – kenties henkilökunnan päätäntävallassa olevan – tilan raja. Kaikki haastattelemanani henkilöt sallivat pääsystäni myös asuntoihinsa ja kutsuttuna vierailin joidenkin naisten asunnoissa myös muutoin kuin haastattelun vuoksi – myös sellaisten, joita en haastatellut. Kenties kaikkein mieleenpainuvimman kommentti, jonka sain yhdeltä naisyhteisön asukkaalta ja joka kuvaa yhteisöön pääsemisen helppoutta. Eräänä aamuna istuessani yhteisessä keittiössä asukas, jota olin jo haastatellut, pyrähtää asunnostaan paikalle ja kotvan kuluttua havaitsee minut. Tervehdimme ja hän sanoo, ettei heti tajunnut minun istuvan yhteisessä tilassa koska ”olen jo osa heidän porukkaa”. Vaikka lausahdus kuvannee ensisijaisesti sitä, että minut oli jo totuttu näkemään yhteisössä, kuvaa se mielestäni metaforisesti myös tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien henkilöiden välille syntyvää intiimiä suhdetta.

Aineiston keruuprosessin aikana naisten yhteisössä oli paljon levottomuutta. Arvelin sen osittain johtuvan siitä, että asukkaat hakivat paikkaansa ja tapaansa elää yhteisössä. Osittain se liittyi asukkaiden vieraisiin, jotka aiheuttivat väkivaltatilanteita. Levottomuus näkyi myös siten, että yhteisistä tiloista ja tavaroista ei aina kannettu huolta. Yhteisöissä tapahtui muun muassa varastelua. Olen kuvaillut yhteisöä tutkimuspäiväkirjassani muun muassa seuraavasti:

Menen aamulla yhdeksäksi. Minut ohjataan ensin toimistoon, jossa hektinen tunnelma. Minulle kerrotaan, että on hieman häslinkiä. Joku tilanne ilmeisesti päällä. Tarjoudun tulemaan joku toinen aamu, mutta sanovat että ei tarvitse, joten odotan että saavat tilanteen hoidettua. Kuulen työntekijöiden keskustelun toisesta huoneesta – ymmärrän että toinen työntekijöistä puhuu puhelimessa. Kysymys on jostain asukkaasta, jonka pitäisi mennä takaisin jonnekin

(sairaalaan?) ja epäilevät, että ei ehkä suostu menemään. Pohtivat, miten hoitavat asiaa ja pyytävät että asukkaan viikonloppuloma peruttaisiin. Arvelen, että kysymyksessä saattaa olla nainen, jota olen aiemmin haastatellut ja jonka pitäisi olla hoidossa X sairaalan psykiatrisella osastolla.

Vaikka asettumiseni tutkimuspaikkani näyttämöille tapahtui luontevasti, koin myös muunlaisia hetkiä. Erilaiset elämäkokemukset ja nykyhetken tuntemukset voivat vaikuttaa siihen, miten asettuu vuorovaikutustilanteeseen toisen kanssa. Ne myös vaikuttavat siihen, miten tavoittaa kertojan kokemusta. Sosiaalityön käytännössä saadusta kokemuksesta haastatella ja tukea elämässään haavoittuneita henkilöitä on tutkijallekin hyötyä. Haastattelutilanteissa saatoinkin vaihtaa roolia kyselevästä tutkijasta sosiaalityöntekijäksi esimerkiksi silloin, kun haastateltava kertoi vaikealta vaikuttavasta masennuksesta ja itsetuhoajatuksista. Tällöin pyrin keskustelemaan haastateltavan kanssa hänen mahdollisuuksistaan saada apua. Koin sen eettiseksi velvollisuudekseni. Toisaalta saatoinkin kommentoida esimerkiksi kertojan negatiivisia tai syyllistäviä luonnehdintoja itsestään tuomalla esiin jonkin vaihtoehdon tai positiivisen näkemyksen asiaan.

Vaikka tutkijakin toimii ammattinsa antamin valmiuksin, on kahden ihmisen kohtaamisessa kuitenkin kysymys aina ensisijaisesti juuri ihmisten kohtaamisesta, jossa ammatillisuuden mahdollistamaa suojaa täytyy raottaa. Raottaminen puolestaan merkitsee sitä, että on sallittava kohtaamisessa esiin pyrkivien tunteiden, kuten esimerkiksi surun, tulla sisään. Itselleni tutkijana haastattelemini naisten ja miesten elämäkokemuksista kummunnut suru oli yksi niistä tunteista, joita jouduin käsittelemään aineistonkeruuprosessin aikana. Empaattinen kuuntelu ja haastattelujen intensiivisyys kuormittavat, jolloin haastattelutilanteiden reflektointi jälkeenpäin on tutkijalle tärkeää.

Eettisiä dilemmoja ja hetkeen tarttumista osana performanssin ajallisuutta

Aineistonkeruuprosessissani oli ajallisia ulottuvuuksia, jotka olivat yllättäviä ja joilla oli merkitystä sekä kerrontatilanteen että tuotettujen kertomusten kannalta. Tätä yllätysmomenttia voi parhaiten kuvata termeillä ”tarttuminen hetkeen” tai ”heittäytyminen”. Ajallinen yllätyksellisyys liittyi päihde- ja mielenterveysongelmiin, joita haastattelemillani henkilöillä oli. Jouduin joitakin kertoja pohtimaan haastattelun kuluessa, voiko keskustelua jatkaa päihtymystilan vuoksi. Joissakin haastattelutilanteissa myös erilaiset keskeytykset saattoivat vaikuttaa kerrontaan. Toisinaan minulla oli tunne siitä, että en kykene hallitsemaan kerrontatilannetta. Näitä tilanteita voi hyvin kuvailla kaaoksena, jossa tutkijana kamppailen sekä eettisten rajanvetojen, kerronnallisten pulmien että erilaisten tunteiden kanssa.

Hetkeen tarttuminen ja heittäytyminen sekä kontrollin puute näkyvät hyvin Kuismaksi kutsumani miehen haastattelusta. Käytän Kuisman haastatteluja esimerkkinä useimmin, sillä juuri hänen kohtaamisensa olivat minulle kaikkein haasteellisimpia, joskin monin tavoin merkityksellisiä. Kuisman haastattelut kuvaavat hyvin kohtaamiani eettisiä kysymyksiä, joita jouduin reflektoimaan pitkin matkaa. Tiesin hänen käyvän huumekorvaushoidossa, mikä oli tullut ilmi jo aiemmin. Kuvailemisen ensimmäistä kontaktiani Kuisman kanssa tutkimuspäiväkirjassani:

Kello 16:30 sovittu tapaaminen työntekijän kanssa yhteisössä. Tarkoituksena sopia aika haastatteluun kahden asukkaan kanssa. [...] Miesasukas ilmoittaa tulevansa viiden minuutin päästä. Odottelen työntekijän kanssa toimistossa. Mies tulee ulos huoneesta ja alkaa touhuta kovasti jotain käytävällä. Käy välillä huoneessaan ja sieltä tullessaan alkaa messuta, että häneltä on mikro varastettu. No jonkun ajan kuluttua ilmenee, ettei olekaan. Mies käy minun mielestäni jotenkin hieman kierroksilla tai on ainakin levoton. Kun lopulta tulee toimistoon ja ehdotan että sovitaan aika, haluaakin että haastattelu tehdään heti. Työntekijä on minulle jo odotelles-

samme kertonut, että mies tänään huonossa kunnossa – en muista miten tarkkaan ottaen ajatuksen ilmaisi. Yritän ehdotella kuitenkin, että sovittaisiin aika ja työntekijäkin esittää samaa, mutta mies on sinnikäs. Sanoo, että hän on odottanut minua niin kovasti. Lupaan sitten kuitenkin mennä hänen asuntoonsa ajatuksella, että katsotaan, mitä tästä tulee.

Asunnossa raivaa minulle tilaa nojatuoliin. Asunto on pieni. Kalustuksena on sänky ikkunan edessä. Sen vieressä nojatuoli ja sitä vastapäätä pieni lipasto, jonka päällä televisio. Muuta huoneeseen ei sitten mahdukaan. Asunto on siivoton. [...] Raivattuaan minulle tilan nojatuoliin vielä kädellään puhdistaa ja sanoo sen olevan puhdas. Hyvin siis minusta huolehtii.

Touhuaminen jatkuu eikä siinä välillä oikein näytä olevan mitään kovin tarkkaa päämäärää. On kovin levottoman oloinen eikä oikein pysty keskittymään haastatteluun vaikka useita kertoja pyydän, että istuisi sängylle. Puhe puuroutuu välillä niin, etten saa selvää, mitä sanoo. Yrittää kovasti ainakin saada televisiota toimimaan siinä onnistumatta. Esittelee minulle jonkinlaista piikkiä (käsityökalu) ja selostaa, miten sen avulla saa kaupoissa hälyttimen irti tuotteesta. Myöhemmin tarjoutuu hankkimaan minulle norjalaisvillapaidan, jollaista minulle näyttää. Kieltäydyn tarjouksesta.

Olen pyytänyt luvan käyttää nauhuria ja laittanut sen päälle melko pian kun tultiin asuntoon. Samalla kun Kuisma touhuaa touhujaan, kyselen asioita. Välillä vastaa hyvin koosteisesti, mutta välillä puhe puuroutuu ja ajatus harhailee. [...] Minulle tulee tunne, että Kuismalla on todella kova halua osallistua tähän, mutta kunto vain ei nyt oikein kestä. Jossain välissä puhuu siitä, että on ottanut amfetamiinia mutta toisessa kohtaa kieltää. En oikein pääse perille asiasta, mutta vahva epäily minulla on että on huumannut itseään. [...] Lopulta saan hänet suostumaan siihen, että tulen uudelleen joku toinen päivä, kun hän on paremmassa kunnossa.

Kuvailemaani episodiin kiteytyy tilanteen ristiriitaisuus tutkijan näkökulmasta. Tilanne rikkoo tutkimushaastattelulle asetettavia normatiivisia odotuksia. Johanna Ruusuvuori ja Liisa Tiittula (2005) kirjoittavat, että vaikka tutkimushaastattelut voivat muistuttaa arkikeskustelua, ne eroavat niistä institutionaalisuutensa vuoksi. Niin haastattelu kuin arkikeskustelukin noudattavat kuitenkin tiettyjä julkilausumattomia sääntöjä. Toisaalta voidaan ajatella, että haastattelussa tutkija jossain määrin toimii ennalta suunnittelemansa tavoitteen suuntaisesti ja myös tarvittaessa kontrolloi haastattelun kulkua. Haastattelu (äänite) alkaa seuraavasti:

- Kuisma Tätä hassista polttelen sillee harvinaisesti, mut se on aika hyvin ku onhan toi (-) kyl vähän..
- Kirsi Kuinka kauan sä oot käyttäny aineita, minkä ikänen sä olit ku sä alotit?
- Kuisma 14-vuotiaasta saakka joka päivä kovempia huumeita. 15-vuotiaasta on (hash) (--)Ja aattelin et näytän vielä ihan semmoselta kotipojalta. Hä?
- Kirsi Mm, niin näytät. Et sä mitenkää huonokuntosen näkönen oo.
- Kuisma Enhän mä nyt huonos kunnos voi olla, ku mul on tämmöset. Ei kai nää nyt hirveen pienetkää. (Näyttää hauiksiaan.)
- Kirsi No ei kyllä, aikamoiset.
- Kuisma Näkyy peilistä. Sit katopa tää, tuleeks siihen se hevosenkenkä vielä? (Katsoo itseään peilistä.)
- Kirsi Joo katos.
- Kuisma Tuleeko?
- Kirsi Tulee tulee.
- Kuisma Semmonen uuma.
- Kirsi Mm, joo.
- Kuisma Siit tietää, et on viel hyvä kunnossa.
- Kirsi Nii.
- Kuisma Niit ei saa ihan hirmuseks.
- Kirsi Nii, kyllä varmaan tarttee töitä tehdä.

- Kuisma Tarvii ja lujasti. Viittä kertaa viikossa. Ja välipäivät on tärkeitä, vähintään kaks.
- Kirsi No maltaks sä käydä istuu ny itte, kyllä tää siivoominen varmaan riittää. Mikäs pokaali sulla siinä? (Kuisma ottaa pokaalin hyllystä.)
- Kuisma Se on pokaali.
- Kuisma Onks se sun?
- Kirsi On, mul on täälläki. Mul on jalkapallost, kato tos on.. niitä [Kaupungin] jalkapallo, [...]. Sit mul on tällanen temppari shaker, sitte.. tos on mun veli. (Ottaa valokuvan hyllystä ja näyttää tutkijalle.) Hitto, mikä mul oli hävinny...
- Kirsi Eli sä oot tää isoin poika täällä?
- Kuisma Mm. No, vittu.. ei näitä saa hävittää. Täs on henkkarit ja kaikki.
- Kirsi Tuu istuu tänne ni..
- Kuisma Oota hetki. [rapistelee papereita 30s] Kai se löytyy sit jostain kumminki. Se.. no saanhan mä sen omana tost X:ltä, ku taas.. eikä mä tartte niitten numeroi.
- Kirsi Laitaks sä ton takasin sinne.
- Kuisma Ku mä haluun (-) et oikeesti tehään (tyylil). [...]

Haastattelu jatkuu samanlaisena hyppäämisenä asiasta toiseen. Otteesta voi havaita tilanteen kaoottisuuden, jota kuvasin myös päiväkirjassani. Kuisman on vaikeaa keskittyä levottomuutensa vuoksi ja hänen ajatuksensa harhailevat asiasta toiseen samalla kun hän touhuu erilaisia sijaistoimintoja. Yritän tarttua kiinni joistakin Kuisman esiin nostamista asioista, mutta mistään ei saa kunnollista otetta. Yritän ottaa kontrollia tilanteesta välillä kehottamalla Kuismaa rauhoittumaan paikalleen – ”Tuu istuu tänne ni...” – siinä onnistumatta. Läpi 37 minuuttia kestäneen haastattelun keskustelemme myös siitä, onko hän päivän aikana käyttänyt jotain huumetta, minkä hän sekä kieltää että myöntää. Ehdotan hänelle pariinkin otteeseen, että keskeytetään haastattelu ja tulen uudelleen toisena ajankohtana. Kuisma kuitenkin haluaa jatkaa keskustelua. Minulla on tunne, että Kuisma haluaisi kovasti haastattelun onnistuvan ja keskeyttäminen voisi merkitä

hänelle kasvojen menettämistä. Tämä vaikuttaa siihen, että yritän jatkaa haastattelua sen kaoottisuudesta huolimatta. Lopulta saan hänet kuitenkin suostumaan siihen, että tapaamme muutaman päivän kuluttua uudestaan. Haastattelun loppukaan ei näin ollen noudata kovin normatiivista lopetusta. Ruusuvuoren ja Tiittulan (2005, 24) mukaan haastattelutilanne tulisi aloittaa ja lopettaa erityisillä toimilla, kuten esimerkiksi yhteisen maaperän tunnustelulla. Haastattelu päättyy siten, että Kuisman väsymys alkaa näkyä entistä enemmän, ja lopulta hän itsekin sen myöntää.

- Kuisma Hoh hoh.
Kirsi Mistä lähtien sä oot asunnottomana ollu sitte? Onks sulla ollu omaa kotia sen jälkeen ku sä oot kotoa pois lähtenyt?
Kuisma [hiljaa 20s]
Kirsi Tiätkö mitä Kuisma? Sovittaisko, et mä tulisin keskeviikkona aamupäivällä?
Kuisma Tehään näin.
Kirsi Joo.
Kuisma Mä oon aika väsyny.

Kuisman toinenkin haastattelu oli vaikea, joskin jonkin verran koosteisempi. Tuolloinkin hän oli väsynyt ja makasi haastattelun ajan sängyssä tuolini vieressä. Päätin yrittää hänen kanssaan vielä kolmannen kerran, jolloin hän oli paremmassa kunnossa. Myös neljäs tapaamisemme eli kävelyhaastattelu onnistui hyvin. Tutkijana minulla oli ristiriitaiset tunteet siitä, voisinko lainkaan käyttää kahta ensimmäistä haastattelua aineistonani. Sekä niiden jatkaminen Kuisman ehdoilla että niiden käyttö aineistona vaativat erityistä eettistä pohdintaa. Tarkistin Kuismalta jälkepäin, minkälainen mielikuva hänellä oli kahdesta ensimmäisestä haastattelustamme ja muistiko hän, mitä olimme keskustelleet. Asiasta varmistuttuani saatoin sisällyttää haastattelut aineistooni.

Eettisenä kysymyksenä päihtyneen haastattelu on merkittävä myös toisesta näkökulmasta. Sosiaalityön tutkijana pidän tärkeänä

sitä, että myös vakavasti päihdeongelmaisilla henkilöillä, jotka eivät pysty täydelliseen raittiuteen, pitää olla mahdollisuus olla osallisina tutkimuksessa niin halutessaan. Eteeni ei tullut tilannetta, jossa joku haastateltavistani olisi ollut pahasti humaltunut haastattelusta sovittaessa. Kysymys yksilön omasta päätäntävällästä tulisi myös olla ensisijaisena eettisenä periaatteena silloinkin kun hän on päihtynyt ja kun tutkija on varmistanut henkilön ymmärtäneen, mihin hän on ryhtymässä.

Emma Renold ym. (2008; myös Mauthner ym. 2002) tarkastelevat sosiaalityön tutkimuksen eettisiä kysymyksiä ja kiinnostavat huomiota siihen, että sekä eettisiä että valtaaan liittyviä kysymyksiä on tärkeää kriittisesti reflektoida ja neuvotella niistä osallistujien kanssa koko tutkimusprosessin ajan. Heidän mukaansa tutkimuksen teossa keskeiset eettiset kysymykset, jotka ovat osa kriittistä reflektiota, ovat relationaalisuus, poliittisuus ja dialogisuus. Relationaalisuus merkitsee muun muassa paikkaan ja aikaan sitoutuneisuutta eli sitä, että kussakin tutkimuksessa eettiset kysymykset on neuvoteltava suhteessa kontekstiin (ks. myös Edwards & Mauthner 2002). Tutkimuksen tekemisen prosessissa myös yksilöiden ja kollektiivien asenteet, arvot ja poliittiset käsitykset voivat olla läsnä. Sosiaalityön tutkijana voin tunnistaa esimerkiksi oman vahvan sitoutumiseni yhteiskunnan marginaalissa elävien henkilöiden kokemuksen esille tuomiseen. Dialogisuus puolestaan korostaa eettisten kysymysten sitoutuneisuutta vuorovaikutukseen. Myös feministisessä tutkimuksessa esiin tuotu hoivan etiikan näkökulma tutkimukseen sopii hyvin kuvaamaan eettisiä valintojani (Gilligan 1982; 1987; Tronto 1993; Edwards & Mauthner 2002; myös Nousiainen 2004b). Hoivan etiikan lähtökohtana ovat suhteet toisiin ihmisiin. Rosalind Edwardsin ja Melanie Mauthnerin (2002) mukaan se tarkoittaa muun muassa sitä, että vältetään ylenkatsomasta vallan ja kontekstin merkityksiä.

Kaoottisuudesta huolimatta ensimmäinenkin haastattelu sisältää aineistona runsaasti tutkimustehtäväni kannalta merkittävää kerrontaa. Esimerkiksi identiteetin näkökulmasta jo edellä olevasta otteesta on luettavissa useita identiteettikategorioita: huumeidenkäyttäjät, urheilijat, ”kotipoika”, varas. Kerronnan edetessä tulevaisuuden identiteettinä

on opiskelija ja perheellinen mies. Olen tulkinut, että Kuisma elää jonkinlaista välivaihetta, jossa tavoitteena on jättää huumeiden täyttämä, rikoksia tekevän miehen elämä ja pyrkiä kohti kulttuurisesti hyväksyttyä ja omia toiveita vastaavaa elämää hankkimalla ammatti ja perhe.

Vaikka Kuisman haastattelutilanteet voi nähdä poikkeavina tutkimushaastatteluina, kertovat ne hyvin kontekstin merkityksestä ja ajallisuudesta kontekstin yhtenä ulottuvuutena. Hetki, jolloin tapasin Kuisman ensimmäistä kertaa, muodostui kohtaamiseksi ajassa ja paikassa tuottaen ainutkertaisen kertomuksen hänen elämästään. Performansseina Kuisman haastattelut olivat kiinnostavia siten, että ne toteutuivat ilman käsikirjoitusta, ja niissä osallistujien ruumiillisilla positioilla oli erityinen merkitys. Kuisman levottomuus ja touhuaminen ja lopulta sängylle rauhoittuminen ja puheen herpaantuminen ajoittain antoivat minulle mahdollisuuden paremmin nähdä ja ymmärtää tämän nuoren miehen kertomusta. Eettisyyden näkökulmasta ajallisuus ja paikallisuus ja hetkeen tarttuminen ovat osoituksia siitä, miten eettiset kysymykset kiinnittyvät aikaan ja paikkaan. Niitä tulee toisin sanoen jatkuvasti tarkastella ja reflektoida koko tutkimusprosessin ajan (Renold ym. 2008).

Ruumiillisuuden merkitys kerronnan kontekstissa

Haastatteluni Kuisman kanssa toimii esimerkkinä myös ruumiillisuudesta. Hän on läsnä tilanteessa monin eri asennoin ja hänen senhetkinen fyysinen tilansa vaikuttaa kertomukseen suuresti. Oma asettumiseni tilaan eli Kuisman asuntoon on kokemuksellisesti ristiriitainen, kuten koko haastattelu. Tunnen itseni jossain määrin vaivautuneeksi ja epävarmaksi. Istun Kuisman nojatuolissa, joka on hyvin matala ja upottava ja siksi minulle epämukava. Kuisman touhutessa seisaaltaan ja liikkuen pienessä tilassa asentoni lisää tunnettani siitä, että en hallitse tilannetta. Kun Kuisma makaa vieressäni sängyssä, olemme fyysisesti lähempänä toisiamme mutta yhteyteni häneen katkeaa ajoittain hetkellisesti.

Kerrontatilanteen hahmottaminen performanssina edellyttää huomion kiinnittämistä siihen, miten ruumiillisina toimijoina olemme läsnä tilanteessa. Ruumiillisuus ei ole vain liikettä ja asemoitumista, mitä edellä olen kuvannut. Se on myös kuulemista ja ilmaisua, eleitä ja ilmeitä, näkemistä ja nähdyksi tulemista, tuntemista ja kosketetuksi tulemista. Haastattelutilanteessa tutkijan tulee olla läsnä kaikin aistein. Lapsuudenaikaisen huumeidenkäytön, aikuisten välinpitämättömyyden ja hylkäämisen sekä väkivallan kuuleminen voivat tuntua tutkijassakin kipuna ja suruna, joista tulee osa kuultua kertomusta. Arthur W. Frank (1995, 27) kiinnittää huomiota siihen, että puhuminen tuotetaan ruumiin avulla. Hänen mukaansa ruumis antaa kertomukselle tietynlaisen muodon ja suunnan. Kiinnostavan näkökulman ruumiillisuuteen Frank (emt., 54) esittää määritellössään kertomukset sairaudesta ”kerronnallisiksi haaksirikoiksi.” Tällä hän tarkoittaa sitä, että nuo kertomukset on kerrottu olosuhteissa, joissa väsymys, epävarmuus, kipu ja pelko ovat läsnä. (Ks. myös Miettinen 2006.) Jotain samantapaista minun on helppo havaita kerrontatilanteissa haastatteluvieni kanssa. Ruumiillinen kokemus osana kertomusta tulisi näkyä myös siinä kertomuksessa, jonka tutkija tuottaa aineistonsa pohjalta.

Kertomistapahtumassa on siis puhetta, kuuntelua ja tunteita ruumiillisena toimintana (Langellier & Peterson 2006). Langellierin ja Petersonin mukaan kertojalla on kaksoisrooli kerrontatilanteessa eli hän on myös yleisönä omalle kertomukselleen. Ehkä tämä konkretisoituu esimerkin avulla. Eräs haastateltavistani oli 60-vuotias mies, joka tarvitsi liikkumiseen rollaattoria. Kävelyhaastattelun aikana hän halusi näyttää minulle vain yhden paikan eli talon, jossa hän oli työskennellyt ja asunut pitkän parisuhteen aikana. Maantieteellinen välimatka asumisyksikön ja kyseisen rakennuksen välillä ei ollut kovin suuri, mutta siitä huolimatta hän koki, että minun kanssani hänellä oli mahdollisuus päästä ”vielä kerran” näkemään kyseinen paikka. Kun seisomme kadulla ja kävelemme rakennuksen sisäpihalle katsomaan hänen entisen kotinsa ikkunoita, me molemmat katsomme samaa tilaa mutta eletyt kokemuksemme tilasta ovat erilaiset. Me katsomme ja kuuntelemme myös performanssia eri tavoin. Samalla kun kuuntelen miehen kertomusta paikasta ja elämä-

tään tuossa menneessä ajassa, tuen kevyellä kosketuksella kyynärpäästä hänen kävelystään. Kosketan huonosti liikkuvan ja jo ikääntyvän miehen ruumista mutta samalla näen hänet nuorempana miehenä tekemässä työtään rakennuksen luona.

Toinenkin esimerkkinä on kerrontatilanteesta kävelyhaastattelun aikana. Olemme Kuisman kanssa hänen lapsuudenmaisemissaan. Olemme kiertäneet katselemassa muun muassa hänen kotitaloaan, kouluaan ja pilvenpolttopaikkoja. Kuisman elämäkertomuksen läpäisevänä juonena on huumeidenkäyttö. Sen myötä kertomuksessa on mukana vahvasti ruumiillinen ulottuvuus, joka peilautuu hänen ponnisteluihinsa niistä eroon pääsemiseksi sekä hänen urheilullisiin harrastuksiinsa ja fyysisestä kunnosta huolehtimiseen. Huolimatta lapsuuden kuormittavista ja traumatisoivista tekijöistä hän kertoo onnellisistakin hetkistä lapsuuden aktiviteettien avulla. Näissäkin episodeissa ruumiillisuus on läsnä sekä kerronnassa että kokemuksellisenä ulottuvuutena. Seuraavassa otteessa ajellemme pitkin lapsuuden asuinlähiötä.

Kuisma [...] Täältä on hyvät muistot mulla, lapsuudenmuistot. Täs on tää [X:n] mäki, missä käytiin pikkuveljen kanssa, sen vanhemman veljen kanssa laskee pulkkaa ja joskus nuorempikin oli mukana sitten. [...] Tässä talossa asuttiin. Täs oli tarha tässä, näät sä? Se on vedetty tosta aukeeks nytte tohon noin. Siinä tarhassa me ollaan oltu molemmat veljen kanssa, ja tossa talossa ihan tosissaan asuttiin. Täällä käytiin sitte pulkkamäkee laskee.

Kirsi Kivannäkönen.

Kuisma Tää on ihan hienoo seutuu tää [...], tätä aluetta. Täl puolella on semmost sivistynyttä kansaa. Tai vähän enemmän. Sit tos [X]tielläkin asuttiin, tos pitkäs talos tuol, tos tien päässä. Täältä vasemmalle. Käydään noi, mun lapsuuden koulu on tässä. Tää on toi [X:n] yläaste. Sit siel on se ala-aste. Ja sit siel ku ajetaan sinne ihan päätyyn tästä näin, niin siel on ne kentät. Fudiskentät. Tässä kävin yläastetta. . Pilvee poltin seittemännest luokasta yheksänteen luokkaan asti. Ihan joka päivä koulus poltettiin.

Samalla tavoin kuin ruumis muistaa elettyjä ja koettuja aistimuksia (Saarikangas 2005, 131–132) ja ne tulevat osaksi nykyhetken kokemusta, myös kulttuuriset merkityksenannot ja normit kulkevat ruumiissamme ja sukeltavat kertomuksiin. Lapsuuden onnelliset hetket ja asuinalueen hyvyys voivat olla niitä merkityksenantoja, joilla kaoottisuuteen ja norminvastaisuuteen saadaan eletylle ja kerrotulle pahan kokemukselle vastapuhetta. Ruumiillisuuden läsnäolo korostui aineiston keruun prosessissani monin eri tavoin. Se ilmeni paitsi päihde- ja mielenterveyden ilmentyminä myös läheisyytenä ja emotionaalisina kohtaamisina sekä paikkakokemuksina.

Tunteet tutkimusprosessissa ja performanssin kokemuksellisuus

Yhteiskunnallisesti äärimmäisen marginaalisissa olosuhteissa elävien henkilöiden kokemuksista tutkimusta tekevä liikkuu ihmiselämän varjoalueilla, kuten Riitta Granfelt (2009, 165–166) asian sattuvasti ilmaisee. Hän kirjoittaa oman elämänhistorian merkityksestä, tutkijaminän ja henkilökohtaisen minän erottamisen vaikeudesta sekä siitä, kuinka tärkeää on joskus pysähtyä miettimään oman elämänhistorian merkitystä tutkimustyölle. Traumaattisia kokemuksia käsittelevien kertomusten kuunteleminen ja kuuleminen voi olla tutkijaa kuormittavaa mutta se voi olla sitä myös kertojalle itselleen. Haastattelutilanteiden vaatima sensitiivisyys tarkoittaa aistien herkistymistä näkemään ja kuulemaan kertojan mielentiloja ja ruumiinkieltä. Kipeiden elämäkokemusten käsittely tutkimushaastattelussa edellyttää tutkijalta aina sitä, että hän varmistaa haastateltavan saavan apua joko välittömästi tai tarvittaessa haastattelun jälkeen (esim. Nousiainen 2004b).

Kuormittavien ja traumaattisten elämäkokemusten läsnäolo tutkimushaastattelussa vaikuttaa aina jollakin tavoin syntyvään kertomukseen. Tutkija voi ponnistella empaattisen ja hyvän ilmapiirin luomiseksi, mutta luottamuksen syntyminen saattaa viedä aikaa. Tähän ei tutkijalla aina ole mahdollisuutta. Vapaamuotoinen oleskeluni

naisten yhteisössä antoi mahdollisuuden asukkaille ja minulle tutustua toisiimme. Haastateltavien löytäminen oli kuitenkin pitkä ajallinen prosessi ja edellytti useita neuvotteluja monien naisten kanssa. Aina ne eivät johtaneet tulokseen. Pihlan kanssa tämä onnistui.

Pihla -niminen nainen pyöriskeli tuulispään lailla ja puhetta pulputen keittiötilassa. Myös hänelle työntekijä ehdotti haastattelua. Tosin työntekijä sanoi pariinkin otteeseen, että tämä Pihla on kova puhumaan, jonka ymmärsin varoituksena itselleni. Sanoin, ettei se minua haittaa – mutta saa nyt nähdä onnistuuko haastattelu. Kun Pihla kysyy, että millainen tutkimus niin kerron, että olen kiinnostunut hänen elämästään. Kertoo, että hänelle psykologi (tai psykiatri) on sanonut ja myös antanut siitä todistuksen, että hän ei saisi muistella menneitä, koska on vaara että uppoutuu niihin. Tämä ei hänelle olisi hyväksi. Sanon ja työntekijä säestää, että voidaan puhua nykyisestä elämästä, positiivisista asioista ja hänen harrastuksistaan. Innostuu kertomaan, että harrastaa eläintaidetta ja näyttää minulle kaksi tekemäänsä eläinkuvaa. Ovat taidokkaita, mutta hieman resuisia. On myös järjestämässä niistä näyttelyä. Keskustellaan niiden esille laitosta ja Pihla valistaa minua valokuvien oikeasta kehystämisestä. Sovitaan, että tapaam. tämän Pihlan seuraavalla viikolla. Pyyttää, että tulen aamulla, niin ei ehdi juoda itseään humalaan.

Tuossa tilanteessa keskustelimme enemmänkin Pihlan taideharrastuksesta ja kerroin hänelle harrastavani myös itse maalausta. Kun Pihla epäroinnistään huolimatta suostui haastatteluun, tulkitsin tuon pienen yhteisen asian osaltaan vaikuttaneen siihen. Tapaaminen Pihlan kanssa onnistuu lopulta noin kuukauden kuluttua ensimmäisestä neuvottelusta. Vierailin yhteisössä tuon kuukauden kuluessa useamman kerran. Lopulta Pihla itse ehdotti minulle haastattelua. Haastattelu päättyy Pihlan sanoihin siitä, että oli mukavaa keskustella kanssani, kun jaksoin kuunnella hänen puhettaan taideharrastuksesta. Näyttämönä oli auto-ni asumisyksikön parkkipaikalla. Se oli pieni ja ahdas mutta intiimi,

ja sai aikaan mielestäni erityisen koskettavan tilanteen. Pihla kertoi kipeistä elämäkokemuksista, jotka kirvoittivat ajoittain liikkuttumista. Minulle jäi kuitenkin intuitiivinen tunne siitä, että hänen kertomuksensa sisälsi myös katkoksia. Ne syntyivät tapahtumista, joita hän ei halunnut sillä hetkellä muistella. Joitakin niistä hän kertoi minulle kuitenkin toisessa yhteydessä vieraillessani yhteisössä ja istuskellessani hetken hänen asunnossaan. Jälkeenpäin Pihlan haastattelua ja sitä edeltäviä kohtaamisia reflektoidessani päällimmäinen kokemukseni oli luottamus siihen, että niistä oli Pihlalle iloa.

Etenkin feministiset tukijat tähdentävät sitä, kuinka tärkeää tutkijalle on asemoida itsensä suhteessa tutkimaansa ilmiöön ja haastateltaviinsa. Omalla kohdallani surun tunteet liittyvät sekä omaan elämänhistoriaan että aikaisempaan pitkäaikaiseen työskentelyyni lastensuojelun sosiaalityöntekijänä. Suruun kiinnittyy kuitenkin myös muita tunteita, kuten esimerkiksi ajoittaista lohduttomuutta, joka liittyy joidenkin henkilöiden elämäntilanteeseen ja -tilanteeseen. Kysymykset yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja ihmisoikeuksista ovat myös läsnä silloin, kun ollaan asunnottomuuteen liittyvien kysymysten ja kokemusten äärellä (esim. Pease 2010). Tutkijan kokema tunneskaala voi olla huomattavan laaja, ja esimerkiksi Sherryl Kleinman ja Martha A. Copp (1993) kirjoittavat haastateltavia kohtaan koetuista negatiivisista tunteista. Heidän mukaansa se, mitä teemme tunteittemme kanssa on tärkeämpää kuin se, missä määrin koemme erilaisia tunteita tai identifioimme tutkimukseemme osallistuvien kokemuksiin. Kun tutkimusprosessini kuluessa olen toistuvasti reflektoinut asumisyksikössä käyntieni ja kohtaamisten herättämiä tunteita, olen ymmärtänyt niiden toimivan yhtenä olennaisena osana ymmärrystäni haastateltavieni henkilöiden kokemuksista ja elämästä (vrt. esim. Kleinman & Copp 1993). Tunteilla on merkitystä sille, minkälainen kertomus tutkijalle kulloinkin kerrotaan ja tutkijan ymmärrykselle siitä, mitä ei kenties kyetä kertomaan. Tunteet yhtenä performanssin ulottuvuutena auttavat tutkijaa ymmärtämään myös yksilöiden elämäkokemusten laajemmat yhteiskunnalliset merkitykset ja purkamaan vain yksilöön keskittyviä selitysmalleja.

Särkyneen identiteetin esittäminen

Arthur W. Frank (1995, 97) luonnehtii kertomuksia sairaudesta kaaoskertomuksiksi. Kaaoksen käsite sopii hyvin kuvaamaan joitakin haastattelutilanteita ja kertomuksia oman aineiston keruuni aikana. Kaaoskertomuksella Frank tarkoittaa kertomuksia, joissa elämästä kerrotaan siten kuin se koetaan – ilman tapahtumien perättäistä jatkumoa, syy-seuraussuhteita tai eheyttä. Kaaoskertomuksia on vaikeaa kuunnella ja kuulla, koska kertoja ei kykene tuottamaan ”oikeanlaista” kertomusta. Kaaoskertomusta juonittaa Frankin mukaan kuvitelma siitä, että elämä ei muutu paremmaksi. Frankin luonnehdinta kaaoskertomuksesta sopii hyvin kuvaamaan myös kertomusta särkyneestä identiteetistä. Olennaista Frankin näkemyksessä on ruumiillisuuden kytkeminen osaksi kerrontaa, tarkasteleehan hän nimenomaan kertomuksia sairaudesta ja ruumiin kokemuksista. Kaaos kuvaa käsitteenä hyvin performatiivisuuteen liittyvää ruumiillisuuden ulottuvuutta kietoutuen kertomuksiin, joita alla kuvaan. Haasteellisuus kaaoskertomuksissa liittyy kerrontatilanteeseen ja syntyneeseen kertomukseen, joiden ymmärtämiseen kerronnan kontekstilla on vaikutusta.

Kaaoskertomukseksi voi luonnehtia Kanervaksi kutsumani naisen kertomusta, joka syntyi neljän eri haastattelukerran aikana. Ensimmäiset haastattelutilanteet olin kokenut hämmentäviksi. Ne kulkivat täysin Kanervan ehdoilla ja olivat intensiivisyydessään hengästyttäviä. Kanerva tuotti kertomustaan suurimman osan ajasta monologina pisimpien yhtäjaksoisten puheenvuorojen kestäessä jopa 40 minuuttia. Kerronta keskeytyi myös useasti joko Kanervan tupakkataukojen tai hänen ovellaan käyneiden henkilöiden vuoksi. Vasta kolmannella kerralla saatoin tehdä hänelle kysymyksiä. Kanervan elämäkertomus kokonaisuudessaan on kuitenkin erittäin rikasta ja yksityiskohtaista kuvausta. Ensimmäisten haastattelukertojen kaoottisuus, sekä hänen tapaamisensa aamupuurotilanteissa, auttoivat minua näkemään ja ymmärtämään paremmin hänen elämismaailmaansa. Tuon elämismaailman osa oli myös hänen asuntonsa, jossa kolme haastattelua tehtiin Jo ensimmäisen kerran hänen asuntoonsa astuminen ja tilan

ottaminen siellä oli hämmentävä. Asunnon sotkuisuus ja seinille tehdyt maalaukset kuvastivat sitä intensiivisyyttä, jolla Kanerva elämäänsä näytti elävän.

Otan esiin vielä yhden esimerkin, jota voi tarkastella kaaoskertomuksen näkökulmasta. Otsoksi kutsumani jo eläkeikäinen mies kertoo elämästään hyvin niukkasanaisesti. Kertomusta voisi kuvata käsitteellä elämänhistoria, jonka sisältö on hänen tosiasiallinen asumishistoriansa, sellaisena kuin hän sen haastatteluhetkellä muistaa. Asumishistoria on tosin hieman harhaanjohtava määrittely sikäli, että miehellä on ollut koti – sana, jota hän ei oma-aloitteisesti käytä kertaakaan kahden haastattelukerran aikana – ainoastaan lapsuutensa alkuvuosina. Hän on viettänyt suuren osan lapsuuttaan lasten- ja koulukodeissa, sen jälkeen useamman vuosikymmenen vankilakierteessä ollen väliaikoina ja sen jälkeen asunnoton. Asunnottomana hän on kiertänyt eri asuntoloissa. Otso ei juuri tuota kokemuspuhetta eikä hänen kertomustaan voi luonnehtia kovinkaan narratiiviseksi, sillä hän ei pohdi esimerkiksi elämäntapahtumiensa merkitystä tai syy-seuraussuhteita. Hänen elämäkertomuksestaan voi myös paikantaa Arthur W. Frankin (1997) kuvaaman pessimistisen juonen, jolloin tulevaisuuden kuvittellaan olevan entisen tai nykyisen kurjuuden kaltainen. Kaikesta tästä huolimatta Otson kertomuksesta on parin virkkeen perusteella mahdollista lukea kovan elämän tuottamia merkityksiä särkyneen identiteetin rakentumiselle. Kuvaan tuota identiteettiä ”vangitun” identiteetiksi. Kahdessa eri kohdassa haastattelua hän lausuu:

[V]ois verrata noita vankiloitaki jonku lastenkodeiks sillai siihen aikaan.

[M]inä oon samaa mieltä tälläki kerroksel (yhteisössä/KN) et tää on linna.

Otso on tavallaan myös juomisen vanki, kun hän ei näe mahdolliseksi päästä siitä eroon tuetun asumisen yksikössä, jossa ”joka puolella juodaan.”

On mahdollista ajatella, että kuka tahansa tutkija voisi litte-
roitujen haastattelujen perusteella tarkastella haastattelua tekstinä
ja tavoittaa siitä Otson elämäntapahtumille annettuja merkityksiä.
Otson kertomusta voisi kokemus- ja reflektiopuheen niukkuuden
vuoksi määritellä ohueksi (vrt. Fludernik 1996: 2000, sit. Hyvärinen
& Löyttyniemi 2005, 191–192). Kasvokkainen vuorovaikutus ja
yhdessä kertomuksen tuottaminen, kerrontatilanne ruumiin asen-
toineen ja kokemuksiineen sekä emotionaalisena kokemuksena voivat
tuoda uudenlaisia ulottuvuuksia ja rikkautta kielellisen kertomuksen
ymmärtämiseen. Otson elämäkertomuksen lohduttomuus oli käsin
kosketeltavana tunnekokemuksena läsnä haastattelutilanteissa. Kun
kävelyhaastatteluun lähtiessämme istuimme autossani vierekkäin,
ei Otso aluksi osannut tai halunnut sanoa, mitä paikkoja hän olisi
minulle halunnut näyttää. Ensimmäinen tunnereaktio oli turhautu-
neisuus. Vasta jälkepäin näitä kohtaamisia reflektoidessani ja Otson
kertomaa tarkastellessani ymmärsin, että suurimman osan elämästään
laitoksissa viettäneelle Otsolle oli kenties äärimmäisen vaikeaa asettua
suhteeseen tutkijan kanssa ja ilmaista oma toiveensa. Kun läpi elämän
on laitoksissa joutunut mukautumaan muiden asettamiin rajoihin, voi
olla mahdotonta nähdä oman elämän tapahtumat ja paikat merkit-
täviksi. Toinen kävelyhaastattelun aikana syntynyt oivallus tapahtui,
kun Otso näytti minulle meren rannassa ystävänsä asuintalon vieressä
sijaitsevaa penkkiä. Hän kertoi, että siinä he ystävän kanssa joskus
istuskelevat yhdessä. Ymmärsin, että tuo penkki saattoi Otsolle olla
lähimpänä kokemusta kodista, kuin mihin hänellä oli pitkän elämänsä
aikana ollut mahdollisuutta. Kun Monika Fludernik (1996) pitää
kokemuksellisuutta kertomuksen tärkeimpänä määrittäjänä, näen sen
kattavan laajasti paitsi kielelliseen kertomukseen liittyvän kerrotun
elämän kokemuksellisuuden myös kuulijan kokemuksen kerronnasta
ja sen tulkinnasta.

Lopuksi

Tekstissäni olen pyrkinyt osoittamaan, kuinka epäonnistumisilta ja umpikujilta vaikuttaneista haastattelutilanteista voi refleктоimalla syntyä uusia oivalluksia ja ymmärrystä. Tämä on edellyttänyt refleктоivan katseen kiinnittämistä paitsi tutkijaan itseensä myös koko vuorovaikutuksen kontekstiin. Reflektioprosessini johdatti minut näkemään haastattelutilanteet performansseina, joiden avulla oivalsin kerronnan kontekstin merkityksen laajemmin. Performatiivisuudelle keskeistä on nähdä haastattelu vuorovaikutuksellisenä käytäntönä. Siinä kiinnitetään huomiota siihen, mitä kerrontatilanteessa tapahtuu ja miten se koetaan. Ulottuvuudet, joiden avulla performanssia tarkastellaan, ovat ruumiillisuus, paikantuneisuus, diskursiivisuus ja legitimaatiolle ja kritiikille avoimuus. Ne kietoutuvat myös minun kohtaamiini käytännöllisiin, eettisiin, emotionaalisiin ja kerronnallisiin haasteisiin. Konteksti on olennainen osa sitä, minkälainen kertomus vuorovaikutuksessa tuotetaan. Kontekstilla on lisäksi merkitystä itse kohtaamiselle ja vuorovaikutukselle sekä tutkijan ymmärrykselle, analyysille ja tulkinnoille.

Erilaiset tunteet olivat jatkuvasti läsnä kohtaamisissa ja vuorovaikutustilanteissa haastateltavieni kanssa ja myös niiden jälkeen. Olen tässä yhteydessä halunnut nostaa esiin erityisesti surun kokemuksen ja korostaa tunteiden refleктоinnin merkitystä. Tutkijan tunteiden refleктоintia ja niiden kirjoittamista näkyväksi myös tutkimusraportteihin olisi tärkeää tehdä laajemmin, jolloin niiden merkitystä tutkimusprosessille voi myös arvioida. Tämä näkökulma tähdentää tutkijan subjektiutta, jonka kokemusmaailma on osa ymmärtämisen ja tietämisen prosessia. Kerronnalliset haasteet tulevat esiin käsitellessäni särkyneen identiteetin esittämistä. Kuormittavien tai traumatisoivien elämäkokemusten kuuleminen ei tulisi koskaan olla tapahtuma, joka ei kuulijassa herätä myötelämistä. Tutkijakaan ei voi olla tunteeton tai ottaa liikaa etäisyyttä silloin, kun hänen tutkimukseensa osallistuva käy kertoen läpi näitä kokemuksiaan.

Matti Hyvärinen ja Varpu Löyttyniemi (2005) toteavat, että on monia tapoja tehdä kerronnallisia haastatteluita. Useita tutkimukseni haastattelutilanteita voisi luonnehtia ei-konventionaaliseksi.

Prosessin aikana syntyneistä ajoittaisista epäonnistumisen ja haasteellisuuden kokemuksista huolimatta voin sanoa saaneeni rikkaan ja mielenkiintoisen aineiston, jonka avulla pystyn vastaamaan tutkimukselle asettamaani tehtävään ja tavoitteisiin. Tutkimusmatkani on ollut kokemuksellisesti rikas ja oivalluksia tuottava. Lohduttavaa on myös todeta Hyvärisen ja Löyttyniemen (emt., 192) sanoin, että ”haastattelun voi tehdä monella tavoin ’väärin’ ja saada silti kiinnostavia ja tärkeitä tuloksia”. Umpikujien avaamista on edesauttanut myös se, että minulla on ollut mahdollisuus kirjoittaa ja käydä kertomassa aineistonkeruun prosessin haasteista useissa eri yhteyksissä ennen paneutumistani varsinaiseen analyysivaiheeseen ja vastausten etsimiseen. Tämä teksti on näin osa myös omaa reflektointiani.

Kirjallisuus

- Asunto ensin*. <http://asuntoensin.fi/> (Luettu 30.10.2013.)
- Butler, Judith. 2006. *Hankala Sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Butler, Judith. 1993. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. Lontoo: Routledge.
- Edwards, Rosalind & Melanie Mauthner. 2002. Ethics and Feminist Research: Theory and Practice. Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo: Sage Publications.
- Erkkilä, Elisabet & Agnes Stenius-Ayoade. 2009. *Asunnottomat vastaanottoyksiköissä. Asunnottomien vastaanottoyksiköiden asiakkaiden sosiaalinen tilanne ja terveydentila pääkaupunkiseudulla*. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Soccan julkaisuja 2009/2. Helsinki: Socca.
- Fludernik, Monika. 2000. Genres, Text Types, or Discourse Modes? Narrative Modalities and Generic Categorization. *Style* 34:1, 274–292.
- Fludernik, Monika. 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. Lontoo: Routledge.

- Frank, Arthur W. 1995. *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. Chicago & Lontoo: The University of Chicago Press.
- Gergen, Mary M. & Kenneth J. Gergen 2011. Performative Social Science and Psychology. *Forum: Qualitative Social Research*. 12:1. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1595/3105/> (Luettu 30.10.2013.)
- Gilligan, Carol. 1987. Moral Orientation and Moral Development. Teoksessa *Feminist Rethink the Self: Feminist Theory and Politics*, toim. Diana Tietjens Meyers. Boulder CO & Oxford: Westview Press.
- Gillican, Carol. 1982. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press.
- Goffman, Erving. 2012. *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Tampere: Vastapaino.
- Goffman, Erving. 1961. *Asylms: Essays on the Social Situations of Mental Patients and Other Inmates*. Chicago: Aldine.
- Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.
- Granfelt, Riitta. 2009. Syyllisyyden sanoja. Teoksessa *Tabujen kahleet*, toim. Merja Laitinen & Anneli Pohjola. Tampere: Vastapaino.
- Holloway, Wendy & Tony Jefferson. 2000. *Doing Qualitative 'Research Differently: Free Association, Narrative and Interview Method*. Lontoo, Thousand Oaks CA & New Delhi: Sage Publications .
- Hyvärinen, Matti & Varpu Löyttyniemi. 2005. Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa *Haastattelu, tilanteet ja vuorovaikutus*, toim. Johanna Ruusu-vuori & Liisa Tiittula. Tampere: Vastapaino.
- Kleinman, Sherryl & Martha A Copp. 1993. Feelings About Participants. Teoksessa *Emotions and Fieldwork*, toim. Sherryl Kleinman & Martha A. Copp Newbury Park: Sage Publications.
- Kusenbach, Margarethe. 2003. Street Fenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography* 4:3, 449–479.
- Laitinen, Merja & Tuula Uusitalo. 2007. Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15:4, 316–332.
- Langellier, Kristin M. & Eric E. Peterson. 2006. The Performance Turn in Narrative studies. *Narrative Inquiry* 16:1, 173–180.
- Langellier, Kristin M. & Eric E. Peterson. 2004. *Storytelling in Daily Life: Performing Narrative*. Philadelphia: Temple University Press.
- Mauthner, Melanie, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. 2002. Introduction. Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo: Sage Publications.
- Miettinen, Sonja. 2006. *Eron aika. Tyttären kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta*. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 4/2006. Helsinki: Yliopistopaino.

- Mishler, Elliot G. 1986. *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nairn Karen, Jenny Munro & Anne B. Smith. 2005. A Counter-Narrative of a 'Failed' Interview. *Qualitative Research* 5:2, 221–244.
- Nousiainen, Kirsi. 2004a. Polku omaan paikkaan. Helsinkiläisten asunnottomien prostituoitujen tuetun asumisen projekti. Teoksessa *Asuntoja ja tukea asunnottomille. Arviointi tuetun asumisen toimintamalleista*, toim. Raija Hynynen. Suomen ympäristö 745. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Nousiainen, Kirsi. 2004b. *Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja*. Jyväskylä: SoPhi.
- Pease, Bob. 2010. Challenging the Dominant Paradigm: Social Work Research, Social Justice and Social Change. Teoksessa *The Sage Handbook of Social Work Research*, toim. Ian Shaw, Katharine Briar-Lawson, Joan Orme & Roy Ruckdeschel. Lontoo: Sage Publications.
- Renold, Emma, Sally Holland, Nicola J. Ross & Alexandra Hillman. 2008. Becoming Participant: Problematizing 'Informed Consent' in Participatory Research with Young People in Care. *Qualitative Social Work* 7:4, 427–447.
- Riessman, Catherine Kohler. 2008. *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles, Lontoo, New Delhi & Singapore: Sage Publications.
- Ross Nicola, Emma Renold, Sally Holland & Alexandra Hillman. 2009. Moving stories: Using Mobile Methods to Explore the Everyday Lives of Young People in Public Care. *Qualitative Research* 9:5, 605–623.
- Ruusuvuori, Johanna & Liisa Tiittula. 2005. Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, toim. Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere: Vastapaino.
- Saarikangas, Kirsi. 2005. *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saaristo, Kimmo & Kimmo Jokinen. 2009. *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Tronto, Joan C. 1993. *Moral Boundaries: A Political Argument of Politic of Care*. New York & Lontoo: Routledge.

Lotta Kokkonen ja Miikka Pyykkönen

TUTKIJA, TUKIJA VAI YSTÄVÄ?

Neuvotteluja vallasta ja luottamuksesta
maahanmuuttajien haastattelututkimuksessa

Laadullisessa tutkimuksessa pidetään usein tärkeänä tutkijan yhteiskunnallisen aseman tiedostamista. Hyvä tutkija on tietoinen ei ainoastaan tietoteoreettisista, tieteenfilosofisista tai metodologisista oletuksista, vaan myös erilaisten sosiokulttuuristen lähtökohtien vaikutuksesta haastatteluun. Omien kokemustemme perusteella kysymme kuitenkin, ovatko tieteellisten lähtökohtien, oman taustan ja ennakko-oletusten ymmärtäminen riittävä tausta tutkimusprosessin ja tulosten julkaisemisen eettisyydestä. Väitämme, että usein hyväksi haastatteluksi kehuttu ja laadukkaaksi aineistoksi nimetty materiaali voi pitää sisällään myös väärinymmärryksiä, ylimitoitettuja odotuksia ja riipaisevia pettymyksiä, mikäli tutkijan ja tutkittavan suhteeseen ei paneuduta laajemmin. Refleksiivinen katseemme kohdistuu tässä erityisesti tutkijaan mutta myös tutkittavaan sekä tutkijan ja tutkittavan vuorovaikutussuhteeseen. Keskitymme valtaan ja valtasuhteisiin, jolloin kysymyksessä on oman työn ja toiminnan eettinen tarkastelu.¹

1 Haluamme näkökulmastamme huolimatta muistuttaa, että tutkimuksen tekemisen reflektioissa ei koskaan saisi olla kysymys pelkästään ”tieteen ulkopuolisten” valtakelijöiden tarkastelusta, vaan myös suhteesta tieteenfilosofiin kysymyksiin totuudesta, joita niitäkin voi tuki lähestyä valtakysymyksinä (esim. Hacking 2012). Tässä tarkastelussamme tieteenfilosofisen totuuden -näkökulma jää kuitenkin taka-alalle.

Olemme tarkastelussamme refleksiivisiä myös suhteessa haastattelututkimuksen tekemisen konteksteihin ja haastattelua kehystäviin subjektiasemiin. Vaikka useimmin tarkastelemme haastattelutilannetta, analyysimme kohteena on tutkijan ja tutkittavan suhde myös pidemmällä aikavälillä; miten ennen haastattelua ollut tilanne vaikuttaa haastatteluun ja mitä tapahtuu sen jälkeen?

Luvun taustalla ovat väitöskirjamme *Pakolaisten vuorovaikutussuhteet. Keski-Suomeen muuttaneiden pakolaisten kokemuksia vuorovaikutussuhteistaan ja kiinnittymisestä uuteen sosiaaliseen ympäristöön* (Kokkonen 2010) ja *Järjestäytyvät diasporat. Etnisyys, kansalaisuus, integraatio ja hallinta maahanmuuttajien yhdistystoiminnassa* (Pyykkönen 2007). Molemmissa haastatteluihin perustuneissa tutkimuksissa kenttätyöt ajoittuivat vuosille 2002–2005. Kokkonen puheviestinnän alaan kuuluva tutkimus liittyi pakolaisena Suomeen tulleiden henkilöiden vuorovaikutussuhteisiin. Kokkonen teemahaastatteluja kertyi yhteensä 21 kappaletta. Haastateltavat edustivat yhdeksää eri kansalaisuutta. Pyykkönen puolestaan tutki sosiologian ja kulttuuripolitiikan näkökulmasta maahanmuuttajataustaisten yhdistystoimintaa. Hänen haastattelemansa henkilöt (yht. 23) toimivat yhdistyksissä keskeisillä luottamushenkilöpaikoilla: puheenjohtajina, varapuheenjohtajina, tiedottajina tai sihteereinä. Haastateltavat olivat kotoisin 12:sta eri maasta.

Haastatellut henkilöt olivat maahanmuuttoprofililtaan erilaisia. Kokkonen aineistossa oli mukana pakolaistaustaisia, usein heikommalla kielitaidolla varustettuja henkilöitä, kun taas Pyykkösen aineistossa oli yhdistystoimijoita, joista pakolaistausta oli noin puolella, ja loput olivat tulleet työn, opintojen tai suhteen takia tai paluumuuttajina. Molemmat aineistot kerättiin käyttämällä niin kutsuttua lumipallo-otantaa.

Molempia tutkijanalkuja ohjasi työssään vahva auttamisen ja voimaannuttamisen halu: tarkoituksemme oli tutkimuksen kautta antaa lisää tilaa ja ääntä maahanmuuttajataustaisille. Tämä johti meidän viettämään suhteellisen paljon aikaa haastateltavien kanssa myös varsinaisesti tutkimukseen käytetyn ajan ulkopuolella. Törmäsimme varsin pian haastattelujen alkamisen jälkeen tutkimuksen tekemisen realismiin. Jouduimme uudelleen tarkistamaan ja muuttamaan idea-

listisia odotuksiamme tutkimukseen liittyvistä vuorovaikutussuhteista ja omista ajankäyttömahdollisuuksistamme sekä toimintavoistamme.

Vaikkemme tehneet etnografiaa, jotkut tutkimussuhteemme pitkittyivät vuorovaikutuksen jatkuessa ja niitä ylläpidettiin myös vapaa-ajalla. Tämä johti meidät reflektoimaan tutkimuksellisia vuorovaikutussuhteitamme. Tässä luvussa käymme läpi reflektiotamme ja analysoimme omia ja haastateltavien rooleja, odotuksia, sekä suhtautumis- ja toimintatapoja. Tarkastelun kohteeksi päätyy erityisesti tutkija–tutkittava-asetelman merkitys haastattelujemme vuorovaikutussuhteille. Kokemustemme perusteella katsomme kirjallisuudessa ja käytännöissä monesti unohdettavan, että tutkimushaastatteluissa on kyse ammatillisesta suhteesta omine haasteineen. Tämän ymmärtäminen voi auttaa välttämään pahimpia eettisiä sudenkuoppia, joita kokemuksemme mukaan usein seuraa tutkija–tutkittava-suhteen muuttumisesta osin tai kokonaan kaveri- tai ystävyysuhteeksi. Ammatillisuus ei kuitenkaan tarkoita meille kylmää etäisyyttä haastateltaviin tai haastattelijan esineellistämistä vain työn välineeksi. Sen sijaan ammatillisuudella viittaamme vuorovaikutussuhteeseen, jossa pyritään olemaan mahdollisimman tietoisia omista ja toisten rooleista sekä tekojen seurauksista. Empaattisuuttakin tarvitaan, jotta vuorovaikutussuhteesta rakentuisi luottamuksellinen ja tutkija pystyisi mahdollisimman hyvin samaistumaan tutkittavan elämään tavoittaakseen tämän merkityksenannot ja kokemukset. Pyrkimyksemme onkin tasoittaa tietä tutkijuudelle, jossa ammatillisuus ja empaattisuus tukevat toinen toisiaan.

Tässä luvussa tarkastelemme laadulliseen tutkimukseen sisältyvää vuorovaikutusta ja tilanteeseen liittyviä neuvotteluja haastattelijan ja haastateltavan välisen suhteen luonteesta, vastavuoroisuudesta ja vallasta. Keskitymme tarkastelemaan luottamuksen syntymiseen ja synnyttämiseen liittyviä vuorovaikutuksellisia ilmiöitä ja erityisesti sitä, miten haastattelutilanteiden ”kaverillisuus” nivoutuu haastattelujen valtaneuvotteluihin. Pyrimme tuomaan omat ennako-oletuksemme ja kokemuksemme näkyviksi. Pohdimme sitä, miten oma toimintamme on vaikuttanut haastattelujen etenemiseen ja tutkimuksen lopputu-

loksiin. Haluamme myös osoittaa, etteivät tutkimuksiin osallistuneet haastateltavat ole ainoastaan passiivisia vastaanottajia, vaan aktiivisia toimijoita. Myös haastateltavat käyttävät valtaa ja ohjailevat haastattelujen kulkua omien tavoitteidensa ja tarpeidensa mukaisesti (vrt. Thapar-Björkert & Henry 2004).

Tutkijan ja tutkittavan suhde

Useat tutkijat ovat sitä mieltä, että haastattelu on prosessi, jossa tietoa ja merkityksiä tuotetaan ja rakennetaan haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa (Fontana & Frey 2000; Eskola & Suoranta 1998; Holstein & Gubrium 2003; Kvale & Brinkmann 2009; Riessman 2008; Russell & Kelly 2002; Silverman 1997). Se, kuinka paljon haastattelijan oletetaan vaikuttavan haastateltavaan ja syntyvään aineistoon, riippuu haastattelun rakenteesta ja tieteenalakohtaisista taustaoletuksista (ks. Scheibelhofer 2008).

Konkreettisella tasolla ja esimerkkien valossa tutkimustilanteiden vuorovaikutteisuus on jäänyt suhteellisen piileväksi tutkimusten tuloksissa. Esimerkiksi yhteiskuntatieteissä haastattelijan asema ja persoona häivytettiin aikaisemmin viimeistään raportointivaiheessa. 1980-luvun jälkeen haastattelijan osuus haastattelun lopputulokseen on kuitenkin haluttu tehdä näkyväksi. Amerikkalaisantropologit julkaisivat 1980-luvulla pinon metodologiateoksia, joissa haluttiin tuoda esiin tutkijan rooli ja samalla pyrittiin paljastamaan tämän kulttuurinen ja poliittinen asema tieteellisen tosiasiatiedon tuottajana (esim. Clifford & Marcus 1986; Marcus & Fischer 1986). Nais- ja sukupuolentutkimuksessa ”sukupuolinen haastattelu” nousi samoihin aikoihin kritisoimaan aineiston keräämistä kasvottomilta informanteilta. Lähestymistavan mukaan sekä haastateltavalla mutta myös haastattelijalla on oma taustansa, lähtökohtansa ja toimintatapansa. Sukupuolisen haastattelun koulukunnan edustajien mukaan onnistunut haastattelu edellyttää osapuolten ainakin joiltain osin jakavan samoja kulttuurisia arvoja, normeja, traditioita ja uskomuksia (Gluck & Patai 1991; Miller & Glassner 1997).

Maahanmuuttotutkimuksessakin usein pohditaan kysymystä siitä, kuka voi haastatella ja ketä, ja kuinka lähelle tutkijan tulisi päästä tutkimukseen osallistujia ja heidän arkielämäänsä. Niin sanottu romanttinen näkemys etnografiassa ei edellytä samaan kulttuuriseen ryhmään kuulumista. Romanttinen näkemys etnografiassa lähtee ajatuksesta, että mitä lähemmäksi tutkija ja haastattelija pääsevät tutkittaviaan sitä lähempänä he ovat tutkittavien todellista minää. Näin ollen haastateltavien ja haastattelijan ei aina tarvitse olla samaa sukupuolta tai kansallisuutta, tai sumopainijoiden haastattelijana ei tarvitse toimia toisen sumopainijan, mutta tutkittavien näkemyksiä ja kokemuksia tavoiteltaessa haastattelijan on oltava tietoinen tutkimusprojektin kulttuurisista haasteista (Rubin & Rubin 1995).

Meille oli ilmeistä, että tehdessämme väitöskirjatutkimuksiamme haastattelemiemme henkilöiden ja itsemme välillä oli kulttuurisia eroja. Haastattelutilanteessa tulimme tietoisiksi myös sukupuolestamme, iästämme, etnisestä taustastamme, edustamastamme instituutiosta, kansalaisuudestamme, koulutustaustoistamme sekä ammateistamme. Olimme osittain jo varautuneetkin siihen, että nämä kaikki saattoivat vaikuttaa siihen, miten haastateltavamme reagoivat meihin ja esittämiimme kysymyksiin. Olimme myös tietoisia siitä, että haastateltavat eivät välttämättä luota haastattelijaan eivätkä ymmärrä kysymyksiä samalla tavoin kuin haastattelija on ne tarkoittanut. Pyrimme alusta lähtien miettimään omaa toimintaamme tulevissa haastatteluissa vuorovaikutuksen ja samalla tutkimuksen etenemisen näkökulmasta: miten voisimme toimia samanaikaisesti mahdollisimman eettisesti, tehokkaasti, tarkoituksenmukaisesti ja kulttuurisensitiivisesti. Haastateltavien eri tilanteisiin liittyvän toiminnan pohtimiseen ja ennakointiin osasimme kuitenkin herätä vasta tehtyämme muutamia haastatteluja ja aloitettuaamme yhteistyötä haastateltavien kanssa. Samalla myös refleksiivisyys omaa toimintaamme kohtaan sai uusia ulottuvuuksia.

Maahanmuuttotutkimuksen konteksti

Maahanmuuttajatutkimuksessa on aiemmin mainitsemiemme sosio-kulttuuristen tekijöiden lisäksi huomioitava haastattelijan etninen tai kansallinen ryhmä, uskonto ja kielitaito, sekä mahdolliset muut kulttuuriset seikat. Anna Rastas (2005, 78–102) on pohtinut kulttuurieroihin liittyviä haasteita haastattelutilanteessa. Rastas tarkoittaa kulttuurieroilla eroja kokemuksissa ja tavoissa ymmärtää ympäröivää todellisuutta, jotka voivat nousta haastattelutilanteessa esiin niin voimakkaasti, ettei haastattelulla saavuteta sille asetettuja tavoitteita (Rastas 2005, 83). Vähän aikaa sitten maahan tulleilla ja mahdollisesti lähtömaissa konflikteista ja katastrofeista kärsineillä on esimerkiksi vuorovaikutussuhteelle omat odotuksensa, jotka tutkijan pitäisi osata huomioida pyrkiessään luottamukselliseen suhteeseen haastateltavansa kanssa.

Kaikkien mahdollisten kulttuurien huomioiminen etukäteen tutkimuksessa on Rastaa mukaan kuitenkin mahdotonta ja riippuu tutkimuksesta, missä määrin tutkijan tulee perehtyä kulttuurien erityispiirteisiin (Rastas 2005, 85). Rastas toteaa (2005, 83), että kulttuurierot saattavat nousta haastattelutilanteessa merkityksellisiksi yllättäen siitä huolimatta, että haastateltavat olisivat hyvin koulutettuja ja saapuisivat maista, joiden kulttuuri ei monilta osin eroa täkäläisestä. Lisäksi ”muista kulttuureista” opittu tieto voi perustua stereotyyppiin yleistävään informaatioon tietystä ihmisryhmästä. Pahimmillaan stereotyyppioihin pohjautuvaan tietoon luottaminen ja nojaaminen vuorovaikutustilanteissa voi johtaa jopa itseään toteuttavaan ennustukseen, jolloin vuorovaikutuksen osapuolet alkavat tahtomattaan tai tiedostamattaan käyttäytyä odotetulla, stereotyyppioita vahvistavalla tavalla (ks. Jussim 2001; Ruscher 1998). Omissa tutkimuksissammekin kohtasimme ja jouduimme kyseenalaistamaan omia – enemmän tai vähemmän kulttuurisia – ennakkokäsityksiämme, mutta myös haastateltavien käsityksiä esimerkiksi yliopiston työntekijöistä tai suomalaisista ylipäänsä.

Maahanmuuttotutkimukseen, aivan kuten mihin tahansa tutkimukseen, liittyy aina kysymys vallasta ja valtasuhteista tutkijan

ja tutkimukseen osallistuvien välillä. Kun haastattelija edustaa niin sanottua valtakulttuuria, kuten meidän tapauksissamme, ja haastateltavat puolestaan myöhemmin maahan muuttanutta väestöä, on valta-asetelma ainakin tältä osin jo lähtökohtaisesti epätasa-arvoinen.

Haastattelututkimuksen vuorovaikutteisuus

Haastattelutilanteessa ilmenee usein pyrkimystä dialogiin. Käytännössä dialogisuus hermeneutikkojen tarkoittamalla ideaalitavalla – kahden-suuntaisena vuoropuheluna, kuuntelemisena ja vastaamisena, ajatusten vaihtona ja yhdessä ajatteluna (ks. esim. Bahtin 1991; Gadamer 1960; 1990) – on liki mahdotonta saavuttaa, koska sitä kehystävät tutkijan kysymyksenasettelut, haastateltavan ja tutkijan epätasa-arvoiset asemat sekä muut tutkimuskäytäntöihin ja asiantuntijuuteen liittyvät tekijät. Haastattelijan ja haastateltavan välistä suhdetta voidaankin pitää lähtökohtaisesti asymmetrisenä. Haastattelu ei Steinar Kvalen (2006) mukaan ole tasa-arvoinen tapahtuma, jossa molemmilla osapuolilla olisi samat tavoitteet. Tasa-arvoisen dialogin sijaan haastattelijan ja haastateltavan välinen vuorovaikutussuhde tulisi ensisijaisesti nähdä professionaalina suhteena, jossa toinen osapuoli toimii ammattinsa puitteissa ja ammattilaisen roolissa (haastattelija). Haastateltava puolestaan on oman asiansa asiantuntija, jolla myös on tilanteessa oma roolinsa informanttina. Mikäli tutkijan ensisijaisena tehtävänä nähdään haastateltavan avautuminen, on vuorovaikutussuhde nähtävä asymmetrisenä suhteena, jossa tutkija pyrkii lähtökohtaisesti vaikuttamaan haastateltavan toimintaan haluamallaan tavalla. Vaikuttaminen nähdään tässä siis pyrkimyksenä saada haastateltava puhumaan vapautuneesti ja tuottamaan näin arvokasta tutkimusaineistoa.

Ammatillisuus tarkoittaa meille sitä, että haastattelijan ja haastateltavan suhde tulisi ideaalitasolla nähdä symmetrisenä, eli osapuolet ovat tasavertaisia. Episteemisestä ja juridis-eettisestä näkökulmasta ammatillinen suhde, kuten asiantuntijan ja asiakkaan, tai haastattelijan ja haastateltavan suhde, ei sen sijaan ole symmetrinen, kuten Merja

Karjalainen ja kumppanit ovat todenneet (2006). Epäsymmetrisyys episteemisellä eli tiedon ja asiantuntijuuden tasolla syntyy siitä, että haastattelijalla on usein tietoja, taitoja ja kokemusta, joka toimii asiantuntijuuden oikeutuksena. Toisaalta haastateltavalla on tilanteessa oma roolinsa informanttina, mutta myös omat toiveensa ja tavoitteensa haastatteluun ja haastattelijaan liittyen (ks. esim. Bornat ym. 2000). Juridis-eettisellä eli oikeuksien, velvollisuuksien ja vastuiden tasolla suhde on epäsymmetrinen, sillä asiantuntijalla on aina lakeihin, säädöksiin ja ammattietiikkaan liittyvää vastuuta enemmän kuin asiakkaalla (Karjalainen, Heikkinen, Huttunen & Saarnivaara 2006).

Dialogisuutta esimerkiksi gadamerilaisessa tai buberilaisessa mielessä voi perustellusti pitää haastattelututkimukselle ongelmallisena, jopa vaarallisena tavoitteena, sillä tutkijalla on aina vuorovaikutusta ohjaavat odotuksensa ja tavoitteensa. On myös huomioitava, että niin ikään haastateltavalla on tavoitteita ja toiveita haastattelua ja sen toteuttavaa henkilöä kohtaan. Haastateltava voi toivoa saavansa haastattelusta mahdollisuuden tulla kuulluksi ja nähdyksi, vaikutuskanavan ajatuksilleen, sympatiaa, lohtua tai vaikka ajankulua ja keskustelukumppanin. Näistä usein tiedostamattomista tavoitteista ei juurikaan keskustella tutkimuskirjallisuudessa, vaikka haastattelutilanne nähtäisiin vuorovaikutteisena tapahtumana. Keskustelua ei myöskään käydä kovin laajasti siitä, kuinka erilaiset tavoitteet ja motiivit osallistua tutkimushaastatteluun ohjaavat ja vaikuttavat haastattelutilanteen valtaneuvotteluihin.

Valta haastattelututkimuksen vuorovaikutuksessa

Ymmärrämme tutkimuksen vallan Foucault'a mukaillen suhteena ja strategisena mutta muuttuvana tilanteena, joka on suorassa vaikutussuhteessa toimijoidensa subjektiasemiin ja rooleihin (ks. Foucault 1980, 134–145; 1982; 1998, 159). Käsittämällä valta molempien osapuolten tuottamana neuvoteltavana asiana päästään lähemmäs sitä, mistä ja millaisesta vallasta on kyse yhtäältä haastattelutilan-

teessa mikrotason vuorovaikutustilanteena, sekä toisaalta tutkijan ja tutkittavan suhteessa pidemmällä aikavälillä ja laajemmassa tiedon tuottamisen ja institutionaalisten käytäntöjen kehityksessä. Kyse on yhteiskunnallisiin asemiin ja käytäntöihin kiinnittyvästä suhteesta, joka asemoi tutkimusprosessiin osallistuvia mutta jota nämä myös aina vääjäämättä jonkin verran muuttavat toiminnsaansa.

Tutkimustyössä valta on lähtemättömästi kytköksissä tiedon tuottamiseen ja muodostamiseen: valtasuhteiden muodostuminen on riippuvaista tiedon tuottamisen käytännöistä ja tiedon tuottaminen riippuu aina valtasuhteiden subjektiasemista ja valtaa käyttävistä tahoista ja instituutioista. (Foucault 1980, 78–133; 1982.) Tutkijan analyysissään tekemät valinnat ja tulkinnat riippuvat aina myös siitä tieteenfilosofisesta traditiosta, johon hän nojaa työssään. Kuten esimerkiksi Ian Hacking (2012) on osoittanut, tieteen filosofian ja historian käsitykset totuudesta ovat sidoksissa instituutioiden sisällä tapahtuvaan vallankäyttöön ja niiden valtasuhteisiin.

Tutkimuksenteon valtasuhteessa tulisi huomioida ainakin kaksi seikkaa. Ensinnäkin, vaikuttaminen, eli pyrkimys saada toinen toimimaan halutulla tavalla, ei ikinä ole yksinkertainen, positioista tai kontekstista riippumaton asia. Sen sijaan vaikuttavuuteen sisältyy aina ennakkointia ja strategisointia, mutta myös ennalta arvaamattomuutta ja yllätyksiä. Hyvin usein esimerkiksi meillä tutkijoilla on oletuksia siitä, kuinka haastattelun tulisi kulkea ja haastateltavan reagoida, mutta aina kaikki ei mene käsikirjoituksen mukaan (esim. Bowler 1997; Nairn, Munro & Smith 2005).

Toiseksi, kun vaikuttaminen ja toisen hallinta, yllätykset ja niin kutsuttu ”vastaohjaaminen” kulkevat Foucault’n (2007, 204–209) mukaan käsi kädessä, tulisi tutkijan kiinnittää huomiotaan myös tutkimusprosessissa ilmeneviin ”toisin toimimisiin”. Vastaohjaamisella ja toisin toimimisella voidaan tarkoittaa esimerkiksi tilannetta, jossa tutkimukseen osallistunut henkilö ymmärtää asemansa haastatteluyhteiskunnasta poikkeavalla tavalla. Tällaisia tilanteita syntyy esimerkiksi silloin, kun haastateltavan toiveet ja tarpeet hankalassa elämäntilanteessa saavat vastakaikua haastattelijan osoittaman empatian muodossa.

Useat tutkijat ovat kyseenalaistaneet tutkimusten valta-asetelman ymmärtämisen dualistisena mallina, jossa ainoastaan tutkija ohjaa toisten käyttäytymistä haastateltavan ja haastattelijan välisessä vuorovaikutuksessa (esim. Thapar-Björkert & Henry 2004; Vähäsantanen & Saarinen 2012). Sen sijaan vaikutuskeinot ovat monipuolisia ja moninaisia, ja vaikuttavat tekijät liittyvät paitsi sosiokulttuuriin asemiin, myös tilannekohtaisiin tekijöihin, kuten kohtaamisen paikkaan ja tunnetiloihin.

Yhteiskuntatieteellisen tai humanistisen tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteen vallasta on kirjoitettu varsin paljon (esim. Briggs 2002; 2-3; Elwood & Martin 2000; Karnieli-Miller, Strier & Pessach 2009). Yleisimmin refleksiivisten käsittelyjen perspektiivi on ollut hermeneuttinen ja tulokulma nimenomaan itse haastattelutilanteessa muodostuva valtasuhde. Muodostumista on tarkasteltu eleiden, puheen ja muiden tilannetta ja siihen osallistuvien suhteita rakenteistavien elementtien perusteella. Tuloksena on ollut tarkastelua, joissa haastatteluprosessi asemineen näyttäytyy hyvin dynaamisena ja situationaalisena. Toinen melko yleinen näkökulma tilanteeseen on ollut tarkastella asiaa juuri subjektiasemiin – tai yleensä sosiaaliin asemiin – perustuvan ennakoasetelman lävitse (esim. Schostak 2006). Tällöin tuloksena on puolestaan usein melko jähmeä ja todellisille käytännöille vieras näkymä haastatteluun ja sen prosessiin. Tässä luvussa pyrimme lähestymään tutkimustilanteiden vuorovaikutuksen asemia, roolituksia ja toimintatapoja huomioiden molemmat edellä mainitut näkökulmat.

Luottamus on tärkeä tekijä vuorovaikutussuhteiden valtakäytännöissä, ja haastattelukirjallisuudessa sitä pidetään onnistuneen haastattelun edellytyksenä. Useissa lähteissä on todettu, että haastattelijan ja haastateltavan välille tulisi pyrkiä luomaan luottamuksellinen suhde, jotta haastattelu onnistuisi (esim. Fontana & Frey 2000; Jorgenson 1992; Patton 1990). Sirkka Hirsjärvi ja Helena Hurme (2000, 68) kirjoittavat, että hyvä haastattelija herättää luottamusta haastateltavissaan. Haastattelijan tulisi heidän mukaansa herättää haastateltavassa tunne, että juuri tälle ihmiselle voi ja kannattaa puhua

omista asioistaan ja kertoa omia kokemuksiaan. Tutkimushaastattelujen kannalta luottamuksen synnyttäminen on relevanttia siksikin, että sen puuttumisen on raportoitu näkyvän salailuna, varauksellisuutena ja varovaisuutena. Useat tutkimukset ovat myös todentaneet, että luottamuksen puuttuminen vähentää vuorovaikutusta ja avoimuutta ja johtaa pahimmillaan vuorovaikutuksen välttelyyn (Bradley & Vozikis 2004; Peters & Manz 2007).

Tulkintamme mukaan luottamus rakentuu ihmisten välille ja kohdistuu aina tiettyyn henkilöön. Haastattelun vuorovaikutuksen onnistumiselle on keskeistä ensinnäkin, luottaako tutkittava tutkijaan. Tätä nakertavia tekijöitä on monia: tutkittavan huonot kokemukset tutkimuksissa mukanaolosta, epäluottamus viranomaisia kohtaan tai vaikkapa tutkijan ylimielinen esiintyminen. Toisaalta luottamusta pönkittää esimerkiksi tutkijan taustaorganisaation luotettava maine kentällä. Vuorovaikutussuhteen kannalta on tärkeää, että tutkija luottaa siihen, mitä tutkittavat sanovat tai tekevät tutkimusprosessin aikana.

Tarkastelemme seuraavaksi tutkimushaastatteluihin ja haastattelijan ja haastateltavan väliseen vuorovaikutussuhteeseen liittyviä neuvotteluja luottamuksesta ja vallasta omien kokemustemme pohjalta. Pyrimme tuomaan näkyväksi eettiset pohdintamme ja oman toimintamme haastattelutilanteissa nimenomaan tästä näkökulmasta.

Kaverillinen tutkija vai tutkiva kaveri

Hyvä tutkimushaastattelu edellyttää luottamusta ja luottamus puolestaan edellyttää jonkinasteista läheisyyden kokemusta haastattelutilanteessa. Vuorovaikutussuhteen näkökulmasta luottamusta on nimittäin pidetty tyypillisenä nimenomaan läheisinä pidetyille vuorovaikutussuhteille, kuten ystävyys-suhteille (ks. esim. Kokkonen 2010; Larzelere & Huston 1980; Rempel, Holmes & Zanna 1985).

Tutkijan ja tutkittavien välisestä suhteesta ja esimerkiksi ystävyys-suhteen ja ammatillisen suhteen välisistä eroista ja häilyvistä rajoista on kirjoitettu jonkin verran (esim. Birch & Miller 2000; Duncombe &

Jessop 2002; Eide & Kahn 2008; Hewitt 2007), mutta ystävyssuhteen kaltainen läheinen ja luottamuksellinen suhde näyttäytyy edelleen useimmiten ideaalina (ks. esim. Guillemain & Heggen 2009). Tutkijat saattavat joskus jopa strategisesti esittää kaverillista, eli osoittavat empatiaa, kertovat itsestään tai korostavat henkilökohtaisia ja yksilöllisiä asioita saavuttaakseen luottamuksellisen ilmapiirin haastattelussa (ks. esim. Birch & Miller 2000; Duncombe & Jessop 2002).

Toisaalta aineistonkeruuseen liittyvä emotionaalisen läheisyyden tavoittelu voi johtaa ystävyyden teeskentelyyn, jolla puolestaan on vaikutuksensa vähintään vuorovaikutussuhteen, aineistonhankinnan ja tutkimusraportoinnin totuudenmukaisuudelle ja eettisyydelle (Duncombe & Jessop 2002). Erityisesti tilanteessa, jossa haastateltava ei tunne haastatteluyhteiskunnan rooleja eikä eksplisiittisiä odotuksia, ystävyssuhteen esittäminen voi johtaa väärinymmärryksiin ja lopulta kokemuksiin siitä, että tutkijoiden olisi pitänyt osata hoitaa tilanne jotenkin toisin. Näin kävi kummankin kirjoittajan haastatteluissa.

Olemassa olevat vuorovaikutussuhteet vaikuttivat tutkimuksisamme haastateltavien osallistumismotivaatioon. Emme tutkimuksen alkuvaiheessa kokeneet omien tuttaviemme pyytämistä haastateltaviksi ongelmalliseksi. Päinvastoin ajattelimme, että tuttuus auttaisi haastateltavia luottamaan tutkijoihin henkilöinä, jolloin haastattelun tekeminen olisi helpompaa. Osoittavathan sosiaalista tukea tarkastelevat tutkimukset, että ihmisten tuntiessa toisensa tuen antaminen ja vastaanottaminen helpottuvat (Leatham & Duck 1990). Lisäksi tuttuus on yksi empatian heräämiseen vaikuttavista tekijöistä (Preston & de Waal 2002).

Pyytäessämme tuttavia haastateltaviksi ajattelimme laadukkaan aineiston edellyttämän luottamuksen jo olevan näissä suhteissa sillä tasolla, että haastattelut olisi helppo toteuttaa. Jälkeenpäin huomasimme odottaneemme näistä haastatteluista laadullisesti enemmän kuin ehkä täysin tuntemattomien haastateltavien kanssa toteutetuista haastatteluista. Tuttuus ja sitä kautta syntynyt luottamus eivät kuitenkaan aina ole tae laadukkaalle aineistolle. Liian läheinen suhde haastateltavien kanssa voi hämärtää tutkijan puolueettomuutta (Fontana

& Frey 2000). Käytännössä tilanne voi johtaa siihen, että tutkija tulee käyttäneeksi paljon aikaa yksittäisen haastateltavan kuuntelemiseen ja hänen auttamiseensa, kuten kävi myös meille.

Liiallinen kaverillisuus tutkimushaastattelussa voi tilanteesta ja tutkimuskohteesta riippuen johtaa haastateltavan huoleen siitä, että tutkija antaa muille samaan ryhmään kuuluville mahdollisuuden määrittellä tarkastelun kohteena olevia asioita ja ilmiöitä. Tällöin tutkija ei enää olisi kyseisen haastateltavan ”puolella”, kun saisi tietää uusia asioita tai näkökulmia muilta. Pyykkösen aineistossa eräs haastateltava alkoi pitää tutkijaa haastateltavan edustaman yhdistyksen omana tutkijana ja asiantuntijana. Haastattelun jälkeen haastateltava esimerkiksi pyysi tutkijalta lausuntoja viranomaisille ja erilaisiin hakemuksiin. Havaittuaan tutkijan olevan tekemisissä myös muiden yhdistysten ja viranomaisten kanssa, yritti tutkittava estää tutkijaa toimimasta muiden yhdistysten parissa. Haastateltava yritti myös estää Pyykköstä esiintymästä viranomaisten asiantuntijatilaisuuksissa, koska pelkäsi, että hän lupauksistaan huolimatta antaisi haastattelussa esille tulleita tietoja viranomaisten haltuun.

Huomasimme kumpikin jossain vaiheessa aineistonkeruuta omien resurssien ja jaksamisen rajallisuuden. Samalla heräsimme huomaamaan, kuinka eri haastateltavat saattoivat saada eri määrän puheaikaa. Tutkijoilla on vastuu siitä, kenelle he puhevaltaa antavat. On myös vallankäyttöä heittäytyä tuttavalliseksi ja rakentaa kaverillista ilmapiiriä omien tarkoitusperien saavuttamiseksi tutkimushaastatteluissa. Ammatillinen haastattelija osaa kuitenkin myös ennakoida oman tuttavallisuutensa vaikutuksia tutkimustilanteeseen ja haastattelun vuorovaikutukseen. Lisäksi hän pystyy ennakoimaan pitkän aikavälin seurauksia.

Kokkosen haastatteluaineistossa oli useita haastateltavia, jotka kertoivat, kuinka hienoa oli kertoa omista vuorovaikutussuhteistaan henkilölle, jota aihe kiinnosti. Useilla Kokkosen haastateltavista oli kova ikävä ystäviään, sukulaisiaan ja perheenjäseniään, ja he olisivat halunneet enemmän suomalaisia ystäviä. Kokkonen koki nämä hetket haasteellisina, sillä vaikka hän toivoi haastateltavien saavan

uusia suomalaisia ystäviä, hän tajusi samalla olevansa kykenemätön olemaan itse kaikkien ystävänä. Eräässä keskustelussa haastateltava viittasi Kokkoseen haastattelun lopuksi toteamalla, että ”kivaa, että nyt minulla on ainakin yksi suomalainen kaveri, jota voin moikata ja jonka kanssa voin pitää yhteyttä.” Haastateltava nauroi samalla, joten Kokkonen ei voinut olla aivan varma, oliko kyseessä huumorilla esitetty toteamus, vai todellinen toive ja odotus tutkijaa kohtaan. Kokkonen soitti haastateltavalleen muutaman kerran haastattelun jälkeen, mutta sen pidemmälle yhteydenpito ei jatkunut.

Haastattelut, joissa kaverillinen vuorovaikutus entuudestaan tuntemattomien haastateltavien kanssa johti eettisesti ongelmallisiin tilanteisiin, olivat tyypillisesti sellaisia, joissa haastateltavana oli henkilö, jolla oli vähän sosiaalisia kontakteja Suomessa. He olivat usein myös kohdanneet vaikeuksia kotoutumisessaan tai pettymyksiä yrittäessään solmia suhteita suomalaisiin. Joukossa saattoi olla myös sellaisia haastateltavia, joilla oli terveysongelmia tai isoja haasteita perheen arjessa uudessa kulttuurisessa ympäristössä.

Kokkosen haastatteluissa vastavuoroisuuden odotukset näkyivät hyvin konkreettisesti. Eräs haastateltava otti esimerkiksi yhteyttä tutkijaan jonkin ajan kuluttua haastattelusta ja pyysi mahdollisuutta saada opiskelupaikka yliopistosta, koska ajatteli opiskelupaikan järjestämisen ystävälle olevan mahdollista. Myös kaksi Pyykkösen tutkimukseen osallistunutta henkilöä pyysi apua työ- ja harjoittelupaikan hankinnassa perheenjäsenilleen. Kaikkiaan sekä Kokkoselta että Pyykköseltä pyydettiin apua erilaisten lausuntojen tai käännös- ja tulkkaustehtävien muodossa. Monien tutkijan apua pyytävien tai tarvitsevien tarpeet näyttivät olevan ammatillisia, yhteiskunnallisia, (mielen)terveydellisiä tai arkista toimintaa koskevia. Yhteistä näille tarpeille kuitenkin oli se, etteivät viranomaiset olleet aiemmin noteeranneet niitä tarpeeksi.

Olimme myös huolissamme siitä, millaisia pettymyksiä saatoimme haastateltaville aiheuttaa, kun emme syystä tai toisesta pystyneet solmimaan ja ylläpitämään läheistä vuorovaikutussuhdetta kaikkien tutkittavien kanssa tai emme voineet tarjota pyydettyä apua ja tukea.

Maahanmuuttoa käsittelevään tutkimukseen osallistuvat henkilöt ovat usein sosiokulttuurisesti tutkijaa heikommassa asemassa, erityisesti silloin kun he ovat tulleet maahan pakolaisina. Usein he eivät myöskään tunne tutkimuksenteon käytäntöjä riittävän tarkasti ollakseen tietoisia omista oikeuksistaan ja roolistaan tutkimustiedon tuottajina. Tutkimushaastatteluja ohjaa pitkälti ”yleisesti tiedossa oleva” koodisto, mutta kuinka moni haastateltava lopulta täysin ymmärtää, mihin hän osallistuu ja mikä on hänen roolinsa tiedon tuottajana ja rakentajana. Mark Benney ja Everett Hughes (1956) ovat jo kauan sitten todenneet, että onnistunut haastattelu edellyttää haastateltavan ymmärrystä siitä, miksi tuntematon ihminen kyselee häneltä henkilökohtaisia asioita (ks. myös Bowler 1997). Kokemusten pohjalta voimme todeta, että haastattelijan ja haastateltavan välinen suhde erilaisine rooleineen ja valta-asetelmineen tulisi tehdä mahdollisimman näkyväksi molemmille osapuolille. Molempien tulisi myös olla tietoisia mahdollisista rooli-, asema- tai asetelmamuutoksista, jotka vaikuttavat vuorovaikutussuhteeseen.

Vuorovaikutussuhteen vastavuoroisuus

Tutkimuksissamme ilmeni monenlaisia esimerkkejä vuorovaikutustilanteiden odottamattomasta vastavuoroisuudesta. Haastateltavien halut tai toiveet vastavuoroiseen ystävyyssuhteeseen ilmenivät esimerkiksi tilanteissa, joissa haastattelija kutsuttiin haastateltavan kotiin illalliselle työajan ulkopuolella. Eräässä ensimmäisistä haastatteluistaan Kokkonen oli keskustellut haastattelun kuluessa myös omasta perheestään ja siitä, mikä oli tavallista tai tyyppillistä sisarusten välistä kanssakäymistä suomalaisessa kulttuurissa. Haastattelun jälkeen haastateltava kutsui Kokkosen illalliselle kotiinsa halutessaan myös esitellä oman perheensä. Kokkonen otti kutsun vastaan yhtäällä ammatillisesta kiinnostuksesta ja toisaalta henkilökohtaisesta halusta osoittaa kiitollisuuttaan ja ”aitoa” kiinnostustaan henkilöä ja tämän elämää kohtaan. Haastattelujen ede-

tessä ja neljännen henkilön esittäessä samansuuntaisen kutsun viettää aikaa yhdessä myös haastattelun ulkopuolella Kokkonen huomasi olevansa kykenemätön vastaamaan kaikkiin vastaaviin pyyntöihin myöntävästi. Kuinka moni kutsu esitettiin vain kohteliaisuudesta haastattelijaa kohtaan odottamatta todellista vierailua perheen kotiin ja kuinka moni oli osoitus todellisen, syvemmän vuorovaikutussuhteen toiveesta ja tarpeesta, on edelleen epäselvää. Asia on kuitenkin aiheuttanut huonoa omaatuntoa tutkijalle ja johtanut eettisiin pohdintoihin ystävyyssuhteen teeskentelystä, luottamusta herättävästä itsensä kertomisesta ja tutkijan ammatillisuudesta (ks. myös Duncombe & Jessop 2002).

Pakolaisten traumaattisia elämäntilanteita kuunnellessaan Kokkonen huomasi muutaman kerran joutuneensa tilanteeseen, jossa haastateltava olisi tarvinnut esimerkiksi psykologin tai muun terveysviranomaisen ammattiapua, jota tutkija ei pystynyt tarjoamaan. Esimerkiksi erästä haastattelusta on jälkepäin analysoituna nähtävissä, kuinka suhteellisen syvällisenä alkanut keskustelu muuttuu pintapuoliseksi ja sekä haastateltava että haastateltava välttävät puhumasta ikävistä asioista vuorovaikutussuhteisiin liittyen, vaikka se tutkimuksen kannalta olisikin ollut varsin tärkeää. Kokkonen aineistossa on myös yksi haastattelu, jossa haastateltava itki suurimman osan haastattelua, muttei tästä huolimatta halunnut keskeyttää haastattelua. Tällöin herää kysymys siitä, kuinka ”laadukas” on tutkimushaastattelu, jossa haastateltava on selkeästi ammattiavun tarpeessa eikä juurikaan vastaa tutkijan esittämiin haastattelukysymyksiin.

Keskeinen kysymys yllä kuvatun kaltaisissa tilanteissa liittyy tutkijan eettiseen vastuuseen ja kykyyn toimia tilanteessa, jossa hän on tahdomattaan saattanut haastateltavan emotionaalisesti hyvin raskaaseen ja kuormittavaan tilaan. Omalla kohdallaan Kokkonen pyrki aina surullisten esille nousseiden asioiden ja aiheiden jälkeen johdattelemaan keskustelun vuorovaikutussuhteisiin liittyvään positiiviseen asiaan tai ilmiöön. Usein keino toimi suhteellisen hyvin, mutta haastatteluissa oli myös tilanteita, joista tutkija jäi potemaan huonoa omaatuntoa pitkäksi aikaa haastattelun jälkeen ja pohti aineiston autenttisuuden

ja tutkimukseen osallistuneiden haastateltavien emotionaalisen taakan välistä suhdetta. Yhtäällä haastateltavat, jotka paljastivat itsestään ja elämästään kipeitä ja surullisia asioita, auttoivat Kokkosta rakentamaan rikasta aineistoa tutkimukseensa ja Kokkonen koki, että juuri tämänkaltaisten kertomusten tulisikin nousta esille, jotta ihmiset paremmin ymmärtäisivät pakolaisten elämää ja haasteita. Mutta oliko se henkilökohtaisen surun ja haavojen aukirepimisen arvoista onkin jo toinen kysymys.

Luottamuksen syntyminen edellä kuvatun kaltaisissa, terapeutisia piirteitä saaneissa haastatteluissa edellytti haastattelijoilta hyvin erilaisia keinoja, joiden analysointi jälkeenpäin herättää myös eettisiä kysymyksiä. Yksinäisiksi itsensä kokevien haastateltavien kielitaito oli usein heikko, eikä heillä ollut ehkä kovin selkeää ymmärrystä akateemisen tutkimuksen luonteesta. Luottamus näissä haastatteluissa perustui usein siihen, että haastateltavat kokivat saaneensa apua aiemmin Suomessa esimerkiksi erilaisilta viranomaisilta ja maahanmuuttoasioiden parissa toimivilta kolmannen sektorin toimijoilta. Tämä muodostui sängen ongelmalliseksi esimerkiksi eräässä Kokkonen haastattelussa, jossa paljastui, että haastateltava luuli tutkijan olevan myös kaupungin palveluksessa toimiva viranomainen ja pyysi tältä apua perheensä saamiseksi Suomeen. Tutkija oli olettanut, että tutkimuspyynnön yhteydessä ja haastattelun alussa annettu selostus tutkimuksesta ja sen luonteesta riittäisi. Kokkonen pystyi antamaan haastateltavalle erilaisten viranomaisten yhteystietoja, mutta koki sen kovin riittämättömäksi kyseisessä tilanteessa.

Joidenkin haastateltavien kanssa luottamuksen muodostamisessa oli ongelmia, koska henkilöt suhtautuivat haastatteliijaan, tämän edustamaan instituutioon tai etniseen ryhmään aluksi epäilevästi. Osalla oli myös selviä ennakoasenteita tutkimuksen mielekkyydestä ja joillakin oli tästä myös henkilökohtaista kokemusta. Muutamat Pyykkösen haastateltavat totesivat haastattelujen alussa, etteivät uskoneet haastatteluista olevan heille tai edustamalleen yhdistykselle mitään hyötyä, mutta suostuivat kuitenkin haastateltaviksi. Näiden haastateltavien kokemusten mukaan aiempien tutkimusten jälkeen

ei maahanmuuttajan tai yhdistyksen tilanne ollut muuttunut mitenkään. Moni tämänkaltaisista haastateltavista oli kokenut sosiaalista ulossulkemista ja jaottelu ”meihin” ja ”muihin” oli selvästi nähtävissä valtaväestön ja maahanmuuttajien välillä. Näissä tilanteissa haastattelijoiden ja haastateltavien kuuluminen eri ryhmiin nousi vahvasti esille ja asetti lisäpaineita tutkijalle tehdä haastateltavan tutkimuskokemuksesta vastavuoroinen. Pyykkönen pyrki vastaamaan paineisiin niin korostamalla tutkimuksen viranomaisvaikutusta kuin muutamissa tapauksissa kirjoittamalla puoltolausuntoja viranomaisille tutkimiensa yhdistysten toiminnasta.

Yllättäviä neuvotteluja vallasta

Valtasuhteen näkökulmasta analysoimme haastattelujamme jälkikäteen tarkastelemalla sitä, miten haastateltavat ja haastattelijat kokivat edellä mainitun kaltaiset ”ennalta odotetut” valta-asetelmat ja niiden muutokset. Meitä kiinnosti myös se, miten tutkijan edustama instituutio tai puutteellinen selostus tutkimuksen tarkoituksesta ja tavoitteista vaikuttivat henkilöiden toimimiseen haastattelutilanteissa.

Osalla Kokkosen haastateltavista ilmeni pelkoja siitä, miten tutkimukseen osallistuminen vaikuttaisi heidän oleskelumahdollisuuksiinsa Suomessa. Tällöin haastatteluja leimasikin halu miellyttää ja toimia odotusten mukaisella tavalla, koska haastattelijat koettiin suomalaisen yhteiskunnan tai jopa viranomaistahojen edustajaksi. On oletettavaa, että haastattelutilanteissa haastateltavat kokivat hyvin vahvasti, että tutkijalla oli tilanteessa paljon valtaa.

Toisaalta haastattelutilanteissa valta-asetelma voi myös kääntyä yllättävästi pääläelleen, jos haastattelusta muodostuu terapiatilanne, jossa haastattelijat päätyy kuuntelemaan haastateltavan yksinäisyyden syistä ja seurauksista johtuvia ongelmia. Emme kuitenkaan havainneet tutkimuksissamme tilanteita, joissa ongelmista avautumista olisi tarkoituksellisesti käytetty vaikutuksen toivossa. Käytännössä jotkut Kokkosen ja Pyykkösen haastateltavat kuitenkin saivat säälin kautta

itselleen runsaasti puheaikaa, jota myös voidaan pitää valtana keskusteluissa ja vuorovaikutuksessa.

Tutkimuksenkin vuorovaikutussuhteissa valta, odotukset ja velvollisuudet linkittyvät toisiinsa. Haastattellessaan esimerkiksi ennalta tuntemiaan henkilöitä tutkija käyttää tuttuutta hyväkseen saadakseen aineistoa tutkimukseensa. Onkin vallankäyttöä pyytää tuttuja osallistumaan haastatteluun, koska osallistumista voidaan pitää palveluksena kaverille. Toisaalta voidaan ajatella, että haastattelun jälkeen haastateltavalla on oikeus odottaa vastapalvelusta. Tällöin taas tutkija voi tuottaa itselleen velvoitteita tai ainakin odotuksia, jotka vaativat häneltä vuorovaikutusta myös varsinaisen työn ulkopuolella. Tutkijan tulisiakin olla tietoinen aiheuttamistaan velvollisuuden kierteistä ja siitä, millaiseen välikäteen ystävä tai tuttava voi joutua suositellessaan kaveria haastatteluun.

Haastateltaville, joille haastatteluyhteiskunta on tuttu ja joilla on hyvä käsitys yliopiston asemasta suomalaisessa koulutusjärjestelmässä ja yhteiskunnassa, luottamus tutkijaan perustuu nimenomaan tämän legitiimiin asemaan. Valta-asetelma tutkimussuhteessa on kuitenkin monimutkaisempi, vaikka lähtökohtaisesti tutkijalla olisiikin vankempi asema edustamansa instituution kautta. Vallan neuvottelu konkretisoituu usein haastattelun kulussa, kun haastateltava tietää, että hänellä on tutkittavan kentän asiantuntijuuden kautta tuleva valta-asema. Esimerkiksi Pyykkösen haastateltavista kolme pyrki ikään kuin kilpailemaan tutkijan kanssa yhdistyskentän asiantuntijuudesta siteeraamalla lainsäädäntöä tai käyttämällä esimerkiksi ilmauksia ”olen toiminut tällä kentällä pitkään”, ”tunnen täällä kaikki alan viranomaiset ja yhdistykset” tai vaikkapa ”minäpä kerron sinulle poika”.

Jos tutkija ei ole tarkkana ja pysty pitämään kysymyksiä henkilökohtaisella tasolla, voivat haastateltavan poliittiset ja henkilökohtaiset argumentit joko vaihdella suuresti tai jopa sekoittua haastattelun kuluessa. Esimerkiksi Kokkosen aineistossa eräs henkilö koki vahvasti olevansa, ei ainoastaan oman etnisen ryhmänsä edustaja, vaan kaikkien Keski-Suomessa asuvien maahanmuuttajien edustaja. Maahanmuuttajista hän käytti toistuvasti käsitettä ”meikäläiset”. Myös Pyykkösen

yhdistyshaastateltavissa muutama haastateltava käytti samanlaisia ilmauksia. Heidän kohdallaan suhtautumistavalla on tosin sillä tavoin looginen selityksensä, että monet yhdistyksistä pyrkivät edustamaan tiettyä ryhmää toiminta-alueellaan, jotkut jopa alueen kaikkia maahanmuuttajia.

Edellä kuvatun kaltainen käyttäytyminen voi olla valtapeliin liittyvä enemmän tai vähemmän tietoinen ”paikanvaltausstrategia”, mutta kysymyksessä voi myös olla yritys saada arvostusta tutkijan silmissä. Myös tutkijan toiminta luottamuksen saavuttamiseksi voi omalta osaltaan pönkittää haastateltavan asemaa ryhmänsä edustajana. Kertoessaan tutkimuksen tavoitteista saada maahanmuuttajien ääni kuuluville tutkija on jo antanut luvan haastateltavalle puhua kaikkien maahanmuuttajien nimissä. Ellei tutkimuksen tavoitteita tarkenneta ja korosteta myös erilaisten äänten arvoa haastatteluaineistossa, voi haastateltava asettua ikään kuin ennalta määrättyyn rooliin ja asemaan, josta käsin joutuu puhumaan. Tutkijalla tulisikin olla herkkyyttä monentyyppisille asioille ”asiantuntijoita” haastateltaessa: yhtäältä on esimerkiksi pystyttävä saamaan asiantuntija paljastamaan henkilökohtaiset näkemyksensä opitun retoriikan takaa ja toisaalta kyettävä antamaan tilaa asiantuntijaidentiteetin todentumiselle ja vahvistumiselle. Samalla olisi kuitenkin pystyttävä ohjaamaan tutkimustilanteita niin, että ne kulkevat tulosten saamisen kannalta haluttuun suuntaan. Tavoitteenamme ei näin sanoessamme ole rajoittaa tai pistää aisoihin maahanmuuttajataustaisten asiantuntijuutta tai väittää sitä vääräksi, vaan pyrimme korostamaan asian tiedostamisen tarvetta, jotta se saadaan tutkimussuhteen ja tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaisiin uomiinsa. Ensisijaisena tavoitteena on se, että aineistolla pystytään vastaamaan asetettuihin tutkimustehtäviin.

Kohti ammatillisen kaverillista haastattelua

Kuten maahanmuuttajatutkimuksessa yleensä, myös tämän luvun pohjana olleissa tutkimuksissa kulttuuri, sukupuoli, ikä, etninen

tausta, edustamamme instituutiot, kansalaisuus, koulutustausta sekä ammatti vaikuttivat siihen, miten haastateltaviin saatiin yhteys ja miten kontaktia pidettiin yllä. Lisäksi nämä tekijät vaikuttivat siihen, millaisiksi vuorovaikutus ja siihen sisältyvä valtasuhde muotoutuivat. Selvimmin etnisyyteen tai kulttuuriin liittyvien tekijöiden vaikutus näkyi yhtäällä varovaisuutena ja epäluottamuksena haastattelijaa ja hänen kysymyksiään kohtaan, mutta toisaalla myös pyrkimyksenä miellyttää valtaväestöön kuuluvaa henkilöä siinä toivossa, että hänestä voisi myöhemmin mahdollisesti tulla kaveri tai vaikutuskanava. Iän, koulutuksen ja ammatin vaikutus oli puolestaan nähtävissä esimerkiksi kiistettäessä tai haastettaessa tutkijan tai suomalaisten viranomaisten asiantuntijuutta ja toisaalta taas haastateltavan korostaessa omaa asiantuntijuuttaan noihin tekijöihin liittyvillä aineksilla.

Lopputuloksemme on kriittinen niille näkökulmille, jotka varauksettomasti kannattavat kaverisuhteen muodostamista tutkijan ja tutkittavien välille. Emme pyri kiistämään tietynasteisen kaverisuhteen merkitystä, mutta pidämme tärkeämpänä professionaalisen suhteen vaalimista niin tutkimusetiikan ja tutkimuksen luotettavuuden kuin itse vuorovaikutussuhteen toimivuudenkin vuoksi. Lähtökohtamme on, että tutkimussuhde ja haastatteluun liittyvä tilanteinen vuorovaikutussuhde ovat tavoitteellisia suhteita. Tutkijan puolelta ammatilliset tavoitteet ovat yleensä tiedostettuja tai arvattavissa olevia, joskin niihinkin voi liittyä kaveruussuhteen hyväksikäyttöä tutkimuksen edistämiseksi, joka ei tutkittavasta välttämättä tunnu reilulta, varsinkin, ellei se ei ole hänelle selvää. Tutkittavan tavoitteet ovat yleensä ”yllättävämpiä” ja valkenevat tutkijalle vasta tutkimuksellisen kaveruussuhteen muotouduttua. Tutkittavien tavoitteet näkyivät aineistossamme muiden muassa odotuksina siitä, että tutkija voi asemansa kautta edistää tutkittavan omaa tai läheisten koulutus- tai työpaikkojen saantia tai että tutkija edistää yhdistyksen asemaa suhteessa viranomaisiin ja rahoittajiin.

Kaverisuhteen riskinä on professionaalisen suhteen häilyminen, jolloin tutkija saattaa innostuksessaan antautua kaverisuhteesta johdettujen odotusten mukaisiin toimintoihin, jotka saattavat aiheuttaa

paineita tutkimustyölle ja omalle ajankäytölle. Lopulta riskinä saattaa kokemuksiemme perusteella olla tutkijan uupumus tai tutkittavien pettyminen, mikäli tutkija ei pysty vastaamaan heidän odotuksiinsa. Näin tapahtuu jollain tasolla lähes varmasti, mikäli haastateltavia on useampia ja varsinkin, mikäli haastateltavat ovat tuttuja keskenään, sillä tutkija ei voi alkaa kaikkien tutkittavien kaveriksi tasapuolisesti (ks. myös Dickson-Swift ym. 2007).

Tutkijan on suhteellisen vaivatonta saada kavereitaan ja tuttujaan mukaan tutkimukseensa, koska heidän vakuuttamisensa tutkijan luotettavuudesta ja tutkimuksen luonteesta perustuu tunnettuuteen. Siksi tutkijat enemmän tai vähemmän tiedostetusti käyttävätkin kaveruussuhteita tai tunnettuutta tutkimuksensa edistämiseen. Suhde voi johtaa siihenkin, että tutkija helposti lähtee – etupäässä omien halujensa ja kiinnostustensa ajamina – mukaan tutkimiansa ihmisten elämään tai toimintaan, joka voi liittyä jollain tavalla tutkimukseen tai olla sille ulkopuolistakin. Kaverisuhteessa tällainen toiminta voi kestää intensiivisen tutkimusvaiheen ylikin. Kaverisuhteille tyypillistä vastavuoroisuutta ja jatkuvuutta on syytä kuitenkin pohtia erityisesti silloin, kun haastateltavat eivät ole lähtökohtaisesti tutkijan henkilökohtaisia ystäviä, kavereita tai tuttavvia.

Myös asiantuntijuus liittyy tutkimuksen vuorovaikutuksen valtasuhteisiin. Se ilmenee yleensä retorisenä valtasuhdekamppailuna: tutkittava haluaa osoittaa asiantuntijuuttaan suhteessa tutkijaan tai johonkin tutkimusaiheeseen liittyvään ryhmään, kuten vaikkapa viranomaisiin. Tutkijan esittämiin kysymyksiin vastaamisen sijaan korostuvat muut asiat. Tutkijan on osattava keksiä tilanteeseen ja henkilöön sopiva strategia, jotta ei antaisi kamppailun asiantuntijuudesta viedä haastattelua pois aiheestaan, muttei myöskään lannistaisi haastateltavan näkemystä omasta asiantuntijuudestaan ja näin estäisi tutkimusten etenemistä.

Tässä luvussa käsittelemämme asiat ovat sellaisia, joihin tutkija – varsinkaan aloitteleva – saa harvoin ohjeistusta etukäteen. Vaikka hän varmasti jollain tavalla oppii kohtaamaan ja käsittelemään niitä työn edetessä, koemme, että ne olisi hyvä tiedostaa etukäteen ja niihin tulisi

jollain tasolla varautua. Se edellyttää ensinnäkin tutkimus- ja haastattelusuhteen valtanäkökulman tunnustamista ja avointa tiedostamista, sekä tutkimussuhdetta määräävien asemien ja odotusten tunnistamista. Ammatillisessa tutkimussuhteessa etukäteisasemat ja -odotukset on tuotava kaikkien osapuolten ymmärrettäväksi mahdollisimman kattavasti. Toiseksi onnistuneen haastattelun takaamiseksi tutkijalla täytyy olla herkkyyttä tunnistaa näiden asemien ja odotusten ”elävyys” vuorovaikutussuhteen aikana. Valtaa käytetään niin haastattelun kuin tutkimussuhteen aikana monella tavalla, ja myös haastateltavalla on tapoja pyrkiä käyttämään sitä ja täten pyrkiä vaikuttamaan tutkimustietoon ja sen käytettävyyteen. Valtasuhteen jatkuva rakentaminen ja asemista neuvottelemisen muuttavat vääjäämättä ennakoasetelmia. Tutkijan tulee olla joustava näiden muutosten suhteen, kuitenkin niin, ettei tutkimustehtävä tai luottamuksellinen ja ammatillinen tutkija–tutkittava -suhde vaarannu.

Kirjallisuus

- Bahtin, Mihail. 1991. *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.
- Benney, Mark & Everett Hughes. 1956. ”Of Sociology and the Interview.” *American Journal of Sociology* 62, 137–142.
- Birch, Maxine & Tina Miller. 2000. ”Inviting Intimacy: The Interview as Therapeutic Opportunity.” *International Journal of Social Research Methodology* 3:3, 189–202.
- Bornat, Joanna, Brian Dimmock, David Jones & Sheila Peace. 2000. ”Researching the Implications of Family Change for Older People: The Contribution of a Life-History Approach.” Teoksessa *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*, toim. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat & Tom Wengraf. Lontoo: Routledge, 244–260.
- Bowler, Isobel. 1997. ”Problems with Interviewing: Experiences with Service Providers and Clients.” Teoksessa *Context and Method in Qualitative Research*, toim. Gale Miller & Robert Dingwall. Thousand Oaks, CA: Sage, 66–77.
- Bradley, Wray E. & George S. Vozikis. 2004. ”Trust in Virtual Teams.” Teoksessa *Virtual and Collaborative Teams: Process, Technologies and Practice*, toim. Susan Godar & Sharmila Pixy Ferris. Hershey: Idea Group, 99–113.

- Briggs, Charles. 2002. "Interviewing, Power/Knowledge, Social Inequality." Teoksessa *Handbook of Interview Research*, toim. Jaber F. Gubrium & James A. Hollstein. Lontoo: Sage, 911–922.
- Clifford, James & George E. Marcus. 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Dickson-Swift, Virginia, Erica L. James, Sandra Kippen & Pranee Liamputtong. 2007. "Doing Sensitive Research: What Challenges do Qualitative Researchers Face?" *Qualitative Research* 7:3, 327–353.
- Duncombe, Jean & Julie Jessop. 2002. "Doing Rapport' and the Ethics of 'Faking Friendship.'" Teoksessa *Ethics in Qualitative Research*, toim. Melanie Mauthner, Maxine Birch, Julie Jessop & Tina Miller. Lontoo & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications, 107–122.
- Eide, Phyllis & David Kahn. 2008. "Ethical Issues in the Qualitative Researcher – Participant Relationship." *Nursing Ethics* 15:2, 199–207.
- Elwood, Sarah & Deborah Martin. 2000. "'Placing' Interviews: Location and Scales of Power in Qualitative Research". *The Professional Geographer* 52:4, 649–657.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Fontana, Andrea & James H. Frey. 2000. "The Interview. From Structured Questions to Negotiated Text." Teoksessa *Handbook on Qualitative Research*, (2. painos), toim. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks, CA: Sage, 645–672.
- Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977 by Michel Foucault*, toim. Colin Gordon. Suffolk: The Harvester Press, 134–145.
- Foucault, Michel. 1982. "Subject and Power." Teoksessa *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, toim. Hubert Dreyfus & Paul Rabinow. Chicago: University of Chicago Press, 208–226.
- Foucault, Michel. 1998. *Seksuaalisuuden historia. Nautintojen käyttö, tiedontahto, huoli itsestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978*, toim. Michel Senellart New York: Picador/Palgrave Macmillan.
- Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer Philosophischen Hermeneutik*. [1960.] Gesammelte Werke I. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1990.
- Gluck, Sherna Berger & Daphne Patai. 1991. (Toim.) *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. New York: Routledge.
- Guillemin, Marilys & Kristin Heggen. 2009. "Rapport and Respect: Negotiating Ethical Relations between Researcher and Participant." *Medicine, Health Care and Philosophy* 12:3, 291–299.

- Hacking, Ian. 2012. "‘Language, Truth and Reason’ 30 years later." *Studies in History of Philosophy and Science* 43:4, 599–609.
- Hewitt, Jeanette. 2007. "Ethical Components of Researcher - Researched Relationship in Qualitative Interviewing." *Qualitative Health Research* 17:8, 1149–1159.
- Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme. 2000. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Holstein, James A. & Jaber F. Gubrium. 2003. "Inside Interviewing: New Lenses, New Concerns." Teoksessa *Inside Interviewing: New Lenses, New Concerns*, toim. James A. Holstein & Jaber F. Gubrium. Thousand Oaks, CA: Sage, 3–29.
- Jorgenson, Jane. 1992. "Communication, Rapport and the Interview: A Social Perspective." *Communication Theory* 2:2, 148–156.
- Jussim, Lee. 2001. "Self-fulfilling Prophecies." Teoksessa *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, toim. Neil J. Smelser & Paul B. Baltes. Oxford: Elsevier, 13830–13833.
- Karjalainen, Merja, Hannu L. T. Heikkinen, Rauno Huttunen & Marjatta Saarnivaara. 2006. "Dialogia ja vertaisuus mentoroinnissa." *Aikuiskasvatus* 2, 96–103.
- Karnieli-Miller, Orit, Roni Strier & Liat Pessach. 2009. "Power Relations in Qualitative Research." *Qualitative Health Research* 19:2, 279–289.
- Kokkonen, Lotta. 2010. *Pakolaisten vuorovaikutussuhteet. Keski-Suomeen muuttaneiden pakolaisten kokemuksia vuorovaikutussuhteistaan ja kiinnittymisestä uuteen sosiaaliseen ympäristöön*. Jyväskylä Studies in Humanities, 143. Jyväskylän yliopisto.
- Kvale, Steinar. 2006. "Dominance Through Interviews and Dialogues." *Qualitative Inquiry* 12:3, 480–500.
- Kvale, Steinar & Svend Brinkmann. 2009. *Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Larzelere Robert E. & Ted L. Huston. 1980. "The Dyadic Trust Scale: Toward Understanding Interpersonal Trust in Close Relationships." *Journal of Marriage and Family* 42:3, 595–604.
- Leatham, Geoff B. & Steven W. Duck. 1990. "Conversations with Friends and the Dynamics of Social Support." Teoksessa *Personal Relationships and Social Support*, toim. Steven Duck & Roxane C. Silver. Lontoo: Sage, 1–29.
- Marcus, Gorge E. & Michael M. J. Fischer. 1986. *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, Jody & Barry Glasser. 1997. "The 'Inside' and the 'Outside'. Finding Realities in Interviews." Teoksessa *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, toim. David Silverman. Lontoo: Sage, 99–112.
- Nairn, Karen, Jenny Munro & Anne B. Smith. 2005. "A Counter-Narrative of a 'Failed' Interview." *Qualitative Research* 5:2, 221–244.

- Patton, Michael Quinn. 1990. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. (2. painos) Newbury Park: Sage.
- Peters, Linda, M. L. & Charles C. Manz. 2007. "Identifying Antecedents of Virtual Team Collaboration." *Team Performance Management Journal* 13:3/4, 117–129.
- Preston, Stephanie D. & Frans B. M. de Waal. 2002. "Empathy: Its Ultimate and Proximate Bases." *Behavioral and Brain Sciences* 25:1, 1–20.
- Pyykkönen, Miikka. 2007. *Järjestäytyvät diasporat. Etnisyys, kansalaisuus, integraatio ja hallinta maahanmuuttajien yhdistystoiminnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rastas, Anna. 2005. "Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa." Teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, toim. Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Rempel, John K., John G. Holmes, Mark P. Zanna. 1985. "Trust in Close Relationships." *Journal of Personality and Social Psychology* 49:1, 95–112.
- Riessman, Catherine Kohler. 2008. *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rubin, Herbert J. & Irene S. Rubin. 1995. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ruscher, Janet, B. 1998. "Prejudice and Stereotyping in Everyday Communication." *Advances in Experimental Social Psychology* 30, 241–307.
- Russell, Glenda M. & Nancy H. Kelly. 2002. "Research as Interacting Dialogic Processes: Implications for Reflexivity." *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 3:3, Art. 18 – September. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/831/1806>. (Luettu 30.1.2014.)
- Scheibelhofer, Elisabeth. 2008. "Combining Narration-Based Interviews with Topical Interviews: Methodological Reflections on Research Practices." *International Journal of Social Research Methodology* 11:5, 403–416.
- Schostak, John. 2006. *Interviewing and Representation in qualitative Research*. Berkshire: Open University Press.
- Silverman, David. 1997. *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Lontoo: Sage.
- Thapar-Björkert, Suruchi & Marsha Henry. 2004. "Researching the Research Relationship: Location, Position and Power in Fieldwork Accounts." *International Journal of Social Research Methodology* 7:5, 363–381.
- Vähäsantanen, Katja & Jaana Saarinen. 2012. "The Power Dance in the Research Interview: Manifesting Power and Powerlessness." *Qualitative Research* 13:5, 493–510.

TUTKIMUKSEN VÄLINEISIIN
JA AINEISTOIHIN KOHDISTUVA REFLEKSIIVISYYS

KUN AINEISTO EI RIITÄ.

Monimenetelmäisyys metodologisena
ja käsitteellisenä oppimisena

Laadullisessa tutkimuksessa lähdetään usein liikkeelle siitä oletuksesta, että tutkimustyö ei välttämättä etene lineaarisesti vaan että analyysi ja aineistonkeruuvaiheet vuorottelevat. Lisäksi tutkimustyöhön sisältyy ajatus tutkijan refleksiivisyydestä ja kyvystä ottaa vastaan uutta tietoa. Esimerkiksi Laura Aro (1996, 28–29) on painottanut tätä näkemystä kirjoittaessaan refleksiivisyyden tarkoittavan ”ennen kaikkea sitä, että tutkija pysyy tulkinnoissaan avoimena ja uskaltaa ottaa myös erehtymisen riskin”. Suositut Sirkka Hirsjärven, Pirkko Remeksen ja Paula Sajavaaran *Tutki ja kirjoita* -menetelmäopas (2002, 155) taas kiteyttää laadullista tutkimusta tekevän tutkijan tavoitteeksi pyrkimyksen ”paljastaa odottamattomia seikkoja”.

Näistä periaatteista huolimatta tutkijat eivät useinkaan ole vaarautuneita siihen, että tutkimus kesken kaiken muuttaisi jyrkästi suuntaansa. Tällainen tilanne voi olla kuitenkin edessä esimerkiksi silloin, kun aineistosta alustavan tarkastelun myötä löytyy koko tutkimuksen lähtöasetelman kyseenalaistavia tai aivan uudentyyppeistä aineistoa vaativia näkökohtia. Varsinkin nykyisenä, tehokkuutta ja tutkimustulosten saamisen nopeutta arvostavana aikana kaikenlaiset

tutkimusprosessiin sisältyvät yllätykset voivat näyttäytyä pikemmin ongelmina kuin pysähtymisen ja tilanteen uudelleenarvioinnin paikkoina.

Itselleni tällainen ristiriitatilanne tuli vastaan väitöskirjatutkimusta tehdessäni. Kesken aineistoni analyysin ymmärsin, ettei keräämäni aineiston avulla ollut mahdollista vastata kysymyksiin, jotka aineistoon perehtymisen jälkeen tuntuivat alkuperäistä tutkimuskysymystä tähdellisemmiltä. Tulin vastakkain sen kysymyksen kanssa, kuinka voisin tutkia jotain tärkeänä pitämääni asiaa, johon minulla ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta keräämäni aineistoni avulla paneutua. Yksi vaihtoehto olisi ollut jättää uudet näkökulmat huomiotta ja keskittyä siihen, mitä kykenisin aineistoni varassa tutkimusaiheestani sanomaan. Harkitsinkin tätä mahdollisuutta, sillä se vaihtoehto, että ehdoin tahdoin kiristäisin väitöskirjan jo entuudestaan paukkuvia aikarajoja, ei tuntunut houkuttelevalta. Mitä siitä, jos tutkimusaineistoni ei riittäisikään uusien kysymysten kokonaisvaltaiseen tarkasteluun? Olihan minulla kuitenkin koossa aineisto, josta voisin sanoa ”jotain mielenkiintoista” ja yhteiskunnallisesti tärkeääkin.

Toinen vaihtoehto oli ottaa tekemäni huomiot vakavasti ja lähteä etsimään uutta tietoa. Arvelin myös tarvitsevani uutta aineistoa, jonka avulla voisin paremmin ymmärtää tutkittavieni näkemyksiä. Pidin tärkeänä hankkia tietoa yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa haastateltavani näkemyksiään esittivät. Pohdinnan jälkeen valitsin jälkimmäisen vaihtoehdon ja keräsin alkuperäisen haastatteluaineiston rinnalle toisen, pääasiassa poliittisista asiakirjoista koostuvan aineiston.

Tässä luvussa kerron oman kokemukseni kautta tilanteista, joista tutkija voi etsiä tietään ulos uusien aineistojen ja lähestymistapojen avulla. Lisäksi otan esille erilaisia tapoja määritellä monimenetelmäisyyttä sekä pohdin lyhyesti näiden lähestymistapojen eroja ja yhtäläisyyksiä. Tarkoitukseni on herätellä lukijoita pohtimaan, miten tutkimuksen lähtökohdat kyseenalaistaviin tilanteisiin voi varautua tutkimusta suunnitellessa. Oman kokemukseni perusteella tosin vaikuttaa siltä, että nämä hetket tulevat kuitenkin aina yllätyksinä. Näin ollen ainoa tapa varautua niihin on alati mukana kulkeva tutkimustyön kriittinen ja refleksiivinen arviointi.

Pohjoiskaukasialaisten nuorten identiteettien tutkimus

Ongelma, jota luvussa pohdin, liittyy yhteiskuntapolitiikan alaan kuuluvaan väitöskirjatutkimukseeni, joka käsitteli Venäjän kansallisuuspolitiikkaa Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevien nuorten näkökulmasta (Sotkasiira 2013). Pohjois-Kaukasia on Etelä-Venäjälle sijoittuva maantieteellisesti ja poliittisesti vaikeasti rajattavissa oleva alue, joka tunnetaan kansainvälisesti lähinnä monista konflikteistaan. Näistä tunnetuin lienee 1990-luvulla alkanut ja toistakymmentä vuotta jatkunut Tšetšenian sota. Pohjois-Kaukasia on siis pitkään ollut poliittisesti epävakaa aluetta ja viime vuosina levottomuudet ovat levinneet Tšetšeniasta myös sen naapuritasavaltoihin. Tilanteen pitkittyminen ja vaikeutuminen ovat näkyneet muun muassa terrori-iskuina sekä Pohjois-Kaukasiassa että muualla Venäjällä.

Samaan tapaan kuin Lontoossa heinäkuussa 2005 tehtyjen pommi-iskujen tai USA:n syyskuun 11. päivän iskujen jälkeen, myös Pohjois-Kaukasian levottomuuksiin liittyneet terrori-iskut ovat Venäjällä nostattaneet keskustelua maan etnisiin vähemmistöihin kuuluvien kansalaisten identifikaatiosta. Vaikka Pohjois-Kaukasia on ollut osa Venäjää jo vuosisatojen ajan, liittyy alueelta kotoisin olevien, erityisesti islaminuskoisten nuorten, identiteetteihin epäilyä ja epävarmuutta (Sotkasiira 2013; 2009). On kysytty, samaistuvatko Pohjois-Kaukasiasa varttuvat sukupolvet riittävästi Venäjän valtioon vai onko heidän etninen ja uskonnollinen identiteettinsä uhka maan yhtenäisyydelle (ks. Sotkasiira 2014). On myös pelätty, että alueen poliittinen epävakaus yhdistettynä monien kokemaan taloudelliseen epävarmuuteen ajaa varsinkin nuoret jäseniksi terrori-iskuja tekeviin ryhmittymiin (Pohjois-Kaukasian terrorismin syistä ks. Sagramoso 2007). Nuoret on nähty potentiaalisiksi valtion vihollisiksi, mutta samalla heidän halutaan olevan lojaaleja valtiolle ja venäläiselle yhteiskunnalle sekä vahvistavan identiteettiään nimenomaan Venäjän kansalaisina.

Sotatoimien ja levottomuuksien sekä Pohjois-Kaukasian arjessa vastaantulevien taloudellisten ja poliittisten ongelmien seurauksena sadattuhannet alueen asukkaat ovat viime vuosikymmenten aikana

muuttaneet pois alueelta. Suurin osa heistä on asettunut lähellä ole-
viin naapuritasavaltoihin, mutta osa on siirtynyt kauemmaksi, kuten
Moskovaan, Pietariin sekä muualle Luoteis-Venäjälle. Muuttoliikkeen
ja siihen liitettyjen ongelmien vuoksi huoli ”Kaukasian kysymyksestä”
on levinnyt Etelä-Venäjältä koko maahan ja sekoittunut osaksi maa-
hanmuuttokeskustelua. (Sotkasiira 2014, 32.)

Aloitin väitöskirjatutkimukseni toden teolla elokuussa 2004,
jolloin hakeuduin Pietarin valtionyliopistoon parantamaan kielitai-
toani sekä valmistelemaan aineiston keruuta. Vain muutama päivä
kaupunkiin saapumisen jälkeen ryhmä terroristeja otti Pohjois-Os-
setiaan kuuluvassa Beslanin kaupungissa panttivangiksi useita satoja
koululaisia, heidän vanhempiaan sekä opettajiaan. Tilanne oli päivien
ajan erittäin jännittynyt ja media seurasi herkeämättä tapahtumia
koululla. Kun Venäjän erikoisjoukot sitten valtasivat koulun, tuossa
vastaisskussa kuoli terroristien lisäksi noin 400 lasta ja heidän läheistään.
Tapahtumien jälkeen keskustelu Pohjois-Kaukasian tilanteesta kävi
erityisen kuumana, mikä heijastui alueelta kotoisin olevien ihmisten
arkeen myös Venäjän suurissa kaupungeissa, kuten Moskovassa ja
Pietarissa. Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevat ihmiset saivat terro-
ristin leiman huolimatta siitä, oliko heillä henkilökohtaisesti mitään
tekemistä Beslanin iskun tai sen tekijöiden kanssa.

Näistä lähtökohdista käsin päätin lähteä haastattelemaan Luo-
teis-Venäjällä, Pietarissa ja Petroskoissa asuvia, mutta Pohjois-Kau-
kasiasta kotoisin olevia nuoria. Tavoitteenani oli tuolloin ymmärtää
heidän etnistä ja kansallista identifiikaatiotaan. Halusin selvittää,
millaista heidän arkensa oli tässä ulkoapäin hyvin ristiriitaiselta vai-
kuttavassa tilanteessa. Vuosina 2005 ja 2006 tein 25 haastattelua
seitsemäntoista 17–29-vuotiaan Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevan
nuoren aikuisen kanssa. Osan nuorista haastattelin siis kaksi kertaan.
Haastattelin kuutta naista ja 11 miestä, jotka olivat kotoisin Dagesta-
nista, Tšetšeniasta ja Pohjois-Ossetiasta. He ilmoittivat kansallisuuk-
sikseen avaari, tšetšeni, dargiini, kumykki, nogai, ossetti ja tabasaranani.
Haastattelujen ohella vietin aikaa nuorten kanssa kahviloissa, heidän
kotonaan ja harrastustensa parissa. Pääasiallinen tiedonkeruumene-

telmäni oli kuitenkin haastatteleva, johon päädyin siksi, että se on verraten vakiintunut tapa hankkia tietoa ihmisten identifikaatiosta (Kvale 1996). Oletin, että puhumalla ihmisten kanssa saan parhaiten tietoa siitä, miten he identifioivat itsensä ja ymmärtävät arkeaan.

Ensimmäisen haastattelukierroksen jälkeen aloin analysoida haastatteluja. Tällöin törmäsin käytännössä siihen jo aiemman tutkimuksen esiin nostamaan seikkaan, että identiteettipuheessa on kysymys paljosta muustakin kuin itsen puhumisesta sisään joihinkin subjektipositioihin (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 11–12). Huomasin, että haastatteliessani nuorten kohdalla erityisen suuressa roolissa olivat paitsi samankaltaisuuden ja yhteenkuuluvuuden ilmaisut, myös vastapuhe, jossa nuoret kyseenalaistivat heille mediassa, politiikassa ja arjen kohtaamisissa tarjolla olevia asemia. Nuorten identifikaatio vaikutti jatkuvalta neuvottelulta omien näkemysten ja muiden ihmisten ja instituutioiden kansalaisuutta, kansallisuutta ja uskonnollista identiteettiä koskevien oletusten välillä. Tutkimuksen etenemisen kannalta tärkeä havainto oli, että tutkimuskohteenani olevan ilmiön kartoittamiseksi minun tulisi tutkia, ei vain nuorten omia näkemyksiä, vaan myös niitä puhetapoja, joita vastaan nuoret argumentoivat.

Tämä oivallus johti minut hetkeksi umpikujaan. Kuinka voisin tutkia jotain sellaista, johon minun ei ole mahdollista keräämääni haastatteluaineiston perusteella perehtyä? Nuoria haastatteleamalla pystyin tutkimaan sitä, miten he itse tulkitisivat muiden heistä tekemiä päätelmiä, mutta toisaalta tämän perusteella en voinut arvioida sitä, pitivätkö nämä oletukset paikkaansa vai eivät. Haastattelut eivät antaisi minulle varmuutta, löytyikö nuorten näkemyksille vastinetta muualla yhteiskunnassa.

Yksi mahdollinen ratkaisu olisi ollut luottaa siihen, että nuorten näkemykset omasta itsestään ja asemastaan Venäjällä olisivat väitöskirjan kannalta kyllin merkittävä tutkimustulos. Eihän tällaista tutkimusta nimenomaan Pohjois-Kaukasiasta kotoisin oleviin nuoriin liittyen ollut aiemmin tehty. Tältä pohjalta voisin edetä suunnitelmani mukaisesti, sillä minulla oli käytössäni rikas haastatteluaineisto, joka

sisälsi nuorten omaa tietoa siitä, millaisia odotuksia ja asemia yhteiskunta heille asetti. Toisaalta arvelin, että nuorten identifi kaation tutkiminen ilman, että yrittäisin myös itse luoda käsitystä siitä yhteiskuntapoliittisesta kentästä, jolla he toimivat, jättäisi tulkintani liian hataralle pohjalle.

Näin ollen ymmärsin tarvitsevani muiden kuin nuorten itsensä tuottamaa aineistoa, jossa käsitellään Pohjois-Kaukasian tilannetta ja sieltä kotoisin olevien ihmisten asemaa Luoteis-Venäjällä. Tutkimuksen alkuvaiheissa olin tutustunut esimerkiksi Venäjän kansallisuuslain-säädäntöön sekä Venäjällä tehtyyn Pohjois-Kaukasusta, etnisyyttä ja kansallisuutta koskevaan akateemiseen tutkimukseen. Materiaalia kerätessäni tarkoitukseni oli ollut näiden tietojen avulla kontekstualisoida nuorten haastatteluista tekemiäni johtopäätöksiä. Uudessa tilanteessa aloin nähdä nämä aineistot aiempaa merkityksellisempinä, ja ne muuttuivat tausta-aineistosta varsinaiseksi tutkimusmateriaaliksi. Aloin lukea niitä tarkemmin siitä näkökulmasta, millaista käsitystä pohjoiskaukasialaisista ja -kaukasialaisuudesta niissä tuotetaan ja kuinka niissä asemoidaan alueelta kotoisin olevat ihmiset suhteessa Venäjän muuhun väestöön.

Minulla valmiina olleen aineiston lisäksi päätin kerätä uutta aineistoa, joka koski Kaukasiasta muuttaneiden ja paikallisväestön vuorovaikutusta. Venäjän Karjalassa, Kontupohjan kaupungissa oli elo–syyskuussa 2006 baaritappelusta alkunsa saaneita paikallisväestön ja siirtolaisten välisiä yhteenottoja. Baaritappelun aikana Tšetšeniasta kotoisin oleva mies puukotti etniseltä taustaltaan venäläisen miehen, ja vaikka monet pitivät baaritappelua lähinnä rikollisten välienselvittelynä, niin tapahtumien jälkipuinti johti laajoihin mellakoihin. Tapahtumia seuranneessa keskustelussa päädyttiin siihen, että mellakoiden pääsiallinen syy oli paikallisväestön ja Kaukasiasta tulevien siirtolaisten suhteiden tulehtuminen. Kontupohjassa järjestettiin myös mielenosoituksia, joissa vaadittiin päättäjiä karkottamaan kaikki Kaukasukselta kotoisin olevat ihmiset kaupungista. Mediamyllerruksen jälkeen tapahtumat Kontupohjassa johtivat etnisiä suhteita määrit-

televien alueellisten politiikkojen kyseenalaistamiseen. Aluehallinto päätti uudistaa kansallisuuspoliittisia ohjelmia niin, että ne vastaisivat paremmin ”uuden muuttoliikkeen” mukanaan tuomiin ongelmiin. (Sorkasiira 2010; 2013, 99–124.)

Tapahtumat Kontupohjassa toivat näkyville monia arjessa piiloon jääviä etnisten suhteiden kipukohtia. Mellakat ja niiden jälkipyykki toivat esiin Kaukasukselta kotoisin oleviin ihmisiin kohdistuvia asenteita ja näkemyksiä heidän asemastaan Venäjällä. Joissakin puheenvuoroissa korostettiin pohjoiskaukasialaisten asemaa Venäjän kansalaisina, mutta yleisempää oli samaistaa heidät Kaukasian itsenäisistä valtioista tuleviin, kulttuurisesti paikallisväestöstä poikkeaviin maahanmuuttajiin. Kontupohjaan liittyvä julkinen keskustelu teki näkyväksi monia Venäjän kansallisiin suhteisiin liittyviä itsestäänselvyyksiä. Toisaalta keskustelussa oli myös erimielisyyttä, ja juuri tämän monimuotoisuuden vuoksi päädyin keräämään lisäaineistoa Kontupohjan tapahtumiin sekä niitä seuranneeseen politikointiin liittyen.

Halusin analysoida Kontupohjan tapahtumia ja sitä seurannutta politiikantekoa Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevien ihmisten asemoinnisen välineenä. Mediakeskustelua ja politiikkaohjelmia tutkimalla pääsinkin käsiksi niihin käsitteisiin ja käsityksiin, joiden varassa Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevia Venäjän kansalaisia koskevaa poliittista keskustelua Venäjällä tuolloin käytiin.

Tarkastelun uudelleen suuntaamista ja uuden aineiston hankintaa puolsi myös se, että haastatteluissa nuoret olivat kertoneet arkipäivän rasismien kokemuksistaan. Huolimatta siitä, että aihepiiriä on tutkittu verraten paljon (Puuronen ym. 2007; Shnirelman 2011; Ziemer 2011), on Venäjälläkin tapana kieltää etnisiin vähemmistöihin kuuluvien nuorten kohtaama rasismi. On helppoa väittää nuorten liioittelevan kokemuksiaan, jos tutkijalla ei ole esittää näkemyksensä tueksi muuta kuin nuorten oma kokemus asiasta. Arvelin, että jos nuorten omien kertomusten lisäksi kaukasialaisia koskevia ennakkoluuloja ja stereotypioita on löydettävissä myös muista aineistoista, se lisää nuorten kertomusten painoarvoa. Päinvastaisessa tapauksessa taas olisi tärkeää

kysyä, miksi erilaiset ”diskursiiviset kentät” tuottavat niin erilaisia näkemyksiä asiasta.

Politiikka-aineistoon perehtyminen paljasti, että pohjoiskaukasialaisten nuorten kokemassa syrjinnässä ja heihin kohdistuvissa ennakkoluuloissa ei ole kyse yksittäistapauksista. Kaukasialaisuutta koskevat stereotypiat elävät sekä erilaisissa asiakirjoissa että arjen vuorovaikutuksessa, vaikka niitä ”sanoitetaankin” eri tavoin eri tilanteissa. Arkinen puhe ”mustista” kaukasialaisista ei sellaisenaan siirry osaksi politiikkaa, jossa eronteot erilaisten venäläisten välillä perustellaan puhumalla erilaisista kulttuurikäsitteistä, ryhmien välisestä taloudellisesta kilpailusta tai toisistaan poikkeavista arvomaailmoista. Käsitteitä etnisistä ryhmistä ja niiden yhteiskunnallisista asemista sekä identifikaatiosta määritetään monimutkaisissa diskursiivisissa prosesseissa, joita on mahdollista lähestyä erilaisten menetelmien avulla.

Tutkimuskysymyksen muotoutuminen

Tutkimuksen aihepiirin valintaa ja tutkimuskysymyksen muotoilua pidetään yhtenä tärkeimmistä tutkimuksenteon vaiheista. Hyvä tutkimuskysymys kiteyttää sen, mitä tutkija haluaa aiheestaan oppia ja auttaa jäsentämään työtä sen kaikissa vaiheissa. Huono kysymys taas voi olla liian suppea tai laaja. Se ei auta tutkijaa ymmärtämään kohteena olevaa asiaa, vaan ohjaa katsetta tutkimuksen kannalta toisarvoisiin asioihin. Jos siis alkuperäinen tutkimuskysymykseni ”kuinka Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevat nuoret identifioivat itsensä kulttuurisesti ja poliittisesti” johdatti minut hankkimaan aineistoa, joka tarkemmassa katsannossa osoittautui riittämättömäksi, niin voidaanko ajatella, että tutkimuskysymykseni oli lähtökohtaisesti huono? Vai olinko liian hätäinen tutkimuskysymyksen valinnassa? Kävikö minulle niin, että aloin kerätä aineistoa ennen kuin olin perehtynyt riittävästi aihepiiriin liittyvään aiempaan tutkimukseen ja teoreettiseen keskusteluun?

On olemassa erilaisia käsityksiä siitä, missä tutkimuksen vaiheessa tutkimuskysymysten tulisi olla selvillä. Pelkistäen ajatellaan, että kvantitatiivisessa tutkimuksessa tutkimuskysymys muotoillaan ennen kuin tutkimus alkaa, kun taas laadullisessa tutkimuksessa tutkimuskysymys voi muotoutua vähä vähältä tutkimuksen edetessä (Brewer & Hunter 2005, 40). Tällöin lähtökohtana on, että kiinnostavien kysymysten jäljille päästään oikeastaan vasta sitten, kun tutkija on kerännyt aineistoa kentällä ja päässyt selville siitä, mitkä ovat olennaisia asioita tutkittaviksi hänen aihepiirinsä ja tutkittavien kannalta. Margarete Sandelowskin (2008, 787–788) mukaan kvantitatiiviselle tutkimukselle tyypillinen oletusten ja tutkimuskysymyksen muotoilu ennen tutkimusaineistoon perehtymistä rajoittaa tutkijan mahdollisuuksia tutkia muita kuin jo alkuvaiheessa määriteltyjä kysymyksiä. Toisaalta laadulliselle tutkimukselle tyypillinen avoimempi kysymyksenasettelu Sandelowskin mielestä sallii ja mahdollistaa reagoinnin tutkimuksessa esiin nouseviin ennalta arvaamattomiin kokemuksiin, tapahtumiin, käsitteisiin sekä empiirisiin ja analyttisiin aiheisiin.

Monien muiden laadullisen ja määrällisen tutkimuksen eroja koskevien käsitysten tavoin myös yllä esitetty on kuitenkin osoitettu monien tutkijoiden toimesta stereotyyppiksi, joka ei vastaa todellisuutta. Ei ole mitenkään epätavallista, että tilastoaineistojen kanssa toimivat tutkijat tarkentavat aineistolle asettamiaan kysymyksiä analyysin edetessä. Varsinkin monimenetelmäisessä tutkimuksessa on yleistä hakea lomakekyselystä saaduille tuloksille tarkentavaa näkökulmaa esimerkiksi haastatteluista. Toisaalta luonnontieteiden parissa toimivat tutkijatkin ovat kirjoittaneet tutkimuksen tuloksiin vaikuttaneista ”onnekkaista sattumista” (*serendipity*), joita kuvataan tutkimusta eteenpäin vieviksi ”odotetuiksi, mutta ennalta arvaamattomiksi” löydöiksi (Hackett, Parker, Conz, Rhoten & Parker 2006, 16–17). Viime vuosikymmeninä yleistynyt tapa yhdistää laadullisia ja määrällisiä aineiston keräys- ja analyysimenetelmiä, kuten kysely- ja haastatteluaineistoja, osaltaan rikkoo käsitystä, jonka mukaan tutkijoiden olisi valittava laadullisen ja määrällisen tutkimuksen väliltä ja edettävä niille tyypillisiksi ajateltujen ennako-oletusten mukaisesti.

Toisaalta myös laadullinen tutkimus lähtee useimmiten liikkeelle tutkimussuunnitelman tekemisestä. Nykyinen, paljolti projektirahoitukselle perustuva tutkimuskenttä edellyttää itse asiassa hyvinkin pitkälle mietittyjä suunnitelmia ennen kuin ensimmäistäkään askelta tutkimuksen toteuttamiseksi on otettu. Huolimatta tutkimuksen metodologisesta avoimuudesta tällainen tiukasta tutkimussuunnitelmasta eteenpäin ponnistava toimintatapa voi ohjata laadullistakin tutkimusta perinteiseen ymmärrykseen tutkimusprosessista, jossa edetään lineaarisesti ja loogisesti vaiheesta toiseen. Suunnitelmassa aihepiiriin perehtymistä seuraa tutkimusongelmien täsmentäminen, johon kuuluu muun muassa menetelmän tai menetelmien valinta, aineiston keruu-, käsittely- ja raportointisuunnitelmat sekä aikataulutuksen ja budjetoinnin tekeminen. Oletuksena on, että rahoituksen varmistuttua edetään tutkimussuunnitelman toteutukseen ja ajallaan sitten myös tutkimuksen raportointiin suunnitelmassa esitetyllä tavalla. Monet tutkijat myös työskentelevät ryhmissä, joissa yhteisesti asetetut tavoitteet ohjaavat yksittäisten tutkijoiden toimintaa.

Oma tutkimukseni oli lähtökohdiltaan laadullinen siinä mielessä, että siinä tutkittiin kielellisiä merkityksiä ja tutkittavien ymmärrystä omasta identiteetistä (laadullisen ja määrällisen tutkimuksen eroista ks. esim. Töttö 2004, 13). Tässä mielessä yllä kuvaamani tilanne, jossa tutkimuskysymys tarkentui aineistokeruuvaiheessa, oli, jos ei suorastaan odotettu, niin ainakin odotettavissa oleva. Siinä mielessä vaatimus uuden aineiston hankkimisesta tutkimuksen edetessä ei sekään ollut kohtuuton.

Ratkaisuna monimenetelmäisyys

Erilaisten aineistojen ja menetelmien yhdistäminen tutkimuksessa ei ole sinällään mitään uutta. Monet yhteiskuntatieteiden klassikot, kuten sosiografia työttömyydestä Marienthalin itävaltalaiskylässä (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel 1971) ja tapaustutkimukset ylipäättään, ovat perustuneet useampien tiedonhankintamenetelmien yhdistämiseen

(Laine, Bamberg, Jokinen 2008, 10). Esimerkiksi Donald Campbell ja Donald Fiske (1959) väittivät jo 1950-luvulla, että tutkimuksen luotettavuus lisääntyy useita menetelmiä yhdistämällä. Toisaalta viime vuosikymmeninä tutkijat, kuten John Creswell ja Vicki Plano Clark (2007, xv) sekä Rosaline Barbour (2008, 151), ovat esitelleet monimenetelmäistä tutkimusta tuoreena metodologisena otteena, joka antaa tutkijoille mahdollisuuden vastata tutkimuskysymyksiin aiempaa perusteellisemmin ja pätevämmiin.

Campbell ja Fiske (1959) kutsuivat omaa lähestymistapaansa monimenetelmälliseksi (*multitrait/multimethod*) tutkimukseksi. Sittemmin erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä yhdistävää tutkimusta on kutsuttu monilla eri nimillä. Siihen on viitattu muun muassa hybridinä (Ragin, Nagel & White 2004) menetelmätrian-gulaationa (Metsämuuronen, 2003, 207–208) sekä *mixed methods*-tutkimuksena (Helve 2005). *Mixed methodology* -nimitys taas tuo esille sen, että kyse ei ole pelkästään erilaisten menetelmien, vaan mahdollisesti myös erilaisten metodologisten lähestymistapojen rinnakkaisesta soveltamisesta (Tashakkori & Teddlie 1998).

Ylipäättään monimenetelmäistä lähestymistapaa käyttävät tutkijat ovat pyrkineet todistamaan, että kyseessä ei ole vain tapa korjata laadullisen tai määrällisen tutkimuksen heikkouksia yhdistämällä niitä, vaan omilla jaloillaan seisova itsenäinen tutkimussuuntaus (Cresswell & Plano Clark 2007, 1). Yhteistä tutkimuksille on se, että ne yhdistävät vähintään yhden määrällisen tutkimusmenetelmän vähintäänkin yhteen laadulliseen menetelmään (Bergman 2008, 1). Merkittävät erot taas syntyvät siitä, kuinka tutkijat käyttävät erilaisia aineistoja ja suhteuttavat niitä toisiinsa. Vaihtoehtoja ovat esimerkiksi aineistojen analysoiminen rinnakkain tai niin, että aineistot kerätään ja analysoidaan peräjälkeen, jolloin yhden aineiston analyysi ohjaa sitä seuraavien aineistojen hankintaa ja analyysia. On myös mahdollista, että yksi aineisto sisältyy itsessään toiseen aineistoon. (Tarkemmin monimenetelmäisten tutkimusten typologisoinnista ks. Teddlie & Tashakkori 2006.)

Suuri osa erilaisten menetelmien yhdistämiseen liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta keskittyy haasteisiin, joita esiintyy, kun yhdistetään toisiinsa laadullista ja kvantitatiivista tutkimusta. Toisaalta esimerkiksi aineistotriangulaatio-nimekkeen alla käytävä keskustelu ei sinällään ota kantaa siihen, minkä tyyppisiä aineistoja siinä yhdistetään. Yksinkertaisuudessaan ideana on vain tarkastella yhtä tutkimusongelmaa useiden aineistojen avulla. Joka tapauksessa menetelmäkirjallisuudessa on päädytty siihen, että aineistojen yhdistäminen vaatii niihin liittyvien metodologisten ennakko-oletusten purkamista ja niistä tietoiseksi tulemistä. Viime kädessä pohdinta palautuu kysymykseksi todellisuuden luonteesta ja tavoista, joilla siitä voidaan hankkia tietoa. Kuten John Brewer ja Albert Hunter (1989, 26) tiivistävät, menetelmällisten tyylien (*methodological styles*) yhdistämisessä ei ole kyse vain erilaisten tekniikoiden, kuten kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien, samanaikaisesta soveltamisesta. Monimenetelmäisyys edellyttää laajempaa ja syvempää pohdintaa erilaisten epistemologisten lähestymistapojen sekä tieteellisten tavoitteiden ja aikaansaannosten yhdistämisestä.

Mikä lopulta muuttui?

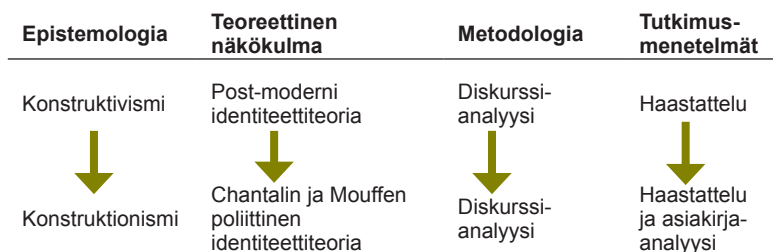
Omat kokemukseni tukevat näkemystä, jonka mukaan monimenetelmäisyyteen päätyminen kesken tutkimusprosessin tarkoittaa koko tutkimusasetelman ajattelemista uudesta näkökulmasta. Tällä hetkellä ajattelen, etten päätenyt umpikujaan vain siksi, että aineistoa ei ollut tarpeeksi tai että olin valinnut väärän menetelmän aineiston tuottamiseksi. Pikemminkin muutos, joka konkretisoitui päätöksenä hankkia uutta aineistoa, oli seurausta laajemmasta metodologisesta ja teoreettisesta oppimisesta sekä uudelleenarvioinnista.

Näitä muutoksia on mahdollista käsitteellistää usealla eri tavalla. Yhden vaihtoehdon tarjoaa Michael Crotty (2003, 2), joka hahmottaa yhteiskuntatieteiden metodologista keskustelua neljän kysymyksen avulla. Hänelle tärkeitä kysymyksiä ovat: 1) Ovatko tutkimukseen

valitut menetelmät onnistuneita? 2) Millaiset metodologiset oletukset vaikuttavat valinnan taustalla? 3) Mikä on se teoreettinen näkemys, joka vaikuttaa valittuun metodologiseen strategiaan? 4) Millainen epistemologia teorian taustalta löytyy?

Crotty (2003, 2–5) mukaan metodologiset pohdinnat siis liikkuvat ja risteilevät neljällä tasolla, jotka ovat tutkimusmenetelmät, metodologia, teoreettinen näkökulma sekä tutkimuksen epistemologia. Ensimmäisestä tasosta esimerkkejä ovat erilaiset aineiston keräämisen ja analysoinnin menetelmät, kuten kyselyt, toimintatutkimus tai keskustelun analyysi. Metodologialla Crotty (emt., 7) tarkoittaa tutkijan strategiaa tai suunnitelmaa siitä, mitä menetelmiä hän käyttää ja miten, sekä mitä tuloksia hän tällä tavalla pyrkii saavuttamaan. Tällaisiksi tutkimusprosessia laajemmin ohjaaviksi näkökulmiksi hän nimeää esimerkiksi toimintatutkimuksen, diskurssianalyysin sekä survey-tutkimuksen. Teoreettisella näkökulmalla Crotty (emt., 7–8) taas viittaa metodologisten valintojen taustalla oleviin tieteenfilosofioihin, joita ovat esimerkiksi positivismi, erilaiset tulkitsevat otteet, kuten fenomenologia ja hermeneutiikka sekä feministinen teoria. Epistemologioiksi eli tietoteorioiksi hän nimeää objektivismin, konstruktio-nismin, subjektivismiä sekä niiden eri muunnelmia. Kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta on tärkeää huomata, että kaikki tasot ovat yhteydessä toisiinsa. Tutkimusmenetelmien valintaa ohjaavat tutkijan metodologiset sitoumukset, jotka puolestaan perustuvat valittuun ja tilanteeseen sopivaan tietoteoreettiseen ja yhteiskuntateoreettiseen näkökulmaan.

Tätä jaottelua seuraten arvioin, että suurin muutos ei itse asiassa tapahtunut tutkimukseni menetelmissä, vaan pikemminkin tavassani hahmottaa, mikä yhteiskuntatutkimuksen kannalta tässä nimenomaisessa tutkimuskontekstissa on tärkeää. Tämä taas on yhteydessä siihen, miten tutkimuksen eri vaiheissa ymmärsin sen keskeisimmän käsitteen eli identiteetin. Teoreettisen näkökulman muutos taas heijastui Crottyn termein tutkimuksen epistemologiaan sekä tutkimusmenetelmiin. Näitä tutkimuksen analyttisessä kehityksessä tapahtuneita muutoksia havainnollistan kaaviossa 1.

Kaavio 1. Tutkimuksen analyttisessä kehyksessä tapahtuneet muutokset

Identiteetistä ja sen rakentumisesta on olemassa useita, hyvin kriittisiä ja keskenään ristiriitaisiakin näkemyksiä. Joissakin puheenvuoroissa on ehdotettu, että identiteetin sijaan tutkijoiden tulisi kiinnostua jäsenyyksistä, kuulumisesta tai esimerkiksi translokationaalisesta paikantumisesta (*translocational positionality*) (Anthias 2002; 2008; 2009; Yuval-Davis 2006).

Yksi tunnetuimpia identiteettiteorian lähtökohtia on Stuart Hallin (1999, 21–22) tekemä jako kolmeen erilaiseen subjektikäsitykseen: valistuksen subjektiin, sosiologiseen subjektiin ja postmoderniin subjektiin. Hallin mukaan ensimmäinen eli valistuksen ajan subjektikäsitys perustuu näkemykseen ihmisestä yksilönä, jolla on järki, tietoisuus ja toimintakyky ja joka pysyy olemukseltaan samana. Hall itse muotoilee tämän näkemyksen siten, että yksilön ajatellaan olevan olemassa jatkuvana tai itsensä kanssa identtisenä koko olemassaolonsa ajan. Toinen, sosiologinen subjektikäsitys huomioi modernin maailman monimutkaisuuden. Siinä subjektia ei enää pidetä täysin autonomisena, vaan sen ymmärretään muodostuvan suhteessa ”merkityksellisiin toisiin”, jotka välittävät subjektille kantamansa arvot, merkitykset ja symbolit. Tämän näkemyksen mukaan identiteetti muodostuu minän ja yhteiskunnan vuorovaikutuksessa. Subjektin ”todellinen tai varsinainen minä” muotoutuu tai muokkautuu ollessaan dialogissa muiden subjektien kulttuuristen maailmojen ja identiteettien kanssa. Tällöin identiteetin tehtäväksi voidaan nähdä tarve

tasoittaa henkilökohtaisten ja julkisten maailmojen eroja. Identiteetti huolehtii myös siitä, että sekä subjekteista että niiden ”asuttamista” maailmoista tulee yhtenäisempiä ja sitä kautta myös ennustettavampia. Kolmas, postmoderni subjekti poikkeaa edellisistä siinä, ettei se ryhmity yhtenäiseksi kokonaisuudeksi eheän ”minän” ympärille. Tällöin identiteetti ymmärretään konteksti- ja paikkasidonnaiseksi jatkuvassa muutoksessa olevaksi ymmärrykseksi itsestä ja muista, joka ei kiinnity perinteisiin luokan tai sukupuolen tapaisiin sosiaalisiin asemiin, vaan ikään kuin leikkii tai kujeilee näiden merkityksillä.

Kirjan johdannossa Riitta Högbäck ja Sanna Aaltonen (Högbäck ja Aaltonen tässä teoksessa) viittaavat Pierre Bourdieun (Bourdieu & Wacquant 1992, 36, 39–41) näkemykseen, jonka mukaan itseen kohdistuvan refleksiivisyyden sijaan tutkijan tulisi olla tietoinen asemastaan akateemisella kentällä sekä siitä, kuinka kollektiivinen ja tiedostamaton tiedekäsitys tulee näkyväksi teoria- ja menetelmävalinnoissamme. Väitöskirjatutkimukseni alku osui vuosiin, jolloin identiteetin käsite oli kiivaan tieteellisen väittelyn kohteena niin Suomessa, Venäjällä kuin englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa. Tutkijat olivat jo jonkin aikaa kritisoineet erityisesti primordiaalista identiteettikäsitystä ja pisimmälle vietyä keskustelu on johtanut jopa esitykseen identiteetti-käsitteen hylkäämisestä tieteellisen analyysin välineenä (Brubaker ja Cooper 2004).

Tutkijan taipaleeni alkuvaiheessa olevana minun ei ensi alkuun ollut helppo löytää paikkaani keskustelussa, jonka ääripäät voidaan Rogers Brubakerin ja Frederick Cooperin (2004, 37–41) tapaan nimetä vahvaksi ja heikoksi identiteettikäsitykseksi. Vahvalla identiteettikäsityksellä Brubaker ja Cooper viittaavat siihen näkemykseen, että identiteetti on jotain, joka kaikilla yksilöillä ja ryhmillä on (tai ainakin tulisi olla) ja joka perustuu samankaltaisuudelle ja ryhmän sisäiselle tunnesiteelle. Heikosta identiteettikäsityksestä Brubaker ja Cooper puhuvat ”klisee-konstruktivismina”. Heidän mukaansa siinä on kyse näennäisestä konstruktivismista, jossa vastustetaan identiteettien essentialisointia lataamalla tutkimuksen teoriaosaan identiteettiä kuvaamaan adjektiiveja, kuten moninainen, epävakaa, muuttuva,

fragmentoitunut ja niin edelleen ilman, että ajatusta viedään tutkimuskäytäntöihin. Heidän näkemyksensä mukaan on syytä kysyä, voiko tällaisesta heikosta identiteetistä edes puhua identiteettinä vai kuvaisivatko jotkut toiset käsitteet paremmin sitä, mistä ilmiössä on kyse.

Ajatus aina samanlaisena pysyvistä ja tiettyihin olemuksellisiin ominaisuuksiin kiinnittyvistä identiteetistä ei tuntunut vastaavan tutkimaani todellisuutta. Näin ollen väitöskirjaprosessin alussa tunsin saavani enemmän irti konstruktivistisista identiteettiteorioista. Kuitenkin aineiston analyysin myötä aloin nähdä venäläisen yhteiskunnan pikemminkin modernina kiinteiden sidosten yhteiskuntana, jossa etnisiin ja varsinkin niin sanottuihin leimattuihin vähemmistöihin kuuluville identiteetti ja yhteiskunnallinen asema olivat vaikeasti karistettavia ja ulkoapäin annettuja, eivät itse valittuja tai joustavia, kategorioita.

Käsitykseni identiteetistä alkoi muistuttaa Erving Goffmannin (1986) ajatusta kehyksistä, jotka Donatella Della Portan ja Mario Diannin (1999, 69) mukaan ovat ikään kuin kartastoja. Ne auttavat yksilöitä paikallistamaan, näkemään, identifioimaan ja nimeämään asioita, jotka tapahtuvat heille omakohtaisesti tai maailmassa yleensä. Toisin sanoen tutkimuksellinen huomioni kiinnittyi identiteettien kehyksiin eli erilaiset identiteettikäsitykset mahdollistaviin ja mielekkäiksi tekeviin rakenteisiin. Kehysten tarkastelu auttaa ymmärtämään yhteiskunnallista toimintaa, koska sen avulla voidaan tarkastella sekä sitä, kuinka toimijat virittävät kehyksiä erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa että sitä, kuinka erilaiset kehykset toisaalla ohjaavat toimijoiden ratkaisuja (Ahponen 2001, 37–40).

Omille pohdinnoilleni sain tukea Arja Jokisen, Laura Huttusen ja Anna Kulmalan (2004) toimittamasta *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista* -kirjasta, jossa keskustellaan yksilöiden ja ryhmien mahdollisuuksista itse määrittää identiteettiään ja siitä, missä määrin identifikaatio on reagointia ulkopuolelta tuleviin määrittelyihin. Kirjassa keskeinen vastapuheen käsite pohjautuu feministisiin keskusteluihin (bell hooks 1989), vaikka samasta ilmiöstä on puhuttu myös disidentifikaationa ja identiteetin kieltämisenä sekä

jaotteluna minän ja ei-minän välillä (*me vs. not-me*) (McCall 2003; Killian & Johnson 2006; Valentine & Sporton 2009). Yhteistä näille käsitteille on se, että ne etsivät vastausta yhteiskuntatieteiden peruskysymykseen yksilön ja yhteiskunnan ja sen rakenteiden välisestä suhteesta.

Vasta analyysivaiheessa ymmärsin konkreettisesti vastapuheen merkityksen ja sen, miten tärkeää identifikaatioprosessin kontekstualisoiminen on. Tällöin kontekstualisointi ei viittaa siihen, että tutkija kuvaa tutkimusraporttinsa johdannossa tutkimuskohteen tuoretta tai historiallista kehitystä tai aiempaan tutkimukseen viitaten kertoo, miten asioiden ajatellaan olevan. Kyse on tavasta huomioida se, kuinka yhteiskunnallinen tilanne elää ja on jatkuvasti läsnä tutkittavien arjessa. Kontekstin kartoittaminen on tärkeää itsensä vuoksi, ei vain peilinä jollekin ensiarvoisena pidetylle kokemustiedolle. Huomasin, että seurattessani sitä identiteettiteoreettista linjaa, joka korostaa identiteetin muutosta ja yksilöllistä vaihtelua, olin ajautunut liian kauas niistä rakenteellisista tekijöistä, jotka vaikuttavat yksilöiden identiteettikäsitteisiin. Hankkimalla uutta aineistoa taas hakeuduin lähemmäksi sellaista teoreettista näkökulmaa, joka toimijuuden ohella tähdentää tuohon toimintaan kohdistuvien ehtojen merkitystä.

Crottya (2003) seuraten epistemologian tasolla kyse oli siirtymisestä konstruktivismista konstruktionistiseen ajatteluun, joka painottaa sosiaalisten suhteiden merkitystä yksilön merkityksenannon prosesseissa. Crotty (emt., 58) tiivistää näiden kahden epistemologisen lähestymistavan eron siihen, että siinä missä konstruktivismi viittaa ensisijaisesti yksilöiden merkityksenantoon, konstruktionismi painottaa kollektiivista merkityksenantoa ja merkityksen sosiaalista jakamista¹.

Teoreettiseksi näkökulmaksi valitsin Ernesto Laclau ja Chantal Mouffin (1985) poliittisen identiteettiteorian nimenomaan siksi, että se ymmärtää identiteetit yhtä aikaa pysyviksi ja muutoksen alla oleviksi. Tässä mielessä tärkeäksi nousi erityisesti Mouffin (2005) näkemys,

1 Crotty (2003, 58) kirjoittaa: ”Käsite *konstruktivismi* olisi syytä säästää niihin epistemologisiin tilanteisiin, joissa paneudutaan ainoastaan ‘yksilöiden merkityksen antoon’ ja käyttää käsitettä *konstruktionismi* silloin, kun pääosassa on ‘merkitysten kollektiivinen tuottaminen’”. (kursiivit alkuperäisessä).

jonka mukaan identifikaatio on aina luonteeltaan poliittista ja vaatii tekemään päätöksiä usein ristiriitaisiltakin vaikuttavien vaihtoehtojen välillä. Mouffen huomio avaa näkymän todellisuuteen, jossa etnisten stereotyypioiden kaltaiset hegemoniset identiteetit ja nuorten niihin kohdistama jatkuva kyseenalaistaminen voidaan ymmärtää osaksi samaa sosiaalista ja poliittista todellisuutta. Tällainen diskursiivinen näkökulma mahdollistaa sen, että tutkijan ei tarvitse valita identiteetin vahvan tai heikon (essentialisoivan tai konstruktivistisen tulkinnan) väliltä, vaan molemmat tavat tulkita identiteettiä ovat tilanteesta riippuen mielekkäitä ja merkityksellisiä. Vaikka identiteetit ovat jatkuvan neuvottelun kohteena ja yksilöt haluavat kyseenalaistaa heitä koskevat määritykset, niin monissa tilanteissa on yksilöiden ja ryhmien kannalta järkeenkäyvää ymmärtää ja puhua niistä ikään kuin ne olisivat pysyviä ja muuttumattomia. Identiteettien essentialisointi voi olla strateginen keino, jolla omalle tulkinnalle annetaan suurempi psykologinen merkitys ja tätä kautta mahdollisesti myös enemmän poliittista painoarvoa (strategisesta essentialismista ks. Spivak 1990).

Nämä identiteettiä koskevat pohdinnat vaikuttivat tutkimukseni metodologiaan niin, että sovelsin molempien, sekä haastatteluetä asiakirja-aineistojen analysoinnissa Laclau ja Mouffen (1985) diskurssianalyttistä teoriaa, joka antaa mahdollisuuden tutkia sekä diskurssien että identiteettien muodostumista (ks. tarkemmin Jørgensen & Phillips 2002, 49–51). Laclau ja Mouffen (1985, 108) diskurssianalyttinen teoria ei erottele toisistaan materiaalista ja immateriaalista maailmaa, vaan heille ihmisten näkemykset, kokemukset ja niille annetut merkitykset, identiteetit mukaan lukien, ovat aina diskurssien välittämiä.

Reflektiivisyydestä

Kuten kirjan inspiraationa toimivassa Karen Nairnin, Jenny Munron ja Anne B. Smithin (2005, 236) haastattelujen epäonnistumista pohtivassa artikkelissa todetaan, tutkimusraporteista ei useinkaan näy,

miten sotkuista ja monimutkaista puuhaa tutkimustyö käytännössä on. Omallakin kohdalla oli olemassa houkutus kirjoittaa väitöskirjan lopullinen versio ikään kuin jo alkuvaiheessa olisin suunnitellut käyttäväni erilaisia aineistoja, eikä niin, että olisin muuttanut kurssia kesken tutkimusprosessin. Luulen, että tämä on sekä inhimillinen piirre että tieteenalallani perinteikäs käytäntö.

Toisaalta huomaan tässäkin luvussa houkutuksen kirjoittaa ikään kuin tutkijana tekemät valintani olisivat täysin omiani, vaikka olen koko väitöskirjatyön ajan toiminut tutkimusryhmissä sekä esittänyt tutkimustuloksiani ja saanut työstäni palautetta eri foorumeilla ja tilaisuuksissa. Esimerkiksi tätä tutkimusprosessin kulun ja ylipäättään tutkimusprosessiin liittyvän reflektoinnin kirjaamista väitöskirjaan olen pohtinut ääneen sekä virallisissa ohjaustilanteissa että epävirallisemmin tutkijakollegoiden kanssa.

Käymieni keskustelujen pohjalta arvioin, että tutkijoilla ei ole antaa toisilleen yksiselitteistä ohjetta, kuinka toimia silloin, kun tutkimus näyttää jossain kohtaa ”menneen pieleen”. Toisaalta tutkijan roolin ja tutkijan tekemien valintojen merkitystä ja niiden kirjoittamista julki painotetaan. Sitä pidetään jopa välttämättömänä osana esimerkiksi etnometodologisen tutkimuksen raportointia. Toisaalta ajatellaan, että tutkijan pitää välttää liiallista ”tunnustuksellisuutta” ja oman itsen ja persoonansa korostamista. Olen esimerkiksi kuullut väitöskirjan tekijöitä kritisoidavan siitä, että tuomalla omat virheensä esiin he tekevät vastaväittäjän työn liian helpoksi. On mahdollista, että tutkijat kokevat tarvetta siivota erilaiset tutkimukselliset harhapolut pois raporteista. Todellisuuden sijaan tunnemme viehtymystä kirjata ylös tutkimusprosessin vaiheet sellaisina kuin olisimme ne virheistämme viisastuneina halunneet toteuttaa.

Näin jälkikäteen ajateltuna kuitenkin se, mikä jossain vaiheessa vaikutti epäonnistuneelta menetelmävalinnalta, paljastuikin kehoitukseksi miettiä uudelleen käyttämiäni käsitteitä, tutkimuskysymystä sekä erilaisten aineistotyyppien ja analyysimenetelmien vahvuuksia ja heikkouksia. Tilanne, jossa kävi ilmi, että haastatteluaineisto ei tarjoa kylliksi materiaalia tutkia niitä diskursseja, joita nuoret peilaavat omas-

sa identiteettipuheessaan, johdatti pohtimaan nuorten haastatteluissa esiintuomia yhteiskunnallisia rakenteita ja diskursseja. Tutkimuksen kokonaisuuden kannalta tämä oli oleellista pohdintaa, joka johti kokonaisvaltaisempaan käsitykseen identifikaation eri ulottuvuuksista.

Ajatus monimenetelmäisyydestä ei ole uusi eikä kovin poikkeuksellinen. Tutkimussuunnitelmissa niitä ei kuitenkaan välttämättä suosita, koska monet pitävät lähestymistapaa työläänä (Silverman 2013, 137). Useiden aineistojen ja menetelmien kanssa työskenteleminen voikin olla työlästä. Varsinkin jos tutkimusasetelmaa päädytään muuttamaan kesken tutkimuksen, lisääntyvät haasteet eritoten tutkimuksen raportointivaiheessa. Ennen päätöstä useamman aineiston keräämisestä ja analyysistä on tärkeää pohtia, mikä nimenomaan tässä tutkimuksessa on monimenetelmäisen tai aineistotriangulaatiolle perustuvan tutkimuksen anti. Mikä on aineistojen ja niistä saatujen tutkimustulosten suhde toisiinsa? Mitä uutta tai erityistä tällaisessa tutkimusasetelmassa on nimenomaan kyseisen tutkimuksen kannalta? Toisaalta, jos halutaan yhtä aikaa tutkia yksilöiden toimintaa ja ymmärtää rakenteiden vaikutuksia sekä päinvastoin, niin tämä lähtökohta edellyttää verraten monimutkaisia ja vaativia tutkimusasetelmia. Käytännössä erilaisista asiantuntemusta yhdistävissä tutkimusryhmissä toimiminen voi helpottaa sitä, että yhdessä tutkimusprojektissa menestyksekkäästi kerätään ja käsitellään useita, erilaisia aineistoja.

Kuten alussa toin esille, akateeminen tutkimus ainakin periaatteessa hyväksyy sen, että tutkimus on syklistä vuoropuhelua aineiston ja teorian välillä ja että analyysi ja aineistonkeruuvaiheet vuorottelevat. Kuitenkaan tutkijat eivät välttämättä ole valmiita siihen, että aineistosta voi löytyä koko tutkimuksen lähtöasetelman kyseenalaistavia ja esimerkiksi uudentyypeistä aineistoa vaativia havaintoja. Vastaamatta on yhä, miten tällaisiin tilanteisiin voi varautua tutkimusta suunnitellessa, tai että onko niihin ylipäättään mahdollista varautua. Lähtökohteisesti en usko, että varautuminen yllätysten varalle toisi tutkimukseen jotain oleellista uutta. Pikemminkin ajattelen, että hyvä tutkimustieto ei seuraa ainoastaan hyvästä aineistosta ja pätevistä menetelmällisistä

valinnoista, vaan se edellyttää myös tutkijan ymmärryksen kasvua ja oivaltamista.

Kun asiaa alkaa pohtia ääneen yhdessä tutkijatovereiden kanssa, huomaa, että useimmilla tutkijoilla on kokemuksia tilanteista, joissa jokin aineiston analyysin aikana havaittu seikka vaikuttaa oleellisesti tutkimuksen lopputulokseen. Tutkijoiden arkipäivää ovat tilanteet, joissa on monia mahdollisia ja usein myös jollakin tavalla ongelmallisia tai rajallisia ratkaisuvaihtoehtoja. Kuten Suvi Ronkainen kollegoineen (2013, 6) ehdottaa, näitä ”kuvaan sopimattomia” havaintoja ei ole tarpeen hylätä tai heittää pois, mutta ne voidaan asettaa hetkeksi sivuun. Sen sijaan, että käyttäisin aikaani ja energiaani varautumalla tilanteisiin, joiden olemassa olosta ei ole tietoa tai takeita niiden toteutumisesta, voin keskittyä pysyttelemään hereillä tutkimuksen eri vaiheissa. Tavoitteenani on säännöllisesti pohtia niin sanottujen yllätysten tai yllätyksenä tulleiden havaintojen merkitystä tutkimuksen kokonaisuuden kannalta.

Väitöskirjavaiheessa olevana tutkijana koin, että uusille poluille ajautuminen oli vielä jollakin tavalla hyväksyttävää ja rahoituksen sen salliessa myös mahdollista. Nyt, kun väitelleenä tutkijana aloitan uusia tutkimusprojekteja, toivon, että sellaiset asiat kuin yliopistojen tulospaineet, tutkimusrahoituksen saamisen kiristyminen ja oma kunnianhimoni eivät rajoita tekemistäni, vaan että minulle on tarjolla mahdollisuus virheistä oppimiseen myös tutkijauran myöhemmissä vaiheissa.

Kirjallisuus

- Ahponen, Pirkkoliisa. 2001. *Kulttuurin pesäpaikka. Yhteiskunnallisia lähestymistapoja kulttuuriteoriaan*. Helsinki: WSOY.
- Anthias, Floya. 2002. “Where Do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality.” *Ethnicities* 2:4, 491–515.
- Anthias, Floya. 2008. “Thinking Through the Lens of Translocational Positionality. An Intersectionality Frame for Understanding Identity and Belonging.” *Translocations: Migration and Social Change* 4:1, 5–20.

- Anthias, Floya. 2009. "Translocational Belonging, Identity and Generation. Questions and Problems in Migration and Ethnic Studies." *Finnish Journal of Ethnicity and Migration* 4:1, 6–15.
- Aro, Laura. 1996. *Minä kylässä. Identiteettikertomus haastattelututkimuksen folklore-na*. Helsinki: SKS.
- Barbour, Rosaline. 2008. *Introducing Qualitative Research. A Student's Guide to the Craft of Doing Qualitative Research*. Lontoo: Sage.
- Bergman, Manfred. 2008. *Advances in Mixed Methods Research. Theories and Applications*. Lontoo: Sage.
- Bourdieu, Pierre & Loic Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Lontoo & Chicago: The University of Chicago Press.
- Brewer, John & Albert Hunter. 1989. *Multimethod Research. A Synthesis of Styles*. Newbury Park: Sage.
- Brubaker, Rogers & Frederick Cooper. 2004. "Beyond 'Identity.'" Teoksessa *Ethnicity without Groups*, toim. Rogers Brubaker. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 28–63.
- Campbell, Donald T. & Donald W. Fiske. 1959. "Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix." *Psychological Bulletin* 56:2, 81–105.
- Creswell, John & Vicki Plano Clark. 2007. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Lontoo: Sage.
- Crotty, Michael. 1998. *The Foundations of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process*. Lontoo: Sage.
- Della Porta, Donatella & Mario Dianni. 1999. *Social Movements. An Introduction*. Cornwall: Blackwell Publishers.
- Goffman, Erving. 1986. *Frame Analysis. An Essay on the Organisation of Experience*. Boston: Northeastern U.P.
- Hackett, Edward J., John N Parker, David Conz, Diana Rhoten, & Andrew Parker. 2006. *Ecology Transformed: NCEAS and Changing Patterns of Ecological Research*. Tempe, AZ: School of Human Evolution and Social Change, Arizona State University. http://www.ncura.edu/content/news/rmr/docs/v18n2_Moore.pdf/ (Luettu 13.4.2014.)
- Hall, Stuart. 1999. *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Helve, Helena (toim.). 2005. *Mixed Method in Youth Research. Finnish Youth Research Network and Finnish Youth Research Society*. Tampere: Juvenes Print.
- Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes & Paula Sajavaara. 2002. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- Hooks, Bell. 1989. *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. Boston, MA: South End Press.

- Jahoda, Marie, Paul Felix Lazarsfeld & Hans Zeisel. 1971. *Marienthal: The Sociography of an Unemployed Community*. Chicago & New York: Aldine-Atherton.
- Jokinen, Arja, Laura Huttunen, Laura & Anna Kulmala. 2004. ”Johdanto: neuvottelu marginaalisen kulttuurisesta paikasta.” Teoksessa *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*, toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.
- Jørgensen, Marianne & Louise Phillips. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. Lontoo: Sage.
- Killian, Caitlin & Johnson Cathryn. 2006. ”I’m Not an Immigrant!’: Resistance, Redefinition, and the Role of Resources in Identity Work.” *Social Psychology Quarterly* 69:1, 60–80.
- Kvale, Steinar. 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Lontoo: Verso.
- Laine, Markus, Jarkko Bamberg & Pekka Jokinen. 2007. ”Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria.” Teoksessa *Tapaustutkimuksen taito*, toim. Markus Laine, Jarkko Bamberg & Pekka Jokinen. Helsinki: Gaudeamus, 9–38.
- McCall, George J. 2003. ”The Me and the Not-Me: Positive and Negative Poles of Identity.” Teoksessa *Advances in Identity Theory and Research*, toim. P. J. Burke, T. J. Owens, R.T. Serpe, & P. A. Thoits. New York: Plenum, 11–25.
- Metsämuuronen Jari . 2003. *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Mouffe, Chantal. 2005. *On the political*. Abingdon: Routledge.
- Nairn, Karen, Jenny Munro & Anne B. Smith. 2005. ”A Counter-Narrative of a ‘Failed’ Interview.” *Qualitative Research* 5:2, 221–244.
- Puuronen, Vesa, Rustem Safin, Aleksander Salagajev, Tiina Sotkasiira & Ilja Turijanski. 2007. ”Venäläisten nuorten rasismi.” *Idäntutkimus* 4, 3–13.
- Ragin, Charles, Joane Nagel, & Patricia White. 2004. *Workshop on Scientific Foundations of Qualitative Research*. Washington: National Science Foundation. <http://www.nsf.gov/pubs/2004/nsf04219/nsf04219.pdf> (Luettu 12.9.2013)
- Ronkainen, Sui, Leila Pehkonen, Sari Lindblom-Ylänne & Eija Paavilainen. 2013. *Tutkimuksen voimasanat*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Sagramoso, Domitilla. 2007. ”Violence and Conflict in the Russian North Caucasus.” *International Affairs* 83:4, 681–705.
- Sandelowski, Margarete. 2008. ”Research Question.” Teoksessa *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, toim. Lisa M. Given. Thousand Oaks: Sage, 787–788.
- Shnirelman, Viktor. 2011. *Porog tolerantnosti: Ideologija i praktika novogo rasizma*. Moskova: NLO.

- Silverman, David. 2013. *Doing Qualitative Research. A Practical Handbook*. Lontoo: Sage.
- Sotkasiira, Tiina. 2014. "Venäjän kansalaisuus ja pohjoiskaukasialainen identiteetti." *Idäntutkimus* 1, 32–42.
- Sotkasiira, Tiina. 2013. *Caucasian Encounters. North Caucasian Youth and the Politics of Identification in Contemporary Russia*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies N:o 56. Joensuu: UEF.
- Sotkasiira Tiina. 2010. "The Kondopoga Conflict and the Ethnicized Discourses of Nationality Policy in the Republic of Karelia". Teoksessa *Ethnosexual Processes: Realities, Stereotypes and Narratives*, toim. Joni Virkkunen, Pirjo Uimonen & Olga Davydova. Helsinki: Kikimora Publications, 93–110.
- Sotkasiira Tiina. 2009. "Puhdas islam ja tavallinen arki. Islamilaisuuden merkityksiä Pohjois-Kaukasiasta kotoisin olevien nuorten elämässä." *Nuorisotutkimus* 3, 19–32.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1990. *The Post-Colonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues*. New York: Routledge.
- Tashakkori, Abbas & Charles Teddlie. 1998. *Mixed Methodology. Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Teddlie, Charles & Abbas Tashakkori. 2006. "A General Typology of Research Designs Featuring Mixed Methods." *Research in the Schools* 13:1, 12–28.
- Töttö, Pertti. 2004. *Syvällistä ja pinnallista: teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Valentine, Gill, & Deborah Sporton. 2009. "How Other People See you, it's Like Nothing that's Inside: The Impact of Processes of Disidentification and Disavowal on Young People's Subjectivities", *Sociology* 43:4, 735–751.
- Ziemer, Ulrike. 2011. "Minority Youth, Everyday Racism and Public Spaces in Contemporary Russia." *European Journal of Cultural Studies* 14:2, 229–42.
- Yuval-Davis, Nira. 2006. "Belonging and the Politics of Belonging." *Patterns of Prejudice* 40:3, 197–214.

Heidi Paavilainen

KÄYTTÄJÄTIEDON TULKINTAA EMPAATTISESTI

Luvun taustalla on tarve ymmärtää muotoilua käyttäjän näkökulmasta. Tiedämme kohtuullisen paljon muotoilun tuotannosta, esimerkiksi miten muotoilun keinoin rakennetaan brändin jatkuvuutta (Karjalainen 2004), miten suunnittelutiimi tai yksittäinen suunnittelija toimii (Kotro 2005; Lawson 2004; Wahl & Baxter 2008), miten erilaiset suunnitteluprosessit etenevät (Dubberly 2008; Soini & Paavilainen 2013; Ylirisku 2013) tai kuinka teollisen muotoilijan ammattikuva on muuttunut tuotesuunnittelijasta moniottelijaksi (Valtonen 2007). Toisaalta tiedämme paljon myös muotoilun käyttäjistä. Käyttäjätiedon keruu ja hyödyntäminen ovat keskeisiä ja usein välttämättömiä vaiheita nykyaikaisessa muotoiluprosessissa (Hyysalo 2009), jopa siinä määrin, että lähestymistapaa on viime vuosina kritisoitu laskelmoinnista ja mielikuvituksen puutteesta (Redström 2006; Verganti 2009). Kritiikki heijastaa muotoilutyön muutosta. Kun esimerkiksi 1970-luvulla käyttöesineen suunnittelijan työskarkaa olivat tuotteen ulkomuoto, ergonomia ja käytettävyys, 2000-luvulle tultaessa elegantin ja ergonomisen käytettävyyden suunnittelu nähtiin jo osana kattavan tuote-elämyksen suunnittelua. Käyttäjän elämysten ja merkitysten

rakentumisen selvittelyyn on kehitetty työkaluja (Mattelmäki 2006; Vaajakallio 2012) ja yleisesti ottaen puhutaan ”empaattisesta muotoilusta” (Koskinen, Battarbee & Mattelmäki 2003; Mattelmäki, Vaajakallio & Koskinen 2014).

Tässä väitöstutkimukseeni (Paavilainen 2013) perustuvassa luvussa kuvaan haastatteluista ja valokuvista koostuvan aineiston analyysin umpikujia sekä sitä, miten niistä selvisin. Väitöstutkimuksessani käsittelen muotoilun kanssa asumista sekä sitä, mitä muotoilun kanssa asuminen edellyttää kodilta ja miksi ihmiset vaivautuvat ottamaan muotoilua osaksi arkeaan. Tavoitteena on ollut ymmärtää muotoilun merkityksiä käyttäjän näkökulmasta osana käyttäjän laajempaa arki-todellisuutta, ammattimaisen muotoilun kontrolloinnin ulottumattomissa. Käyttäjän merkityksenantoprosesseja ovat tutkineet väitöskirjoissaan esimerkiksi Katja Battarbee (2004), Esko Kurvinen (2007) sekä Petra Ahde-Deal (2012). Näistä Petra Ahde-Dealin tutkimus on lähimpänä omaa tutkimustani, sillä siinä luodattiin omistuksessa yleensä jo pitkään olleiden korujen merkityksiä omistajilleen. Myös oma tutkimukseni muotoilun merkityksistä pyrki irtautumaan käytännön design-projektien ulkopuolelle, muotoilun merkitysten rakentumisen ylätasolle. Kysyin, onko tuotteen muotoilulla merkitystä tai merkityksiä siinä tapahtumien sarjassa, jonka seurauksena jokin tuote on arkipäiväistynyt, kenties jo kauan aikaa sitten, osaksi kodin elämää.

Painotan aineiston tulkintaa ohjaavien käsitteiden konkretisoitumista ja uudelleen ymmärtämistä analyysin edetessä. Nostan luvussani näkyväksi tutkimuksen aikana tapahtunutta reflektiivistä ihmettelyä tilanteessa, jossa tulkintakehikko ei toimi odotetulla tavalla ja jossa analyysia hämmentänyt ristiriitaisuus osoittautuu tutkimusta ohjanneeksi havainnoksi. Käyttäjän näkökulmasta tapahtuva aineiston empaattinen tulkitseminen on tärkein uudelleen määrittelyn kohde.

Aineisto esineiden elämänkerroista

Keräsin tutkimustani varten haastattelemalla ja valokuvaamalla esine-elämäkertoja 17 kodissa pääkaupunkiseudulla vuosina 2004–2007. Haastateltavien valinta perustui koulutukseen ja ammattiin sekä asuinpaikkaan. Kahdeksalla haastateltavista oli muotoilualan koulutus ja ammatti, mutta suurimmalla osalla (14) koulutus ja ammatti eivät ainakaan suoranaisesti liittyneet muotoiluun. Kaikki haastateltavat asuivat pääkaupunkiseudulla.

Otanta on tarkoituksella elitistinen eikä pyri kattavuuteen. Tutkimus keskittyi koteihin, joissa on sekä henkisesti että taloudellisesti mahdollisuuksia käyttää aikaa muotoilun kanssa toimimiseen. Esimerkiksi antologia *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä* (Isola ym. 2007) kuvaa elämäntilanteita, joissa muotoiluun liittyviin pohdintoihin ja toimiin ei ole resursseja, vaikka halua kenties olisikin. Kuitenkin otanta on melko monipuolinen taloudellisen tilanteen sekä varsinkin perhetyyppien osalta. Haastattelin yksin asuvia (4), lapsettomia pariskuntia (7 haastateltavaa: monissa perheissä vain yksi osallistui tutkimukseen), lapsiperheitä (4), perheitä, joista aikuiset lapset ovat jo muuttaneet omilleen (3) sekä perheitä, joissa lapset ovat hyvin nuoria tai vauvoja (4). Kaksi haastateltavista oli jo eläkkeellä, muut vähintään osa-aikaisesti työssäkäyviä. Suurin yksittäinen ikäryhmä koostui noin 30-vuotiaista muotoilijoista, joilla oli suhteellisen niukasti taloudellisia resursseja. Toisaalta aineistossa on muutama kotitalous, joita voi luonnehtia erittäin varakkaiksi. Tutkimuksen tavoitteena oli tarkastella, miten kodin muotoiltujen käyttöesineiden kanssa eletään ja mikä on muotoilun rooli yhteiselon sujumisessa.

Kotien erilaisuudesta huolimatta kaksi aineiston piirrettä olivat kaikille yhteisiä. Nämä piirteet ovat pääkaupunkiseudulla asuminen ja käytettävissä olevan ajan määrä. Pääkaupunkiseudusta johtuen kaikilla haastateltavilla oli karkeasti samankaltainen ja verrattain monipuolinen muotoilun tarjonta käytettävissään (ks. myös Alasuutari 2009). Toisaalta ajankäyttö on kaikille tasan jaettu mahdollisuus ja siten käypä mittari tutkimuksessa, jossa kotien taloudelliset resurssit

ovat erilaiset. Kuinka paljon ja millä tavoin haastateltavat kertoivat käyttävänsä aikaa muotoilun parissa puuhailuun, osoittautui tärkeäksi työkaluksi, samoin kuin valokuvista ainakin jossain määrin todennettavissa oleva vaivannäkö.

Useimmissa kodeissa vierailin kaksi kertaa, vuosina 2004 ja 2005. Ensimmäisellä kerralla pyysin haastateltavaa kertomaan kotinsa ”muotoiltujen käyttöesineiden” elämäkertoja: miten esine on tullut kotiin, mitä sille on tapahtunut, mitä sille kenties tulevaisuudessa tapahtuu, miltä yhteiselo on tuntunut, onko esine ollut mieleinen tai harmillinen, onko esineestä puhuttu kodin ulkopuolella ja keskustellaanko kodissa ylipäättään esineistä tai laajemmin sisustamisesta ja panostetaanko muotoilun kanssa elämiseen aikaa, esimerkiksi kotia remontoimalla. Samalla valokuvasin puheena olleet esineet. Noin vuoden kuluttua vierailin uudelleen samoissa kodeissa. Tällä kertaa näytin ensimmäisellä kerralla otetut valokuvat ja pyysin haastateltavia kertomaan, mitä esineille on tapahtunut kuluneen vuoden aikana.¹

Tutkimusasetelma perustuu teoriaan objektien elämäkerroista (Kopytoff 1986). Perusajatus on, että kun aineellinen tai aineeton objekti siirtyy kontekstista toiseen, rajan ylitystä ja rajan ylityksen seurauksia voidaan tutkia objektin merkitysten muuttumisen näkökulmasta. Tutkimuksessani käsittelen erityisesti niitä merkityksen muutoksia, jotka tapahtuvat objektin siirtyessä julkisesta tai ammatillisesta kontekstista (muotoilun tuotanto ja markkinat) yksityiseen tilaan (koti). Ajatus, että esineiden elämäkerrat paljastavat jotakin erityistä ja oleellista ympäröivästä kulttuurista on keskeinen esineiden kotiutumisen teoriassa (Silverstone, Hirsch & Morley 1992). Tämä teoria toimii työssäni tutkimusta ohjaavana perspektiivinä. Kotiutumisen teoria kattaa objektin koko elinkaaren, joka alkaa tuot-

1 Tutkimuksen menetelmien ja keskeisten käsitteiden kannalta yksityiskodin esineistöön keskittyvä materiaalisen kulttuurin tutkimus (Miller 1988; 2001; 2008; 2010; Nieminen-Sundell & Pantzar 2003; Sarantola-Weiss 2003) sekä erityisesti Roger Silverstonen kollegoineen harjoittama teknologioiden ja mediasisältöjen kotiutumisen tutkimus (Silverstone & Hirsch 1992; Silverstone 1994), sekä kotimaiset alan tutkimukset (Lehtonen 2003; Pantzar 1997; Peteri 2006; Rantavuo 2009) ovat olleet tärkeitä keskustelukumppaneita. Tutkimukseni asetelmia muistuttavat läheisesti myös muutamat taideteosten merkityksiin ja kotiutumiseen keskittyvät tutkimukset (Halle 1993; Painter 2002).

teen suunnittelusta, jossa käyttäjä- ja kuluttajapalautteella on usein keskeinen rooli. Seuraavat vaiheet, tuotteen muotoilu, valmistaminen ja tuotteistaminen, saattavat objektin markkinoille, kuluttajien ulottuville ja tietoisuuteen. Kodin näkökulmasta katsottuna objektin kotiutuminen alkaa silloin, kun objekti alkaa eriytyä massasta, esimerkiksi siksi, että objektista saadaan tietoa valmistajan tuottaman markkinointimateriaalin kautta.

Kontekstia, johon objekti kotiutuu, kutsutaan kotiutumisen teoriassa kodin moraalitaloudeksi (emt.). Nimitys on hieman harhaanjohtava, sillä toki muutkin yksiköt kuin vain kodit kotiuttavat objekteja. Ajatuksena joka tapauksessa on, että sikäli kuin kotitalous on eriyttänyt objektin ja päättää ottaa sen omakseen, seuraavaksi objekti asettuu osaksi kotitalouden ajankäyttöä ja fyysistä tilaa. Tietokoneelta etsitään paikka uudelle ohjelmalle, digiboxiin luodaan TV-sarjalle kansio tai ikkunalaudalle tehdään paikka koristeelle ja kenties sitten opetellaan ja käytetään uutta ohjelmaa, katsotaan tallennetta ja vaikkapa puhdistetaan kodin koriste-esineet pölyistä. Nämä ja lukemattomat muut vastaavat toimet edellyttävät ja muodostavat kodin moraalitaloudellisen identiteetin eli käsityksen siitä, keitä me olemme ja mikä on juuri meidän mielestämme hyvää, kaunista, yhdentekevää, vastenmielistä ja turhaa. Kotiutumisprosessin viimeinen vaihe liittyy siihen, miten kotiutuneita objekteja usein julkistetaan jollain tavalla. Tuotteista esimerkiksi puhutaan ja nykypäivänä lienee tavallista julkais- ta valokuvia ja kommentoida sosiaalisessa mediassa yhteiseloja objektin kanssa. Tämän julkistamisen ja erilaisiksi ilmaisuiksi muuntamisen vaihe on samalla objektin suunnittelua ja muokkausta informoivaa ja inspiroivaa kuluttaja- ja käyttäjäpalautetta.

Päivittäisten ruokaostosten kotiutuminen konkretisoi hyvin kodin moraaliekonomista arkea. Ruokaostosten kotiutuminen sujuu pääsääntöisesti rutiininomaisesti: joku käy ostoksilla, valitsee tuttuja tuotteita ja purkaa tarvikkeet paikoilleen hyllyihin ja jääkaappiin. Monessa kodissa ruokakassin sisällöstä valmistetaan ateria – varsinkin nykyisin kun kokkaus on muodikasta – ja monet julkistavat yksityisen kotiutumisprosessin julkaisemalla ateriakuvia sosiaalisessa mediassa. Jos

vielä kuvitellaan, että einespakkausten suunnittelija etsii inspiraatiota ja käyttäjätietoa näistä julkaisuista, ruokakassin sisältö on kulkenut koko kotiutumiskaaren varsin nopeasti, vaivattomasti ja huomaamattomasti. Aina ei kuitenkaan edes jokapäiväinen kotiutuminen suju ongelmita. Voi hyvin kuvitella millainen sota voi syntyä, jos perheessä yksi laihduttaa (eli on siis kotiuttanut laihduttamisen idean) ja toinen tuo kotiin herkkuja tai kun kaupassa kävijä unohtaa ostaa tärkeän aineksen intohimoiselle kotikokkaajalle. Nämä arkipäiväiset tilanteet voivat kasvaa kodin koko moraalisen perustan kyseenalaistaviksi taisteluiksi siitä, keitä me olemme, mitä arvostamme ja mikä on tärkeää. Kodin moraalitalouden viitekehyksessä tuskainen ”sä et rakasta mua!” on aivan järkevä kommentti toisen ostamaan vääränlaiseen tuotteeseen.

Monimuotoiset kodit

Aineistoni haastattelut ja valokuvat kertoivat asumisen arjesta kodeissa. Yllättävää oli erilaisten asumista muuttavien ja muokkaavien toimien runsas määrä. Vieraillemistani 17:stä kodista vain kolmessa ei ollut tapahtunut vuosina 2004–2005 asumiseen radikaalisti vaikuttavia muutoksia. Muissa kodeissa oli suurehko remontti meneillään tai se oli juuri saatu valmiiksi, perheet muuttivat ja saivat lapsia ja eräs perhe rakensi itselleen taloa. Nämä runsaasti muotoilua koskevia päätöksiä sisältävät muutokset olivat merkittävä osa haastattelupuhetta. Toisen suuren aineistokokonaisuuden muodostivat itse esineet elämäker-toineen. Haastatteluista kertyi noin tuhat yksityiskohtaisuudeltaan vaihtelevaa elämäkertaa. Haastateltavien esittelemien esineiden lisäksi valokuvissa näkyy runsas, suomalaiselle kodille silmämääräisesti varsin tavallinen määrä esineitä.

Lähes jokaisessa kodissa oli jonkinlainen sohva, ja kaikissa kodeissa esiteltiin astioita, kahvinkeittovälineitä ja somistusesineitä muotoiltuina käyttöesineinä. Määrällisesti tarkasteltuna suosituinta muotoilua olivat Le Corbusierin nahkasohva, Arabian Kilta/Teema-astio, Bialettin Moka-mutteripannu, Artekin huonekalut ja valaisimet

sekä esimerkiksi Timo Sarpanevan OPA:lle suunnittelema teräsvati. Brändeistä eniten puheenaiheena olivat IKEA (13/30 haastattelussa), Alvar Aalto (9/30), Marimekko ja Stockmann (7/30), Artek ja Skanno (6/30) sekä Arabia, Iittala, Le Corbusier ja Tapio Wirkkala (5/30). Nämä luvut kertovat omalla tavallaan muotoilun iäkkyydestä ja designtradition läsnäolosta kodeissa ja toisaalta brändipuheen suhteellisesta samankaltaisuudesta. Jälkimmäinen selittyyne ajankohdalla. Esimerkiksi IKEA oli vasta rantautumassa Suomeen, ja varmasti myös se vaikutti, että kyseessä oli toisilleen vieraiden ihmisten (minun ja haastateltavien) keskustelu. Tällöin on ehkä yksinkertaisinta ja sujuvinta puhua sellaisista brändeistä, joiden voi olettaa olevan kaikille keskustelijoille tuttuja. Aineiston esineistön iäkkyyys on seurausta tai ainakin heijastaa sitä, että Suomessa harvemmin laitetaan koko koti kerralla uusiksi. Sen sijaan kodin esineet kertyvät vähitellen. Omien hankintojen lisäksi perintöesineet ja -huonekalut sekä lahjat aiheuttavat runsaasti tavaraliikennettä asukkaiden kaikissa elämänvaiheissa. Toisin kuin esimerkiksi Tanskassa (Raahauge 2007), aineistoni kodeissa vastenmielisetkin omat hankinnat ja perintö- ja lahjaesineet yleensä haluttiin säilyttää.

Perheiden ja esineistön monimuotoisuus muodostui nopeasti aineiston analyysin kannalta ongelmaksi. Oikeastaan ainoa lähtökohta oli, että kukaan haastateltavistani ei suhtautunut täysin välinpitämättömästi esineiden muotoiluun. Jokaisessa haastattelussa otettiin jyrkästikin kantaa, puolesta ja vastaan, kodin esineisiin ja brändeihin. Esimerkiksi IKEA:n brändi herätti voimakasta vastustusta, eikä omaan kotiin olisi huolittu missään olosuhteissa yhtäkään IKEA:n tuotetta. Tutkimukseni kannalta on tärkeää, ettei tämä eksplisiittinen IKEA-inho ole universaalia, edes omassa verrattain pienessä aineistossani. Alusta pitäen oli siis selvää, että muotoilulla on merkitystä, mutta millaisia nämä merkitykset ovat, ja miten ne liittyvät tuotteen kotiutumiseen, oli avoin kysymys, jota lähdin aineistoa tulkitsemalla selvittämään.

Aineiston työläs tematisointi

Esineiden todellisen luonteen ja merkityksen paljastaminen oli kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty. Ensimmäisten kotikäyntien jälkeen ryhdyin lajittelemaan ja ryhmittelemään aineistoja. Ensinnäkin lajittelin valokuvien esineet tuotetyypeittäin. Pyrin löytämään sellaisen luokittelun, joka mahdollisimman taloudellisesti ja samalla ristiriidattomasti asemoisi jokaisen aineiston yksittäisen esineen johonkin luokkaan, jotta saisin yleiskäsityksen kotien esineistöstä. Laadin luokittelun haastattelujen ja valokuvien perusteella siten, että poimin valokuvista kaikki ne esineet, joista haastateltava puhui ja lisäksi laskin valokuvista muut vastaavat esineet. Tuloksena oli alla oleva luokittelu, suluissa valokuvien perusteella laskettu määrä esineitä kussakin pääluokassa. Pääluokat puolestaan jakaantuivat alaluokkiin, esimerkiksi huonekaluja olivat tuolit, pöydät, sohvut, tasot ja niin edelleen.

- I Huonekalut (321)
- II Valaisimet (168)
- III Koriste-esineet (142)
- IV Ruuanlaittovälineet (127)
- V Astiat, ruokailuvälineet (126)
- VI Taideteokset ja graafisen suunnittelun tuotteet (111)
- VII Informaatio- ja kommunikaatioteknologiat (108)
- VIII Muut laitteet (73)
- IX Vaatteet, tekstiilit, pintamateriaalit (78)
- X Vauvoihin liittyvät tuotteet (19)
- XI Erilaiset tavara-asetelmat ja -röykkiöt (10)

Laadin myös taulukoita kotitalouden esineiden elämäkerran vaiheista ja tuotteen muotoilluista piirteistä. Näihin taulukoihin kirjasin, miten esine on tullut kotiin (lahja, perintö, itse ostettu, itse tehty), esineen iän, suunnitteluvuoden, esineen iän perheessä, tuotteen materiaalin, muodon, tyylin, hinta-arvion, haastateltavan puheen perusteella summittaisen arvion käytön määrästä, käytön sujuvuuden, tuotteen sijoitus-

paikat ja esinettä koskevat tulevaisuuden suunnitelmat. Taulukointi alkoi yksinkertaisena mutta päätyi työlääksi tehtäväksi, sillä lähes jokainen taulukon kohta osoittautui analyysin kuluessa moniselitteisemmäksi kuin olin alussa kuvitellut. Esimerkiksi esineen ikä problematisoitui heti alussa, sillä sen suunnittelu saattoi olla kokonaan toiselta vuosisikymmeneltä, ellei peräti vuosisadalta, kuin tuotteen valmistusvuosi.

Määrällisen, taulukoivan käsittelyn rinnalla luin ja tematisoin haastatteluja. Yritin löytää puheesta yläkäsitteitä, joiden avulla kaikki muotoiluun etäisestikin liittyvät kommentit tulisivat tematisoitua edes yhden otsikon alle. Kysyin yksinkertaisesti, mistä yleisemmästä asiasta haastateltava puhuu kertoessaan yksittäisen tuotteen elämäkertaa. Näitä yleisempiä puheenaiheita olivat esimerkiksi tyyli, maku, brändit, muotoilun markkinat, muotoilun olemus, perhejuhlat, ristiriidat, lahjat, remontointi, korjaaminen, kodinhoito, maun muuttuminen, lapset, lemmikkieläimet, odottaminen, etsiminen ja vaivannäkö. Haastattelujen lisäksi aineistonani olivat valokuvat, joista hyödynsin lähinnä sen, että valokuvista pystyin arvioimaan konkreettisen vaivannäön määrää karkealla asteikolla, erityisesti kun vertasi vuosina 2004 ja 2005 otettuja valokuvia toisiinsa.

Valokuvat olivat tärkeä osa aineistoa, sillä haastateltavat itse usein arvelivat, ettei heidän kodissaan ollut tapahtunut kirjoakaan muutoksia ensimmäisen ja toisen haastattelukerran välillä, mutta valokuvia vertailemalla näki, että monessa kodissa olikin tapahtunut runsaasti suuriakin muutoksia. Toki monista muutoksista oltiin itsekin hyvin perillä eikä niiden havainnointiin tarvittu valokuvia – kolme perhettä esimerkiksi muutti haastattelujakson aikana. Mielenkiintoista on, että näistä muuttaneista perheistä yksi kuitenkin siirsi sisustuksensa lähes identtisenä keskustan yksiöstä paritaloon lähiössä, jopa siinä määrin, että oli vaikea erottaa kummasta kodista valokuva on otettu. Ja vaikka juuri haastattelujen vuosina ei olisi tapahtunutkaan suuria muutoksia, valokuvista silti näki, että joskus joku on esimerkiksi kantanut ja asentanut asuntoon kirjahyllyn. Jokainen edes kerran kirjahyllynsä koonnut ja kirjalaatikot purkanut tietää, miten työläs jo tällainen yhden huonekalun kokoamisoperaatio voi olla.

Tulkinnan vaikeuksia

Haastattelupuheen yläkäsitteiden (tyyli, maku, ja niin edelleen) ryhmittely tuotti tulkintaa ohjaavan kolmijaon. Puhe ja kodeista ottamani valokuvat kertoivat, lomittuneina ja osana esine-elämäkertoja, kolmenlaisista asioista: 1) muotoiluun liittyvistä uskomuksista, periaatteista, käsityksistä ja arvoista; 2) muotoiluun liittyvistä käytännön toimista ja aktiviteeteista, ajan ja rahan investoinneista; 3) oman kotitalouden tilanteesta ja tyylistä toimia muotoilun kanssa. Toisaalta käsissäni oli kokoelma erilaisia brändejä ja tuotteita käsitteleviä tilastointeja. Tiesin esimerkiksi että brändeistä ylivoimaisesti eniten puheenaiheena oli ollut IKEA, että teknologioita ja tekstiileitä ei spontaanisti nähty ”muotoiltuina käyttöesineinä” ja että kahvinkeitto oli mieluisa harrastus ja puheenaihe monelle. Aineistossani on peräti viisi Bialettin Moka-pannua elämäkertoineen.

Opin myös, että esineiden lajittelu on vaikeaa. Arkipuheessa erottelemme sujuvasti esimerkiksi käyttöesineet ja koristeet toisistaan, mutta jo tämä yksinkertainen määrittely osoittautui kompastuskiveksi, sillä tuote voi, totta kai, olla yhdessä kodissa käyttöesine ja toisessa koriste. Samoin laitteen ja ei-laitteen erottaminen toisistaan osoittautui hankalaksi. Vietin aineiston analyysin alkuvaiheissa viikkoja pohtimalla esimerkiksi juuri mainitsemani Moka-pannun syvintä olemusta – onko kyseessä laite, ruuanlaittoväline vaiko kenties joku uusi tuoteryhmä? Tai miten pitäisi käsittää erään haastateltavan kuvaus heidän kahvinkeitimestään, sillä kuvauksen perusteella perkolaattori vaikutti paremminkin television kaltaiselta viihdelaitteelta kuin kahvin valmistamiseen tarkoitettulta tuotteelta:

Laura: Yksi esine mikä on aika huvittava, sitä silloin tällöin jopa käytetään, on tää kahvinkeittojärjestelmä. Se on niin tavattoman vaivalloinen. Kyllä se kahvi on ihan hyvää mitä siitä tulee. Tää on niin kamalan hankala ja herkkä ja sit tosi ohutta lasia [kokoaa keitintä puhuessaan] jos johonkin osuu niin se menee heti rikki. Et se on silti jotenkin aika hauska. Kyllä me nähdään

aina silloin tällöin se vaiva että me keitetään sillä kahvia. Se on jotenkin niin hauska kattoo sitä systeemiä kun se porisee se vesi ja sitten se menee tonne kahviin ja nostaa pois ja sit se pikkuhiljaa painuu takas se kahvi. Se perustuu siihen että tää, jotenkin se veden paine pääsee, kun se kahvi on täällä ylhäällä, niin pääsee menemään tosta välistä, ilman että se kahvi alkaa tulla sitten alas. Ja sitten taas kun se vähän jäähtyy, se taas va-luu alas päästämättä niitä kahvinpuruja. Se on jännä. Ja tulee hyvää kahvia. Tää on kyllä hauska esine mun mielestä kaikessa mahdottomassa epäkäytännöllisyydessään.

Esineiden luokittelu oli tärkeä työvaihe, sillä sitä yrittäessäni törmäsin ensimmäisen kerran kokeneemmille tutkijoille tuttuun tilanteeseen, että empiria ei vastaakaan etukäteen tehtyjä oletuksia ja esimerkiksi haastateltavat eivät mitä ilmeisimmin näekään asioita samalla tavoin kuin haastattelija. Rajaus käyttötuotteisiin oli yksi harvoja rajoituksia joita olin tehnyt ennen haastatteluja. Haastateltavani saivat itse määritellä, mitä tarkoittavat ”muotoilulla käyttöesineellä” ja ajatukseni oli, että rajaamalla pois koriste-esineet, taiteen ja uniikin käsityön, aineistoksi kertyy teollisesti tuotettuja käyttöesineitä, jolloin tutkimuksellani on selkeä, muotoilun tutkimuksen kannalta ymmärrettävä fokus. Esine-elämäkertoja kertyi kuitenkin runsaasti niin taide-esineistä, koristeista, kuin itse tehdyistä käsitöistä, joka aiheutti aineiston analyysivaiheessa toistuvan pattitilanteen: haastateltaville kertomani rajaus muotoiltuihin käyttöesineisiin ei tuottanutkaan siistiä kokoelmaa massatuotettuja tavaroita, enkä tiennyt kuinka jatkaa eteenpäin, miten suhtautua uuteen ja yllättävään tilanteeseen.

Toinen, läpi koko aineiston kulkeva, hämmentävä huomio liittyi haastateltavien puheen ja heidän esineidensä väliseen ristiriitaan. Haastateltavat kertoivat spontaanisti, mikä on heidän mielestään hyvää muotoilua. Hyvin muotoiltu tuote on helppo ja mukava käyttää, se toimii hyvin ja palvelee tarkoitustaan, tuotteen ulkonäkö miellyttää silmää ja materiaali on mukavan tuntuinen ja helposti huollettavissa. Hyvin muotoiltu tuote on myös pitkäikäinen, niin esteettisesti kuin

toiminnallisestikin, eikä sen valmistaminen ole turhaan kuluttanut luontoa. Lisäksi tuotteen hinta on kohdallaan eikä valmistajan brändiin liity eettisiä epäkohtia. Silti kodeissa oli, usein keskeisellä paikalla näkyvissä ja päivittäisessä käytössä, tuotteita jotka eivät täytäneet haastateltavien itsensä asettamia hyvän muotoilun kriteerejä. Kaiken lisäksi juuri rakkaimmat esineet olivat usein niitä, joissa jokin haastateltavan mainitsema keskeinen hyvän muotoilun kriteeri ei täyty: lempivalaisin ei valaise, lempitelevisio ei näytä ohjelmaa, lempikengät ovat vähän hankalat, rakkainta astiastoa ei voi pestä astianpesukoneessa ja asunnon upein yksityiskohta, parkettilattia, vaatii jatkuvaa huoltoa.

Turhauttavuudestaan huolimatta luokittelutyön yritys oli arvokasta esineen, aineiston ja tutkimusasetelman pohdintaan käytettyä aikaa. Luokittelutyö myös paljasti aineiston keskeisen piirteen, ristiriitaisuuden. Tuntui siltä, että jokaista huomaamaani kytköstä esineen kotiutumisen ja muotoilun välillä seurasi aina päinvastainen esimerkki. Hyvä esimerkki on lemmikkieläin-aiheinen anekdootti aineistosta: jos olinkin jo varovaisesti päätellyt, että kauniit esineet pidetään näkyvillä, seuraavassa kodissa asukkaiden mielestä kodin kaunein esine, antiikkisohva, pidetään vuosikymmeniä hupun alla, sillä taloudessa on pieni vauva ja nuori koira ja kaunista sohvaa haluttiin varjella vahingoilta. Tai jos tuntui aivan itsestään selvältä, että toimivuus ja käytön mukavuus ovat keskeisiä käyttöesineen piirteitä, huomasin heti perään aineistossa kodin, jossa esitellään käyttöesineenä keittiön nurkkaan sijoitettu televisio, josta haastateltavat kertovat, että se on eräs heidän lempiesineistään ja että televisio on rikki. Perhe otti rikkinäisen televisionsa mukaan muuttaessaan heti haastattelun jälkeen ja uudessa kodissa televisio oli sijoitettu olohuoneeseen, entistä näkyvämällä paikalla, vastapäätä toimivaa televisiota.

Mitä siis pitäisi ajatella muotoilusta yleensä ja miten muotoilun tutkijan pitäisi suhtautua rikkinäiseen, rakkaaseen televisioon? Mitä pitäisi ajatella siitä, että aineistossa tulee vastaan tapaus, joka ei mitenkään suostu mukautumaan aineiston analyyttiseen kehikkoon? Onko kyseessä yksittäinen tai tulkinnan kannalta irrelevantti kuriositeetti vaiko tulkintakehikon virheellisyys paljastava, uuden näkökulman

tai löydöksen tiivistymä? Oman aineistoni kohdalla vastaus oli helppo: kyseessä ei ollut yksittäinen kuriositeetti, sillä vastaavia, miedompia esimerkkejä oli aineistossa runsaasti ja ne oli helppo tunnistaa, kunhan ensin olin saanut tulkinnallisen langan päästä kiinni. Tämä tulkinnallinen lanka ei ollut edes uusi, vaan itse asiassa yksi tutkimukseni lähtökohdista. Olin nimittäin jo varhaisessa vaiheessa tutustunut erilaisiin teorioihin objektien merkityksen syntymisestä ja muuttumisesta.

Merkityksen muuttuminen

Teoria esineiden kulttuurisista elämäkerroista (Kopytoff 1986) oli sisäankkirjoitettu tutkimusasetelmaani alusta pitäen, sillä sen avulla olin pystynyt määrittelemään tuotteen entiteetiksi, jonka merkitykset voivat vaihtua tuotteen siirtyessä kontekstista toiseen, esimerkiksi siis markkinoilta kotiin. Mutta vaikka ymmärsin teoriassa merkityksen vaihtumisen varsin hyvin, aineiston analyysin vaikeus paljasti, että en oikeastaan ollut pohtinut, saati ymmärtänyt, mitä merkityksen muuttuminen voisi tarkoittaa oman tutkimukseni yhteydessä. Jälkeenpäin ymmärrän, että olin aika lapsellisesti ajatellut (tai paremminkin, ollut ajattelematta!), että muotoilun merkityksen muutos tarkoittaisi lähinnä sitä, että esine, joka on arvostettu muotoilun keskusteluissa, ei olisikaan arvostettu kotona. Tämän ajatusvirheen taustalta voin paikantaa astetta syvemmälle ulottuvan, perustavaa laatua olevan ajattelemattomuuden: en ollut tarkentanut, mitä tavoitteeni tulkita aineistoa käyttäjäkeskeisesti ja empaattisesti tarkoittaisi aineiston analyysi- ja tulkintavaiheessa. Olin toki pitänyt huolen siitä, että aineisto on käyttäjäkeskeistä (se koostuu käyttäjien puheesta), mutta käyttäjien puhe aineistona on vasta lähtökohta käyttäjäkeskeiselle tulkinnalle eikä takaa tutkittavan ”oman äänen” kuulumista ja tutkittavan asian tarkastelua käyttäjän näkökulmasta. Yleisemmällä tasolla kyse on tilanteesta, jossa tutkija tulkitsee aineistoa omien ennakkokäsitystensä ja oletustensa ohjaamana. Itselläni oli onni matkassa siinä mielessä, että aineistoni sisälsi hyvin vähän sellaista materiaalia, joka sopi ennakko-

käsityksiini, jolloin kokemattomankin tutkijan on pakko huomata, ettei tulkintakehikko toimi.

Uuden, aidommin käyttäjäkeskeisen tulkinнан ensi askel oli oivallus, että analyysiä monimutkaistanut ristiriitaisuus ei ole tutkijan ongelma vaan tutkimustulos. Toisin sanoen, löydökseni olikin, että mikään esineeseen muotoiltu piirre ei ole sellainen, että siitä seuraisi tietynlainen elämäkerta, edes verrattain rajatussa ja homogeenisessä kulttuurissa (tässä tapauksessa suomalainen pääkaupunkiseutu). Tuotteen rikkinäisyys ei tee tuotteesta romua jokaisessa kodissa, puu materiaalina ei viehätä kaikkia eikä arvostettu brändi takaa rakkautta. Muotoilu ei, kerta kaikkiaan, määrää kotiutumista eikä esine merkityksiään.

Le Corbusierin kuuluisa sohva tarjoaa hyvän esimerkin siitä, miten muotoilun merkitys muuttuu tuotteen siirtyessä ammattimaisen kontrollin, arvioinnin ja puheen alueelta – tuotannosta, designlehdistä ja markkinoilta – kotiin, yksityisen merkityksenannon piiriin. Ammatteisessa katsannossa kyseinen sohva on arvostettu designklassikko, jonka hintaa voi tietenkin kauhistella, mutta jonka arvoa ja laadun kestävyyttä niin esteettisesti kuin funktionaalisestikaan ei juuri kiisteta. Se, että sohva luontevasti istuu osaksi 2000-luvun suomalaista sisustusta, on vain yksi esimerkki sohvan muotoilun ajattomuudesta – meriitti, jonka useat haastateltavani mainitsivat hyvän muotoilun yhtenä tärkeänä kriteerinä. Silti niissä kahdessa aineistoni taloudessa, joihin Le Corbusierin sohvaryhmä oli hankittu, tuotteen merkitykset olivat lähes päinvastaiset. Tutkimukseni kielelle käännettynä sohvan muotoilun rooli kodin moraalitaloudessa oli kodeissa aivan erilainen: yhdessä kodissa sohva oli oleskelunurkkauksen oleellinen ja mukava elementti, toisessa kodissa päivittäin huolta ja harmia aiheuttava olohuoneen komistus.

Yhden sohvaesignin näin erilaiset yksityiset merkitykset eivät suinkaan johtuneet asukkaiden erilaisista tavoista käsitteellistää ja ymmärtää muotoilua. Vaikka muotoilu ymmärrettiin aineistoni kodeissa melko vaihtelevilla tavoilla, näissä kahdessa puheena olevassa kodissa muotoilu ymmärrettiin samankaltaisesti – ei ehkä ihme että

molempiin oli hankittu kansainvälinen designklassikko! Sohvan merkitysten erilaisuus ei siis johtunut designkäsitysten tai designmaun erilaisuudesta. Ero johtui siitä, että toisessa kodissa asui kaksi aikuista ja toisessa kodissa samoin kaksi aikuista mutta lisäksi kaksi koiraa. Koirien omistaja, Olavi, pohti haastattelun kuluessa, pitäisikö koiria kieltää hyppimästä sohvalle:

- HP: Tuleeko mitään muuta hyvää tai huonoa yllätystä mieleen?
Olavi: Esineiden suhteen?
HP: Niin (tauko) ihan käytön kannalta?
Olavi: No tota (tauko) ehkä toi Corbusier on vähän arvokas sohvasarja koirien hypittäväksi, et se tekee joskus vilunväreitä kun mä kattelen kun ne tulee siihen.
HP: Mutta ei ole sattunut vahinkoja kuitenkaan?
Olavi: Ei. Ne on ne kynnet ne mitkä tietysti kuluttaa pitkäaikaisesti. Mä ajattelin just, et joko pitäisi kieltää kokonaan, että sohvalle ei tulla, tai sitten panna joku peite siihen. Että se on semmoinen asia.

Koiranomistajat tietävät, että lemmikkiä on vaikea opettaa pois sohvalta. Jannen kodissa tämä hallitsemattomien perheenjäsenten toimien aiheuttama ongelma oli ratkaistu hankkimalla sohva IKEA:sta – ratkaisu, joka sinänsä arvelutti Jannea, sillä hän arvostaa kotimaista vintage-muotoilua, ja kodissa oli runsaasti muun muassa Tapio Wirkkalan, Alvar Aallon ja Yki Nummen suunnittelempia tuotteita. IKEA:n sohvaa Janne ei oikeastaan edes esitellyt ”muotoiltuna käytösesineenä” vaan paremminkin esimerkkinä arkielämän aiheuttamista design-ratkaisuista.

- Janne: On täällä sitten tätä kaikkea kamaakin siunaantunut, et vois olla vähemmän kamaa (tauko) niin kuin esimerkiksi tuo kissojen kynsimä IKEA:n sohva, jota tavallaan pidän myös designesineenä, vaikka se on halvalla tuotettu, jossa värit ei kestä kahta istumista pidempään (naurahdus) ja näin, mutta sillä ei ole

mitään väliä, että kissat saavat ihan rauhassa (tauko) no kissat siitä näkyy tykkäävän ja sit se toimii tollasena niin kun lasten ruokapöytänä välillä, eikä ole niin väliä tahroilla.

Vaikka Janne ei arvosta IKEA:n tuotannon tapaista bulkki-designia (kuten Janne asiaa kuvasi), jo hieman kauhtunut sohva oli osoittautunut erittäin hyväksi juuri siksi, ettei se ollut arvokas: Jannea ei haitannut lainkaan, että perheen kissat teroittivat kyntensä sohvän käsinojiin ja lapset käyttivät sohva ruokapöytänä.

Empaattista tulkintaa käyttäjän näkökulmasta

Seuraava askel oli paluu esine-elämäkertojen äärelle. Eräs haastateltava oli esimerkiksi kertonut sohvasta, että se on ollut pitkään perheellä, se on kevyt, hyvän muotoinen ja mukava istua. Nyt palasin takaisin näihin kertomuksiin, mutta sen sijaan, että olisin tilastoinut tuotteen muotoiltuja piirteitä (kuten materiaali, muoto ja käytettävyys), luin kertomuksia haastateltavan elämysten, kokemusten ja, sanalla sanoen, fiilisten näkökulmasta: yritin hahmottaa, millaista on elää tuotteen kanssa ja mitä esineen kanssa asuminen tarkoittaa kullekin haastateltavalle. Tuloksena oli jälleen lista, mutta hyvin erilainen lista kuin aiemmin luetteloini sarja tuotekategorioita. Annan ensin esimerkin melko tyyppillisestä haastattelukommentista. Siinä vastikään uuteen asuntoon muuttanut Laura kertoo perheensä kirjahyllytilanteesta:

Laura: Tällä hetkellä meillä ei ole kirjahyllyä kun meillä on siis iso Lundia, mutta me ei haluttu enää koota sitä tässä asunnossa, kun meillä se Lundia-mitta tuli jotenkin (naurahdus) täyteen, niin me ollaan teettämässä tähän sellasta koko seinän kokoista kirjahyllyä. [...] Et me eletään sit tässä kirjahyllyttömyyden epämukavuudessa vielä kauan kunnes saadaan. Et ei me (tauko) se ei ole sit se ratkaisu et sit mennään IKEA:aan ja ostetaan joku valmis kirjahylly sieltä siks aikaa.

Lainauksesta on erotettavissa neljä erilaista kokemuksellista kirjahyllyä: poissa oleva kirjahylly; kirjahylly, jota ei haluta enää koota; kirjahylly, joka aiotaan teettää, ja lisäksi väliaikainen kirjahylly, jota ei aiota hankkia. Lauran puhe kirjahyllystä osoittaa hyvin, miten elämä tuiki tavallisen kodin esineen, kirjahyllyn, kanssa voi olla hyvinkin monimutkainen projekti tai prosessi. Yhden Lundian sijasta kodin moraalitalous käsittelee ainakin neljää kirjahyllyä, joista yksikään ei ole fyysisesti läsnä asunnon tilassa. Aikaa nämä poissaolevat kirjahyllyt, hyllyjen ideat, sen sijaan vievät. Useimmat haastateltavat, Laura mukaan lukien, kertoivat käyttävänsä aikaa kotiuttamisen suunnitteluun (ei toki näillä sanoilla), usein paljonkin enemmän kuin toimien varsinaiseen suorittamiseen.

Elämäkertojen analyysin perusteella laadin uuden luokittelun aineiston esineistä:

- I kokeelliset tuotteet
- II tuotteet, jotka vaativat erikoishuomiota tai -käsittelyä
- III ihanat esineet
- IV virheet
- V ylimääräiset esineet
- VI paikanvaraajat
- VII tuotteet, jotka odottavat
- VIII esineet, jotka etsivät paikkaansa
- IX poissaolevat tuotteet, tuotteet, jotka eivät ole asunnossa
- X tulevat, tulevaisuuden tuotteet
- XI tuotteet, joista on helppo päästä eroon
- XII jokapäiväisessä käytössä olevat tuotteet
- XIII kausituotteet
- XIV tavalliset tuotteet
- XV hyödylliset tuotteet

Vaikka luokittelua ei ole tarkoitettukaan kattavaksi kuvaukseksi aineiston esinepuheesta (luokittelussani muun muassa ei ole listattu nyt mainittujen vastakohtia – esimerkiksi ”tuotteiden, joista on helppo

päästä eroon” vastakohtana ovat ”tuotteet, joista on vaikea päästä eroon”), luokituksella uskoakseni tavoitin edes jotakin oleellista siitä, millainen on arkinen kokemus tavarasta, joka on ollut kodissa usein pitkäänkin. Arkinen kokemus poikkeaa aika tavalla esimerkiksi sisustuslehtien tai muotoilukatalogien tavasta puhua tuotteista. Hyvä esimerkki on brändin merkityksen muuttuminen tuotekokemuksen kertyessä. Vaikka uutta esinettä hankkiessa tuotteen brändi voi olla ratkaiseva, yleensä siten että brändin tiedetään vastaavan omaa makua, joten se toimii navigoinnin välineenä markkinoilla, tuttua esinettä ei ajatella tuotteen brändin ja designarvostuksen kautta, eikä ylipäättään erillisenä designesineenä, vaan esinettä tarkastellaan arkisen kodissa asumisen ja kodin toimien kautta. Jotkut tavarat ovat tästä näkökulmasta katsottuna virheitä, sillä ne eivät täytäkään sitä tehtävää, joka niille oli ajateltu; toiset tavarat ovat ihania siksi, että ne täyttävät tarkoituksensa, niille on käyttöä kodin arjessa. Jotkut toiset tavarat eivät täytä tehtäväänsä, mutta niiden tulevaisuus nähdään valoisana, sillä jokin esineessä ylläpitää luottamusta, että jonakin päivänä tuotteelle on oma paikkansa kodin tilassa ja ajankäytössä. Jotkut tavarat ovat vasta ajatuksen asteella ja joidenkin tuotteiden miellyttävä piirre on se, että tuotteesta eroon pääseminen on helppoa – seikka jota moni arvostaa.

Yksittäinen tuote voi tietenkin olla montaa. Esimerkiksi jokapäiväisessä käytössä oleva tuote on usein myös tavallinen ja hyödyllinen. Oleellista on, että näin ei kuitenkaan ole aina jokaisen tavaran käyttäjän tai omistajan kohdalla ja että joka tapauksessa asukkaat määrittelevät itse, mikä on juuri heille tavallista ja mikä hyödyllistä. Tämä periaate on tärkein idea kodin moraalitalouden teoriassa: kodit tekevät moraalinsa itse ja toimivat omassa arviointien universumissaan, joka, toisaalta, ei suinkaan sijaitse tyhjiössä vaan, päinvastoin, on vahvasti kytköksissä muihin koteihin (”yksityinen liiketalous”) ja markkinoihin (”julkinen liiketalous”) kotiuttamalla kodin piiriin ainoastaan osan tarjolle tulevista aineellisista ja aineettomista objekteista.

Edellä kuvattu kahden luokittelutavan erilaisuus konkretisoi, mitä muotoilun merkityksen muuttuminen tarkoittaa käytännössä, esineen siirtyessä kontekstista toiseen. Kun kodin esineistöä tarkastellaan

brändättyinä, suunnittelijan suunnittelemina, nimettyinä ja tietystä liikkeestä hankittuina huonekaluina, astioina, laitteina ja aterimina, niiden merkitykset ovat julkisia ja enemmän tai vähemmän jaettuja. Ainakin Suomessa voi hyvillä perusteilla olettaa, että vähintään yleisimmät designbrändit, kuten Marimekko ja Alvar Aalto, tunnistetaan ja monet osaavat mainita nimeltä joitakin näiden brändien kuuluisimpia tuotteita (esimerkiksi Unikko-kuosi ja Paimio-tuoli). Haastatteluissa brändipuhe toimi laajempien merkityskokonaisuuksien tiivistymänä. Usein brändien ajatellaan itsessään kertovan riittävästi, eikä enempää selityksiä tarvita. Esimerkiksi kun tiedustelin haastateltavalta, mistä hänen kauniit tyynynsä olivat peräisin, hän vastasi naurahtaen, että noi on Indiskasta, ei sen kummempi. Brändipuheen kannalta erityistä on, että tyynyjen elämäkerta oli tällä kommentilla kuitattu, eikä tyynyistä tarvitse muuta tietääkään.

Kotonakaan ei siis siirrytä kokonaan yksityisten merkitysten tuotantoon, jolloin puhe saattaisi olla täysin käsittämätöntä moraalitalouden ulkopuolisille. Julkiset merkitykset, eli tuotannon ja tuotteistamisen myötä esineeseen kertyneet piirteet, eivät kokonaan katoa tuotteesta kotonakaan. Mutta niiden rinnalle alkaa kotona kertyä kokemukseen perustuvia toteamuksia: ”tämä on kevyt liikutella”, ”tämä on helppo korjata”, ”tämä pitää kovaa meteliä”, ”tämän puhtaanapito on vaivalloista”, ”tämä on hauska”, ”tästä tulee hyvä mieli”. Kodin moraalitaloudesta sitten riippuu, miten näihin huomioihin ja kokemuksiin suhtaudutaan, joka on puolestaan ratkaisevaa esineen kotiutumisen kannalta. Jossain kodissa tietyn tuotteen vaivalloinen puhtaanapito osoittautuu kohtalokkaaksi, eikä tuotteella ole sijaa kodin arjessa, kun taas jossain toisessa kodissa puhtaanapidon vaivalloisuus joko ei alun perinkään hahmotu ongelmaksi tai ongelma havaitaan, mutta se ratkaistaan jollakin ehkä nerokkaallakin ja muutoksia kodissa edellyttävällä tavalla, vaikkapa hankkimalla suurempi tiskikone, jolloin tuote saa mahdollisuuden ottaa paikkansa kodin tilassa ja ajankäytössä.

Muotoilupuhetta käyttäjän sanoin

Muotoilun kulutusta ja muotoilun käyttöä on tutkittu vähän vaikka esineitä itsessään sekä asioiden arkistumista ilmiöinä on tutkittu runsaasti. Nämä tutkimussuunnat yhdistyvät kiinnostavasti materiaalisen kulttuurin tutkimuksena (esim. Miller 2001) sekä niin sanottuna kotiutumisen tutkimuksena (esim. Berker ym. 2006). Kumpikaan tutkimuksen suunta ei kuitenkaan keskity muotoilun rooliin kulluttamisen tai käytön prosesseissa. Esimerkiksi television tai tietokoneen kotiutumisen tutkimus ei tarkastele eri tavoilla muotoiltuja ja brändättyjä laitteita vaan ”vain” televisioita ja tietokoneita, ikään kuin muotoilluilla eroilla eri tietokoneiden ja televisioiden välillä ei olisi merkitystä ja tietokoneen ja television elämäkerta muodostuisi samanlaiseksi, riippumatta laitteen muotoilluista piirteistä.

Omassa tutkimuksessani pyrin näkemään muotoilun käyttäjän näkökulmasta kodin arjessa: miltä muotoilu näyttää tai vaikuttaa designdiskurssin ja ammattimaisesti kontrolloitujen representaatioiden ulkopuolella? Tulokset olivat, kirjaimellisesti, ristiriitaisia. Klassista suomalaista muotoilua harrastavissa kodeissa paheksuttiin IKEA:n massatuotteita, samalla kun IKEA:n tuote oli keskeisellä paikalla ja kovassa käytössä. Muotoilijapariskunnan rikkinäinen televisio kulki mukana muutosta toiseen. Muotoilun käytettävyyttä vaalivassa kodissa elettiin vaarallisten vesihanojen, valaisemattomien valaisimien ja jalkoihin jäävien huonekalujen keskellä. Sosioekonomisella asemalla, perheen koolla, koulutuksella tai sukupuolella ei tuntunut olevan mitään aineistoa jäsentävää merkitystä, kuten ei myöskään tuotteen toimivuudella, miellyttävyydellä, materiaalilla, värillä, koolla, taiteellisilla meriiteillä, iällä, arvolla tai brändillä. Tiukimminkin kodin estetiikkaa kontrolloivissa kodeissa haastateltava harmitteli jonkin oman esineensä vastenmielisyyttä. Ulkopuolelta katsottuna vaikutti siltä, että aineistooni on osunut joukko esteettis-funktionalistista masokismia harrastavia perheitä, joiden elämä muotoilun kanssa tuntui olevan lähinnä skitsofreenista.

Taikasana aineiston ristiriitaisuudessa on juuri ulkopuolisuus. Koko aineiston läpäisevä ja toistuva ristiriitaisuus, joka ulkopuolelta katsottuna ei luonut minkäänlaista järjestystä, muuttui loogiseksi ja arkea kuvaavaksi jäsennysperiaatteen, kun aineistoa katsoi sisältä käsin, haastateltavien omasta kokemuksesta käsin. Oleellista oli oivaltaa, että ihmiset eivät itse noudata tai pidä kovin tärkeänä omia hyvän muotoilun kriteerejään ja että tämä ristiriitaisuus juontuu siitä, että tuotteiden kanssa todellakin eletään ja yhteistelo tuottaa kokemusperäisiä tuotemäärittelyjä. Haastatteluissa ihmiset puhuivat, esine-elämäkertojen kautta, omasta asumisestaan esineidensä kanssa, prosessista, joka samalla luo, ylläpitää ja muokkaa esineiden, mukaan lukien niiden muotoilun, merkityksiä kodin arjessa.

Tutkimukseni ehkä keskeisin tulos on se havainto, että muotoilun julkisten ja yksityisten merkitysten välillä on valtava ero. Julkisten merkitysten mukainen (oman) esineistön kuvaus tarjoaa sellaisenaan ostoslistan kiinnostuneelle, varsinkin Suomessa, jossa vaikkapa Villeroy & Boch, Marimekon ja Applen tuotteita voi ostaa lähimarketista ja eksoottisimmatkin tuotteet voi tilata internetin kauppapaikolta. Yksityisten merkitysten mukainen puhe ei osoita mihinkään tiettyyn tuotteen, sillä se kuvaa esineiden kanssa elämiseen liittyviä kokemuksia: jotkut esineet ovat kevyitä, jotkut kokeellisia, jotkut epäeettisiä, jotkut vaikeita sijoittaa kodin aikaan ja tilaan. Jotkut esineet ovat hyödyllisiä arjen toimissa, jotkut tarjoavat esteettistä tai teknistä aivovoimistelua, jotkut esineet kuljettavat omaa ja perheen, kenties koko Suomen kulttuurihistoriaa sukupolvelta toiselle. Oikein monipuolinen tuote saattaa herättää kaikki edellä mainitut kokemukset ja vielä enemmän. Niinpä, jotta muotoilu kotiutuisi, oleellista ei ole tuotteen muotoilu tai sen arvostettu asema designmaailmassa, vaan se, että kodissa esine kohtaa sellaiset asumisen käytänteet, joihin muotoilu sopii. Kääntäen tämä tarkoittanee sitä, että analysoimalla oman perheen asumisen käytänteitä, pääsee jo askeleen verran lähemmäksi onnistuneita ja ilahduttavia muotoiluhankintoja. Usein perheen lemmikit, lapset ja harrastukset vaikuttavat tuotteen kotiutumisen onnistumiseen huomattavasti enemmän kuin tuotteen julkisesti tunnustetut muotoilulliset meriitit.

Empaattinen tutkija?

Oivallus, että ihmiset eivät koe kotinsa tavaroita muotoiltuina tuotteina, vaan kotinsa asumiseen liittyvinä esineinä, oli tutkimuksen aikana tapahtunut oleellinen näkökulman muutos, jonka jälkeen aineiston tulkinta oli suhteellisen yksinkertainen prosessi. Oivalluksen myötä aiemmin irralliset ja ristiriitaiset huomiot alkoivat liittyä toisiinsa ja synnyttivät lisää havaintoja ja huomioita. Lopulta koko aineisto puhui samasta asiasta: siitä, miten muotoilu on paljon enemmän ja monimuotoisempaa, kuin muotoilun julkisesta käsittelystä voisi päätellä.

Voi tietysti kysyä, onko kyse refleksiivisyydestä. Ainahan tutkimuksen kuluessa tulee muutoksia, ja työtapoja ja perspektiivejä muokataan työn kuluessa. Tutkimusjakson aikana muutin esimerkiksi sekä haastateltavien että aineiston rajausta. Rajausten muutokset eivät kuitenkaan vaikuttaneet tutkimuksen perusteisiin. Sen sijaan tutkimuksen perusteet muuttuivat, kun muutin käsitykseni aineistostani. Käyttäjien puheen kerääminen ei taannut sitä, että käyttäjänäkökulma pääsee esiin, ja sen vakavasti ottaminen edellytti refleksiivisyyttä menetelmiä ja aineiston lukutapaa kohtaan.

Tutkimuksen teko edellytti myös käyttäjä-empaattisen näkökulman ottamista esineisiin. Sisustuslehden kuva tarjoaa konkreettisen esimerkin. Aiemmin olisin muotoilukeskeisesti huomioinut, miten kuvassa näkyy vaikkapa muodikkaasti industrial-hengessä betoniseksi stailattu olohuone, Artekin tuoli, IKEA:n sohva, Samsungin taulutelevisio, olohuoneen tyyliin sopimattomat bulkki-ikkunat ja niissä pikanttina aksenttina ikkunoiden tyyliä hienosti piilottavat Lauritzonin verhot. Tietenkin osaan vieläkin luetella brändejä ja esinetyyppejä, mutta nykyään näen kuvassa ennen kaikkea joukon tuotteita, jotka ovat tulleet kotiin ja käyttöön eri syistä ja erilaisten reittien kautta ja jotka ovat kotona, koska tuote on mukava tai kätevä asumisen osa, koska tavaralle pitää tehdä jotain, tai koska siitä ei ole viitsitty, voitu tai ehditty hankkiutua eroon. Katson sohvaa ja mietin, että onkohan kyseessä mukava istuin, koiran peti, lasten ruokapöytä, vaiko kenties kaikkia näitä tai ehkä jotain ihan muuta. Tuotteen brändi tai sen

arvostettu kantakirjamuotoilu on menettänyt kiehtovuuttaan, koska sillä harvoin on paljoakaan merkitystä sille, joka asuu tuotteen kanssa.

Jälkikäteen syntynyt ajatus, että kyseessä voisi olla tulkinnan tapa, jota voi nimittää empaattiseksi, on saanut inspiraationsa käyttäjäkeskeisen ”empaattisen suunnittelun” perinteestä (Mattelmäki, Vaajakallio & Koskinen 2014). Empaattinen suunnittelu on muotoilun ja tutkimuksen alue, jonka toimijat ovat tietoisesti käyttäneet ja kehittäneet käyttäjätiedon hankinnan menetelmiä, joiden tuloksena syntyneitä materiaalia on vaikea analysoida (Mattelmäki 2006). Analyysi tapahtuukin usein ryhmätyönä, toisinaan yhdessä tutkittavien kanssa, esimerkiksi erilaisten pelien ja leikkien avulla. Tarkoituksena ei ole tehdä kattavaa kuvaa käyttäjästä, sillä sitä pidetään mahdottomana tehtävänä. Empaattiseksi tutkimusotetta kutsutaan siksi, että menetelmä olettaa muotoilijoiden ja käyttäjien jakaman todellisuuden sen verran samankaltaiseksi, että ihmisten välinen empaattisuus, toisen ihmisen näkökulman ymmärtäminen ja hyväksyminen, sallii tulkintojen teon vajavaisen ja monitulkintaisen aineiston perusteella. Oleellista on, että aineistoa tarkastellaan, ei vain käyttäjää kuvaavana, vaan käyttäjän näkökulmasta: mitä aineisto puhuu, ei tutkijalle, vaan käyttäjälle. Vasta sen jälkeen voi tutkija vaihtaa käyttäjän hatun tilalle tutkijan hatun ja tarkastella aineistoa tutkijan työn edellyttämältä etäisyydeltä. Lopputuloksena on, ainakin parhaassa tapauksessa, tutkimus, josta lukija tunnistaa itsensä tai ainakin välähdyksen yhteisesti jaettua inhimillistä todellisuutta.

Kirjallisuus

- Ahde-Deal, Petra. 2012. *Women and Jewellery: A Social Approach to Wearing and Possessing Jewellery*. Helsinki: Aalto University.
- Alasuutari, Pertti. 2009. ”Snobismista kaikkiruokaisuuteen. Musiikkimaku ja koulutustaso.” Teoksessa *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat*, toim. Mirja Liikkanen. Helsinki: Gaudeamus, 81–100.
- Battarbee, Katja. 2004. *Co-experience: Understanding User Experiences in Social Interaction*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.

- Dubberly, Hugh. 2008. *How Do You Design? A Compendium of Models*. San Francisco: Dubberly Design Office.
- Halle, David. 1993. *Inside Culture: Art and Class in the American Home*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hyysalo, Sampsa. 2009. *Käyttäjätuotekehityksessä: Tieto, tutkimus, menetelmät*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Isola, Anna-Maria, Meri Larivaara, & Juha Mikkonen, toim. 2007. *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä*. Helsinki: Avain.
- Karjalainen, Toni-Matti. 2004. *Semantic Transformation in Design: Communicating Strategic Brand Identity Through Product Design References*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Kopytoff, Igor. 1986. "The Cultural Biography of Things. Commoditization as a Process." Teoksessa *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, toim. Arjun Appadurai. Cambridge: Cambridge University Press, 64–91.
- Koskinen, Ilpo, Katja Battarbee, & Tuuli Mattelmäki, toim. 2003. *Empathic Design: User Experience in Product Design*. Helsinki: Edita ja IT Press.
- Kotro, Tanja. 2005. *Hobbyist Knowing in Product Development: Desirable Objects and Passion for Sports in Suunto Corporation*. Helsinki: National Consumer Research Center ja University of Art and Design Helsinki.
- Kurvinen, Esko. 2007. *Prototyping Social Action*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Lawson, Bryan. 2004. *What Designers Know*. Oxford: Elsevier.
- Lehtonen, Ture-Kimmo. 2003. "The Domestication of New Technologies as a Set of Trials." *New media & society* 3:3, 363–385.
- Löfgren, Onvar. 1997. "Scenes From a Troubled Marriage: Swedish Ethnology and Material Culture Studies." *Journal of Material Culture* 2:1, 95–113.
- Mattelmäki, Tuuli. 2006. *Design Probes*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Mattelmäki, Tuuli, Kirsikka Vaajakallio, & Ilpo Koskinen. 2014. "What Happened to Emphatic Design?" *Design Issues* 30:1, 67–77.
- Miller, Daniel. 1988. "Appropriating the State on the Council Estate." *Man* 23:2, 353–372.
- Miller, Daniel, toim. 2001. *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Cambridge: Polity.
- Nieminen-Sundell, Riitta, & Mika Pantzar. 2003. "Towards an Ecology of Goods: Symbiosis and Competition Between Material Household Commodities." Teoksessa *Empathic Design: User Experience in Product Design*, toim. Ilpo Koskinen, Katja Battarbee, & Tuuli Mattelmäki. Helsinki: Edita ja IT Press, 131–142.
- Paavilainen, Heidi. 2013. *Dwelling with Design*. Helsinki: Aalto University.
- Painter, Colin, toim. 2002. *Contemporary Art and the Home*. Oxford: Berg.

- Pantzar, Mika. 1997. "Domestication of Everyday Life Technology." *Design Issues* 13:3, 52–65.
- Peteri, Virve. 2006. *Mediaksi kotiin: Tutkimus teknologioiden kotouttamisesta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Raahauge, Kirsten Marie. 2007. "In and Out of the House: Housing Hau in Sønderborg and Frederikssund." *Knowledge, Technology & Policy* 20:4, 281–289.
- Rantovuori, Heli. 2009. *Connecting Photos: A Qualitative Study of Cameraphone Use*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Redström, Johan. 2006. "Towards User Design? On the Shift from Object to User as the Subject of Design." *Design Studies* 27:2, 123–139.
- Sarantola-Weiss, Minna. 2003. *Sohvaryhmän läpimurto: Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. Helsinki: SKS.
- Silverstone, Roger. 1994. *Television and Everyday Life*. Lontoo: Routledge.
- Silverstone, Roger, & Eric Hirsch, toim. 1992. *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*. Lontoo: Routledge.
- Silverstone, Roger, Eric Hirsch, & David Morley. 1992. "Information and Communication Technologies and the Moral Economy of the Household." Teoksessa *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, toim. Roger Silverstone, & Eric Hirsch. Lontoo: Routledge, 15–31.
- Soini, Katja, & Heidi Paavilainen. 2013. "Design Studio in the Field." Teoksessa *Designing for Wellbeing*, toim. Turkkia Keinonen, Kirsikka Vaajakallio, & Janos Honkonen. Helsinki: Aalto University, 87–98.
- Vaajakallio, Kirsikka. 2012. *Design Games as a Tool, a Mindset and a Structure*. Helsinki: Aalto University.
- Valtonen, Anna. 2007. *Redefining Industrial Design: Changes in the Design Practice in Finland*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Verganti, Robert. 2009. *Design-Driven Innovation: Changing the Rules of Competition by Radically Innovating What Things Mean*. Boston: Harvard Business Press.
- Wahl, Daniel Christian, & Seaton Baxter. 2008. "The Designer's Role in Facilitating Sustainable Solutions." *Design Issues* 24:2, 72–83.
- Ylirisku, Salu. 2013. *Frame it Simple! Towards a Theory of Conceptual Designing*. Helsinki: Aalto University.

Ulla-Maija Salo

SIMSALABIM, SISÄLLÖNANALYYSI JA KOODAAMISEN HAASTEET

Tämä luku rakentuu siitä havainnosta, kuinka yleisesti ja harkitsematta sisällönanalyysia käytetään laadullisen tutkimuksen analyysissa ajattelemta, mitä se on ja mitä sillä saadaan aikaan. Sisällönanalyysista näyttää tulleen taikasana, *simsalabim*, jolla analyysin ongelmat on ratkaistu.

Luvun kirjoittajana asentoni on lähinnä opinnäytetöitä arvioivan lukijan näkökulma. Olipa kysymys kandidaatintutkielmasta, gradusta tai väitöskirjasta, sisällönanalyysi näyttää läpäisevän nämä kaikki. Arvioivan lukijan kokemuksena sisällönanalyysi on useimmiten muuttunut tekniikaksi, helpoksi valinnaksi, jossa kategorisointi korvaa teoreettiset kehittelyt ja tutkijan omat oivallukset. Menetelmän käytön yksinkertaistuminen näyttää yksinkertaistaneen myös tutkijan ajatteluprosessin (vrt. Eskola & Suoranta 1998, 83). Sisällönanalyysiin tartutaan pohtimatta tarkemmin, että menetelmä tuottaa (vain) luokitteluja ja varsinaiseen analyysiin valinta ei yllä. Havainnot kaadetaan laariin ja kun alkaa olla täyttä, laarit esitellään analyysin tuloksina. Uudelleen järjestetty aineisto ei kuitenkaan vielä semmoisenaan ole tulosta. Tässä auttaisi refleksiivisempi ote ja sen miettiminen, miten tutkimustietoa tuotetaan, järjestetään ja tulkitaan (ks. Högbäck & Aaltonen, tässä teoksessa).

Sisällönanalyysi asettuu luvussa kriittisen lukemisen kohteeksi, mutta samalla kysymys on laadullisesta analyysistä, ja tällä yleisemmällä tasolla luku on tarkoitettu luettavaksi. Sisällönanalyysia teksti puhuttelee erityisesti siitä syystä, että siinä monet laadullisen analyysin solmukohdat näyttäivät kiristyvän. Luku rakentuu lähinnä kolmen teeman varaan. Ensiksi kysyn, missä, mitä ja miten on sisältö. Tässä yhteydessä esittelen kolme tapaa tehdä sisällönanalyysia. Toiseksi tarkastelen, miten koodaamisesta laadullisen tutkimuksen analyysikäytäntönä voisi löytää oivallusta ja miten voisi teoretisoida aineiston *kanssa*. Lopuksi pohdin laadullisen tutkimuksen raportoinnin ongelmia. Tekstin tyyli on ehkä hiukan luennoiva, poleeminenkin, sillä se perustuu osittain luentoihini.

Luvussa jäljitän, mitä laadullinen analyysi on, tai voisi olla, mitä niin kutsutulla sisällönanalyysilla tehdään, ja miten sen aukkoja voisi paikata. Tukeudun metodologisiin teksteihin, jotka ovat pistäneet minut miettimään näitä kysymyksiä. Ollakseen refleksiivistä tutkimus ei vain tuota tietoa siitä, miten sosiaaliset maailmat toimivat, vaan antaa myös käsityksen siitä, miten tieto on tuotettu. Epämukava refleksiivisyys pistää myös miettimään, kuinka huteraa tieto voi olla, siitä huolimatta että tietää. (Pillow 2003, 178, 188.) Internetissä sisällönanalyysi (tai ”sisällön analyysi”) näyttää tuottavan loputtoman määrän keskustelua, toistoa ja erilaisia menetelmäreseptejä. Seuraavassa yksi keskustelu näytteeksi.

Nimimerkki ”Hupsis vaan” kysyy menetelmällistä neuvoa tutkimukseensa *Suomi24:n Luotsi* -sivustolla ja otsikoi kysymyksensä ”sisällön analyysi” (<http://keskustelu.suomi24.fi/node/2746654>).

”hupsis vaan”: sisällön analyysi

Oletko käyttänyt tutkimustyön metodina sisällönanalyysia? Mistä sait opastusta/neuvoa asiaan? Miten onnistuit analyysissä?

”Sven-Erik”: analyysistä

Markkinointiin liittyvässä gradussa käytin sisällönanalyysiä. En suosittele, koska sen avulla ei voi tehdä täysin luotettavia johtopäätöksiä. Eli gradusta tulee aika pliisu ja kovin korkeaa arvosanaa on turha odottaa.

”svenin kanssa”: eri mieltä

Käytin kasvatustieteellisessä tutkimuksessa sisällön analyysiä ja sain hyvät tulokset ja hyvän arvosanan. Riippuu kai vähän siitakin, mitä tutkit. Ota googlella haku sisällön analyysi, niin sieltä saat tietoa ja myös hyviä lähteitä. Kai sun ohjaajasikin voi antaa hyviä vinkkejä.

”tätä linkkiä”: kato vaikka (...)

Yksi saa ”hyvät tulokset”, kun toisella ne jäävät pliisuiksi ja uskottavuuskin kärsii. Tutkijan (tai tutkielman tekijän) toiminnasta ja hänen teoreettisista ideoistaan katkelmassa ei puhuta, metodi joko mekaanisesti toimii tai ei toimi. Edellistä keskustelua näyttää seuranneen 4112 ihmistä eli ihan mitättömästä empiiriseen tutkimukseen liittyvästä ongelmasta tässä ei ole kyse. Minäkin otin *Googella* tuon ehdotetun haun, löysin ennestään tutut lähteet ja tutkimusasetelmat, mutta siinä ohessa myös innostusta tämän jutun kirjoittamiseen. Keskustelun viimeisin linkki kuljettaa dioihin (Silius 2005), joissa referoidaan jo useana painoksena ilmestynyttä Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven (2004/ 2009) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* -kirjaa, niin kuin useimmissa aiheita käsittelevissä suomenkielisissä keskusteluissa tehdään. Tästä johtuen myös luku kommentoi mainittua teosta.

Missä, mitä ja miten on sisältö?

Käsitteellisesti ajatus tutkimusaineiston *sisällön* analyysistä vaikuttaa nykyisellään epämääräiseltä, kun esimerkiksi diskurssianalyysissa, puheen analyysissa tai keskustelunanalyysissa ollaan kaikissa kiinnostuneita sisällöstä, tosin erilaisista tulokulmista ja hiukan erilaisin

teoreettisin oletuksin. Laadulliset analyysimenetelmät ovat kehittyneet, monimuotoistuneet ja saaneet niin paljon erilaisia painotuksia viimeisten parinkymmenen vuoden aikana, että *sisällönanalyysi* terminä jää nykymuodossaan hämäräksi. Kansainvälisessä tutkimusmenetelmäkirjallisuudessa sisällönanalyysiin viitataan usein termillä ”temaattinen analyysi” ja useimmiten sillä tarkoitetaan aineiston luokitteluvaihetta, jonkinlaista alkuvaiheen analyysia (ks. Ruusuvuori ym. 2010, 19). Kuvaavaa myös on, että kun laadullinen sisällönanalyysi otetaan puheeksi, se yleensä esitellään tunnetumman puolikkaansa eli kvantitatiivisen sisällönanalyysin (tai sisällön erittelyn) avulla. Luku motivoituu kuitenkin edellisestä, eli laadullisesta analyysista, ja siihen sisällönanalyysi tässä tekstissä viittaa.

Sisällönanalyysin sanotaan soveltuvan kirjoitettujen, suullisten ja visuaalisten aineistojen analyysiin. Alkujaan menetelmää käytettiin virsien, sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleiden, mainosten ja poliittisten puheiden analyysiin (Cole 1988, sit. Elo & Kyngäs 2007, 107). Esimerkkinä esitellään usein Yhdysvaltojen presidenttien vuotuisia linjapuheita (*State of the Union Addresses*), joita on luokiteltu puheiden painotusten mukaan. Kun puheita on kategorisoitu sanojen tasolla, presidentti Reagan näyttää omistaneen seitsemässä linjapuheessaan 44 prosenttia sanoistaan taloudelle ja 30 prosenttia kansainvälisille kysymyksille (Moen 1988). Presidentti Obaman kahdessa linjapuheessa on vuorostaan korostunut lähes 70-prosenttisesti sisäpolitiikka (Peters 2012). Presidenttien puheita on luokiteltu käyttämällä hyväksi sekä määrällistä että laadullista sisällönanalyysia (Pax Americana 2012). Kun teksti on ensin saatu sisällönanalyysin avulla käännettyä kategorioiksi, se kuvaillaan ja tulkitaan tilastotieteellisesti (ks. esim. Hsieh & Shannon 2005).

Keskeinen idea sisällönanalyysissa on ollut tiivistää ja luokitella suuria tekstimassoja seuraamalla aineistoon rakennettuja koodaamisen sääntöjä. Suurten aineistojen käsitteleminen, kuten presidenttien puheet edellä, saadaan näin helpommin tulkittavaan muotoon. Tavallista on, että myös laadullisissa sisällönanalyysissa luokiteltua aineistoa käsitellään numeerisen aineiston tapaan (Contentanalysis.org 2013;

Mayring 2000). Menetelmää onkin kritisoitu siitä, että sisällönanalyysissä käytetään määrällistä analyysia laadullisen aineiston analyysiin. Luokittelu on suoraviivaista ja usein se on tarkoittanut esimerkiksi sanojen toistumistiheyden laskemista. Menettely noudattaa logiikkaa, joka olettaa että aineisto ”on siellä jossakin olemassa”, sellaisessa todellisuudessa, joka on löydettävissä ja koodattavissa. Kunhan paloitellaan tarpeeksi, löydetään ratkaisu (ks. St. Pierre & Jackson 2014, 715).

Sisällönanalyysia on käytetty esimerkiksi viestintätutkimuksessa ja kauppatieteissä, mutta aivan erityisen vilkasta sisällönanalyysiin viittaaminen on ollut hoitotieteessä (Neundorf 2002, sit. Elo & Kyngäs 2007, 108). On jopa maalailtu, että sisällönanalyysi tarjoaisi hoitotieteilijöille ”universaalin kielen” jonka ohessa myös menetelmän tieteellistä perustaa vahvistettaisiin (Hsieh & Shannon 2005, 1286). Hoitotieteilijät ovat innostuneet sisällönanalyysista, mutta vain vähän on syntynyt kriittistä keskustelua siitä, miten menetelmä toimii ja miten sitä käytännössä sovelletaan (Elo & Kyngäs 2007, 107, 113). Kun menetelmään ei ole tarjolla kunnollisia ohjeita, soveltaminen on väljää ja tulokset riippuvat kunkin tutkijan ”taidoista, oivalluksista, analyttisestä kyvystä ja tyylistä” (Hoskins & Mariano 2004, sit. Elo & Kyngäs 2007, 113). Toisaalta, kun menetelmää on jo lähtökohdisaan kritisoitu yksinkertaisuudesta, sen kehittäminen ei ole tutkijoita liiemmin edes innostanut (Elo & Kyngäs 2007, 113).

Suomenkielisessä sisällönanalyysia koskevassa kirjallisuudessa Tuomi ja Sarajarvi (2009, 91) esittelevät sisällönanalyysin paitsi metodina myös ”väljänä teoreettisena kehyksenä, joka voidaan liittää erilaisiin analyysikokonaisuuksiin”. He lisäävät vielä kierroksia ja maalaavat, että ”useimmat eri nimillä kulkevat laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmät perustuvat periaatteessa tavalla tai toisella sisällönanalyysiin, jos sisällönanalyysilla tarkoitetaan kirjoitettujen, kuultujen tai nähtyjen sisältöjen analyysia väljänä teoreettisena kehyksenä” (emt., 91). Olen lukenut tämän sitaatin niin monta kertaa, että kirjoitan tähän nyt: sisällönanalyysista ei ole tässä mainitussa merkityksessä käyttökelpoiseksi analyysin perustaksi, saati teoreettiseksi kehykseksi. Menetelmä lupaa enemmän kuin antaa.

Joissakin yhteyksissä sisällönanalyysiin on alettu viitata ikään kuin kysymys olisi yhdestä laadullisesta tutkimusmenetelmästä muiden joukossa, vaikka useimmiten tuo ”analyysi” tosiaan pelkistyy luokitteluun ja jonkinlaiseen alkuvaiheen analyysiin. Myös Tuomi ja Sarajärvi (2009) ottavat jäljempänä kirjassaan asiaan kantaa ja toteavat, että juuri tästä analyysin keskeneräisyydestä menetelmää on kritisoitu. Kun ”sisällönanalyysillä saadaan kerätty aineisto kuitenkin vain järjestetyksi johtopäätösten tekoa varten” (Grönfors 1982, 161, sit. Tuomi & Sarajärvi 2009, 103). Tiheään viitatusta teoksesta on harvoin hoksattu kohta, jossa myös kirjoittajien mielestä sisällönanalyysissa on kysymys kuitenkin vain luokittelusta. Tosin ennen tuota mainittua kirjan loppupuolen kohtaa menetelmän luokittelun tasolle jäävää luonnetta ei korosteta.

Sisällönanalyyttistä kirjallisuutta on luettu laadullisten tutkimusmenetelmien osana jokseenkin kritiikittömästi ja vasta viime aikoina on tuotu tähän sisältyviä menetelmällisiä ongelmia keskusteluun. Esimerkiksi Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen (2010, 18) kysyvät aiheellisesti: ”[k]aikki tekevät sisällönanalyysia mutta missä on sisältö?” Lähtökohtaisesti laadullisessa analyysissa sisältö ei tyhjene kategorioihin, vaan laadullisen tutkimuksen idea on löytää aineistosta jotakin uutta ja ennen havaitsematonta, uusia jäsennyksiä ja käsitteellistyksiä, ennen kuvailemattomia tapoja ymmärtää inhimillisiä todellisuuksia (Ruusuvuori ym. 2010, 16). Tämä idea sopii laadullisen analyysin suuntaviitaksi myös tässä luvussa. Seuraavaksi esittelen kolme tavallisinta tapaa tehdä sisällönanalyysia.

Kolme tapaa tehdä sisällönanalyysia

Sisällönanalyysi jaotellaan usein ”induktiiviseen kategorioiden kehittelyyn” ja ”deduktiiviseen kategorioiden soveltamiseen” (Mayring 2000). Tätä samaa perusjakoa seuraten suomalaisessa kirjallisuudessa puhutaan aineistolähtöisestä, teoriaohjaavasta ja teorialähtöisestä analyysista (Tuomi & Sarajärvi 2009). Teoriaohjaavuus ja -lähtöisyys

ovat termeinä ja tutkimuksenteon käytäntöinä hämäriä ja ehdotan tämän tekstin tarpeisiin aineiston ajattelemista teorian kanssa (Coffey & Atkinson 1996, 2; Jackson & Mazzei 2012). Palaan teorian kanssa ajattelemiseen tekstissäni jäljempänä.

Aineistolähtöistä analyysia Tuomi ja Sarajärvi (2009, 95) avaavat seuraavaan tapaan: ”Aikaisemmilla havainnoilla, tiedoilla ja teorioilla tutkittavasta ilmiöstä ei pitäisi olla mitään tekemistä analyysin toteuttamisen tai lopputuloksen kanssa, koska analyysin oletetaan olevan aineistolähtöistä.” Edelleen kirjoittajat opastavat, että tutkija lähestyy ”aineistoa sen omilla ehdoilla” (emt., 117). Menetelmällisesti ohjeistus on ongelmallinen ja harhaanjohtava, vaikka usein siteerattu: muistan lukeneeni useita opinnäytteitä, joissa tekniikkaa on sovellettu. Aineiston ”omat ehdot” saattavat houkutella analyysin tekijää erityisesti silloin, jos hän epäröi omien tulkintojensa tekemistä, näiden ”oikeellisuutta” tai itsenään puhumista (ks. Salo 2007, 230). Kaikesta huolimatta analyysia ohjaavat (aina) tutkimuskysymykset – tutkijan esioletukset, ajatukset ja teoreettiset ideat – eikä aineisto vastaa tutkijalle ilman kysymyksiä, vaikka se saattaa kyllä vihjata, mitä siltä kannattaa kysyä (ks. Ruusu vuori ym. 2010, 15).

Tiukasti ottaen puhdas aineistolähtöisyys on mahdottomuus (Hyvärinen 2010, 19). Ajatuksena aineistolähtöisen teorian idea on absurdi. Teoria ei ”kehity” aineistoa seulomalla, vaan se pitää itse kehittää, oivaltaa tai ”keksiä” (Töttö 2000, 42–44). Tutkija (ja tutkielman tekijä) ei voi kadottaa aikaisempia tietojaan, ajatuksiaan ja teoriapitoisia havaintojaan. Puhtaalta pöydältä teoriattomasti lähteminen ei liene mahdollista (Eskola & Suoranta 1998, 187). Myös aineiston rajat ja rajoitteet tulevat vastaan. Hyvärinen (2010, 19) muistuttaa, miten esimerkiksi kerronnallista analyysia sovellettaessa ”aineistolähtöinen tulkinta voi perustua vain kertovan tekstin analyysiin, kun taas sisällönanalyysi tapaa olettaa, että suora sukellus kertojan tarinaan ja elämään olisi mahdollinen hänen lausumiensa perusteella”. Tutkittavan korvien väliin laadullisen analyysin tekijällä ei ole pääsyä: tässä ollaan puhutun, kuullun, litteroidun ja kirjoitetun tekstin varassa.

Hsiu-Fang Hsieh ja Sarah Shannon (2005) esittelevät kolme sisällönanalyysin menettelytapaa ja näihin kaikkiin hypoteettiset esimerkit. Esittelen lyhyesti nämä mallit, sillä näihin sisältyy monia sisällönanalyysille tyypillisiä ja tämän luvun kannalta merkityksellisiä painotuksia. Kolmen mallin perustavana erona on se, miten koodit rakennetaan. Ensimmäisenä Hsieh ja Shannon esittelevät tavanomaisen (*conventional approach*) tavan tehdä sisällönanalyysia, jota voisi kutsua myös aineistolähtöiseksi lähestymiseksi. Hsieh ja Shannon ovat hoitotieteilijöitä, heidän tutkimusesimerkinsä tulevat saattohoidosta ja ensimmäisessä tutkimusesimerkissä tutkija kiinnostuu saattokotiin sijoitettujen henkilöiden tunnekokemuksista. Tutkija kysyy, mitkä ovat parantumattomasti sairaiden tunnereaktiot silloin, kun he joutuvat saattohoitoon (emt., 1280). Hän haastattelee henkilöitä, jotka ovat olleet lyhyen aikaa saattokodissa ja niitä, jotka ovat olleet siellä jo pitempään. Miehiä ja naisia, nuoria ja vanhoja haastatellaan. Aineistoa luetaan koodaamalla sitä aineistolähtöisestä teoriasta (*grounded theory*) tutuilla avoimen koodauksen, pitkittäiskoodauksen ja valikoivan koodauksen tekniikoilla (ks. esim. Luomanen 2010, 356–366). Tosin sillä erotuksella, että Hsieh ja Shannon opastavat rakentamaan koodit hierarkkiseksi ja neuvovat, että teoreettisiin ideoihin ja analyysin tuloksiin tutkijalla on lupa viitata vasta johtopäätöksissä (Hsieh & Shannon 2005, 1279, 1280). Malli on perinteisen kvantitatiivinen, vaikka analyysia pidetään laadullisena. Esimerkissä tulee näkyville pyrkimys rakentaa kategorioita ennakkoon (esimerkiksi lyhyen/ pitkän aikaa saattokodissa olleet, nuoret/ vanhat, naiset/ miehet) siitä huolimatta, että tutkijoiden pitäisi tässä konventionaalisessa mallissa ohjeiden mukaan välttää kaikkia ennalta luotuja kategorioita (emt., 1279). Myös kvantitatiiviselle tutkimukselle ominaiset otannan periaatteet ja oletukset aineiston edustavuudesta tulevat vahvasti esille. Sen sijaan kielelle, kokemuksen ilmauksille, puhumisen tavoille, erilaisille kokemusrekistereille tai aineiston puheen erityisyydelle ei analyysissa näytä jäävän tilaa. Miten esimerkiksi itku, suru ja puhumattomuus mahtaisivat tulla tässä asetelmassa koodatuiksi?

Toisessa esimerkissä hypoteettinen tutkija suuntautuu teorian tuomaan apuun (*directed approach*) ja tavoitteena on testata teoriaa

tai laajentaa sitä käsitteellisesti. Esimerkkitutkijamme ottaa lähtökohdaksi valmiin tutkimuksen, jossa suru on luokiteltu viiden vaiheen (kieltäminen, viha, luopuminen, masennus ja hyväksyminen) avulla ja valitsee tutkittavikseen saattokodin asiakkaita kaikilta oletetuilta surun asteikoilta. Myös tässä esimerkissä analyysia ohjaavat vahvasti ennalta rakennetut, valmiit luokat. ”Mikä on ollut se emotionaalinen matka, jonka diagnoosin saaneet ihmiset ovat läpikäyneet”, tutkija kysyy. Hän lukee aineistoaan mainittujen viiden kategorian varassa ja kaataa havaintonsa valmiisiin luokkiin. Tutkija esittää tuloksena kategoriat ja tarjoaa näiden tueksi aineistoesimerkkejä kuvailevana todistusaineistona (*descriptive evidence*). Lopuksi esimerkkitutkija vetää yhteen ja esittää, miten hänen tuloksensa vahvistivat tai olivat vahvistamatta lähtökohdaksi otetun tutkimuksen valmiita luokkia. (Hsieh & Shannon 2005, 1281–1283.) Teoria jää ohueksi ja lähtökohdaksi otettu valmis surun asteikko ohjaa tutkijaa niin vahvasti, että surun uudet jäsennykset ja käsitteellistykset jäävät oivaltamatta.

Kolmannessa esimerkissään Hsieh ja Shannon (2005) avaavat sisällönanalyysia summatiivisena, teorialähtöisenä (*summative content analysis*) menettelytapana. Tämä tuo selkeimmin esille sisällönanalyysin kriittisiä kohtia ja keskeisimpiä ongelmia. Kun kuolema on käytännöllisesti katsoen häivytetty kielenkäytöstämme, esimerkkitutkijamme kysyy: Miten käsitteitä ”kuolla”, ”kuoleminen” ja ”kuolema” käytetään hoitohenkilökunnan ja potilaan välisessä kommunikaatiossa silloin, kun puhutaan saattohoidosta, ja mitä vaihtoehtoisia termejä käytetään. Tutkijaa kiinnostaa, milloin hoitohenkilökunta, potilaat ja perheenjäsenet käyttävät suoria kuoleman ilmauksia ja milloin taas kiertoilmauksia. Tutkija poimii taas mahdollisimman monipuolisen ”näytteen” (*sample*) ja ottaa kattavasti huomioon hoitohenkilökunnan, potilaiden ja heidän perheidensä taustat ”otoksensa” valintaperusteiksi (emt., 1284). Tutkimusasetelma rakennetaan kahdenlaisten kommunikaatiotilanteiden varaan: ensimmäisessä saattokodin potilaita opastetaan, kun he ovat siirtymässä kotiin loppuvaiheen hoitoon (*end-of-life care*) ja toinen kommunikaatiotilanne muodostuu neuvotteluista, joissa lääkäri, potilas ja hänen perheenjäsenensä suunnittelevat potilaan

loppuvaiheen hoitoa. Aineistoksi päätetään ottaa viisikymmentä neuvottelutilannetta. Neuvottelut äänitetään ja litteroidaan sanatarkasti.

Analyysissa jäljitetään sanojen ”kuolla”, ”kuolema” ja ”kuoleminen” esiintymistä aineistossa. Sanojen esiintymistiheys lasketaan kaikille kuolemaan viittaaville sanoille (*die, death ja dying*) ja näitä verrataan kommunikaatiotilanteen koko pituuteen. Myös puhuja henkilönä (lääkäri, sairaanhoitaja, potilas tai perheenjäsen) koodataan. Eri puhujatyyppejen frekvenssit lasketaan ja niitä verrataan koodattuihin sanoihin kokonaisuutena. Sitten tutkija siirtyy eufemismeihin, kuoleman kiertoilmauksiin (kuten poistua, siirtyä ajasta ikuisuuteen). Myös nämä lasketaan yhteen ja kukin vaihtoehtoinen ilmaus erikseen. Rinnakkaisilmausten frekvenssejä verrataan sitten käytettyihin suoriin ilmauksiin puhujatyypin, hoitohenkilökunnan demografisten piirteiden ja potilaan demografisten piirteiden mukaan, jokaisen kommunikaatiotapahtuman sisällä ja läpi koko ”näytteen”. Tuloksena esitetään kolmen kuolemaan viittaavan termin käyttö hoitohenkilökunnan ja potilaiden välisissä kommunikaatiotilanteissa, ja näitä verrataan rinnakkaisilmausten käyttöön. (Hsieh & Shannon 2005, 1285.) Tällaisessa analyysissa sanat ikään kuin odottavat jossakin ”raakoina” ja näitä ryhdytään merkitsemään sitten toisilla raaoilla sanoilla, lasketaan ja manipuloidaan tilasto-ohjelmilla (ks. St. Pierre & Jackson 2014, 715).

Tässä viimeisimmässä esimerkissä tulee jälleen esille sisällönanalyysin vahva pyrkimys kvantifointiin, kun sanoja ja niiden esiintymistiheyksiä lasketaan ja vertaillaan. Kun tavoitteena oli tutkia tilanteita, joissa eufemismeja ja suoria kuoleman ilmauksia käytettiin, lukijaa jää epäilyttämään, miten nuo kontekstit tällä asetelmalla olisi tavoitettu ja mitä sanojen frekvenssit tässä tuottavat. Jos ja kun sanojen käytön lisäksi tavoitteena oli ymmärtää sanojen ja sisältöjen ”taustamerkityksiä” (Hsieh & Shannon 2005, 1284, 1285), tutkimusasetelma ei vakuuta. Tutkimusesimerkki tuo mieleen Anssi Peräkylän (1990) *Kuoleman monet kasvot* -tutkimuksen, jossa puhe kuolemasta ja erilaisten identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa asettuivat erilaisiin vuorovaikutuksellisiin kehyksiin. Peräkylä sovelsi

tutkimuksessaan Goffmanin (1986) kehysanalyysia. Myös Peräkylän kontekstina olivat sairaalaympäristö ja parantumattomasti sairaat, mutta analyysiyksikkönä oli vuorovaikutusepisoodi, joissa erilaiset puheen ja toiminnan kehykset (maallikkokehys, käytännöllinen, psykologinen ja lääketieteellinen kehys) risteilevät saman, lyhyenkin, vuorovaikutusepisodin sisällä. Peräkylän tutkimuksessa konteksti ei olisi avautunut sanoja laskemalla tai niiden käyttöä vertaamalla. Puhe on toimintaa, eikä yksittäisiä sanoja voi irrottaa käyttöyhteydestään. Diskursiiviset lähestymistavat laadullisten aineistojen analyysissa ovat tämän monesta suunnasta osoittaneet.

Saattaa olla, että sisällönanalyysin tekee helposti lähestyttäväksi sen tekninen ja mekaaninen luonne. Sen suhde analyysiin, aineiston laatuihin, vuorovaikutukseen ja kieleen on yksinkertaistava ja ongelmallinen. Tutkijan tekemät ”luotettavat johtopäätökset”, jopa ”objektiivisuus”, toistuvat sisällönanalyysia esittelevissä menetelmäteksteissä (Silius 2005; Tuomi & Sarajärvi 2009; Mayring 2000; Finfgeld-Connett 2013). Tavoiteltu selkeys alkaa elää omaa elämäänsä: ”Analyysilla luodaan selkeyttä aineistoon, jotta voidaan tehdä selkeitä ja luotettavia johtopäätöksiä” (Silius 2005; Tuomi & Sarajärvi 2009, 108). Selkeys näyttää palautuvan koodaussysteemiin: joko ”analyysirungon sisäpuolelle” tai ”analyysirungon ulkopuolelle” tai joskus ”aineistosta kerätään vain niitä asioita, jotka sopivat analyysirunkoon”. (Silius 2005; Tuomi & Sarajärvi 2009, 113.)

Edellä esitetyt kolme tapaa tehdä sisällönanalyysia ovat tahallisen pedagogisia ja seuraavaksi pohdin, miten esitetyille ”analyysirungoille” löytyisi vaihtoehtoja, miten laadullista analyysia voisi tehdä kohdallisemmin, kokonaisvaltaisemmin ja refleksiivisemmin. Tässä refleksiivisyyden voi käsittää Elizabeth Adams St. Pierren (2009, 232) tavoin sen ajattelemiseksi, miten ajattelemme. Kieli, vuorovaikutus ja inhimilliset todellisuudet ovat harvoin selkeitä, useimmiten ne ovat välittyneitä, sameita ja sotkuisia. Tähän kaikkeen ”sotkeutumiseen” (Barad 2007; MacLure 2013) laadullisen analyysin tekijän pitäisi saada tolkkua oman käsitteellisen apparaattinsa varassa, uteliaasti ja luovasti, koodaamalla ja teoretisoimalla. Tämä kaikki sotkuisuus

on sietämätöntä, mutta analyysiin, ollakseen hyvää, tästä jää jälki. Elizabeth Adams St. Pierre ja Alecia Jackson (2014, 715) kirjoittavat, että laadullisen analyysin tekemistä opetetaan koodaamisen nimissä, kun analyysiin ei oikein muuten päästä käsiksi. He pitävät ongelmallisena, että moni laadullisen tutkimuksen lähestymistapa väittää olevansa tulkitseva, vaikka tukeutuukin positivistiseen ajatteluun ja tilastolliseen analyysikäytäntöön.

Koodaamisen ihmeellisyys ja hulluus

Koodaamista sovelletaan sisällönanalyysin ohella esimerkiksi *grounded theoryssa*, diskurssianalyysissa ja etnografiassa. Koodaamisessa oletetaan: 1) että on aineisto (esim. haastatteluja, kenttämuistiinpanoja, dokumentteja, kertomuksia, piirroksia tai valokuvia) 2) ja siitä jäljitetään toistoa, säännönmukaisuutta tai järjestystä 3) jonka avulla voidaan nimetä, koota tai luokitella ja 4) vähentää kompleksisuutta yhdistämällä, kategorisoimalla, teoretisoimalla ja käsitteellistämällä (ks. MacLure 2014, 165).

Koodaaminen ei kuitenkaan ole ongelmattonta ja monet tutkijat suhtautuvat siihen kriittisesti. St. Pierre ja Jackson näkevät koodaamisessa ainakin kaksi ongelmaa. Ensiksikin, kun aineisto tuotetaan kasvokkain, aletaan ajatella, että läsnäolo tekee aineistosta erityisen laadukasta, ja sen jälkeen voidaan noukkia joitakin sanoja, mutta ei toisia. Toiseksi oletetaan, että se empiirinen todellisuus, jossa nuo sanat ovat olemassa ”raakadatana”, olisi riippumaton tutkijan tulkinnallisista mielihaluista. (St. Pierre & Jackson 2014, 715.) Näin ei kirjoittajien mukaan kuitenkaan ole.

Koodaaminen rikkoo monia jälkistrukturalististen (ja muiden post-lähestymistapojen) perustavia periaatteita, joissa hylätään ajatus universaalista totuudesta ja objektiivisesta tiedosta. Sen sijaan ajatellaan, että totuudet ovat osittaisia, tieto tilanteista ja sen vuoksi laadullisen aineiston analyysin liittäminen koodaamiseen voi tuottaa ongelmia. Aineisto ymmärretään epätäydelliseksi, osittaiseksi, jatku-

vaksi uudelleen kertomiseksi ja uudelleen muistamiseksi (Jackson & Mazzei 2012, ix).

Koodaamisen mukana kulkee julkilausumaton ajatus, että koodaamalla nimeään uudelleen sitä, minkä kieli, kulttuuri, ideologia ja symbolinen järjestys ovat jo koodanneet. Toimintaa ohjaa jonkinlainen kielioppi tai ennalta olemassa oleva järjestelmä, joka määrittää mitä tulee koodatuksi. (MacLure 2014, 168, 170.) Koodaamisella on usein taipumus etäännyttää koodaaja aineistostaan, sen ainutkertaisuudesta, monimuotoisuudesta ja yksityiskohtaisuudesta. Varsinkin jos toimintaa ohjaava kielioppi on kömpelö tai liian rajoittunut, koodaaminen voi tehdä tutkittavasta ilmiöstä paikalleen jähmettyneen ja epäkiinnostavan. Periaatteessa koodaamiseen voidaan soveltaa samaa logiikkaa, taulukointia, ristikointia tai listausta, olipa kyseessä minkälainen materiaali tahansa.

Koodaaminen on perinteisesti sitoutunut kieleen, merkkeihin ja merkityksiin. Tähän joustamattomuuteen on haettu vaihtoehtoisia lähestymisen tapoja ja pyritty löysäämään epätarkoituksenmukaista tiukkuuden vaatimusta (ks. St. Pierre & Jackson 2014). On alettu korostaa, että laadullisissa menetelmissä tarvitaan enemmän huomion kiinnittämistä siihen, miten koodaaminen kadottaa liikkeen, erilaisuuden, ainutkertaisuuden, kielen ja materiaalisuuden yhteen kietoutumiset ja tulollaan olemisen (*becoming*). Vaikka suurin osa laadullisesta aineistosta on kirjoitettua tekstiä, kuten litteroituja haastatteluja, mitä tahansa voidaan periaatteessa koodata; mielikuvia, ääniä ja onnellisuutta, jopa kyneleitä, mitä vain. (Deleuze 1994, sit. MacLure 2014, 171.)

Maggie MacLure (2013) soveltaa tulemisen ideaa (Deleuze & Guattari 2011) ja ehdottaa aineiston analyysia eräänlaisena kelaamisena (*spooling out*) ilman ennalta määrättyä päämäärää. Kun koodaaminen ja kategorisointi hakevat malleja ja säännönmukaisuuksia, ne helposti muuttavat asiat ja ilmiöt liikkumattomiksi, ja näin tutkittava ilmiö sulkeutuu ja jähmettyy (MacLure 2013, 662). MacLure kysyy, voisiko asiat saada liikkeeseen ja tehdä niistä tällä tavalla eläviä lukijallekin.

Laadullisessa analyysissä usein unohdetaan tai vältellään sellaisia aineiston osia, jotka eivät asetu valmiiden koodien alle. Yllättävät puheteot, kuten vaikkapa vitsit, ilveily tai elehtiminen, voivat sotkea tutkijan vakavaa analysointityötä. Samalla tavalla voi käydä, kun hämmennystä aiheuttavat nauru, olankohautukset tai hiljaisuus vaativat koodaamista. Näissä tilanteissa kieli ja ruumis ikään kuin virtaavat yhteen. Tai kun esimerkiksi pelko, puhumattomuus tai vastenmielisyyt hiipivät älyllisen koodaamisen rinnalle. Tällaiset asiat on vaikea saada asettumaan koodaamisen staattisiin periaatteisiin. MacLure ehdottaa, että nämä olisi mahdollista kääntää koodaamisessa tuotteliaaksi hämmennykseksi (*productive disconcertion*) (MacLure 2014, 172). Ei niin, että tällaisille asioille, tunteille ja tunnelmille alettaisiin etsiä merkityksiä, tai että ne asetettaisiin koodeille ja kategorioille alisteisiksi. Pikemminkin niin, että näiden erottamattomuus, kuuluminen sekä kieleen että ruumiillisuuteen, tulisi ymmärretyksi. Tällaisia tilanteita olisi saattanut syntyä esimerkiksi silloin, kun puhuttiin surusta ja kuolemasta (vrt. Hsieh & Shannon 2005). Varsinkin näissä paikoissa tulkintakonetta olisi hyvä hidastaa siten, että se tavoittaisi yksityiskoh-
tia, vivahteita ja aineiston huokoisia paikkoja. Kone alkaisi samalla vetää tutkijaa aineiston sisään, sen omalajiseen kudelmaan. (MacLure 2014, 169, 171–174.)

Gilles Deleuze (2004) löytää kielestä kaksi puolta. Kun koodaamisella on taipumus pysäyttää liike ja leikata virrat, niputtaa asiat kimpuiksi ja asettaa ne ohjaavien ideoidensa alle, koodaamista vaanii myös kielessä elävä älyttömyyden hitunen, hulluus (*a mad element*: Deleuze 2004, 4; MacLure 2014, 171). Tuottaakseen teemoja ja merkityksiä, koodaaminen välttämättä tukahduttaa erilaisuutta ja toisenlaisuutta. Se sijoittelee taukoja ja aukkoja asioiden välille, joita siellä ei oikeasti ole. Nämä aukot ja välit ovat koodaamisessa outoja tiloja, joissa liioittelu ja epäjärjestys voivat tulla esiin ja tuottaa yllätyksiä. Kieli ja koodaaminen tuottavat järjestyksen, mutta näiden rinnalla asuu myös tuo älyttömyyden hitunen. Tässä konstellaatiossa kieli ja materia(alisuus) voivat saada jännittäviä yhteyksiä (ks. Salo 2014).

Kysymys on kielellisestä liimasta, joka pitää sanoja ja asioita yhdessä (Foucault 1973, xviii; MacLure 2014, 176).

Vaikka MacLure ravistelee koodaamisen käytäntöjä, hänen mielestään koodaamista analyttisena käytäntönä ei pitäisi hylätä. Hän argumentoi sen puolesta, että koodaamiseen kuuluu tiettyä mielihyvää ja hitaaseen koodaamisen sisältyy palkitsevaa periksi antamattomuutta. Tutkijan etiikkaan kuuluu myös se, että kieltäytyy pikaisista päätelmistä tai illuusiosta, että aineisto puhuisi itsekseen. Kun koodaamiselle tehdään tilaa, eikä lyödä päätepidettä lukkoon, hidas koodaustyö sallii myös ainutkertaista heittäytymistä analyysin tilaan. Tätä MacLure kutsuu ihmeeksi. (MacLure 2014, 164.)

Koodaaminen ei tuo vain älyllistä mielihyvää, kuten MacLure maalailee, vaan se tarkoittaa myös tietynlaista antautumista aineistolle. Hän kertoo, miten nauttii tästä prosessin vaiheesta: tarkastelee aineistoaan, kirjoittaa huomioitaan, kuvailee, yhdistelee, teoretisoi, muistelee, mitä toiset ovat kirjoittaneet, ja katsoo asioita eri kulmista. Tämän hän tekee mieluiten käsin, kynällä paperille, raapustamalla merkintöjä marginaalit täyteen ja jatkaa vielä seuraavillekin sivuille (MacLure 2014, 174). Tämän kokemuksen voin tutkijana helposti jakaa. Koodaamisen prosessissa jotkut asiat asteittain kasvavat, hehkuvat, saavat suuremman merkityksen kuin toiset ja muuttuvat kiinnostaviksi. Näihin ajattelu ja kirjoitus tarttuvat. Koodaamisen MacLure (2014, 175) sanoo lopettavansa hyvissä ajoin ennen kuin ”saturaatio” tulee vastaan.

Ilman teoreettista perustaa kirjoitetut sanat hajoavat palasiksi ja kadottavat yhteytensä. Kun asiat koodataan, sanat lajitellaan ja järjestetään ”teemoiksi”, ja kuin ihmeen kaupalla nämä kehkeytyvät ilman teorian tukea. Sosiaalitieteilijät ovat muistuttaneet, että ihmisillä on taipumusta löytää malleja silloinkin, kun niitä ei ole (Goldstein 2011, sit. St. Pierre & Jackson 2014, 716). Eli jos tutkijan pitää löytää jokin teema, hän varmasti sen löytää. Lopulta analyysin tuloksena esitetään seikkaperäinen esitys aineistosta, jonka tarkoitus jää epäselväksi ja jonka käyttökelpoisuutta horjuttaa teoreettisen perustan puute. (St. Pierre & Jackson 2014, 716.) Seuraavaksi siirryn pohtimaan, mitä aineiston ajattelemisen teorian kanssa voisi tarkoittaa.

Töpseli teoriaan

Teoriatonta tutkimusta ei ole olemassa (ks. Hyvärinen 2010, 19–20; Silverman 2011, 64). Tai kuten Tom Popkewitz (2004, 72, sit. St. Pierre & Jackson 2014, 716) asian ilmaisee: ”ei ole aineistoa ilman teoriaa, joka määrittää ja antaa maailman asioille luokittelut”. Gilles Deleuze ja Félix Guattari (2011, 4–5) ehdottavat teorian päälle kytkemistä samaan tapaan kuin pistoke kytkettäisiin virtapiiriin. Ajatus on hauska: töpseli seinään, teoria päälle ja ajatukset kulkemaan! Tätä olen yrittänyt opiskelijoilleni markkinoida.

Alecia Jackson ja Lisa Mazzei (2012) seuraavat ideaa ja kehottavat kytkemään laadulliset aineistot teoriaan, ajattelemaan aineistoja teorian *kanssa* (Jackson & Mazzei 2012; ks. myös Coffey & Atkinson 1996). Jackson ja Mazzei esittävät, miten he tämän tekevät: ottavat katkelman aineistostaan ja lukevat sitä erilaisissa teoreettisissa kehyksissä, juuri senkertaisten kehysten inspiroimilla käsitteillä. Sama aineistokatkelma kytketään eri käsitteisiin ja kartoitetaan, miten tietyt yhteydet kehkeytyvät aineiston ja valittujen käsitteiden väleissä, miten nämä yhteydet aktualisoituvat ja sytyttävät (Jackson & Mazzei 2012; ks. myös MacLure 2013). Ilman käsitteitä ei tutkija eikä opinnäytetyön tekijäkään pärjää. Teoreettiset käsitteet ovat ajattelun apuvälineitä. Esitellessään Deleuzen ja Guattarin (2011) *A Thousand Plateaus* -teoksen mammuttimaista käsiteapparaattia Brian Massumi (2011) vertaa käsitteitä tiiliskiviin. Tiiliskiveä voi ”käyttää sen talon rakentamiseen, jossa järjen oikeutta käydään”. Mutta jos se ei toimi, sen voi viskata ikkunasta ulos. (Massumi 2011, xv.) Idea on siinä, toimiiko käsite, ja minkälaisia uusia ajatuksia se mahdollistaa.

Kun töpseli pistetään teoriaan, etäännyttään samalla perinteisestä koodaamisesta ja aineiston teemoittelusta. Analyysia opetetaan koodaamisena, koska se on tällä tavalla opetettavissa. Teorian kanssa ajattelemista on vaikea opettaa. (St. Pierre & Jackson 2014, 715.) Tällaiseen analyysiin – ajatteluun teorian kanssa – ei ole olemassa reseptiä, sillä ensin pitää lukea ja tutkia teoriaa huolellisesti ja sitten pistää se toimimaan omassa tutkimuksessa. Aina lopputulos ei ole

siistiä, eikä se pysy helposti kurissa tai järjestyksessä. Tällainen analyysi on kokeilevaa ja kehkeytyvää, ja siksi se on vaikeasti selitettävissä. Myöskään tutkimuksenkulku ei noudata perinteistä lineaarista kaavaa ”aineiston hankinta – analyysi – raportointi”, sillä analyysi tapahtuu joka paikassa ja koko ajan. (Emt.)

Laadullista analyysia on usein kritisoitu siitä, että tutkimuksessa kerrotaan se, mikä jo tiedetään, on jo useampaan kertaan nähty, kuultu ja luettu (Glesne 1999, 130, sit. Jackson & Mazzei 2012 viii). Analyysin kannalta tämä saattaa tarkoittaa sitä, että koodaaminen tarttuu sellaisiin asioihin, jotka ovat tutkijalle entuudestaan tuttuja, jotka eivät yllätä eivätkä tuota uutta tietoa (ks. Jackson & Mazzei 2012, 11, 12). Analyysin idea on laajentaa ajattelua, sittenkin, vaikka se ei ole välttämättä helppoa. Kun aineistoa ajatellaan teorian kanssa, tietoa on tarkoitus tuottaa uudella tavalla ja pitää merkitykset liikkeessä. Kun virta on kytkettynä, pyritään laadullisen aineiston analyttiseen lukemiseen sellaisilla tavoilla, joissa myös analyysin rajat ja rajallisuudet tulevat osaksi analyysia ja auki kirjoittamisen kohteiksi (emt.). St. Pierre (2011) arvioi, että laadullisen aineiston koodaaminen ja analysoiminen ovat niin vahvasti tilastotieteellisen ajattelun ohjaamia, että opiskelijat väsyvät pikkutarkkoihin koodausohjeistuksiin, eivät ehdi lukea ja harvoin teoretisoivat. Silloin ajatteleminen teorian kanssa jää tekemättä.

Teoreettisten ideoiden olisi hyvä ohjata jo aineiston hankintaa. St. Pierre ja Jackson (2014) suosittelevat teorian käyttöä sen määrittelemiseksi, mikä aineistoksi käy, mikä on hyvää tai sopivaa aineistoa. Näin tulee tehtyä enemmän vähemmällä. Usein tavanomaisessa aineiston hankinnassa sorrutaan imurointimenetelmään, jolloin kaikki aineisto imuroidaan mukaan välittämättä aineiston laadusta tai sen teoreettisista kytköksistä (emt., 715).

David Silverman (2011) kertoo ohjaavansa menetelmällisissä kysymyksissä opiskelijoitaan siten, että pyytää heitä ensin rakentamaan perustuksia, ikään kuin tikapuiden askelmia. Ajattelemaan ja suunnittelemaan sitä, mitä ovat tekemässä. Sitten kun opiskelija alkaa saada omaan työhönsä otetta tutkimuskysymystensä ja teoret-

tisten ideoidensa varassa, Silverman kehottaa potkaisemaan tikkaat pois. Tämä tarkoittaa, että opiskelijan on itse kehitettävä toimivaa ja omintakeista ideaa analyysiinsä, teoretisoitava, tuotettava uusia käsitteellistyskiä, jopa yllätyksiä. Siitä kriittisestä näkökulmasta, jonka olen sisällönanalyysiin ottanut ja luvun mukana kuljettanut, ajattelen, että siinä ei uskalleta irrottaa tikkaista, vaikka ne olisivat kuinka huterat.

Aineistokatkelmien voima(ttomuus)

Epämukavaan refleksiivisyyteen (Pillow 2003) kuuluu myös se, että tutkija jatkuvasti kysyy tuottamiensa representaatioiden oikeutusta, nostaa esiin ja pohdittavaksi tulkintojen sanoittamisen epämukavuuden sekä tuo näkyville tiedon valikoimisen prosessinsa (emt., 192). Tutkimusteksti on valikoiva kuvaus, joka useimmiten rakentuu kirjoittamishetkellä tutkijalle jo tutuista tuloksista ja johtopäätöksistä.

Kieli tuottaa erilaisia todellisuuksia ja myös tutkija osallistuu todellisuuksien tuottamiseen. Tutkija tekee kirjoittamalla tutkimansa ilmiön todelliseksi ja olemassa olevaksi, ja tämän vuoksi tutkimuskirjoittamisella on myös vahva eettinen ulottuvuus (Paju ym. 2014). Oletukset kielen läpinäkyvyydestä on haastettu moneen kertaan ja ajatus kielestä ”todellisuuden kuvana” (ks. Tuomi & Sarajärvi 2009, 47) on jokseenkin absurdi. Tuomi ja Sarajärvi (2009) esittävät sisällönanalyysin ja diskurssianalyysin eroksi sen, että ”sisällönanalyysi tarkastelee kommunikaatiota todellisuuden kuvana” kun diskurssianalyysi vuorostaan ”todellisuuden rakentamisena”. Tämä on liian yksinkertaistava ja mekaaninen käsitys kielestä. Kieli on välittynyttä, se ei ole läpinäkyvää eikä kaikille samamerkityksistä.

Usein laadullisen tutkimusraportin ongelmaksi nousee se, että tekstissä esitellään pitkiä, yksityiskohtaisia aineistokatkelmia, vaikka varsinainen aineiston analyysiprosessi jää näkymättömiin. Tutkimuskirjoittaminen on tärkeä osa laadullista analyysia (ks. Salo 2007) ja tutkijan (tutkielman tekijän) olisi hyvä miettiä, miten aineiston puhetta tutkimuksensa raportoinnissa käyttää. Liian usein aineistokatkelmia

käytetään huolettomasti ja ongelmattomasti ”analyysin kuvailevana todisteena” (ks. Shieh & Shannon 2005).

Stephanie Taylor (2012) on analysoinut laadullisen tutkimuksen raportoinnin ongelmia. Hän tarkastelee sitä, mikä asema aineiston puheelle tutkimustekstissä annetaan ja niitä tapoja, joilla aineistokatkelmien esitetään. Perusteet aineistokatkelmien valinnalle jäävät lukijalle usein epäselviksi. Taylorin avainkäsite on konsistenssi (*consistency*), joka tässä yhteydessä tarkoittaa tietynlaista yhtäpitävyyttä tai kohdallisuutta. Tutkimustekstissä oletus yhtäpitävyydestä puheen tai puhuvan henkilön ulottuvuutena on ongelmallinen, koska se ei ota huomioon puheen tilanteista ja muuttuvaa luonnetta. Se, miten tuo yhtäpitävyys rakennetaan, on osa analyysia, konsistenssia ei voi olettaa eikä ottaa itsestäänselvytenä. Lukijaa auttaa, jos tutkijatulkinnat ovat näkyvillä ja voi seurata, miten tutkija aineiston puhetta teoretisoi ja analyysiaan kuljettaa (emt., 398). Näin ajatellen esimerkiksi kuolemaan viittaavia ilmauksia olisi voinut avata siitä näkökulmasta, miten etäännytetty kuolema muuttui puheeksi ja tämän analyysiksi (ks. Shieh & Shannon 2005).

Laadullisessa tutkimuksessa on ongelmallista, jos yksi ainoa katkelma tulee esitetyksi kuin se edustaisi tutkittavan täydellistä ja muuttumatonta maailmankuvaa. Kun tutkija laittaa yhden puhujan esiintymään tietyn kategorian edustajana, hän tulee esitelleeksi yksiulotteisen ja edustavan puhujan. (Taylor 2012, 399.) Samalla tutkimusteksti saa oletamaan, että tutkittava ymmärtää tutkijan päättelyn ja varauksetta tukee tätä. Usein näin ei kuitenkaan ole, sillä tutkimusteksti on tutkijan tuotos. Joskus voi käydä myös niin, että analyysia ei ole edes tehty, vaan tutkittavaa on siteerattu valikoivasti ja tarkoitushakuisesti tukemaan tutkijan (jo valmista) argumenttia – ”Tutkittava sanoi, sitten minä, sitten taas tutkittava...” Tai kukaties aineistokatkelma tulee valituksi tutkittavan erityisen värikkään tai ilmaisuvoimaisen kielen ansiosta (emt., 399).

Jackson muistuttaa, että tilanne saattaa olla yleisemminkin laadullisen tutkimuksen metodologinen ongelma, jos oletetaan, että

ihmiset, jotka tutkijoille puhuvat, tarjoilevat heille järkeviä ja koherentteja totuuksia, jotka sitten palvelevat aineistoanalyysin ja tulkinnan tarpeita (Jackson 2013, 742). Ongelman ratkaisuksi Jackson ehdottaa ”rikkonaisempaa” lähestymistapaa, jossa yksiulotteinen intentionaalinen puhuja puretaan ja toimijuus ymmärretään kokonaisvaltaisemmin. Tällainen rikkonaisempi ote voisi vapauttaa analysoimasta ja esittämästä ihmisiä korostetun rationaalisina, vapaina ja tietoisina subjekteina. Tällainen metodologinen lähestymistapa voisi ottaa myös erilaiset materiaaliset ja sosiaaliset ulottuvuudet saman tarkastelun osaksi (Jackson 2013, 746; Salo 2014).

Etunimen käyttö ja iän ilmaiseminen voivat myös olla tutkimustekstissä ongelmallisia. Etunimi tietyn kategorian edustajana saa lukijan kuulemaan, mitä tämä kollektiivinen ääni sanoo, ja samalla puhuja muuttuu yksinkertaistetuksi kollektiivisen puhujan äänitorveksi (Taylor 2012, 390). Yhteiskuntatieteilijät ovat problematisoineet tätä aikaisemminkin (ks. Elliott 2007, sit. Taylor 2012, 390) ja monet ovat kieltäytyneet käyttämästä tutkittavien etunimiä, vaikka ne ilmaistaisiin pseudonyymeina. Samalla tavalla voi käydä tutkittavien iän ilmaisemisessa. Ikäkategoria olettaa normatiiviset kehityskulut ja elämänpolut, yksinkertaistaa ja esittää tutkittavat tiettyjen sosiaalisten ikäluokittelujen äänitorvena. (Taylor 2012.)

Tutkittava on puhujana kompleksinen, hajanainen ja epätäydellinen. Taylor (2012, 391) korostaa, että tutkittava ei voi olla tutkijan kanssa samaa mieltä, saati ymmärtää sitä teoreettista kehittelyä, jonka osaksi hän tutkimustekstissä joutuu. Joskus on esimerkiksi käynyt niin, että tutkittava on joutunut villien psykoanalyttisten tulkintojen kohteeksi tietämättään. Koska me kuitenkin käytämme aineistokatkelmia, jotenkin tämä tilanne olisi ratkaistava. Taylor neuvoo erottamaan ensiksikin sen, miten tutkittavan puhe tulee tulkituksi ja rakennetuksi osana tutkijan laajempaa argumentaatiota ja toiseksi, miten tutkittavan puhe toimii todisteena tutkijan tietylle argumentille. (Emt., 391.) Parhaimmillaan aineiston puhe tukee tutkijan päättelyä, teoreettista kehittelyä ja voi erityisellä tavalla värittää tutkimuksen

kontekstia (emt., 388). Näin ei kuitenkaan tapahdu itsestään selvästi eikä varsinkaan yksinkertaistavassa siteeratun puhujan mallissa. Pelias (2011) puhuu tässä yhteydessä tutkijan turmelevasta vaikutuksesta.

Pillow (2003, 176) pohtii, miten voisi esittää tutkittavansa, ja onko se edes mahdollista. Tai miten esittää, kun tietää, ettei se kuitenkaan mene niin kuin pitäisi. Ratkaisuna tähän esittämisen politiikkaan hän pitää refleksiivisyyttä. Tällä tavalla tutkija tekee näkyväksi, miten esittää, miten representoi. Toisinaan laadullinen tutkimus voisi hyötyä myös vähemmän selkeistä esimerkeistä. Tässä yhteydessä se voisi tarkoittaa, että tutkittavat jätettäisiin puhumaan epäselvästi, hajanaisesti, eri ääneen. Tällaiset esitykset eivät pyri olemaan miellyttäviä tai ylivertaisia loppukohtauksia, vaan jättävät lukijansa epämukavaan todellisuuteen, siihen, miten laadullista tutkimusta tehdään. Toisinaan epämukava refleksiivisyys saattaa tarkoittaa myös oman tutkimusasetelman rajallisuuden havaitsemista ja hyväksymistä. Tutkija tietää, mutta hän voi myös esittää tietämisensä puutteet, sen kuinka huteraa tietäminen on (ks. emt., 188, 193).

Lopuksi: teräviä paikkoja

Laadullisen analyysin tekemistä on verrattu verkon kutomiseen, polkupyörällä ajamiseen ja haalistuneen tekstin uudelleen näkyväksi tekemiseen (ks. Alasuutari 1995; Geertz 1993). Kysymys on tekemisestä ja taitojen kehittämisestä. Parhaimmillaan analyysin tekijästä tulee aina vain taitavampi ja tasapaino säilyy. Tässä tekstissä on potkittu tikapuita ja viskottu tiiliskiviä, mutta yhtä kaikki, nämä kaikki viitetaavat tutkijan ja tutkielman tekijän omien valintojen merkitykseen, toiminnan laatuun ja omalajisuuteen. Kukaan ei tule pitelemään tikkaita tai polkemaan pyöräsi.

Kuten sanottu, laadullisen analyysin tekemistä on vaikea opettaa ja sitä opetetaan koodaamisena, kun ei paremmasta tiedetä. Tämän tekstin yhtenä motiivina oli tarttua tuohon opettamisen ongelmaan. Aloitin sisällönanalyysin kritiikistä ja jatkoin koodaamisen kautta

aineiston ajattelemiseen teorian kanssa ja tutkimuksen raportointiin. Olen pyrkinyt osoittamaan, että laadullisen aineiston analyysi ja tulkinta eivät ole (vain) mekaanista laariin kaatamista, teemoittelu tai itsestäänselvyyksien toistamista. Refleksiivisyys sen miettimisenä, miten tutkimustietoa tuotetaan, järjestetään ja tulkitaan, on kulkenut tekstin juonena. Kielen sameus ja sotkuisuus, liukkaus ja hulluuskin, ovat tulleet puheeksi useampaan kertaan.

Sisällönanalyysi joutui luvussani silmätikuksi, koska siinä analyysin ohius, ongelmattomuus ja refleksiivisyyden puute tulevat erityisesti esille. Olen joutunut lukemaan aivan liikaa ajattelematonta, toistavaa ja jonninjoutavaa sisällönanalyysipuhetta. Eikä se tainnut jäädä lukijalta huomaamatta. Mutta samalla tekstin oli tarkoitus muistuttaa, että menetelmälliset valinnat eivät ole teknisiä, vaan analyysi on oivaltamista ja yllätyksiä, pistoksia ja teräviä paikkoja täynnä.

Lopuksi haluan vielä lähestyä ratkaisun merkitystä toisesta suunnasta ja Barthesin (2010, 25–28) käsitteistä *studium* ja *punctum*. Barthes puhuu (tapansa mukaan aika väljästi) valokuvan analysoimisesta, mutta samalla myös kirjoittamisesta ja musiikista, ja ideaa voi soveltaa tässäkin. *Studium* tarkoittaa hänelle tavanomaista, innostunutta kyllä, mutta ei sellaista mieltymystä, jossa olisi erityistä särmää. Kulttuurisen tuttuuden myötä ollaan kyllä osallisena kasvojen ilmeissä, eleissä, teoissa tai tapahtumissa. *Punctum* sen sijaan alkaa häiritä katsojaa [ja analysoijaa], se lävistää kuin nuoli – on kuin pistos, naarmu tai reikä. Se alkaa pistellä, satuttaa ja kirvellä sisältä käsin. Tällaista laadullisen aineiston analyysi voisi parhaimmillaan olla.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti. 1995. ”Kvalitatiivinen analyysi kulttuurisen kieliopin etsimisenä.” Teoksessa *Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla*, toim. Jaakko Leskinen. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 27–38.
- Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe Halfway*. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning. Durham: Duke University Press.
- Barthes, Roland. 2010 (1980). *Camera Lucida*. New York: Hill and Wang.

- Coffey, Amanda & Paul Atkinson. 1996. *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks & Lontoo: Sage
- Contentanalysis.org 2013. <http://contentanalysis.org/> Qualitative-Content-Analysis.html (luettu 10.6.2013)
- Deleuze, Gilles. 2004. *The Logic of Sense*. Lontoo: Continuum.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari. 2011. *A Thousand Plateaus*. Lontoo: Continuum.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino
- Finfgeld-Connett, Deborah. 2014. "Use of Content Analysis to Conduct Knowledge-Building and Theory-Generating Qualitative Systematic Reviews." *Qualitative Research* 14: 3, 341-352. <http://qrj.sagepub.com.libproxy.helsinki.fi/content/14/3/341.full.pdf+html> (Luettu 2.12.2014)
- Foucault, Michel. 1973. *The Order of Things*. An Archaeology of the Human Sciences. New York: Vintage.
- Geertz, Clifford. 1993 (1973). *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Press.
- Goffman, Erving. 1986 (1974). *Frame Analysis. An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Hsieh, Hsiu-Fang & Sarah E. Shannon 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research* 15: 9, 1277-1288. <http://qhr.sagepub.com.libproxy.helsinki.fi/content/15/9/1277.full.pdf+html> (Luettu 15.6.2013)
- Hyvärinen, Matti. 2010. "Haastattelukertomuksen analyysi." Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toim. Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 90-118.
- Jackson Alecia & Lisa Mazzei. 2012. *Thinking with Theory in Qualitative Research. Viewing Data across Multiple Perspectives*. New York: Sage.
- Jackson, Alecia 2013. "Posthumanist Data Analysis of Mangling Practices." *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26: 6, 741-748.
- Luomanen, Jari. 2010. "Straussilainen grounded theory-menetelmä." Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toim. Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 351-371.
- MacLure, Maggie. 2013. "Researching without Representation? Language and Materiality in Post-Qualitative Methodology." *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26: 6, 658-667.
- MacLure, Maggie. 2014. "Classification or Wonder? Coding as an Analytic Practice in Qualitative Research." Teoksessa *Deleuze and Research Methodologies*, toim. Rebecca Coleman & Jessica Ringrose. Edinburgh: Edinburgh University Press, 164-183.
- Massumi, Brian. 2011. Translator's Foreword: Pleasures of Philosophy. Teoksessa Gilles Deleuze & Félix Guattari. *A Thousand Plateaus*. Lontoo: Continuum, ix-xvi.

- Mayring, P. 2000. "Qualitative Content Analysis." *Forum: Qualitative Social Research* 1: 2, Article 20.
- Moen, M.C. 1988. "The Political Agenda of Ronald Reagan: A Content Analysis of the State of the Union Messages." *Presidential Studies Quarterly* 18, 4, 775-785. <http://www.jstor.org.proxygw.wrlc.org/stable/pdfplus/40574729.pdf?acceptTC=true> (Luettu 10.6.2013)
- Paju, Elina, Ulla-Maija Salo, Hanna Guttorm, Riikka Hohti, Sirpa Lappalainen, Reetta Mietola & Anna-Maija Niemi. 2014. "Feministinen etnografia. Tietämistä ja tutkimista kasvatuksen kentillä." *Sukupuolen tutkimus* 27: 4, 30-41.
- Pax Americana Institute 2012. "Qualitative Content Analysis in Social research: An Epigrammatic summation of Presidential State of the Union Addresses." <http://www.paxamerica.org/2012/09/01/qualitative-content-analysis-in-social-research-an-epigrammatic-summation-of-presidential-state-of-the-union-addresses/> (Luettu 10.6.2013)
- Pelias, Ronald. 2011. "Writing into Position. Strategies for Composition and Evaluation." Teoksessa *The Sage Handbook of Qualitative Research*, toim. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage, 659-668.
- Peräkylä Anssi 1990. *Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa*. Tampere: Vastapaino.
- Peters, G. 2012. "State of the union addresses and messages." *The American presidency project*. Haettu <http://www.presidency.ucs.edu/souphp#ax-zzlmIvF7Zhp> (luettu 10.6.2013)
- Pillow, Wanda S. 2003. "Confession, Catharsis, or Cure? Rethinking the Uses of Reflexivity as Methodological Power in Qualitative Research". *Qualitative Studies in Education* 16:2, 175-196.
- Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) 2010. *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. 2010. "Haastattelun analyysin vaiheet." Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toim. Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 9-36.
- Salo, Ulla-Maija. 2007. "Etnografinen kirjoittaminen." Teoksessa *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*, toim. Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen. Tampere: Vastapaino, 227-246.
- Salo, Ulla-Maija. 2014. "Children's Letters and Letter Writing as Manifestations of Materiality." Teoksessa *Approaching Letters and Letter Writing*, toim. Shuhua Chen and Amanda Kelley. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 3-14. <https://www.interdisciplinarypress.net/online-store/ebooks/ethos-and-modern-life/approaching-letters-and-letter-writing> (Luettu 1.12.2014)

- Silius Kirsi. 2005. ”Sisällönanalyysi.” http://matwww.ee.tut.fi/hmopetus/hmjatkosems04/liitteet/JOS_hypermedia_Silius150405.pdf (Luettu 19.9.2013)
- Silverman, David. 2011. *Interpreting Qualitative Data: A Guide to the Principles of Qualitative Research*. Lontoo: Sage.
- Suomi24 Luotsi <http://keskustelu.suomi24.fi/node/2746654> (Luettu 19.9.2013)
- Stemler, s. 2001. ”An Overview of Content Analysis. Practical Assessment.” *Research & Evaluation* 7: 17. <http://pareonline.net/getvn.asp?v=7&n=17>. (Luettu 10.6.2013)
- St.Pierre, Elizabeth Adams. 2009. ”Afterword. Decentring Voice in Qualitative Inquiry”. Teoksessa *Voice in Qualitative Inquiry*, toim. Alecia Y. Jackson & Lisa A. Mazzei. Lontoo & New York: Routledge, 221–236.
- St. Pierre, Elizabeth Adams. 2011. ”Post Qualitative Research. The Critique and the Coming After.” Teoksessa *The Sage Handbook of Qualitative Research*, toim. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage, 611–625.
- St. Pierre Elizabeth Adams & Alecia Jackson. 2014. ”Qualitative Data Analysis After Coding.” *Qualitative Inquiry*, 20: 6, 715–719.
- Taylor, Stephanie. 2012. ”‘One Participant Said ...’: The Implications of Quotations from Biographical Talk.” *Qualitative Research* 12: 4, 388–401.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi. 2004/2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Töttö, Pertti. 2000. *Pirullisen positivismin paluu*. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.

*Jenni Helenius, Sanna-Mari Salonen-Hakomäki,
Hanna Vilkkä, Anita Saaranen-Kauppinen & Jari Eskola*

TEORIAN JA EMPIRIAN VUOROPUHELU TUTKIMUKSESSA: REFLEKTIOITA JA RATKAISUJA

Teorian ja empirian välinen kuilu on yksi tieteen klassisista keskustelunaiheista (mm. Paso 2009, 82) . Mutta onko kyse todella kuilusta, vai voitaisiinko puhua esimerkiksi teorian ja empirian vuoropuhelun areenasta, jolla näiden kahden tekijän suhde toisiinsa ratkaistaan jokaisen tutkimuksen erityispiirteiden mukaisesti? Luvussa lähdemme siitä, että tämä vuoropuhelun areena rakentuu tutkijan ajattelussa, vuorovaikutuksessa muiden ihmisten ja tekstien kanssa. Keskeisiä välineitä vuoropuhelun rakentumisessa ovat käsitteiden operationalisointi, eli teoreettisten käsitteiden ja arkikielen vastaavuuden varmistaminen, ja tutkimuksen rakennemallit. Teorialla ja empirialla on tutkimuksessa erilaiset tehtävät, jotka täydentävät toisiaan. Tässä luvussa käsitämme teorian koostuvan tutkimusaiheeseen liittyvistä aiemmista tutkimuksista ja käsitteistä, joista on koottu tietty rajattu näkökulma ja jonka pohjalta uutta tutkimusta suunnataan kohti omia tutkimuskysymyksiä. (Ronkainen ym. 2011, 51–62; Kniivilä ym. 2007, 68–70; Kiikeri & Ylikoski 2004, 28–52; Kyrö 2004, 67–70; Silverman 2007, 95–108; Ely ym. 1997, 227–273.) Empiriällä tarkoitamme tutkimusta varten kerättyä ja rajattua aineistoa, kuten esimerkiksi kysely-, havainnointi-, haastattelu-, tarina-, teksti-, video-,

Internet-, tai kuva-aineistoja. Empiria tuottaa tietoa ilmiöstä, jonka tutkija on valinnut tutkimustehtäväkseen.

Teoria ei toki ole yksiselitteinen käsite. Voidaan erotella vaikkapa taustateoria, jonka avulla tutkittava ilmiö käsitteellistetään ja toisaalta tulkintateoria, jonka valossa aineisto tulkitaan (ja kenties osin analysoidaankin) (esim. Eskola & Suoranta 1998). Niinpä tutkija käy tutkimuksen aikana vuoropuhelua paitsi tutkimusaineistonsa, aiempien tutkimusten ja omien taustaoletustensa, myös monien henkilöiden ja odotusten kanssa. Tutkijan toiminta on eräänlaista varjonyrkkeilyä joskus ristiriitaistenkin odotusten ja mahdollisuuksien kanssa (vrt. Siljander 2011). Se on erilaisten toimintavaihtoehtojen tuottamista ja niiden reflektointia sekä tehtyjen valintojen perustelua. Tutkimuksen ohjaajan toiminta on tutkijan tukemista oivallusten ja rajausten tekemiseen erilaisten odotusten ristipaineissa. Mahdollinen metodiopettaja taas valmentaa tutkijaa yleisellä tasolla tutkimukselliseen ajatteluun ja erilaisten menetelmien tuottamiin mahdollisuuksiin, jotka ohjaavat varjonyrkkeilijää tekemään kestävämpiä ratkaisuja kuin vain oman tutkimusprosessin kannalta helpoimmalta vaikuttavat vaihtoehdot. Refleksiivisyyteen liittyikin vahvasti vuorovaikutteisuus sekä tekstien että ihmisten välillä, mikä näyttäytyy selkeimmin tutkimusryhmässä toimittaessa.

Erittelemme luvussa joitakin tutkimusprosessiin kuuluvia vaihteita, jotka edellyttävät tutkijan refleksiivistä toimintaa: sitä, miten 1) teoria ja empiria rajataan, 2) käsitteet operationalisoidaan ja 3) tutkimuksesta kirjoitetaan eheä, valittuun tutkimusperinteeseen sopiva ja uutta tietoa tuottava puheenvuoro.

Teorian yhteys havaintojen maailmaan

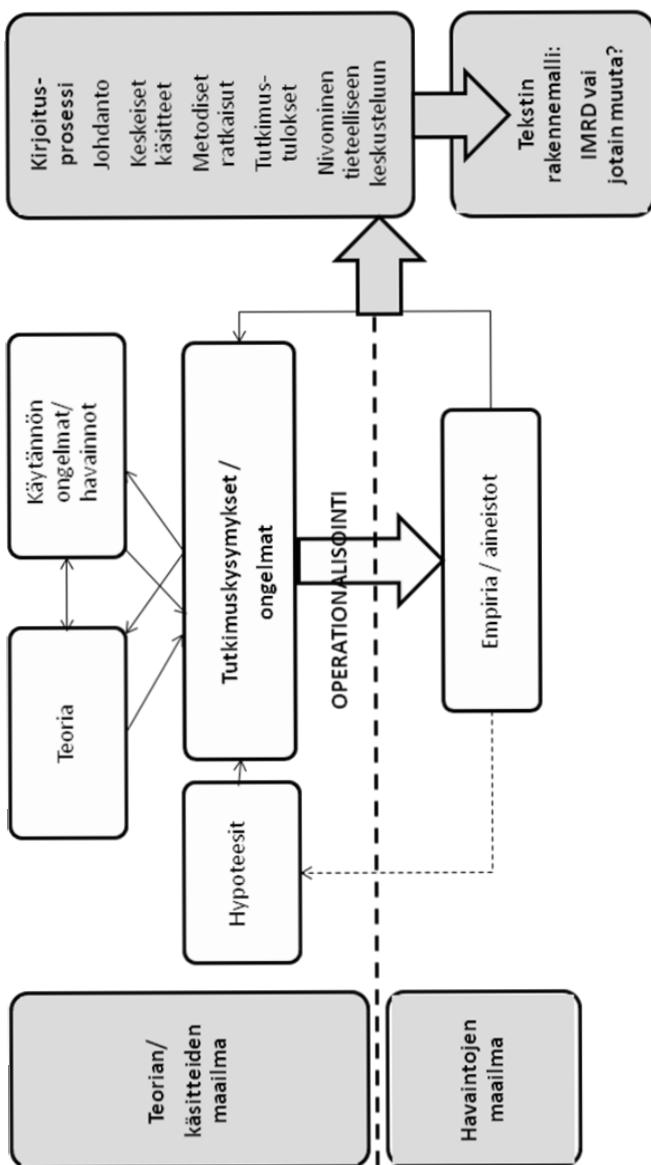
Tutkimusidea voi syntyä joko havainnoista tai teoriasta. Teorian maailmaa rakennetaan tavoitteellisesti käsitteellisesti loogiseksi kun taas havaintojen maailma täydentyy esimerkiksi arkihavaintojen kautta tai empiriaa kootessa. Tutkimuksessa nämä maailmat keskustelevat keske-

nään, kun tutkijan pyrkimyksenä on vastata tutkimuskysymyksiinsä niiden avulla. Tutkija tarvitsee tietoa ja reflektiotaitoja rakentaakseen tarvittavaa vuoropuhelua. Esimerkiksi metodiopetuksessa aloitteleville tutkijoille halutaan antaa yleiskuva siitä, kuinka teoriasta johdetaan hypoteesit¹, tutkimusongelmat ja -kysymykset, sekä siitä, miten niiden perusteella voidaan valita metodologiset lähestymistavat ja tutkimusmenetelmät sekä miten lopulta tuotetaan empiirinen aineisto. Tavoitteena on, että opiskelija osaa soveltaa samaa toimintalogiikkaa omassa tutkimusprosessissaan. Prosessi voidaan esittää esimerkiksi kaavion 1 muodossa sivulla 195.

Lähtipä tutkimusidea alun perin liikkeelle havaintojen tai teorian maailmasta², aihe ja tutkimusongelmat rajataan mielekkäästi niin, että tutkimuksesta tulee hyödyllinen kummastakin näkökulmasta, ja siinä otetaan tavanomaisesti kantaa molempiin. Toki erilaisten tutkimusten teoriapitoisuus vaihtelee, ääripäinä puhdas teoreettinen tutkimus ja toisaalta erilaiset teoriattomat selvitykset, mutta emme puhu näistä tässä yhteydessä. Tutkimustehtävän perusteella rajataan näyte tai otos, arvioidaan yleistämisen tarkoituksenmukaisuus ja suunnitellaan vertailut (millä ulottuvuuksilla asioita on tarkoitus verrata keskenään), laatukriteerit sekä triangulaatio (eli esimerkiksi useamman tutkimusmenetelmän tai -aineiston yhdistäminen) (vrt. Flick 2007, 39–43). Teoreettiset käsitteet operationalisoidaan havaintojen maailmassa tarkasteltavaan muotoon näiden osa-alueiden avulla ja asetettujen tutkimusongelmien perusteella.

Teoria siis suuntaa tutkimusprosessia ja siitä raportoimista. Laadullinen tutkimus etenee harvoin ensimmäisellä yrityksellä kuviossa 1 kuvatun klassisen prosessin mukaisesti. Teorian, empirian, analyysin ja tulkinnan yhdistämisessä tarvitaan reflektiivistä asennetta. Prosessin

- 1 Joista ei tässä yhteydessä enempää, ks. esim. Kaakkuri-Knuuttila 2004; Kaakkuri-Knuuttila & Heinlahti 2006. Vaikka keskitymme esityksessämme ennen kaikkea laadulliseen tutkimukseen, niin emme silti vierasta sellaisten tavanomaisesti kvantitatiivisen tutkimuksen perinteeseen liitettyjen käsitteiden kuin operationalisointi käyttöä, siis myös laadullisessa tutkimuksessa (vrt. Eskola & Suoranta 1998).
- 2 Käytämme tässä tietoisesti ilmaisua ”maailma” (vrt. Lehtonen 1998), vaikka toki muitakin mahdollisia ilmaisuja on tarjolla.

Kuvio 1. Teorian ja havaintojen maailma tutkimusprosessissa

aikana tutkijan valinnoista seuraa aina jotakin: yksi valinta saattaa edellyttää tutkimusongelman, tutkimuskysymysten tai teoreettisten lähtökohtien rajaamista, täsmentämistä tai muuttamista. Tutkija joutuukin useaan otteeseen pohtimaan tutkimuksensa perimmäistä tavoitetta, sillä kokonaisuus muuttuu usein tutkimuksen edetessä (Hakala 2007, 21). Lisäksi tutkijan tekemät tulkinnat vaikuttavat aina tutkimuksen lopputulokseen. Esimerkiksi puhdasta analyysia siinä muodossa kuin vaikkapa tilasto-ohjelmistojen käyttö (näennäisesti) edustaa, on laadullisessa tutkimuksessa mahdotonta tehdä. Määrällinen tutkimus on täynnä tutkijan tekemiä valintoja, sillä tutkimustavasta riippumatta empiirisen aineiston kanssa työskentely on aina samalla myös subjektiivista, argumentoitua tulkintaa. Tulkintaa peilataan ensisijaisesti teoriaan ja tutkimuskysymyksiin, ja siksi ne ovat tutkijan matkassa koko tutkimusprosessin ajan eikä vain esimerkiksi niin, että teoriakatsaus kirjoitetaan ”valmiiksi” ja sitten siihen ei enää palata.

Teorian ja havaintojen maailman vuoropuhelussa tutkimus voi tuottaa tietoa erilaisia intressejä varten ja tämä huomioidaan tutkimustehtävää rajattaessa. Habermas jakaa klassisessa teoriassaan yhteiskunnalliset tiedonintressit kolmeen ideaalityyppiin niiden sosiaalisen toiminnan luonteen mukaan: 1) tekninen tiedonintressi tuottaa tietoa, joka on käyttökelpoista esimerkiksi luonnon objektien hyödyntämiseen ja aineellisen olemassaolon uusintamiseen. 2) Praktinen eli hermeneuttinen tiedonintressi tuottaa tietoa symbolisista prosesseista, kielestä ja kommunikaatiosta. Sen tarkoituksena on perinteen siirtäminen, ymmärtäminen ja tulkinta sekä kollektiivisen yhteiselämän, nykyhetken ja tulevaisuuden sitominen yhteiskunnalliseen perinteeseen ja sukupolvien jatkumoon. 3) Emansipatorinen tiedonintressi puolestaan liittyy vapautumiseen ja itserefleksioon: tieto tavoittelee maailman muuttumista ja ihmisen vapautumista perinteen ohjaamasta ajattelusta ja olemisesta sekä tiedostamattomien valtasuhteiden paljastamista. (Habermas 1976, 121, 130; Huttunen 1999, 152–154.) Miten intressi sitten vaikuttaa kirjoittamiseen? Tekniseen tiedonintressiin orientoitunut teksti istuu luontevasti niin kutsuttuun IMRD-kaavaan³, mutta mitä tulkitsevampi intressi vali-

3 Mihin palaamme myöhemmin esityksessämme.

taan, sitä enemmän kirjoittaja joutuu pohtimaan, mitä ja miten sanoo. Kulttuuristen merkitysten ymmärtäminen edellyttää kirjoittajalta oman ajattelunsa reflektointia tekstissään. Ja mitä käytännöllisempi ja emansipatorisempi tutkimuksen intressi on, sitä enemmän kirjoittaja joutuu olemaan myös itse osa luomiskertomusta (ks. myös alaluku Raportointi ja rakennemalli).

Tutkija tekee teoreettiset rajaukset

Kuviossa 1 osoitettiin, miten teoria ja käytännössä havaitut ongelmat johtavat tutkimuskysymysten valintaan ja sitä kautta empirisen aiheiston hankintaan. Seuraavaksi esittelemme kaksi esimerkkiä siitä, kuinka tutkija lähtee rajaamaan tutkimuskysymyksiään suhteessa aiempaan tutkimukseen. Ensimmäisessä esimerkissä A) edetään teoria- ja jälkimmäisessä B) empirialähtöisesti.

Tilanne A1. Taustateorian rakentaminen.

Väitöstutkimustani⁴ aloittaessani kokosin empiriseen artikkeliini taustateoriaa. Aihepiiristä, joka oli vanhempien toteuttama alkoholikasvatus, löytyi runsaasti sekä määrällistä että laadullista tutkimusta. Tilastotieto kuitenkin painottui aiemmassa tutkimuksessa. Oma tutkimustani halusin painottaa laadulliseen tutkimukseen ja sitoa sen sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen. Erityisesti merkityksen käsite näytti avaavan tietä kohti tutkimuskysymysten laatimista. Menetelmien valinta tuntui silti vaikealta. Sosiaalinen konstruktionismi ei anna suoria rajoituksia siihen, millaisten tutkimusmenetelmien käyttö on hyväksyttävää. Olin huolissani, etten vain tulisi rakentaneeksi sellaista asetelmaa, jossa teoria, menetelmät ja tulkinta joutuvat ristiriitaan, tai puhuvat eri tasoilla, toistensa ohi.

Esimerkissä A1 tutkijan tiedonintressi on praktis-hermeneuttinen, sillä hän pyrkii tulkitsemaan kielellisestä ilmaisusta kulttuurisia

4 A-esimerkki on Heleniuksen (2013).

vihjeitä. Tutkija on huomioinut aiemman taustateorian, kartoittanut aihepiirissä tyypillisesti käytetyt tutkimusmenetelmät ja pyrkii tuottamaan puheenvuoron, joka täydentää aiempaa tutkimusta. Vaikeus liittyy yhtenäisen teoreettisen asetelman rakentamiseen ja merkityksellisen tutkimusasetelman muodostamiseen. Tutkija lähtee siis liikkeelle teoreettisesta asetelmasta ja suuntaa vasta sen jälkeen kohti havaintojen maailmaa. Joskus taas tutkimusaihe lähtee nimenomaan havaintojen maailmasta. Silloinkin teorian muodostaminen voi tuottaa vaikeuksia esimerkiksi siksi, että tutkija arvelee, että 1) hänen tutkimusaiheestaan ei löydy juuri mitään aiempaa tutkimusta, tai 2) hänen tutkimusaiheensa on niin kompleksinen, ettei hän pysty nojautumaan mihinkään valmiiseen teoriaan. Jos tutkimusaiheesta ei löydy aiempaa tutkimusta, tutkija ei välttämättä ole riittävästi nostanut abstraktiotasoa ja käsitteellistänyt omaa tutkimusaihettaan. Toisaalta aiempaa tutkimusta tarkasti samasta aiheesta ei aina ole olemassa, kuten esimerkissä B1, jossa tutkijan tiedonintressissa on emansipatorisia piirteitä, sillä hän rakentaa tutkimusasetelmaansa tuomalla siinä esiin kohderyhmän itsensä mielestä tärkeitä teemoja.

Tilanne B1. Kun aiempaa tutkimusta ei ole.

Sain⁵ kandiseminaaria aloitellessani vinkin ajankohtaisesta ja mielenkiintoisesta tutkimusaiheesta, rehtorien yhdistelmäviroista kuntasektorilla. Nopea googlettaminen paljasti vain yhden aiheeseen liittyvän lyhyehkön internet-artikkelin, ”Yhdistelmävirka syö rehtorien voimat” (Sivistys.net 15.5.2007), eikä syvällisempi etsintätyö kirjojen ja artikkelien parissa tuonut juurikaan lisää tuloksia. Olin hämmentynyt. Miten lähestyä aihetta, josta ei löydy aikaisempaa tutkimusta, mutta joka kuitenkin mainittiin useammassa koulunjohtamista käsittelevässä lähteessä? Mistä löytää teoreettinen viitekehys ja miten alkaa kartoittaa ilmiötä?

5 B-esimerkki on Salosen (2012).

Koin, ettei vaihtoehtoja juurikaan ollut ja päätin mennä ilmiö edellä – teoriaa pitäisi murehtia myöhemmin. Päädyin tekemään aluksi kartoittavaa, laadullista tutkimusta: haastattelin yhdistelmä-virkarehtoreita väljällä teemahaastattelurungolla tavoitteenani kysyä ilmiöstä niiltä, jotka siitä eniten tietävät. Yhdistelmävirkahtorit kertoivatkin haastatteluissa erilaisella painotuksella eri teemoista yhdistelmävirkoihinsa liittyen, minkä vuoksi koin, että minun piti analysoida ja ottaa mukaan lopulliseen raporttiin kaikki haastatteluteemat. Koko aineiston käsittelyn ajan, ennen ja jälkeen, keräilin myös moninaisista lähteistä kaikki mahdolliset maininnat rehtorien yhdistelmäviroista. Tämän pohjalta kirjoitin kandidaatin tutkielmani.

Edelleen innostuneena päätin jatkaa aiheesta pro gradu -tutkielmaan. Tein vielä yhden haastattelun ja laadin haastateltujen yhdistelmävirkahtorien johtamien koulujen opettajille kyselyn. Kyselyväittämät operationalisoin haastatteluista ja lukemistani lähdemateriaaleista rakentuneen ymmärryksen pohjalta. Lopulta kädessäni oli kasoittain teoriapätkiä, teemoittain väritettyjä haastattelulitterointeja, pieni määrä kyselyvastauksia ja niiden pohjalta laadittuja analyysejä, sekä ennen kaikkea paljon kysymyksiä. Miten tästä eteenpäin?

Empirian aktiivinen käyttö tutkimuksessa voi liittyä juuri siihen, että tutkitaan aihetta, josta ei ole aiempaa tieteellistä tietoa. Vaikka täsmälleen samasta aiheesta ei löytyisikään aiempaa tutkimusta, niin käsitteellistä taustaa on tavallisesti runsaasti löydettävissä, tässä tapauksessa vaikkapa työn ja asiantuntijuuden tutkimuksen kontekstista. Rehtorien laajenevia toimenkuvia (esim. pedagoginen johtaja vs. hallintovirkamies) on tutkittu muun muassa ajankäytön ja hajautetun johtamisen näkökulmista (Karikoski 2009). Teoriataustan rajaamisessa kyse on lähinnä siitä, miten ilmiö käsitteellistetään ja mihin tieteellisiin ja käytäntöjä kehittäviin keskusteluihin tutkimuksella halutaan osallistua.

Esimerkissä B1 opiskelijan päätös mennä eteenpäin ilmiövetoisesti tarkoitti väljää rehtoritutkimusten pohjalta laadittua teemahaastatte-

lurunkoa yhdistelmävirikarehtoreille ja sen tematiikkaan pohjautuvan kyselyn laatimista opettajille – ilman, että operationalisoiminen kummankaan aineiston kohdalla perustuisi heti alkuvaiheessa vankasti aiempaan teoriaan. Haasteena tässä on analyysin kytkeminen teoriaan ja riskinä tutkijan omien ennakkokäsitysten korostuminen (Eskola & Vastamäki 2007). Kun teoriaa ei ole rajattu alkuvaiheessa, sen jäsentyminen tutkimuksen myötä kuvataan tutkimusraportissa. Teorialla onkin tutkimuksessa monia merkityksiä ja siksi tutkijan on tarkasti osoitettava sen rooli omassa tutkimuksessaan.

Perinteisesti teoria toimii tutkimuksen lähtökohtana, mutta sillä voi olla muitakin rooleja, kuten tulkintateoria aineistoa analysoitaessa (vrt. Eriksson & Kovalainen 2008, 41). Alkuvaiheessa tutkimus kontekstualisoidaan käsitteellisesti teorian avulla. Teoriaa voidaan käyttää empirian peilaamiseen tai uutta tietoa tuottavaan dialogiin empirian ja teorian välillä. Lopulta teoria mahdollistaa tutkimustulosten viemisen yleiselle tasolle, ymmärrettäväksi suhteessa teoriaan. Samalla teoria tuo tutkimustulokset osaksi aihepiiriin teoreettisen keskustelun jatkumoa: teoria arvottaa tutkimusta ja asettaa sen tiettyyn kontekstiin aiempien tutkimusten kanssa. Kun arvioidaan, onko tutkimuksen teoriatausta riittävä, ratkaiseva tekijä on punaisen langan paikantaminen tekstistä. Esimerkiksi monimenetelmällisyyttä jäsentää se, että kaikki aineistot operationalisoidaan samankaltaisen viitekehyksen valossa, jolloin ne todennäköisemmin myös muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden ja ovat systemaattisesti raportoitavissa.

Kun yhdistetään teoriaa, empiriaa ja tutkijan esiymmärrystä, puhutaan käytännössä tutkijan tekemistä ratkaisuista ja rajauksista. Aina operationalisointi ei onnistu toivotulla tavalla: se saattaa jäädä ohueksi, koska se on esimerkiksi rakennettu enemmänkin omien aineistotulkintojen kuin teorian varaan. Se ei välttämättä ole ongelma, jos tutkija tiedostaa ja reflektoi asian raporttiinsa. Suurempi ongelma havaitaan tutkimusta arvioitaessa, jos koko teoriatausta on rakennettu kyseenalaisesti: tutkija on esimerkiksi kerännyt satunnaisilta tuntuvia lähteitä pohtimatta niiden soveltuvuutta kokonaisuuteen. Tällainen toiminta johtaa yhdenlaiseen umpikujaan: teoriatausta muodostuu

sen ympärille, mitä tutkija ennestään tietää asiasta, eikä tutkija kykene erottamaan teorioita ja käyttöteoriaansa toisistaan (vrt. Baarda ym. 1997, 41, Siljander 1992, 15–21). Teorian tehtävää ja voimavaroja ei ole ymmärretty oikein, jos tutkijan omat ennakko-oletukset ohjaavat tutkimusta, eikä vuoropuhelua riittävän hyvin rajatun teorian kanssa saada aikaan.

Tähän voi olla monta syytä. Joskus tutkijan tiedonhakujen toteuttamistaidoissa tai -motivaatiossa on puutteita, jolloin tutkija toimii vastoin hyvää tieteellistä käytäntöä ja syyllistyy piittaamattomuuteen (ks. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2013; Kuula 2006, Lagström ym. 2010). Joskus tutkija saattaa kieltäytyä rajauksista, koska haluaa huomioida kaiken tutkitavan ilmiön monimutkaisuudesta ja rikkaudesta. Koko tieteellinen tutkimus ja tieto kuitenkin rakentuvat juuri tutkimuskysymyksen perusteltuun rajaamiseen ja tutkimuksen rakentamiseen aiemman tieteellisen ajattelun ja käsitteiden varaan. Teorioiden hyödyntäminen tai jonkin teoreettisen mallin lähtökohdaksi ottaminen ei tarkoita, ettei tutkija voisi luoda ja löytää jotain kokonaan uutta. Pikemminkin vankka teoreettinen ymmärrys takaa sen, että tutkija tunnistaa uuden, kun sen löytää. Silloin hän pystyy tuomaan oman panoksensa tieteellisen tiedon kehittymiseen ja muuttumiseen.

Operationalisoinnin merkitys tutkimuksessa

Operationalisointi tarkoittaa, että tutkija valitsee tutkimuksensa teoreettiset käsitteet ja luo niille empiirisiä vastineita. Operationalisoinnila on kaksi käytännöllistä tarkoitusta: 1) tutkija joutuu itse miettimään, miten kerätä havaintoja teoreettisista käsitteistä ja 2) tutkijan täytyy avata nämä teoreettiset käsitteet sellaiseen muotoon, jota tutkittavat ymmärtävät (Eskola & Suoranta 1998, 75–78; Vilkkä 2007, 36–44). Tutkimuksen luotettavuutta luonnollisestikin parantaa se, että tutkittavat ymmärtävät mitä heiltä kysytään. Operationalisoinnissa tutkija koodaa teoreettisen käsitteen sitä vastaavalle arkikielelle niin, että

haastattelussa kysytyt asiat vastaavat tutkittavien arkipäivän kieltä. Analyysivaiheessa tutkija yhdistää tutkittavien arkikieleen perustuvat havaintonsa alkuperäisiin teoreettisiin käsitteisiin. Lopuksi tutkija purkaa koodin, koska hänen tulee pystyä ilmaisemaan havainnot teollisessa raportissaan teoreettisilla käsitteillä, jotka nojaavat tukevasti empiriaan. Kuinka sitten varmistaa, että teoreettiset käsitteet ja käytetyt arkikäsitteet vastaavat toisiaan riittävän hyvin? Erinomainen keino koodin ja sen purkamisen tueksi on luetuttaa haastattelukysymyksiä etukäteen kohderyhmään kuuluvilla tai sitä tuntevilla henkilöillä ja kysyä, miten he ymmärtävät haastattelukysymysten käsitteet.

Operationalisointia voi kuvata myös teoreettisen kielen avulla tehtynä löytöretkenä arkiseen kieleen. Teoreettinen, yleisemmän tason ymmärrys saa empiriasta kosketuksen käytännön elämään ja yksilöliisiin, ajallisiin ja paikallisiin todellisuuksiin. Teoreettinen viitekehys erotetaan selkeästi empiirisestä aineistosta ja asioiden paikallisesta selittämisestä (Alasuutari 2011, 260). Esimerkki A2 kuvaa yhden tutkijan käytännön ratkaisuja operationalisointiprosessissa etenemisessä.

Tilanne A2. Teoria, arkikokemus ja operationalisointi.

Olin edennyt tutkimukseni suunnittelussa vaiheeseen, jossa tutkimusongelma pitäisi operationalisoida. Tiesin, että tutkin vanhemmuutta ja näkökulmana on alkoholikasvatus. Laajaksi viitekehyykseksi olin valinnut sosiaalisen konstruktionismin, ajatellen merkitysten rakentuvan sosiaalisesti (Berger & Luckmann 1998). Entä sitten?

Rajasin yhden tutkimuskysymyksen seuraavasti: millaisen toimijaroolin vanhemmat antavat itselleen puhuessaan nuorten alkoholikasvatuksesta? Mutta miten päädyin tähän kysymykseen? Eräässä tutkimuksessa vanhempia pyydettiin avokysymyksessä arvioimaan omaa merkitystään perheensä nuorten alkoholinkäyttötottumusten muotoutumisessa (Sirola 2004). Vanhemmat olivat vastanneet kysymykseen omin sanoin, arkisilla termeillä. Pohdin, että asiaa pitäisi selvittää laajemmin vanhempien omilla sanoilla ja määrittelyillä. Päädyin toimijuuden käsitteeseen. Sosiaaliseen konstruktionismiin

palaten pohdin, mitä se olisi kielessä ilmenevien merkitysten tasolla? Tarkastelemalla vanhemmuutta subjektiaseman eli toimijaroolin (Törrönen 2010, Hall 1999) käsitteen läpi, löysin aiheeseen uuden tulokulman. Subjektiaseman käsite johti minut greimaslaiseen semiotiikkaan (Greimas 1980, 205–206). Kielellisten merkitysten analysoiminen oli mielestäni tärkeää, koska vanhempien rooli al-koholikasvatukseen liittyvissä keskusteluissa näytti arkihavaintojeni ja työkokemukseni perusteella palautuvan aina samoihin asioihin: esimerkki, rajat ja rakkaus. Olin havainnut, että näillä sanoilla on eri ihmisille erilaisia merkityksiä.

Operationalisoinnin avulla on tarkoitus tunnistaa teoreettinen kokonaisuus ja pystyä puskuroimaan vähästä enemmän -periaatteen avulla tutkimustehtävän kannalta epäolennainen pois tutkimuksesta. Operationalisointi myös varmistaa, että teoria muodostaa riittävän etäisen ja määritellyn peilauspinnan, jonka avulla tutkija voi kuvailla paikallisia ilmiöitä tai tutkittavien jäsennyksiä ilmiöstä (vrt. Alasuutari 2011). Kuten moni asia tutkimuksessa, operationalisointikaan ei voi koskaan olla täysin objektiivista. Operationalisoinnissa tutkija yhdistää teoreettista tietoa, arkiajatteluaan ja aiheeseen liittyvää esiyymmärrystään.

Operationalisoinnin huolimaton toteutus vaikeuttaa tutkimuksen lukemista ja arviointia. Mikäli tutkimus ei ole käsitteellisesti sisäisesti johdonmukainen ja selkeä, eikä metodologisia ratkaisuja ja tulkintoja ole kuvattu riittävästi, lukijalla ei ole mitään keinoja vakuuttua tulosten uskottavuudesta ja päättelyn kestävyyydestä – eikä myöskään arvioida, tuoko tutkimus jotain todella uutta kyseiselle tutkimusalueelle. Tutkijan tulee osoittaa, mikä on todistusaineisto saadun tuloksen ja tehdyn tulkinnan takana, jolloin esimerkiksi ilmaisu ”aineistosta nousi” ei riitä (esim. Eskola 2010, 180), koska silloin lukija on tutkijan tekemien tulkintojen ja kuvausten varassa. Hyvässä raportissa kuvataan tutkijan käsittelemät aineistot, analyysitavat, tulkinnat ja tutkijan johtopäätökset, mieluiten aineistotason avulla osoittaen, mihin johtopäätökset perustuvat (Flick 2007, 102, 106).

Rakennemalli ohjaa kirjoittamista

Tutkimuksen rakennemalli valitaan viimeistään tutkimusraportin kirjoittamisen alkuvaiheessa. Rakenteen valintaan vaikuttaa julkaisufoorumin ohjeistus: tutkijan valintoja ohjaa se, millaista muotoa esimerkiksi tiedejulkaisu tai oppilaitoksen opinnäytetyöohjeistus edellyttävät. Mutta syvemmällä tasolla kyse on myös teorian ja empirian vuoropuhelusta, jossa tutkimuksen rakenteeseen liittyvät valinnat ovat tärkeitä. Jo tiedonintressi saattaa vaikuttaa rakenteen valintaan: teknisen tiedonintressin mukaan jäsentynyt tutkimus on usein luontevaa kirjoittaa IMRD-malliin, mutta mitä tulkitsevampi tutkimus on, sitä enemmän joudutaan pohtimaan tekstin mielekästä rakennetta.

Tutkimuksen raportoinnin tai kirjoittamisen eroissa on usein kyse erilaisista tavoista ymmärtää tutkimus ja siitä kirjoittaminen. Toisessa ääripäässä tutkimuksesta raportoidaan, jolloin tutkimusraportin tuottaminen nähdään erillisenä prosessina, irrallaan varsinaisesta tutkimuksen tekemisestä. Raportoinnissa pyritään tällöin neutraaliuteen ja kaavamaisuuteen. Toisessa ääripäässä taas tutkimuksesta kirjoitetaan, jolloin keskeistä ovat tekstin tuottaminen, tutkijan oma ääni, subjektiivisuuden tunnustaminen ja kielelliset konstruktiot: kirjoittaminen on vahvasti osa tutkimusprosessia ja on läsnä sen kaikissa vaiheissa. Näitä tutkimuksesta kirjoittamistapojen ääripäitä voidaan kutsua vaikkapa kertomukseksi ja luomiskertomukseksi. (Eskola 2006.) Luomiskertomuksessa kirjoitetaan samanaikaisesti tutkimuksesta ja sen tuloksista. Toki tutkimuksen raportoinnissakin voidaan kuvata tutkijan ajattelua, mutta oivallusten syntyminen ja asiayhteyksien muodostaminen jäävät helposti näkymättömiin ikään kuin jälkikäteen tiiviisti kuvailtuna.

Rakennemallin⁶ valinnassa on syytä pohtia, miten juuri tässä tapauksessa ymmärretään tutkimus, tutkijan rooli ja tutkimuksesta kirjoittaminen. Jo alkuvaiheessa on hyvä tarkistaa, millaisia reunaeh-toja julkaisufoorumi tai arviointikriteerit tuottavat. Oppilaitoksilla on opinnäytteisiin liittyviä, arviointia selkeyttäviä kriteerejä, joihin tut-

⁶ Vaihtoehtoisista malleista esim. Eskola 1998; Eskola 2003; Eskola & Maijala 2003; Eskola 2010.

kielman tekijän kannattaa tutustua huolellisesti. Tieteellisissä lehdissä ja kirjoissa artikkelin rakenteeksi vaaditaan usein IMRD (eli *Introduction, Methods, Results, Discussion*⁷, esim. Alasuutari 2011, 284) (tai IMRAD, esim. Kankkunen & Vehviläinen-Julkunen 2010, 143–146). IMRD-tyyppistä selkeää kaavaa, eräänlaista standardisoimista, voi pitää turvallisena niin tutkimustekstin tekijälle kuin sen lukijallekin: kaavaa noudattavan kirjoittajan ei tarvitse miettiä turhan vaikeasti tai luovasti. Vastaavasti lukijan on helppo löytää haluamansa tietystä kohdasta, jolloin ei välttämättä tarvitse lukea koko tekstiä saadakseen otteen haluamastaan tiedosta. Kaava on vakiintunut tieteellinen perinne. Jokainen luku on selkeä osa-alueensa: *Introduction* johdattelee aiheeseen ja esittää taustateoriaa, *Methods*-luvussa kuvataan tehdyt metodologiset ratkaisut, *Results*-luku on varattu tulosten esittelylle ja vasta *Discussion*-osiossa yhdistetään teoria ja tulokset pohdinnan muodossa (ks. esim. Alasuutari 2011, 255.) Rakenteesta on helppo löytää eri osat, mutta joskus tutkimusongelmaa ja empiiristä aineistoa päästään käsittelemään vasta pitkän ja raskaslukuisen teoriaosuuden jälkeen. Jos aineiston analyysi jää yhdeksi alaluvuksi, päättelyä voi olla hankala seurata, koska kirjoittajan ääni katoaa (Alasuutari 2011, 288). Siksi tutkimus voi selkeästä kirjoittamismallista huolimatta vaikuttaa pirstaleiselta.

Opinnäytetoissa keskustelu rakenteesta liittyy usein kirjoitusprosessin tiettyyn vaiheeseen, jossa tutkija on uppoutunut aiheeseensa ja ikään kuin liian sisällä siinä. Opinnäytetyön tekijä saattaa arvioida tilanteensa ainutkertaiseksi ja erehtyä tekemään tästä vääriä johtopäätöksiä (“en ole riittävän älykäs/hyvä kirjoittamaan” tai “tutkimukseni on niin erityinen, että se vaatii aivan omanlaisensa raportoinnin”). Valitettavasti tämä vaihe voi joskus keskeyttää koko opinnäytetyöprosessin pitkäksiin aikaa. Kirjoittamisen ja raportoinnin vaikeudet kertovat yleensä ajattelullisista haasteista. Tarve kirjoittaa kovin yksityiskohtaisesti ja monimutkaisesti tarkoittaa usein, että ajatus ei ole vielä kypsä tai kiteytynyt. Mitä syvällisemmin on jonkin asian ymmärtänyt sitä yksinkertaisemmin, tiiviisti ja helpon oloisesti siitä pystyy kertomaan.

7 Johdanto–menetelmät–tulokset–pohdinta.

Klassisen IMRD-kaavan noudattaminen voi joskus tuottaa ongelmia. Kokemuksesta nousevat havainnot ja niiden merkitykset eivät noudata kaavaa, ja tutkijan on pakotettava tutkimus ja siitä kertova teksti kaavaan. Esimerkiksi vaatimus artikkelin tai tutkimuksen päättävästä pohdintaluvusta, jossa ensimmäisen kerran yhdistetään kaikki edellä esitetty, voi olla tutkijalle haasteellinen, kuten esimerkissä B2.

Tilanne B2. Tutkimus ei asetu IMRD-kaavaan.

IMRD-kaavan mukainen tapa rakentaa tutkimusraporttia aiheutti harmaita hiuksia. Tuntui ylitsepääsemättömän hankalalta rakentaa mielekästä vuoropuhelua ja kokonaisuutta laajan mutta ohuen teorian, ilmiötä kartoittavien laadullisten ja määrällisten tulosten, johtopäätösten sekä metodologisen pohdinnan välille noudattaen tarkkarajaista tutkimuskaavaa. Päädyin ohjaajani kannustamana luomaan raporttiin vaihtoehtoisen rakenteen, joka koostui johdanto-, käsittely- ja pohdintaosioista:

- I. JOHDANTO
 - 1. Aluksi
 - 2. New Public Management – yhdistelmävirkojen muodostamisen taustaa
 - 3. Tutkimuksen tarina
- II. KÄSITTELY
 - 4. Yhdistelmävirkaehtori viranhaltijana
 - 5. Yhdistelmävirkaehdortin tehtävänkuvu
 - 6. Yhdistelmävirkaehdortin työtuukku j jaksuaminen
 - 7. Yhdistelmävirkaehdortin j 2000-luvun kouluuohdortuamisen huus-teet
- III. POHDINTA
 - 8. Yhdistelmävirkaehdortiuuden ABC
 - 9. Tutkimuksen kriittinen reflektio
 - 10. Lopuksi
 - Lähteet
 - Liitteet

Tutkielmasta tuli yhdistelmävirikarehtoriutta erilaisten teemojen kautta lähestyvä kokonaisuus, jossa tulosten ja teorian käsittely nivoutuivat toisiinsa teemoittain muodostaen keskustelevan jatkumon, jota kontekstin avaus, metodologinen reflektio sekä johdattelu ja pohdinta täydensivät. Rakenne eroaa perinteisestä IMRD-kaavasta erityisesti siten, ettei siinä ole erillisiä lukuja teorialle ja empirialle, vaan niitä käsitellään lomittain erilaisten teemojen alla käsittelyosassa: Yhdistelmävirikarehtori viranhaltijana -luvussa paneuduin yhdistelmävirikarehtorin erilaisiin rooleihin. Tehtäväkuvaluvussa esittelin *management*- ja *leadership*-johtajuuden osa-alueita, kuten esimerkiksi hallinto- ja talousjohtamista sekä henkilöstöjohtamista, osana yhdistelmävirikarehtorin arkea. Sitten olivat vuorossa jaksamiskysymykset ja 2000-luvun haasteet. Kaikki teemaluvut olivat yhdistelmä teoriaa ja empiriaa, mutta kvali- ja kvantitulokset päätin selvyiden vuoksi esitellä kuitenkin erikseen omissa alaluvuissaan, joskin nekin teorian kanssa yhteen kietoutuneina.

Vihdoin sain asiat paperille suunnilleen haluamallani tavalla, joka muodosti laajuudessaan riittävän yhtenäisen kokonaisuuden, ja tutkielma lähti painoon. Yritykseni rakentaa tutkimusraportti vaihtoehtoisella tavalla johti kuitenkin arvioinnista (ja siinä lähinnä tätä nimenomaista opinnäyteprosessia tuntemattomalta kakkostarkastajalta) saatuun kriittiseen palautteeseen: oliko lopputulos tällaisenaan enää uskottava tieteellinen tutkielma evidensseineen vai vain polveileva kertomus rehtorien yhdistelmäviroista? Hämmennyin palautteesta. Jälkikäteen ajateltuna voisi sanoa, etten tuolloin oikeastaan edes ymmärtänyt, miten radikaali ratkaisu tutkielman vaihtoehtoinen rakenne tiedeyhteisön näkökulmasta katsottuna oli ollut ja mitä haasteita siihen liittyi – saati ollut osannut paikkailla siihen liittyviä heikkouksia tai tehdä niitä näkyväksi osaksi tutkielman metodologista pohdintaa. Jäin miettimään, oliko ainoa hyväksytty ja kannattava esittämistapa tieteelliselle tutkimukselle yhä edelleen IMRD?

Esimerkissä B2 tutkimuksen vaihtoehtoinen rakenne yhdistyy laajaan, moniteemaiseen tutkimusotteeseen, jonka tavoitteena on yhtenäisen kokonaisuuden muodostaminen. Ratkaisuun liittyy riskejä, sillä vaihtoehtoiset rakenteet kompastuvat tavallisesti joko teorian ohuuteen tai tulosten epäselvään erittelyyn, tai molempiin. Tulosten paikantaminen teorian keskeltä voi tuntua perinteiseen esitystapaan tottuneesta lähes mahdottomalta tehtävältä: tutkielma saattaa vaikuttaa empiriasta johdetulta monipuoliselta kertomukselta. Erikoisemman rakenneratkaisun tavoitteena onkin usein ilmiön näköinen lopputulos (vrt. Kiviniemi 2010). Esimerkiksi tarinallinen ja teemoittainen eteneminen voikin avata lukijalle mahdollisuuden tutustua ilmiöön kokonaisuutena, ja tuoda eri tavalla esiin myös tutkijan päättelyä. Tutkijan ajattelussa analyysi ja tulkinta vuorottelevat yhdessä teoreettisten käsitteiden ja aiempien tutkimusten kanssa tuottaen jotain enemmän kuin ao. tutkimuksen yksittäisten ainesten summan – kuten vaikkapa sinfoniaorkesterin sointi on enemmän kuin yksittäisten soittimien tuottamat äänet erikseen (ks. Eskola & Majjala 2003, 190). Riippumatta rakennemallista hyvässä tutkimusraportissa on vahva teoriaperusta, siihen kytketyt menetelmät ja aineistosta menetelmän avulla saadut tulokset, joita sitten esitellään ja lopuksi pohditaan, ehkä jälleen teoriaan palaten.

Ratkaisuja: vuoropuhelu refleksiivisyyden varmistajana

Tutkimuksen tekemisessä vuoropuhelu on ensiarvoisen tärkeää: seminaareissa, opinnäytetöiden ohjauksessa, kirjoittajaryhmän kesken ja tutkimusta arvioitaessa. Tutkijana ja kirjoittajana kehittyminen edellyttävät tutkijan alttiutta osallistua aktiivisesti eri rooleissa ja tehtävissä tekstien kehittelyyn (Svinhufvud 2013, 41–42). Kun tutkimuksen tuottamaa itseymmärrystä pidetään tärkeänä, myös kirjoittamisen prosessit edellyttävät muitakin työkaluja kuin varsinaisen kirjoittamisen. Kun kirjoittaja jakaa tekstejään, hänestä tulee tietoisempi kirjoittajana: hän voi ymmärtää oman polkunsä, habituksensa tutkijana ja tapansa

tehdä tutkimusta. (Garland & Garland 2012.) Tutkijalla on siten mahdollisuus kehittyä prosessin aikana ajattelijana ja keskustelijana, mikä näkyy myös tutkimuksen lopputuloksessa, tekstissä. Tutkija voi itse vaikuttaa siihen, että saa kirjoittamiseensa riittävästi palautetta, vuorovaikutusta ja peilauspintoja. Erinomaisia tapoja siihen ovat prosessikirjoittaminen, dialoginen kirjoittaminen ja käsitteiden jäsentäminen vaikkapa käsitekarttojen avulla.

Prosessikirjoittaminen on yksi tapa varmistaa riittävä refleksiivisyys. Tutkijan kannattaa pyytää palautetta erilaisiin asioihin prosessin eri vaiheissa. Opponentin, ohjaajan tai vertaisryhmän kanssa sovitaan, mihin kommentit ja palautteet tekstissä missäkin vaiheessa prosessia kohdennetaan: raakatekstiin, rajaukseen, kieliasuun, rakenteeseen, ilmaisuun, tietoperustaan, menetelmän käyttöön vai päättelyyn ja tekstin johdonmukaisuuteen. Tekstin luettaminen ilman tavoitteita johtaa yleensä vain ”ihan hyvä” -tyyppisiin kommentteihin. (Viskari 2009, 75–86.) Palautteen antajan tulisi riittävän perusteellisesti kuvailla, mikä tekstissä on hyvää ja miksi. Ja toisaalta, kun palaute mielletään ongelmanratkaisuksi, myös ongelmien esille tuominen on tärkeää. Siksi ongelmia esiin nostavaa palautetta ei tule nähdä pelkästään negatiivisena, vaan tutkimusta edistävänä palautteena. (Svinhufvud 2013, 47–49.)

Dialoginen kirjoittaminen on yksilöllisen ajattelun ja oppimisen väline ja sopii kirjoittajille, jotka ovat kiinnostuneita kehittämään oppimiskykyään ja luovaa ajatteluaan, sekä kysymällä ja vastaamalla kirjoittamista (Viskari 2009, 91). Laadullisen tutkimuksen eteenpäin viemiseksi on olennaista tehdä erityisesti miksi-kysymyksiä (Alasuutari 2011). Yhdistämällä Viskarin ja Alasuutarin ajatuksia päästään sellaiseen dialogisen kirjoittamisen työvälineeseen, jossa ihmetellään, kysytään ja vertaillaan. Tieteellinen kirjoittaminen on myös luovaa prosessointia, koska tutkimus toteutetaan oman tietoisien ajattelun avulla ja suurelta osin intuitiota hyödyntäen. Tutkija voi kirjoittaa tutkimuspäiväkirjaansa tutkimuksen tarinaa, jossa kertoo, mitä ajattelee – siten hän voi itse tarkastella ajatuksiaan matkan päästä. Kirjoittamisen dialogisuutta tukevat ilmiöön liittyvien analogioiden vertailu, oman

intuition ja aihetta koskevan kokemuksen ja tiedon tunnistaminen, kulttuurien välinen vertailu, julkinen keskustelu ja lähdekirjallisuus, sillä tutkimus on aina historiallista, aika-, paikka- ja tilannesidonnaista (vrt. Varto 1992, 86–92).

Käsitteiden jäsentäminen auttaa myös kirjoitusprosessissa. Työvälineenä voidaan käyttää esimerkiksi käsitekarttoja, joissa kuvataan käsitteiden välisiä suhteita (Åhlberg 2007). Kun tutkija kuvaa käsitekartassaan teoreettisia käsitteitään ja niiden arkisia vastineita, operationalisoinnin kokonaisuus jäsentyy näkyväksi ja seurattavaksi. Tutkija voi silloin paremmin arvioida sitä, sopivatko hänen kirjoittamansa tekstinkappaleet kokonaisuuteen, ja tarvittaessa karsia liiat rönnyt pois. Selkeästi asetellut käsitteet helpottavat ohjaajan ja muiden tekstin arvioijien työtä: käsitekartan avulla he saavat yleiskuvan siitä, mihin tutkija pyrkii.

Käytännön tutkimustyössä vuoropuhelua käydäänkin ennen kaikkea tekstin arvioijien, kuten (vertais)ohjaajan, opponenttien tai refereearvioijien kanssa. Kun tutkija haluaa päästä kertomaan omasta mielestään uusia ja tärkeitä tuloksia vaikutusvaltaisilla foorumeilla, hänen pitää kirjoittaa tiiviisti ja systemaattisesti, jotta tulosten merkitystä voidaan arvioida lehden refereekäytäntöjen mukaisesti. Esimerkissä A3 kuvataan tilannetta, jossa tutkija muuttaa valitsemaansa rakennemallia julkaisufoorumin vaatimusten mukaiseksi.

Tilanne A3. Rakenteen muuttuminen refereeprosessissa.

Palautin artikkelikäsitteilykseni tieteellisen julkaisun päätoimittajalle. Empiirisenä osuutena olin hankkinut haastatteluaineistoa, litteroinut ja analysoinut sen laadullisen sisällönanalyysin menetelmän. Käsitteilykseni johdannossa esittelin tutkimuskysymykset. Artikkelin teoreettisessa viitekehyksessä on kaksi sisältöaluetta, jotka kuvasin lyhyesti artikkelin alussa. Esittelin empiirisiä tutkimustuloksiani syventäen samalla vuoroin kumpaakin sisältöaluetta. Mielestäni tekstissä toteutui teorian ja empirian vuoropuhelu: aineistosta nouseville yksityiskohdille oli kirjoitettu taustaa aiemman teorian avulla. Mutta refereepalautteessa kehoitettiin kirjoittamaan

artikkeli IMRD-muotoon, jotta sen teoreettista merkitystä voisi arvioida.

Tein työtä käskettyä. Aloitin siirtämällä kaikki aiempaan teoriaan liittyvät tekstit samaan lukuun artikkelin alkupuolelle. Aineisto- ja metodikuvauksen pystyin siirtämään lähes sellaisenaan. Työ sujui tekstinkäsittelyn keinoin, kunnes havaitsin, että ilman teoriaa tutkimustulokset näyttivät irrallisilta ja yksityiskohdat jäivät selittämättä. Pidin kirjoittamisessa viikon tauon, katsoin tekstiä uusin silmin ja päätin panostaa johdantoon ja johtopäätöksiin. Empiirinen osuus näytti edelleen irralliselta. Teoria ja empiria keskustelivat vasta johtopäätösten kohdalla, kuten IMRD-mallissa pitääkin. Siksi johtopäätökset oli pakko kirjoittaa yleisemmälle tasolle kuin artikkelin ensimmäisessä versiossa. Teksti kuitenkin hyväksyttiin toisella refereekierroksella julkaistavaksi sellaisenaan, joten ilmeisesti jäsentelyni onnistui riittävän hyvin, ja ”yleisempi taso” olikin lukijalle selkeämpi.

Tutkimuksen raportoinnin pakottaminen johonkin yhteisesti sovit- tuun formaattiin vie usein tutkijan omaa ajattelua huimasti eteenpäin, vaikka kirjoittamiselle tyypillinen piirre onkin, että koskaan ei voi miellyttää kaikkia. Arviointi tapahtuu muutaman refereearvioijan näkemysten pohjalta, ja siksi tätä käytäntöä noudattavassa tieteellisessä julkaisemisessa parempi versio on se, minkä arvioijat näkevät parem- pana. Useimmiten tutkija haluaa tekstinsä julkaistavaksi ja tekee siksi vaadittavat muutokset.

Lopuksi

Pohdimme luvussamme tutkijan roolia ja refleksiivistä toimintaa: sitä, miten 1) teorian rajaamisen, 2) operationalisoinnin ja 3) tietoisesti valitun rakennemallin avulla tutkimuksesta tehdään eheä, valittuun tutkimusperinteeseen sopiva ja uutta tietoa tuottava puheenvuoro.

Onnistuneesti rajattu teoria mahdollistaa keskustelun tutkimuskohteen ja siitä kerätyn tutkimusaineiston kanssa sekä saatujen tulokintojen, tulosten ja päätelmien kontekstualisoinnin. Miettiessään, miten keräisi aineistostaan teoriaansa sopivia havaintoja, tutkija joutuu tarkentamaan teoreettiset avainkäsitteet ja pohtimaan, miten muut tutkimuksen käsitteet nähdään suhteessa avainkäsitteisiin. Teorian ja havaintojen maailmat ovatkin läsnä koko tutkimusprosessin ajan. Laadullisessa tutkimuksessa edetään usein ”etsimällä mysteereitä ja kehittelemällä kysymyksiä ja vastauksia pikkuhiljaa” (Alasuutari 2011, 289). Tutkittavan ilmiön käsitteellistämisen teoriatausta ja vähitellen käsitteellistyvät näkökulmat suuntaavat osaltaan tutkimuksen kulkua. Toisaalta tarve jäsentää teoreettisia näkökulmia voi tarkoittaa myös aineiston täydentämistä (Kiviniemi 2010, 74–75). Kun tutkija pitää huolta siitä, että hän etenee kohti tutkimuskysymyksiä, tutkimus syvenee eikä rönseyile liikaa.

Hyvässä operationalisoinnissa jokaisen keskeisen käsitteen käyttäminen on harkittua niin, että teorian ja havaintojen maailman vuoropuhelu tulee mahdolliseksi tutkimustehtävän edellyttämällä tavalla. Operationalisoinnissa on lukuisia vaiheita, ja sitä voidaan kehittää tutkimuksen edetessä, teoreettisen ja empiirisen ymmärryksen lisääntyessä. Tietoisesti ja huolellisesti tehty operationalisointi tuottaa ratkaisuja, jotka parantavat tutkimuksen luotettavuutta, teoreettista ja empiiristä uskottavuutta sekä arvioitavuutta.

Tietoisesti valittu rakennemalli (IMRD tai jokin muu) auttaa tutkijaa jäsentämään tutkimustaan, niin että lukija voi seurata tutkimuksessa tapahtuvaa päättelyä ja niin että teorian ja tutkimussuuntausten mukaiset epistemologiset ja ontologiset ratkaisut löytyvät tutkimusraportista uskottavasti. Kaikki sosiaalitieteiden tutkimusraporttien esittämistavat ovat lopulta mielletävissä retorisiksi rakennelmiksi (Alasuutari 2011, 285). Tekstin osien asettaminen niille suunnitelluille paikoille selkeyttää kirjoitusprosessia ja tuo esiin päättelyn etenemistä. Tutkijalta odotetaan tässä kohdin – niin kuin monessa muussakin – nöyryyttä suunnata tekstinsä aikomalleen kohdeyleisölle ja siten muokata teksti genren mukaiseksi. Oikean ilmaisutavan tuottaminen

eri foorumeilla helpottuu, kun tutkija reflektoi koko prosessin ajan, mitä on tekemässä, kenelle (mille yleisölle), miten aikoo tutkimuksensa toteuttaa ja miksi tekee niitä ratkaisuja, joita tekee (vrt. Flick 2007, 39–44; Alasuutari 2011). Tehtyjen ratkaisujen toimivuutta voi tarkistaa esimerkiksi dialogisella kirjoittamisella, tutkimuspäiväkirjan avulla, prosessikirjoittamisella ja käsitekartoilla, sekä luetuttamalla tekstejä eri vaiheissaan sekä kohderyhmään kuuluvilla että tiedeyhteisön jäsenillä.

Ajoittain on hyvä palata tutkimustehtävään ja siihen, mitä valittu tutkimusperinne edellyttää. Tarkoituksenmukaisuuden ja kysymyksenasettelun tulee ohjata tekstin rakentumista enemmän kuin rakenne-mallin tai tutkijan vimman, sillä tavoitteena on tekstistä muodostuva kokonaisuus (vrt. Alasuutari 2011, 288). Kun tutkija tarkistaa tutkimuksensa ymmärrettävyyttä ja teoriaan nojautuvien päätelmiensä luotettavuutta, on hyvä kiinnittää huomioita esimerkiksi seuraaviin asioihin:

- Mitä oikeastaan tutkitaan? Mitkä ovat tutkimuskysymykset? Onko ne määritelty selvästi?
- Mitkä ovat tutkittavaa ilmiötä kuvaavat pääkäsitteet?
- Miten pääkäsitteitä kuvataan teoriataustassa, aineistossa, tuloksissa ja johtopäätöksissä? Erottuvatko pääkäsitteet selvästi?
- Onko teoriassa esitetty käsitteitä, joihin ei ole myöhemmin palattu?
- Onko samasta asiasta puhuttu useammilla käsitteillä? Voiko niitä yhtenäistää tai onko käsitteiden erilaisia merkityksiä avattava enemmän tekstissä?
- Onko tutkimuskysymykset muokattu tutkittavien ymmärtämiksi käsitteiksi ja analyysin jälkeen uudelleen teoreettiselle tasolle?
- Löytääkö lukija raportista keskeiset empiiriset havainnot ja pystyykö hän tekstin perusteella asettamaan havainnot tutkijan tarkoittamaan teoreettiseen kontekstiin?

- Vastaavatko tulokset tutkimuskysymyksiin? Jos eivät vastaa, mitä operationalisoinnista olisi korjattavissa jälkikäteen ja mitä ei voi korjata?
- Vastaako raportti selkeästi ja ymmärrettävästi tutkimukselle asetettuun tavoitteeseen?
- Mitä tutkimustulosten perusteella halutaan sanoa ja kenelle? Millaista rakennemallia julkaisufoorumi edellyttää?

Tutkimuksen ohjaaja voi miksi-kysymyksillään varmistaa, että tutkija toimii tietoisesti, sekä auttaa häntä ymmärtämään, miten eri teoreettiset ratkaisut vaikuttavat lopputuloksen muovautumiseen. Reflektiivisyys kehittyy monipuolisissa keskusteluissa, joissa oppija pääsee tarkastelemaan tutkimuksen tekemistä monenlaisissa rooleissa: esimerkiksi vertaiskeskustelua voidaan virittää tutkimusseminaareissa aktivoimalla opiskelijoita pienryhmien avulla (vrt. Svinhufvud 2013). Opiskelijan itseymmärryksen kehittäminen on tärkeää, jotta hän tulee tietoiseksi uskomuksistaan, oletuksistaan, arvoistaan ja prioriteeteistaan sekä omista tutkimuksen tekemisen käytännöistään: kuinka olen tullut tähän vaiheeseen? Mitä sellaista olen tuonut mukani, joka auttaa tai estää minua uuden toimintatavan oppimisessa? (Garland & Garland 2012, 17.)

Tutkija ei tee tutkimustaan vain itseään varten tai opintosuorituksiksi, vaan hän on myös omalta osaltaan mukana tieteellisen perinteen vahvistamisessa ja kehittämisessä. Mielenkiintoinen tutkimusaihe olisikin, miten erilaiset tekstirakenteet muuttavat tutkijan ajattelua, sekä millaisia vaikutuksia erilaisilla rakenteilla on tutkimustulosten leviämiseen, tiedon kumuloitumiseen ja ymmärryksen syvenemiseen. Loppujen lopuksi tutkimuksen arvon ratkaisee itse ilmiön ja sen erityislaatuisuuden tavoittaminen. Tutkimus ei siten ole arvioitavissa pelkästään teknisten tai rakenteellisten (esim. rakennemalli) valintojen perusteella, vaan ainoastaan suhteessa siihen ilmiöön, jota mahdollisimman taitavasti on pyritty tutkimaan ja erittelemään (vrt. Janesick 2000). Ainoa oikeaa tapaa rakentaa teoriaa, empiriaa ja niiden vuoropuhelua ei varmastikaan ole olemassa. Tutkijan on kui-

tenkin hyvä olla tietoinen omista valinnoistaan ja niiden mukanaan tuomista haasteista.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Neljäs uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Baarda, D. B., M. P. M. de Goede & J. Teunissen. 1997. *Kwalitatief Onderzoek*. Houten: Stenfert Kroese.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann. 1998. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suomentanut Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Ely, Margot, Ruth Vinz, Maryann Downing & Margaret Anzul. 1997. *On Writing Qualitative Research*. Lontoo: Falmer Press.
- Eriksson, Päivi & Anne Kovalainen. 2008. *Qualitative Methods in Business Research*. Los Angeles: Sage.
- Eskola, Jari. 1998. ”Johdanto eli näkökulmia tieteelliseen kirjoittamiseen.” Teoksessa *Kirjoituksia tieteellisestä kirjoittamisesta*, toim. Jari Eskola. Tampere: TAJU, 7–36.
- Eskola, Jari. 2003. ”Tutkijan monet valinnat.” Teoksessa *Ihmistä tutkimassa. Yhteiskuntatieteiden metodologian ajankohtaisia kysymyksiä*, toim. Jari Eskola & Sami Pihlström. Kuopio: Kuopio University Press, 137–160.
- Eskola, Jari. 2006. ”Kaksi tapaa kirjoittaa tutkimusta.” *Kasvatus* 37:3, 290–298.
- Eskola, Jari & Pirre Pauliina Majjala. 2003. ”Keskeneräinen sinfonia. Minä, musiikki ja laadullinen tutkimus.” Teoksessa *Ihmistä tutkimassa. Yhteiskuntatieteiden metodologian ajankohtaisia kysymyksiä*, toim. Jari Eskola & Sami Pihlström. Kuopio: Kuopio University Press, 181–196.
- Eskola, Jari. 2010. ”Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta.” Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–203.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, Jari & Jaana Vastamäki. 2007. ”Teemahaastattelu. Opit ja opetukset.” Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu*, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. 2. korjattu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 25–43.

- Flick, Uwe. 2007. *Designing Qualitative Research*. The Sage Qualitative Research Kit. Lontoo: SAGE.
- Garland, Paul & Irene Garland. 2012. "A Participative Research for Learning Methodology on Education Doctoral Training Programmes." *International Journal for Researcher Development* 3:1, 7–25.
- Greimas, Algirdas Julien. 1980. *Strukturalistista semantiikkaa*. Suomentanut Eero Tarasti. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen 1976. "Tieto ja intressi." Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet osa I*, toim. Raimo Tuomela & Ilkka Patoluoto. Suomentanut Paavo Löppönen. Helsinki: Gaudeamus, 118–181.
- Hakala, Juha T. 2007. "Menetelmällisiä koetuksia." Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. metodin valinta ja aineistonkeruu*, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. 2. korjattu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 12–24.
- Hall, Stuart. 1999. *Identiteetti*. Suomentaneet Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Helenius, Jenni. 2013. "Alkoholiaiheinen vanhempainilta – sosiaalipedagoginen interventio?" *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja* 2013, 91–118.
- Huttunen, Rauno. 1999. "Jürgen Habermas. Kommunikatiivinen opettaminen." Teoksessa *Kasvatustieteiden teoreetikoita*, toim. Tapio Aittola. Helsinki: Gaudeamus, 150–181.
- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittelyminen Suomessa*. 2013. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012, Helsinki.
- Janesick, Valerie J. 2000. "The Choreography of Qualitative Research." Teoksessa *Handbook of Qualitative Research*, toim. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage, 379–399.
- Kaakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa. 2004. "Hypoteesin testaus." Teoksessa *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*, toim. Marja-Liisa Kaakkuri-Knuuttila. Helsinki: Gaudeamus, 303–327.
- Kaakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa & Kaisa Heinlahti. 2006. *Mitä on tutkimus? Argumentaatio ja tieteenfilosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kankkunen, Päivi & Katri Vehviläinen-Julkunen. 2010. *Tutkimus hoitotieteessä*. Helsinki: WSOY.
- Karikoski, Anne. 2009. *Aika hyvä rehtoriksi – selviääkö koulun johtamisesta hengissä*. Helsingin yliopisto, soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 297. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19992/aikahyva.pdf?sequence> (Luettu 31.12.2014.)
- Kiikeri, Mika & Petri Ylikoski. 2004. *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kiviniemi, Kari. 2010. "Laadullinen tutkimus prosessina." Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, toim. Juhani Aaltola &

- Raine Valli. 3. uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 70–85.
- Kniivilä, Sonja, Sari Lindblom-Ylänne & Anne Mäntynen. 2007. *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. Helsinki: WSOY.
- Kuula, Arja. 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kyrö, Paula. 2004. *Tutkimusprosessi valintojen polkuna*. Tampere: Tampereen yliopisto, ammattikasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Lagström, Hanna, Tarja Pösö, Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti. (toim.) 2010. *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Nuorisotutkimusseuran/ Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Lehtonen, Mikko. 1998. *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- Morse, Janice M., Janice M. Swanson & Anton J. Kuzel. 2001. *The Nature of Qualitative Evidence*. Thousand Oaks: SAGE.
- Paso, Mirjami. 2009. *Viimeisellä tuomiolla. Suomen korkeimman oikeuden ja Euroopan yhteisöjen tuomioistuimen ennakkopäätösten retoriikka*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Ronkainen, Suvi, Leila Pehkonen Leila, Sari Lindblom-Ylänne & Eija Paa-vilainen. 2011. *Tutkimuksen voimasanat*. Helsinki: WSOY.
- Salonen, Sanna-Mari. 2012. *Rehtorien yhdistelmävirat koulunjohtajan ilmiönä nyky-Suomessa*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Siljander, Pauli. 1992. ”Metodologisen eklektismin ongelma kasvatustieteessä.” *Kasvatus* 23:1, 14–21.
- Siljander, Pauli. 2011. ”Kasvatustieteen metodologiset käännteet – kaikkiko käy?” Teoksessa *Tutkimusmatkalla. Metodologia, teoria ja filosofia kasvatustutkimuksessa*, toim. Katariina Holma & Kaisu Mäki. Helsinki: Gaudeamus, 199–210.
- Silverman, David. 2007. *Doing Qualitative Research*. Lontoo: Sage.
- Sirola, Kirsi. 2004. *Porilaisten yhdeksäsluokkalaisten ja kasvattajien käsityksiä nuorten alkoholinkäytöstä ja alkoholinkäytön ehkäisystä*. Jyväskylän yliopisto, Studies in Sport, Physical Education and Health 98.
- Svinhufvud, Kimmo. 2013. *Opinnäytteen kirjoittaminen vuorovaikutuksena. Keskusteluanalyttinen tutkimus graduseminaarien ja gradunohjaustapaamisten vuorovaikutuksesta*. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/41122/Svinhufvud_vaitos.pdf?sequence=1 (Luettu 31.12.2014.)
- Törrönen, Jukka. 2010. ”Identiteettien ja subjektiasemien analyysi haastatteluaineistossa.” Teoksessa *Haastattelun analyysi*, toim. Johanna Ruusuvaori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 180–211.
- Varto, Juha. 1992. *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Helsinki: Kirjayhtymä.

- Vilkkä, Hanna. 2007. *Tutki ja mittaa*. Helsinki: Tammi.
- Viskari, Sinikka. 2009. *Tieteellisen kirjoittamisen perusteet. Opas kirjoittamiseen ja seminaarityöskentelyyn*. Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden laitos, julkaisusarja B:17.
- Åhlberg, Mauri. 2007. ”Käsitekartat tutkimusmenetelmänä.” Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*, toim. Juhani Aaltola & Raine Valli. 2. korjattu ja uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 60–70.

REFLEKSIIVISYYS
SUHTEESSA TIETEEN TEKEMISEN
KONTEKSTEIHIN

KOKEMUKSIA KOKEMUKSISTA.

Tutkimustiedon palauttaminen kentälle

Empiirisessä sosiaalitutkimuksessa on sen varhaisista vaiheista lähtien oltu kiinnostuneita inhimillisistä kokemuksista. Niiden kautta on tavoiteltu tietoa sosiaalisista olosuhteista, tilanteista, asiainiloista tai ilmiöistä. Näin varsinaisena mielenkiinnon kohteena ei välttämättä ole ollut tuo kokemus sinänsä, vaan pikemminkin sen kohde. Näin voisi olla esimerkiksi selvitetäessä eri henkilöstöryhmien kokemuksia johtamisesta ja esimiestyöskentelystä, työpaikkakiusaamisen yleisyyttä julkisen sektorin työpaikoilla tai käyttäjien kokemuksia kunnallisesta kotipalvelusta. Kokemusta on tutkittu tutkimusasetelmista ja niihin sisältyvistä kokemusta koskevista esiolettamuksista johtuen erilaisten teoreettisten ja metodologisten lähestymistapojen sekä metodisten ratkaisujen avulla. Yllättävän vähälle tässä kokonaisuudessa – varsinkin kvantitatiivisissa tutkimuksissa – on kuitenkin jäänyt sen eksplisiittinen pohtiminen, mikä on tutkijan tutkimusprosessin aikana tekemien valintojen vaikutus kokemustiedon tavoittamiseen ja siitä tehtäviin tulkintoihin. Vähälle pohdinnalle on jäänyt myös, millaisia neuvotteluja ja valta-asetelmia tutkimusprosessiin sisältyy kokemusta tutkittaessa, siitä kommunikoitaessa ja kirjoitettaessa.

Feministisessä empiirisessä tutkimuksessa tällaiset kokemuksen sosiaaliseen alkuperään, kontekstisidonnaisuuteen sekä arvoihin ja etiikkaan liittyvät kysymykset ovat olleet keskeisessä asemassa (Ramazanoglu & Holland 1999). Kokemusta on problematisoitu metodologisesti kysymyksenä sekä tarkasteltu sitä muun muassa tiedon ja vallan viitekehyksessä. Feministitutkijoiden Caroline Ramazanoglun ja Janet Hollandin (emt., 383–384) mukaan kokemus on tietoisuutta sosiaalisesta olemassaolostamme. Tietoisuus syntyy henkilökohtaisesta osallistumisesta johonkin sekä tämän osallistumisen aiheuttamista tuntemuksista ja tulkinnoista (Foss & Foss 1994, 39). Kokemukset ja niistä tehtyt tulkinnot eivät synny tyhjiössä. Ihmiset kokevat samatkin sosiaaliset ja kulttuuriset kontekstit, ilmiöt ja asiantilat sekä tapahtumat eri tavoin. Tämän lisäksi kokemuksia ja niistä kertovaa tutkimustietoa tulkitaan ja arvotetaan eri tavoin.

Tässä luvussa pohdimme kokemuksen, tiedon ja vallan suhdetta tieteellisen tutkimustiedon tuottamisen, siitä kommunikoimisen ja kirjoittamisen prosesseissa sekä tähän suhteeseen liittyviä pulmallisia tilanteita, joita olemme omassa tutkimustyössämme kohdanneet ja joihin olemme yrittäneet löytää mielekkäitä ja tutkimuksen luotettavuutta parantavia ratkaisuja. Ymmärrämme kokemuksen resurssina tai retorisenä keinona, josta tai jonka avulla käydään kamppailua tiedosta ja totuudesta. Osoitamme esimerkein, miten omaa tai toisten kokemusta käytetään hyväksi argumentoinnissa sekä tutkimustiedon kyseenalaistamiseksi että sen legitimoimiseksi. Tietoa lähestymme yhteisöllisesti jaettuna, tutkimustietona ja yksilöllisenäkin tietona. Kokemuksella argumentoidessa kamppaillaan siitä, millainen tieto ja kenen tieto voi ja saa olla totta. Valtaa tarkastelemme kamppailuna tiedosta sekä kokemustiedon olemuksesta ja paikasta siinä. Tarkastelumme kiinnittyy omista taustoistamme johtuen työelämän tutkimukseen, toimintatutkimukseen sekä sukupuolentutkimukseen.

Työelämän tutkijoina olemme kiinnostuneita niistä organisatorisista ja sosiaalisista olosuhteista ja konteksteista, joissa (inter)subjektiiviset kokemukset ovat syntyneet. Tällöin kyse ei ole niinkään yksilöistä, joilla on kokemuksia, vaan institutionaalisista ja organisatorisista sekä

kokemusten kertomisen konteksteista, jotka määrittelevät kokemuksen tuottamiselle erilaisia reunaehtoja, mahdollisuuksia ja odotuksia. Tutkimustiedon tuottamisen ohella kehittämiseen ja muutokseen tähtäävinä toimintatutkijoina puolestaan olemme erityisen kiinnostuneita valtaistamisen, kuulluksi tulemisen ja osallisuuden kokemusten tuottamisesta osana tutkimusavusteisia kehittämisprosesseja. Olemme olleet tukemassa sellaisten organisatoristen tilojen syntymistä, joissa oppimisen kokemukset sekä erilaisten kokemusten jakaminen mahdollistuisivat. Sukupuolen tutkijoina taas kiinnostuksemme kohdistuu erilaisiin eroihin, jotka liittyvät sukupuoleen, mutta myös muihin eroihin, kuten ikään, seksuaalisuuteen, etnisyyteen sekä niihin kytkeytyviin erilaisiin asemiin ja valtasuhteisiin. Sukupuolentutkimus ja erityisesti feministinen tutkimus on ollut kiinnostunut kokemusmaailman valtasuhteista. Kaikkia näitä tutkimuksellisia otteita yhdistää ajatus siitä, ettei kokemus ole tutkimuksen raakamateriaalia, jonka perusteella voidaan vetää arvovapaita johtopäätöksiä siitä, millainen sosiaalinen todellisuus on. Kokemukset ovat tulkintaa sosiaalisesta todellisuudesta. Emme siis voi väittää, että jotkut kokemukset ovat aidompia tai todempia kuin toiset.

Tässä luvussa tuomme esiin omien, kenttätöyssä syntyneiden kokemustemme kautta sitä, millaisia haasteita olemme kokemusta tutkiessamme kohdanneet ja miten olemme päässeet pois näistä pulmallisista tilanteista. Käännämme refleksiivisen katseen paitsi itseemme tutkijoina, myös siihen kenttään, jossa tietoa tuotetaan ja jonne se palautetaan. Tarkastelemme kokemuksen, tiedon ja vallan suhdetta kentällä. Kysymme, millainen ja kenen kokemus saa tiedon arvon sekä mikä on kokemuksen paikka tiedon tuottamisessa. Pohdimme myös, millaisia ratkaisuja kentällä voi soveltaa, jos tutkimustiedon palauttaminen kentälle saa vastaansa kokemuksen, tiedon ja vallan muodostamia esteitä tai vie tutkijat jopa umpikujaan. Luku rakentuu siten, että seuraavaksi esittelemme aineistomme ja metodimme. Analyysiluvut olemme jäsentäneet niin, että ensimmäisessä painopiste on kokemuksessa, toisessa tiedossa ja kolmannessa vallassa. Valtaa käsittelevässä luvussa pohdimme myös kaikissa kolmessa luvussa

virittämiimme ahdinkoihin löytämiämme ratkaisuja. Luvun lopussa kokoamme yhteen kokemustemme opetukset. Tavoitteenamme on osallistua ja antaa panoksemme kokemustiedon ja tutkimustiedon suhteesta käytyyn keskusteluun, jota harvoin pohditaan tutkijan ja kentän kohtaamisena, vuorovaikutuksena ja valtasuhteena. Lähestyimme kokemustietoa tietona, jonka avulla ihmiset jäsentävät ja tekevät arkipäivän toimintaansa ymmärrettäväksi itselleen ja toisilleen. Tutkimustiedolla puolestaan tarkoitamme tieteellisin menetelmin tuotettua systemaattista tietoa, jonka tieteellisyyttä arvioidaan ja koetellaan tutkimusyhteisöissä, mutta myös laajemmin yhteiskunnassa. Kentän ymmärrämme väljästi sisältävän tutkimusprosessin eri vaiheissa tutkimukseen joko osallisena, kommentoijina tai yleisönä osallistuvat ja vaikuttavat henkilöt.

Aineisto ja metodi

Tarkastelemme kokemukseen liittyviä haasteita käyttäen aineistona omia tutkimuskokemuksiamme. Olemme tehneet 2000-luvun alusta lähtien työpaikkojen tasa-arvon kehittämiseen tähtäävää toimintatutkimusta. Toimintatutkimus on menetelmä, jonka tavoitteena on samanaikaisesti tutkia ja muuttaa tutkittavaa sosiaalista todellisuutta. Sen vuoksi tutkija osallistuu tutkimansa yhteisön toimintaan eli on samanaikaisesti sekä tutkimuksen tekijä että sen kohde. Toimintatutkimuksen periaatteisiin kuuluu, että tutkittavien kokemuksia kuullaan ja hyödynnetään muutoksen aikaansaamiseksi. Toimintatutkimuksessa tavoitteena on yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvoinnin ja demokraattisen sosiaalisen muutoksen tukemisen kannalta olennaisen tiedon tuottaminen. Tutkimuksessa sitoudutaan haastamaan epäoikeudenmukaisia järjestelmiä ja käytäntöjä. (Brydon-Miller ym. 2003; Gatenby & Humphries 2000; Leinonen ym. 2012, 6.)

Toimintatutkimushankkeissamme olemme edistäneet tasa-arvoa yhteistyössä työpaikkojen johdon ja henkilöstön kanssa erilaisin keinoin. Olemme esimerkiksi käyneet työpaikkojen kanssa läpi ta-

sa-arvosuunnittelun¹ prosessin (Huhta ym. 2005; Ylöstalo 2012), tehneet työpaikoilla tasa-arvokoulutuksia (Ylöstalo 2013), selvittäneet työpaikkojen tasa-arvon tilaa (Leinonen ym. 2012) ja tukeneet ja tuottaneet työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen käytäntöjä (Autio ym. 2011). Olemme toimineet monenlaisilla organisaatio- ja tasa-arvotutkimuksen kentillä eri rooleissa: tutkijan, tasavertaisen osallistujan, muutoksen mahdollistajan, vastustuksen murtajan ja joskus erotuomarinkin (vrt. Leinonen ym. 2012, 14). Näitä kenttäkokemuksia käytämme tämän luvun aineistona.

Tasa-arvon kehittäminen on monella työpaikalla tulenarka aihe, ja herättää paljon vastustusta (Brunila & Ylöstalo 2013). Suomessa vallitsee tasa-arvon paradoksi: vaikka suomalaiset mielellään kehuvat maataan yhdeksi maailman tasa-arvoisimmista, herättää sukupuolten tasa-arvosta puhuminen samalla vastustusta ja ärtymystä (Julkunen 2010, 15). Vastustus voi ilmetä aktiivisena kehittämistoimien vastustamisena tai olla luonteeltaan hienovaraisempaa, esimerkiksi tasa-arvon näennäistä edistämistä toimenpitein, joilla ei ole todellista vaikutusta (Pincus & van der Ros 2001, 238–239). Vastustus voi syntyä esimerkiksi siitä, ettei työpaikan ongelmien yhteyttä sukupuoleen hahmoteta tai siitä että sukupuolten tasa-arvo koetaan uhkaksi vallitsevalle järjestykselle ja omalle toiminnalle sukupuolitettuna yksilönä. Lisäksi eriarvoisuutta voi olla vaikea nähdä tai ymmärtää, jos itseltä puuttuu kokemus epätasa-arvosta. (Leinonen & Uosukainen 2004, 145–147.)

Luvussamme käsittelemme sellaista vastustusta, joka kietoutuu tavalla tai toisella kokemuksen käsitteeseen. Yhtäältä kokemuksiin perustuva tutkimustieto, johon tasa-arvon kehittämistyö usein nojaa, voidaan sivuuttaa ”pelkkinä kokemuksina”. Toisaalta tieteellinen tieto voidaan sivuuttaa kehittämistyössä omaan kokemukseen vetoamalla. Seuraavissa luvuissa kerromme kenttäkokemuksistamme tilanteissa, joissa kokemusta on käytetty tavalla, jonka olemme kokeneet vähät-

1 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (8.8.1986/609) eli ns. tasa-arvolaki velvoittaa työnantajat edistämään tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Vähintään 30 henkilön työpaikoilla tulee toteuttaa tasa-arvoa edistävät toimet vuosittain yhteistyössä henkilöstön edustajien kanssa laadittavan, erityisesti palkkausta ja muita palvelussuhteen ehtoja koskevan tasa-arvosuunnitelman mukaisesti.

televän tutkimustamme, sen tuloksia ja tutkimukseemme liittyviä kehittämisyhtymyksiä. Kerromme, miten olemme näissä tilanteissa toimineet, ja esittelemme tutkimuksellisia ratkaisuja siihen, miten kokemuksen avulla tuotettu tieto on oikeutettavissa erilaisissa tilanteissa ja miten kokemukseen liittyvä vastustus on purettavissa.

Kun käytämme aineistona omia kokemuksiamme, peilaamme niitä kokemuksesta käytyyn tutkimuskeskusteluun. Tarkastelemme subjektiivisia kokemuksiamme Saija Katilan ja Susan Meriläisen (2006, 143–144) tavoin yhteisöllisinä ja kulttuurisina. Silloin kokemukset eivät ole jotain vain yksilön omaa, vaan pikemminkin prosessi, jonka välityksellä yksilö paikantaa itsensä ja jossa hänet paikannetaan sosiaaliseen todellisuuteen. Kokemuksille annetut merkitykset eivät myöskään ole yksilöllisiä, vaan yhteisöllisiä, sillä ne nousevat niistä kulttuurisista ja sosiaalisista yhteyksistä, joissa ne tuotetaan. (Emt.)

Toimintatutkimukselliselle lähestymistavalle on ominaista tutkijan itsereflektio eli oman toiminnan arvioiminen osana tutkimusprosessia. Tämä johtuu siitä jo aiemmin mainitusta toimintatutkimuksen piirteestä, että tutkija on samanaikaisesti tutkimuksensa tekijä ja kohde. (Katila & Meriläinen 2006, 140, 149.) Tutkijan itserefleksiivisyys on olennaista myös feministisessä tutkimuksessa (esim. Farahani 2007, 50). Kokemusten käyttö aineistona kumpuaakin luvussa sekä toimintatutkimuksen että feministisen tutkimuksen perinteestä. Vaikka tässä luvussa näkökulmamme on taaksepäin katsova eli reflektoimme jo tapahtuneita kohtaamisia ja vuorovaikutusta kentän kanssa (ks. Högbäck & Aaltonen tässä kirjassa), niin itsessään sekä toimintatutkimus että feministinen tutkimus ovat vahvasti sitoutuneita myös eteenpäin suuntautuvaan refleksiivisyyteen. Pyrkimyksenä on tietää mahdollisimman paljon omasta tietämisestä koko tutkimusprosessin ajan ja suhteessa kaikkiin tutkimuksen tekemisen konteksteihin (Ronkainen 2000).

Kokemus

Tässä luvussa pohdimme, millainen ja kenen kokemus katsotaan kentällä tiedoksi. Kokemustiedolla tuntuu olevan kentällä vahva asema, mutta vain tietynlaiset kokemukset saavuttavat tiedon aseman. Tarkastelemme tutkimustiedon ja kokemustiedon suhdetta esimerkkien valossa: kun tutkimustieto palautetaan kentälle, voidaan ajautua umpikujaan siksi, että tutkimustieto on ristiriidassa kentällä olevan kokemustiedon kanssa. Jos kokemukset oletetaan lisäksi jaetuiksi, voidaan joutua tilanteeseen, jossa tutkimustieto näyttää olevan ristiriidassa sen kanssa, miten ”kaikki tietävät asioiden olevan”. Silloin tutkimustiedon palauttaminen kentälle synnyttää vastustusta, mikä taas toimii muutoksen esteenä.

Tutkimustieto ja kokemustieto eivät sinänsä ole keskenään ristiriitaisia, ja kokemuksilla on keskeinen asema tiedon tuottamisessa. Feministisessä tutkimuksessa kokemuksen käsitteellä on erityinen asema, sillä naisten kokemusten esiin tuominen ja asettaminen tutkimuksen keskiöön ovat etenkin aiemmin olleet yksi feministisen tutkimuksen tärkeimmistä tehtävistä. Myös tutkijan omat kokemukset ovat saaneet keskeisen aseman feministisen tiedon tuottamisessa. (Koivunen & Liljeström 1996; Liljeström 2004a; Saresma 2010.) Samalla kokemuksen käsitteen ympärillä on käyty kriittistä keskustelua. Tämä ei ole varsinaisesti horjuttanut kokemuksen käsitteen asemaa, vaan pikemminkin muuttanut tapoja käyttää sitä feministisessä tutkimuksessa.

Kokemus on edelleen yksi feministisen tutkimuksen avainkäsitteistä, mutta nykyään korostuvat aiempaa enemmän sen liikkuvuus, paikallisuus ja kokemusten prosessinomaisuus. Liikkeelle ei enää lähdetä siitä, että on olemassa tiettyjä kokemuksia, joita tutkitaan. Lähtökohtana on pikemminkin se, ettei puhtaita, aitoja kokemuksia ole, tai ainakin niitä on mahdotonta täydellisesti tavoittaa tutkimuksen avulla. Kokemusten sisällön sijaan (tai ohella) huomio kiinnittyy niiden rakentumiseen. (Saresma 2010, 67–68.) Kokemusten tutkimuksessa ei siis enää ole niinkään kyse unohtettujen tai vaiennettujen kokemusten näkyväksi tekemisestä kuin niiden kontekstualisoinnista.

Kokemusta ei ymmärretä ehdottomana ja erehtymättömänä, vaan tutkimuksen avulla osoitetaan, miten toimijoiden kokemukset ja se, miten niistä kerrotaan, ovat tulosta heidän sosiaalisista paikoistaan subjekteina. (Liljeström 2004b, 149.) Näin kokemusta ei ymmärretä jonkin tulkinnan perustana, vaan siitä tulee tutkimuksen kohde. Kokemus hahmotetaan samanaikaisesti sekä tulkintana että tulkinnan tarpeessa olevana. Näin sekä kokemukset että niiden tuottamat identiteetit asetetaan historiallisiin ja yhteiskunnallisiin konteksteihinsa. (Emt.)

Kokemusten ei ajatella itsessään olevan tietoa, vaan kokemukset otetaan tutkimuksen ja tulkinnan kohteiksi. Kentällä kokemus saatetaan kuitenkin ottaa itseoikeutettuna varman tiedon lähteenä, joka ohittaa sellaisen tutkimustiedon, jota ei ole johdettu suoraan tutkijan omista kokemuksista. Tutkijaan voi myös kohdistua vaateita kokemusasiantuntijuudesta, mikä hankaloittaa tutkimustiedon palauttamista kentälle. Havainnollistamme tätä esimerkin avulla.

Toista tämän luvun kirjoittajaa haastateltiin *Aamulehteen* maaliskuussa 2013 työelämän tasa-arvoon liittyvistä aiheista. Haastateltava esiintyi haastattelussa tutkijan roolissa. Hän kertoi muun muassa siitä, miten sukupuoleen ei synnytä vaan kasvetaan ja kasvatetaan, usein tiedostamatta. Tämä tapahtuu esimerkiksi tulkitseamalla tyttöjen ja poikien samaa toimintaa eri tavalla, sukupuolilinssien läpi. Tutkija kertoi esimerkin: ”Kun hädin tuskin kävelemään oppinut poika näprää kaukosäädintä, niin on helppo tokaista: ’Näkeehän sen, miten pojat ovat jo pienestä pitäen tekniikan perään.’ Kun sama toistuu, niin ei ole ihme, että pojat kiinnostuvat tekniikasta.” (Aamulehti 4.3.2013.)

Lehtiartikkeli herätti paljon keskustelua *Aamulehden* Internet-sivuilla. Moni kommentoijista oli sitä mieltä, että pojista tulee miehiä ja tytöistä naisia kasvatukselta riippumatta. Mieliimme painui erityisesti seuraava kommentti: ”Kuitenkin, jos poika saa valita, ottaa hän mieluummin auton tai kaukosäätimen leluksen, kuin nukan. Ja tytöt, yllätys yllätys, sen nukan. Tähän ei edes auta pojille äidin varta vasten hankkimat nuket ja nuckenrattaat. Jos erikoistutkijalla on omia lapsia on hän tämän luultavasti todennut itsekin.” Todellisuudessa kaukosäädiniesimerkki sai kipinän tutkijan omasta elämästä erään ihmisen

sanottua näin hänen pojastaan. Tutkija ei kertonut tätä *Aamulehdessä*, koska hän esiintyi haastattelussa tutkijana, ei äitinä. Hän ei myöskään perustanut sanomaansa esimerkkiinsä, jonka oli tarkoitus vain havainnollistaa sitä, mitä sukupuolistavasta kasvatuksesta tutkimukseen perustuen tiedetään. Kenttää tämä ei kuitenkaan vakuuttanut, sillä tutkimustiedon sijaan tutkijalta odotettiin kokemustietoa.

Kommenttiin sisältyy myös oletus, että kokemukset ovat jaettu-ja: että äidit tai vanhemmat kokevat lastensa kasvun ja kasvatuksen pojaksi tai tytöksi samalla tavalla ja että poikalapsilla ja tyttölapsilla on tietyt jaetut kokemukset. Koska tutkijan näkemys poikkeaa kommentoijan näkemyksestä tai kokemuksesta, kommentoija olettaa, ettei tutkijalla ole lapsia – muutenhan hän tietäisi asioiden oikean laidan. Oletukset jaetuista kokemuksista voivat vaikeuttaa tutkimustiedon palauttamista kentälle, jos oma, tutkimustiedon vastainen kokemus oletetaan ja yleistetään muidenkin kokemukseksi. Tämä voi johtaa toisten kokemusten kieltämiseen ja marginalisointiin. Tätä käsittelemme tarkemmin myöhemmin luvussa Valta.

Myös feministisessä teoriakeskustelussa on pohdittu, missä määrin voidaan puhua jaetusta naiskokemuksesta. 1960- ja 1970-luvuilla sekä vielä 1980-luvun alkupuolella, erityisesti niin sanotussa feministisessä *standpoint*-teoriassa (esim. Harding 1991; 1993) naisten jaetut kokemukset olivat tärkeässä asemassa, ja naistutkimus määriteltiin ”naisten tekemäksi tutkimukseksi naisista naisille” tai ”naisten tutkimiseksi naisia varten naisten kokemuksista käsin ja naisten ehdoilla”. (Emt.; Ronkainen 2000, 173–176; Saresma 2010, 66–67.) Lähestymistapaa alettiin 1980-luvun lopulta alkaen kritisoida siitä, että se olettaa jaetun, yhtenäisen naiskokemuksen. Naisten kesken on monenlaisia erontekoja ja valtasuhteita, joita tuotetaan esimerkiksi etnisyyden, kansalaisuuden, luokan ja sukupuolisen suuntautumisen perusteella. Yhtenäisen naiskokemuksen oletuksen onkin sanottu marginalisoivan ja ulossulkevan joidenkin naisten kokemukset ja yleistävän joidenkin toisten (länsimaisten, valkoisten, heteroseksuaalisten) naisten kokemukset kaikkien naisten kokemuksiksi – siis tekevän juuri sitä, mistä naistutkijat valtavirtatiedettä kritisoivat. Kriitikki on kohdistettu myös

oletukseen, jonka mukaan sorretut ryhmät, kuten naiset, olisivat etuoikeutetussa asemassa ”oikeamman” tai ”puhtaamman” tiedon tuottamisessa. (Koivunen & Liljeström 1996, 275–276.)

Tutkimustieto on kyseenalaistettu omaan kokemukseen vetoamalla myös muilla kentillä, joille olemme olleet palauttamassa tutkimustietoa. Olemme järjestäneet työpaikoilla erilaisia tasa-arvon kehittämis- ja koulutustilaisuuksia, joissa olemme esitelleet tutkimustietoa esimerkiksi tasa-arvon tilasta suomalaisessa työelämässä ja koulutukseen osallistujien omilla työpaikoilla² ja tasa-arvoon liittyvistä ongelmista, kuten segregaatista, sukupuolten palkkaeroista, naisten uralla etenemisen ongelmista eli ns. lasikattoilmiöstä, syrjinnästä, sukupuolisesta häirinnästä ja ahdistelusta sekä naisten ja miesten työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksista (työelämän tasa-arvo-ongelmista ks. esim. Julkunen 2010). Tämä on saanut jotkut osallistujat varautuneiksi tai puolustuskannalle, kun olemme tuoneet esiin ongelmia, joista he eivät olleet aiemmin tietoisia (vrt. Magnet & Diamond 2011, 21–24). Tämä on synnyttänyt ns. oppimisen vastustamista: uuden tiedon vastaanottamisen sijaan osallistujilla on ollut halu ja tarve pitää kiinni aiemmista ajatusmalleistaan (Juvonen 2006, 6; Ylöstalo 2013, 124–125).

Joissakin tilanteissa vastustus, tai ehkä pikemminkin hämmennys (vrt. Leinonen & Uosukainen 2004, 145) on purkautunut siten, että jotkut osallistujat ovat kyseenalaistaneet tutkimustiedon, koska se on heidän oman kokemuksensa vastainen. Tällainen omaan kokemukseen vetoaminen on tavallinen retorinen keino arkikeskusteluissa. Sukupuolten tasa-arvoon liittyvä keskustelu ei ole poikkeus, päinvastoin. Koska jokaisella on kokemus sukupuolesta, käytetään tätä kokemusta arkailematta keskusteltaessa sukupuolten tasa-arvosta. Kokemuksensa perusteella moni pitää itseään asiantuntijana sukupuoleen liittyvissä

2 Työpaikkojen pitää tasa-arvolain mukaan tehdä selvitys työpaikkansa tasa-arvotilanteesta tasa-arvosuunnittelun pohjaksi ja tueksi. Olemme tehneet näitä selvityksiä työpaikoille osana tasa-arvosuunnittelun prosessia ja esitelleet tulokset työpaikoille. Toisinaan olemme myös esitelleet työpaikkojen itse tekemien tasa-arvoselvitysten tuloksia, jos työpaikat ovat esimerkiksi kaivanneet oman työpaikkansa tasa-arvotilanteen kontekstointia tasa-arvon tilaan muilla työpaikoilla.

kysymyksissä – myös sukupuolentutkimukseen liittyvissä kysymyksissä. Oma kokemus asetetaan silloin selittämisen kyseenalaistamattomaksi lähtökohdaksi ja kiistämättömäksi todisteeksi, jolla voidaan kyseenalaistaa tutkimustieto tai jonkun toisen kokemus. (Saresma 2010, 59.)

Kentillä, joilla olemme toimineet, on tutkimustieto kyseenalaistettu omaan kokemukseen vedoten lukuisin tavoin. Jos olemme esimerkiksi kertoneet tutkimustietoon perustuen erityisesti naisten kokemista tasa-arvo-ongelmista, kuten palkkaepätasa-arvosta ja lasikattoilmiöstä eli naisten urapolulla olevista näkymättömistä esteistä, meille on sanottu, että todellisuudessa tasa-arvo-ongelmista kärsivät Suomessa pääasiassa miehet (vrt. Kantola 2005, 21–22). Meille on myös todettu omaan kokemukseen vedoten, ettei epätasa-arvoa yksinkertaisesti ole. Päinvastaisesta kertovat tutkimustulokset sivuutetaan ”pelkkinä tutkimuksina”, jolloin oma kokemus asetetaan tietämisen ylimmäksi oikeuttajaksi ja kriteeriksi.

Olemme nyt ajautuneet umpikujaan: olemme palauttaneet tutkimustiedon kentälle, mutta koska se on ristiriidassa kentällä olevan kokemustiedon kanssa, ei tutkimustietoa haluta ottaa vastaan. Ennen kuin kerromme, miten olemme päässeet tällaisesta tilanteesta eteenpäin, käsittelemme tiedon ja kokemuksen suhdetta.

Tieto

Jos tutkimustieto voidaan kieltää omaan kokemukseen vetoamalla, päästään tieteenfilosofiseen kysymykseen, mitä on tieto ja mikä on kokemuksen paikka tiedon tuottamisessa? Pohdimme näitä kysymyksiä esimerkin kautta, jossa jälleen käsittelemme tutkimustiedon palauttamista kentälle, tällä kertaa tutkimusartikkelin muodossa.

Tutkimusryhmämme³ on tehnyt muiden tasa-arvohankkeidensa ohella tasa-arvoon sekä työn ja perheen yhteensovittamiseen liitty-

3 Viittaamme tässä vuosien varrella kokoonpanoltaan muuttuneeseen ryhmään, joka on tehnyt puolustusvoimiin liittyvää tutkimusta. Ryhmään ovat kuuluneet artikkelin kirjoittajien lisäksi tutkijat Minna Leinonen, Hanna-Leena Autio, Risto Nikkanen, Sannu Syrjä ja Katja Uosukainen.

vää tutkimus- ja kehittämistyötä puolustusvoimien organisaatiossa vuodesta 2007 lähtien. Näiden vuosien aikana olemme oppineet, että armeija on instituutio, jossa yksilöllistä kokemusta on ajateltu ja ajatellaan edelleen alisteisena yhteisöllisyydelle ja yhteisöllisille tavoitteille. Tämä on varsin järkeenkäypää, rakentuuhan puolustusvoimien koko toiminta-ajatus eli Suomen valtionjohdon ulko-, turvallisuus- ja puolustuspoliittisen toimintalinjan määrittämän suorituskyvyn ylläpitäminen ja kehittäminen joukkovoimaan ja joukkojen suorituskyykyyn. Puolustusvoimien tutkijoiden tekemässä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ovatkin korostuneet organisaation tavoitteet ja näkökulma, mikä on osaltaan vaikuttanut yksilöllistä kokemusta koskevan tutkimuksen vähäisyyteen (Ojajärvi 2009, 401–402). Organisaatiossa on oltu kiinnostuneita kokemuksesta lähinnä ryhmän kokemuksena. Organisaation näkökulma on tarkoittanut muun muassa ryhmäkokemuksen tutkimusta ryhmäkiinteyden eli koheesion tarkastelemisen kautta, joka on myös liitetty suorituskyykyyn.

Kun ollaan kiinnostuneita laajan ihmisjoukon kokemuksesta, menetelmällisesti helposti suositaan määrällisiä tutkimusmenetelmiä, jotta tutkimustuloksille saadaan yleistettävyyttä. Juha Varto (1995, 35–37) on todennut osuvasti, että ”tieteelliselle tutkimukselle ei ole olemassa sellaista metodia tai muuta välinettä, joka olisi valmiina olemassa ennen tutkimusta”. Menetelmät puoltavat paikkaansa vasta sitten, kun niiden avulla pystytään ottamaan haltuun tutkimuksen kohteena oleva ilmiö ja vastaamaan asetettuun tutkimusongelmaan. Olemme toteuttaneet puolustusvoimissa haastattelututkimuksia, joiden tulosten esittelyn yhteydessä niiden merkittävyttä on arvioitu suhteessa niiden yleistettävyyteen.

Nyt esiteltävä episodi liittyy kuitenkin tilanteeseen, jossa vastavalle arvioinnille ei ollut tilaa eli kyse on kyselytutkimuksen tulosten esittelystä. Suvi Ronkainen (2004, 49–50) muistuttaa, että myös kvantitatiivisessa tutkimuksessa tieto muodostuu suhteessa, joka on samalla valtasuhde. Tämän esimerkin yhteydessä emme pohdi syvällisemmin kyselyyn vastanneiden ja tutkijoiden välistä suhdetta, koska esimerkkinä tarkoitus on pohtia referee-prosessissa ilmenevää tiedon

muodostumista. Näkökulman valinnasta huolimatta on syytä tähden-
tää, että vaikka emme olleet tavanneet kyselyn vastaajia kasvokkain,
olimme tutkijoina käyttäneet valtaa lomakkeen kysymyksenasettelujen
muodossa ja määritelleet millaisista kokemuksista olimme kiinnostu-
neita ja mistä halusimme vastaajilta tietoa. Tutkijoina olimme monella
muullakin tavoin asettaneet tutkimukselle ehtoja, joita puolestaan
olimme tehneet erilaisten institutionaalisten, organisatoristen, sosi-
aalisten ja materiaaalisten suhteiden ja niihin sisältyvien rajoitusten
puitteissa. Tutkimuksessa muodostuva tieto ja sen palauttaminen
kentälle ei ole pelkistettävissä tutkijan ja tutkittavien väliseksi valta-
suhteeksi, vaan kuten tällä esimerkillä tuomme esiin, tutkimustieto
rakentuu laajemmin erilaisten toimijoiden ja akateemisen maailman
tutkimuskäytäntöjen ristipaineissa.

Saimme erään sukupuolten tasa-arvoa puolustusvoimissa käsittele-
vän artikkelimme julkaisuprosessissa kommentteja tekstiimme⁴. Kom-
menteissa tekstissä esitettyjä tuloksia eli väitettä, että omat kielteiset
kokemukset lisäsivät herkkyyttä havaita vastaavaa kohtelua ympäristös-
sä, pyydettiin pohtimaan siitä näkökulmasta, että lisääntykö herkkyys,
vai onko kyse ”luontaisista” eroista herkkyudessa. Olimme artikkelissa
päätyneet esittämään, että ne varusmiespalveluksessa kyselyhetkellä
olevat, jotka olivat kokeneet kielteisiä – eriarvoiseen kohteluun, kiusaa-
miseen ja häirintään liittyviä kokemuksia palvelusaikanaan, havaitsivat
(prosenttijakaumien perusteella) tällaista muihin kohdistuvaa kohtelua
useammin kuin ne, joilla ei ollut kielteisiä kokemuksia. Koska naiset
olivat niitä, jotka useammin kokivat kielteistä kohtelua, oli kyse myös
sukupuolittuneesta kokemuksesta – joskin oleellista on huomata, että
myös miehissä oli niitä, joilla omat kielteiset kokemukset lisäsivät
herkkyyttä havaita vastaavaa kohtelua ympäristössään⁵. (Leinonen,
Nikkanen & Otonkorpi-Lehtoranta 2012.)

Emme voineet ottaa huomioon toivetta, koska kysymys luon-
taisesta herkkyudesta ei ollut selitettävissä tuloksilla, eikä meillä ollut

4 Kyseessä oli *referee*-prosessin loppuvaiheessa mukaan tullut armeijaorganisaatiota
lähellä toimiva arvioitsija.

5 Erityisen mielenkiintoista on, että naiset kokevat varusmiespalveluksen posi-
tiivisempana kuin miehet – siitäkin huolimatta, että naiset kokevat enemmän
kielteistä kohtelua (Leinonen, Nikkanen & Otonkorpi-Lehtoranta 2012).

herkkyyttä kartoittavia kysymyksiä kyselylomakkeessa, joita olisimme voineet lisätä analyysiimme. Ajatus varusmiespalveluksen luontaisesti herkemmille enemmän epäasialliseksi koettua kohtelua aiheuttavasta luonteesta olisi tuntunut melko spekulatiiviselta. Olisimme yhtä hyvin voineet väittää näiden olleen luontaisesti oikeamielisempiä tai oikeudentuntoisempia. Päädyimme muuttamaan kirjoitusasua sellaiseksi, että se olisi lukijalle mahdollisimman selkeä ilman, että muutimme asiasisältöä.

Sukupuolentutkijoina kysymys luontaisesta herkkyydestä ei näyttäytynyt meille viattomana pyyntönä parantaa tekstimme laatua. Jääkäämme hetkeksi pohtimaan, miksi sen tarkastelu, että ”onko jotkut vain luontaisesti herkempiä” tuntui meistä epämurkavalta ja asiaankuulumattomalta. Ajattelimme, että jos organisaatiossa tavoitellaan tai jos yleisesti voidaan pitää tavoiteltavana eriarvoisesta kohtelusta, kiusaamisesta tai häirinnästä eroon pääsemistä, ei luontaisella herkkyydellä pitäisi olla sinänsä merkitystä. Sen sijaan pyrkimyksemme oli välittää tietoa siitä, miten yleisiä nämä kokemukset ovat ja millaisiin tekijöihin tai tilanteisiin ne liittyvät. Tutkimuksen julkilausuttuna tarkoituksena oli tuottaa tietoa organisaatiolle sen pohtimiseksi, miten epäasiallisesta kohtelusta päästäisiin eroon. Kiinnostuksemme kohteena olivat kokemukset, eivät niiden kokijat. Toki olimme kiinnostuneita siitä, millaisiin taustatekijöihin, kuten sukupuoli ja etninen tausta, nämä kokemukset kiinnittyvät, mutta emme arvioidaksemme kokijoita kokijoina tai heidän kokemustensa todenperäisyyttä. Pikemminkin kyse oli kokemusten ottamisesta ymmärryksen ja tiedon tuottamisen kohteeksi (Liljeström 2004b, 148–149).

Teimme tutkimusta sukupuolten välisen tasa-arvon viitekehyksessä ja lähtökohtamme oli sellaisenaan oikeutettu yksilöllinen kokemus ilman, että jossakin ulkopuolella olisi määriteltynä oikea kokemisen tai tuntemisen tapa tai aste. Siirtämällä huomio kokemisesta ilmiönä kokijoihin itseensä essentialisoidaan kokemus: ajatellaan, että jos kokijat olisivat ominaisuuksiltaan toisenlaisia, näitä kokemuksia ei syntyisi. Tällainen tulkinta ei kiinnitä lainkaan huomiota erilaisten kokemusten välisiin suhteisiin eikä syntyoloihin eli niiden kulttuuriseen

ja sosiaaliseen rakentumiseen (Saresma 2010). Näin ollen luontaisten erojen voi siis tulkita kommentoijan huomioissa viittaavan sukupuolen lisäksi ongelmien yksilöllistämiseen. On helpompi kiinnittää huomiota yksilöihin ja nähdä heillä olevan ongelmia kuin kyseenalaistaa organisatorisia käytäntöjä ja laajemmin yhteiskunnallisia rakenteita. Ongelmien yksilöllistäminen on tyyppillistä ajassamme käytävälle julkiselle työelämäkeskustelulle (Rikala 2013). Se on myös tapa oikeuttaa vallitsevia valtahierarkioita.

Koska tämä essentialisoiminen ja kokijoiden vastuuttaminen kokemuksistaan ei tapahdu valtatyhjössä, normalisoidaan siinä samalla tietynlainen kokemuksen tapa tai aste oikeaksi, josta osa poikkeaa suuntaan tai toiseen. Vaarana on kokemusten arvottaminen. Tällöin kyse ei olekaan organisaation jäsenten tulkinnasta organisaation tilasta tietyn ilmiön (tässä tapauksessa eriarvoisen kohtelun, kiusaamisen ja häirinnän) suhteen, vaan lähtökohdaksi asetetaan sosiaalisen yhteisön enemmistön jakama tulkinta siitä, millaiseksi jokin ilmiö ajatellaan. Marginalisoimalla tietynlaiset kokemukset yksilöistä itsestään johdettaviksi voidaan oikeuttaa epäasiallinen kohtelu tiettyyn kontekstiin tai kulttuuriin kuuluvaksi asiaksi. Armeijainstituution kontekstissa on perinteisesti ajateltu, että yksilön täytyy kestää historian kulussa sotilasihanteen osaksi rakentunutta sotilaskoulutuksen kovuutta (Ahlbäck 2010). Kiinnostavaa esimerkissä on tapa, millä ihmisten väliset erot tässä valjastetaan luonnollisuuspuheen kautta tukemaan ajatusta, että syrjintää ei itse asiassa ole. Vaikka kommentoijan tietoinen tarkoitus tuskin oli epäasiallisen kohtelun hyväksyminen, on esimerkissä kyse kommentoijan tuottamasta normatiivisuudesta, jota hänen oma taustansa organisaation edustajana saattaa motivoida. Tämä liittyy yleiseen tutkimukselliseen havaintoon (esim. Korvajärvi 1998) siitä, että olemme taipuvaisia väheksymään omassa työorganisaatiossa esiintyvää epätasa-arvoa ja siihen liittyviä ilmiöitä sekä paikantamaan epätasa-arvoisuudet toisaalle työelämään. Esimerkkiin liittyvä oivalluksemme, jonka tekemiseen feministinen tutkimus on antanut meille välineitä, on se, että naisten ja miesten väliset erot (kuten monet muut erot) on tärkeää huomioida. Lisäksi tarvitaan

kuitenkin ymmärrystä vallasta, jotta erot ja niiden mukana syrjintä, eivät tule luonnollistettua. Luonnollistaminen ei välttämättä ole lainkaan tiedostettua. Esimerkkinne osoittaa, että tulosten tulkin-
nassa prosessiin osallistuvat tai pyrkivät osallistumaan myös monet muut tahot tutkijoiden lisäksi. Pohtikaamme seuraavaksi siis hieman enemmän sitä, miten ymmärrys vallasta osana tiedontuotantoa auttaa ymmärtämään tutkijan kohtaamisia kentän kanssa.

Valta

Olemme edellisissä luvuissa kuvanneet, millaiseen umpikujaan kokemus ja tieto ovat meidät vieneet kentällä. Tässä luvussa pohdimme ulospääsyä tästä tilanteesta tarkastelemalla valtaa, joka liittyy olennaisesti sekä kokemukseen että tietoon. Pohdimme aluksi pienten kenttäesimerkkien avulla kokemuksen, tiedon ja vallan suhdetta kentällä: kenen kokemus saa tiedon arvon ja mikä saa olla totta. Esimerkkinne ovat järjestämistämme tasa-arvon kehittämis- ja koulutustilaisuuksista työpaikoilta, tilanteista, joissa sekä me itse tutkijoina että esittelemämme tutkimustieto ovat tulleet tavalla tai toisella haastetuiksi. Sen jälkeen kerromme, millaisia keinoja olemme löytäneet kokemuksen, tiedon ja vallan toisiinsa kietoutuvista määrittelykamppailuista eteenpäin pääsemiseksi, jotta tutkimustiedon palauttaminen kentälle on tullut mahdolliseksi.

Kuten aiemmin kirjoitimme, tasa-arvon kehittämistyössä on tavallista, että kentällä kiistetään epätasa-arvo omaan kokemukseen vetoamalla: omalla työpaikalla ei oleteta olevan epätasa-arvoa, jos ei ole itse sellaista havainnut. Samalla tullaan kieltäneeksi tai marginalisoineeksi joidenkin toisten kokemuksia – omasta kokemuksesta suoraan johdettu totuushan on aina totuus vain tietystä näkökulmasta. Suomessa esimerkiksi miehet kokevat tasa-arvon toteutuvan selvästi naisia paremmin (Kiianmaa 2012, 16), joten toteutunut tasa-arvo on ennen kaikkea miesten totuus tasa-arvon tilasta. Kun esitetään oman kokemuksen nojalla arvioita tasa-arvon tilasta, määritellään

samalla myös sitä, mikä saa olla totta. Juuri tähän liittyy kysymys vallasta: tietyt kokemukset voivat saavuttaa kyseenalaistamattoman totuuden aseman, kun taas muut jäävät marginaaliin. Vallankäyttö piilee yrityksissä vakiinnuttaa tai muuttaa merkityksiä siitä, mikä on totta. Valta toimii kiteytyneiden puhetaipojen kautta muovaamalla sitä, miten näemme itsemme, toisemme ja maailman ympärillämme, sillä perustamme käsityksemme itsestämme siihen, mitä mahdollisuuksia meille kielen kautta tulee tarjolle. (Carabine 2001, 275; Halford & Leonard 2001, 21.)

Vaikka kaikilla on mahdollisuus olla määrittelemässä sitä, mikä saa olla totta, on joidenkin sana painavampi kuin toisten, muun muassa työpaikan sisäisistä valtasuhteista johtuen. Olemme tasa-arvon kehittämis- ja koulutustilaisuuksissa joutuneet tilanteisiin, joissa työpaikalla johtavassa asemassa oleva henkilö esittää myötäsukaisia näkemyksiään työpaikan tasa-arvon tilasta, ja alaisten on hyvin vaikea väittää vastaan, vaikka he olisivat esimerkiksi tutkijan kanssa kaksin käydyissä haastattelukeskusteluissa tuoneet esiin epäkohtia. Eräs johtaja esimerkiksi väitti niiden naisten kokemusta yksiselitteisesti vääräksi, jotka olivat tutkijoiden tekemän tasa-arvokyselyn mukaan kokeneet työpaikalla epätasa-arvoista kohtelua. Tilanne oli erityisen kiusallinen, koska kyselyyn vastanneet naiset olivat paikalla.

Näissä tilanteissa olemme pyrkineet ulos kokemuksen, tiedon ja vallan toisiinsa kietoutuvista määrittelykamppailuista rakentamalla siltoja teorian ja henkilökohtaisten kokemusten välille kokemuksia jakamalla. Olemme antaneet osallistujien jakaa omia kokemuksiaan, jolloin useammat pääsevät osallistumaan tiedon rakentamiseen (vrt. hooks 1994; Rekola & Vuorikoski 2006, 18–20). Olemme rohkaisseet hiljaisempia puhumaan ja rajoittaneet äänekkäimpien puhetilaa. Olemme pyrkineet luomaan avoimen ja demokraattisen keskusteluympäristön esittelemällä toimintatutkimuksesta lähtöisin olevat demokraattisen dialogin (Gustavsen 1992) periaatteet, jossa lähtökohtana on jokaisen oikeus ja mahdollisuus osallistua keskusteluun oman työkokemuksen, ajatusten ja mielipiteiden pohjalta asemasta riippumatta. Olemme näin halunneet tuoda esiin kokemusten moniää-

nisyyden, mikä voi auttaa osallistujia asettamaan omat kokemuksensa laajempaan kokemusten kirjoon.

Olemme jakaneet koulutuksissa paljon myös omia kokemuksiamme. Olemme kertoneet, millaisia työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen vaikeuksia olemme itse kokeneet sekä millaisia eriarvoisuuden kokemuksia meillä on yliopiston työntekijöinä. Tällä tavoin olemme pyrkineet purkamaan jännitettä, joka syntyy, kun ihmiset joutuvat käsittelemään eriarvoisuutta omalla työpaikallaan ja omassa elämässään. Kokemuksistamme kertomalla olemme osoittaneet, että vaikka tasa-arvo-ongelmat ovat yksilön näkökulmasta henkilökohtaisia, ovat ne usein jaettuja kokemuksina. Ne ovat jaettuja myös siinä mielessä, että ne syntyvät niissä yhteiskunnallisissa rakenteissa, joissa elämme. Samalla on kuitenkin tärkeää problematisoida kokemuksen ja tiedon välistä suhdetta. Kokemus ei itsessään ole tietoa, jolla voisi sivuuttaa tutkimustiedon tai toisten kokemuksen. (Ylöstalo 2013, 123.) Niin ikään on tärkeää kyseenalaistaa se oletus, että kaikki samassa tilanteessa tavalla tai toisella olevat jakaisivat omat kokemuksemme.

Kokemusten moniäänisyyden esille saamiseen liittyy monenlaisia eettisiä kysymyksiä. Rohkaistaessa ihmisiä kertomaan työpaikalla omista henkilökohtaisista kokemuksistaan on otettava huomioon aiheen sensitiivisyys ja mahdollinen leimautumisen riski. Esimerkiksi kiusaamis- tai ahdistelukokemusten tuominen julkiseen keskusteluun ja sitä kautta väistämättä myös jonkinlaisen arvioinnin kohteeksi voi pahimmillaan johtaa huomion kohdistumiseen kertojaan ja hänen ominaisuuksiinsa sen sijaan, että keskustelua käytäisiin kokemuksiä synnyttäneistä teoista ja rakenteista. Tutkija voi kertoa omista kokemuksistaan työpaikkakoulutuksissa usein juuri siksi, että hän ei jaa arkaan työpaikan ihmisten kanssa, eivätkä hänen kokemuksensa ole syntyneet siinä yhteisössä ja sen toiminnan ja rakenteiden puitteissa.

Koska kokemukset ovat sosiaalisesti rakentuneita, kokemus jostakin – esimerkiksi siitä, että tasa-arvo on toteutunut – kertoo aina jotakin siitä sosiaalisesta todellisuudesta, jossa eletään. Kokemus siitä, että tasa-arvo on toteutunut, on ristiriidassa tasa-arvoa koskevan tutkimustiedon sekä eriarvoisuuden kokemusten kanssa. Tuo kokemus

kertoo kuitenkin siitä, että diskurssi toteutuneesta tasa-arvosta on Suomessa vahva, sillä sitä eivät välttämättä heilauta edes omat kokemukset epätasa-arvosta. Esimerkiksi erällä opetusalan työpaikalla naisten ja miesten todettiin olevan tasa-arvoisessa asemassa, mutta miesopettajat saavat halutessaan enemmän ylitöitä ja heillä on siksi parempi palkka. Miesopettajien tiedettiin myös saavan naisopettajia helpommin virkoja ja etenevän naiskollegojaan useammin rehtoreiksi. (Myös Ylöstalo 2012, 150.) Työpaikalla siis yhtäältä tunnistettiin ja tunnustettiin olevan tasa-arvo-ongelmia, mutta toisaalta samaan aikaan julistettiin tasa-arvo työpaikalla toteutuneeksi. Toki kyse on edelleen myös siitä, mitä sisältöjä tasa-arvo kenenkin kokemuksissa saa ja milloin se voidaan katsoa siten toteutuneeksi.

Eikö sitten jonkun henkilökohtainen kokemus siitä, ettei hän ole kokenut epätasa-arvoa, ole oikea ja oikeutettu? Marginalisoiko sukupuolentutkimus nämä kokemukset tuodessaan esiin esimerkiksi työelämän epätasa-arvoisuuksia? Kokemukset voivat olla ihmisille itselleen tosia, vaikka ne eivät tutkimuksen mukaan olisikaan laajempi totuus jostakin ilmiöstä. Niillä on oikeus olla mukana tiedon rakentamisessa. Myös tutkimustiedon kanssa ristiriidassa olevat kokemukset tulisikin tuoda tutkimuksessa esiin, etenkin siksi, että tutkimus on kautta aikojen marginalisoinut tiettyjä kokemuksia: valtavirtatutkimus esimerkiksi naisten kokemuksia, länsimainen naistutkimus esimerkiksi kolmannen maailman naisten kokemuksia. Vaikka ihmisten kertomuksia kokemuksistaan ei voikaan käsitellä tutkimuksessa suorana todistusaineistona siitä, miten asiat ovat, kertovat keskenään ristiriitaisetkin kokemukset ainakin siitä, miten tasa-arvosta on sallittua puhua eri konteksteissa.

Eri tutkimusmenetelmin tuotetaan erilaista tietoa. Kvantitatiivisilla tutkimusmenetelmillä saadaan muun muassa tietoa kokemusten kirjosta, niiden eroista ja samankaltaisuuksista, sekä laajuudesta. Kvalitatiivisin menetelmin sen sijaan voidaan kerätä tietoa esimerkiksi kokemusten jäsentämisen kulttuurisista rakennusaineista. Eri tutkimusmenetelmin tuotettu, henkilökohtaisia kokemuksia käsittelevä tieto saattaa myös saada erilaista painoarvoa. Kyse on kokemuksen,

tiedon ja vallan suhteesta: millainen ja kenen kokemus saa tiedon aseman. Nämä kysymykset liittyvät laajempiin tieteenfilosofisiin pohdintoihin siitä, mikä on tietoa.

Tutkimuksellisesti kokemukset eivät ole uskottavia kuvauksena asioiden tilasta. Sen sijaan ne tulisi ottaa teoreettisten kehittelyjen lähtökohdiksi, jolloin niitä analysoidaan kriittisesti ja pyritään hahmottamaan niiden laajempia yhteyksiä (Saresma 2010, 61). Aitoihin kokemuksiin ei ole pääsyä, eivätkä kokemukset ole pysyviä. Elettyä elämää tulkitaan aina senhetkisestä tilanteesta käsin, ja kun on kyse kerrotuista kokemuksista, ne kerrotaan jollekin, jossakin tilanteessa. (Oinas 2004, 220–221.) Tasa-arvon kehittämis- ja koulutustilaisuuksissa esiin nostetut kokemukset kerrottiin tilanteessa, jossa ovat läsnä työpaikan hierarkiat ja valtasuhteet sekä yksi tai useampia työpaikan ulkopuolisia tutkijoita, jotka ovat nuoria naisia ja asemoituvat feministeiksi. Henkilökohtaiset kokemukset eivät lopulta ole henkilökohtaisia, sillä ne syntyvät ja muotoutuvat suhteessa omiin tulkintoihimme, toisiin ihmisiin ja ympäröivään maailmaan. Kokemus ei ole lopputulos vaan prosessi, jonka tulkitseminen on yksi tutkimuksen tehtävistä (Saresma 2010, 62).

Lopuksi

Tässä luvussa olemme käsitelleet sitä ristiriitaa, kun kokemukset ovat yhtäaikaaisesti sekä tärkeitä että problemaattisia tutkimuksen näkökulmasta. Olemme sijoittaneet pohdintamme tasa-arvon tutkimus- ja kehittämistyön kentällä kohtaamiimme esteisiin ja siellä syntyneisiin oivalluksiin. Kahdessa ensimmäisessä analyysiluvussa nostimme esiin kohtaamiamme ongelmia ja kolmannessa pohdimme niiden synnyttämiä oivalluksia ja ratkaisuja. Lähdimme liikkeelle esimerkeistä, joissa tutkijan kentälle välittämä tutkimustieto kyseenalaistetaan tai torjutaan, koska se ei ole yhtäpitävää kentällä olevan kokemustiedon kanssa. Esimerkeissä kokemusta käytettiin resurssina, jonka avulla kamppailtiin siitä, kenen kokemusta voidaan pitää tietona, kuvauk-

sena todellisuuden luonteesta. Tässä yhteydessä nostimme samalla esiin kokemuksen sosiaalista ulottuvuutta, kokemukseen perustuvan tiedon tuottajia ja niitä sosiaalisia konteksteja, joissa kokemuksella argumentoitiin tutkimustietoa vastaan.

Jatkoimme siirtämällä painopistettä tiedon tuottamisen käytäntöihin ja siihen, miten kokemusten välisiä eroja pitäisi tulkita ja millainen paikka niille tutkimustietoa kentälle levitettäessä pitäisi antaa. Toisen analyysiluvun esimerkin avulla havainnollistimme, miten siirtämällä huomio kokemisesta ilmiönä kokijoihin itseensä jää kokemusten kulttuurinen ja sosiaalinen rakentuminen tunnistamatta. Teimme myös näkyväksi sitä, että on tärkeää tunnistaa kokemusten arvottamisen vaara ja tiedon tuottamisen poliittisuus: tieto muodostuu suhteessa, joka on samalla valtasuhde. Tieteellisiin julkaisukäytäntöihin liittyvä kommentoinnin valta vaikuttaa siihen, mikä tulee julkaistuksi ja missä muodossa, mikä taas ei ylitä julkaisukynnystä. Kolmannessa analyysiluvussa yhdistimme esimerkkien näkökulmat ja jatkoimme kokemuksen ja tiedon suhteen tarkastelua vallan näkökulmasta. Kaiken kaikkiaan kohtaamiimme esteitä ja niihin kytkeytyviä valtasuhteiden ilmentymiä voi tiivistetysti kuvata kamppailuksi siitä, millainen kokemustieto saa tiedon arvon ja millainen tieto saa olla totta. Kysymys tiedon totuudellisuudesta on myös tieteenfilosofinen kysymys, johon ei ole yksiselitteistä vastausta.

Ratkaisut kohtaamiimme tilanteisiin, joissa syntyi kitkaa kommunikoidessa tutkimuksesta kentän kanssa, löytyivät näiden tilanteiden feministisestä tulkinnasta ja luennasta. Kun tutkitaan kokemuksia tai joudutaan niiden kanssa napit vastakkain, löytyvät ratkaisut siitä, miten kokemukset hahmotetaan tiedon lähteinä. Kokemukset voidaan ja tulee ottaa vakavasti tutkimuksen kohteina, mutta samalla on tärkeää hahmottaa kokemusten laajempia yhteiskunnallisia yhteyksiä sekä niitä vallan mekanismeja, joihin ne kietoutuvat. Niitä taas on mahdotonta hahmottaa pelkästään henkilökohtaisesta käsin (vrt. Saresma 2010, 63). Feministinen tutkimus antaa välineitä kokemuksen sosiaalisen ulottuvuuden ja kontekstisidonnaisuuden tarkasteluun.

Feministinen tulkinta ja luenta ovat mahdollistaneet meille myös oman kokemuksemme käsitteellistämisen ja refleksiivisyyden suhteessa tiedon tuottamiseen. Kokemusten vakavasti ottaminen tarkoittaa myös vastuun ottamista omista kietoutumisistamme valtasuhteisiin sekä sen tunnistamista, että toisten kokemus voi jatkuvasti haastaa omaa kokemustamme ja tulkintaamme (Ramazanoglu & Holland 1999, 390–391). Ihmisten kokemukset ovat erilaisia ja tutkijan on käsiteltävä niitä sekä toisten että omien kokemusten taustalla olevia moraaliperustoja ja poliittisia intressejä tunnistuen ja tunnustaen. Tähän kuuluu kokemusta ja tietoa koskevien käsitteellistysten jatkuva reflektointi, niihin liittyvien valtakamppailujen analysointi sekä näihin kamppailuihin osallistuvien positioiden moninaisuuden tunnustaminen. Kokemukset rakentuvat valtasuhteissa, eikä tutkija voi irrottaa niitä näistä yhteyksistään.

Tekemiimme oivalluksiin kietoutuu siis vahvasti kysymys vallasta osana tiedon tuotantoa. Viimeisimpänä, mutta tärkeimpänä, kokemuksemme feministinen tulkinta ja luenta ovat tehneet näkyväksi tutkimuksesta käydyn kommunikaation valtaulottuvuuden. Tutkijoiden näkee valitettavan harvoin käsittelevän teksteissään tätä kokemuksen ja tiedon suhteen näkökulmasta.⁶

Kirjallisuus

- Aamulehti 4.3.2013. <http://www.aamulehti.fi/Kotimaa/1194799279862/artikkeli/puheenaihe%20jamerat%20pojat%20ja%20sopot%20tytot.html> (Luettu 12.9.2013.)
- Ahlbäck, Anders. 2010. ”Asevelvollisuus, miehuus ja sukupuolten tasa-arvo.” Teoksessa *Tasa-arvoinen turvallisuus? Sukupuolten yhdenvertaisuus suomalaisessa maanpuolustuksessa ja kriisinhallinnassa*, toim. Pirjo Jukarainen & Sirkku Terävä. Helsinki: Minerva, 39–43.

6 Kiitämme Tampereen yliopiston sukupuolentutkimuksen tutkijaseminaarin osallistujia, erityisesti Tuula Juvosta ja Sari Irniä arvokkaista kommentista artikkelimme parantamiseksi. Kiitämme kommentista myös teoksen toimittajia sekä nimettömiä arvioitsijoita.

- Autio, Hanna-Leena, Minna Leinonen & Katri Otonkorpi-Lehtoranta. 2011. *Työn ja perheen yhteensovittaminen puolustusvoimissa*. Helsinki: Puolustusministeriö, Matine-julkaisut.
- Brunila, Kristiina & Hanna Ylöstalo. 2013. "Challenging Gender Inequalities in Education and in Working Life – A Mission Possible?" *Journal of Education and Work*. <http://dx.doi.org/10.1080/13639080.2013.806788> (Luettu 30.10.2013.)
- Brydon-Miller, Mary, David Greenwood & Patricia Maguire. 2003. "Why Action Research?" *Action Research* 1:1, 9–28.
- Carabine, Jean. 2001. "Unmarried Motherhood 1830–1990: A Genealogical Analysis." Teoksessa *Discourse as Data. A Guide for Analysis*, toim. Margaret Wetherell, Stephanie Taylor & Simeon J. Yates, Simeon J. Lontoo: Sage, 267–310.
- Farahani, Fataneh. 2007. *Diasporic Narratives of Sexuality*. Tukholma: University of Stockholm.
- Foss, Karen A. & Sonja K. Foss. 1994. "Personal Experience as Evidence in Feminist Scholarship." *Western Journal of Communication* 58:1, 39–43.
- Gatenby, Bev & Maria Humphries. 2000. "Feminist Participatory Action Research: Methodological and Ethical Issues." *Women's Studies International Forum* 23:1, 89–105.
- Gustavsen, Björn. 1992. *Dialogue and Development. Theory of Communication, Action Research and the Restructuring of Working Life*. Tukholma: The Swedish Center for Working Life.
- Halford, Susan & Pauline Leonard. 2001. *Gender, Power and Organisations. An Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Harding, Sandra. 1991. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, Sandra. 1993. "Rethinking Standpoint Epistemology: 'What is Strong Objectivity?'" Teoksessa *Feminist Epistemologies*, toim. Linda Alcoff & Elizabeth Potter. New York: Routledge, 49–82.
- hooks, bell. 1994. *Teaching to Transgress. Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge.
- Huhta, Liisa, Sirpa Kolehmainen, Riitta Lavikka, Minna Leinonen, Tapio Rissanen, Katja Uosukainen & Hanna Ylöstalo. 2005. *Tasa-arvosta lisäarvoa. Käsikirja työpaikkojen tasa-arvotyöhön*. Tampere: Vastapaino ja Tasa-arvovaltuutettu.
- Julkunen, Raija. 2010. *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula. 2006. "Kohti pervopedagogiikkaa. Lesbo- ja queertutkimuksen opettaminen haasteena yliopistopedagogiikalle." *Naistutkimus–Kvinnoforskning* 19:4, 4–16.

- Kantola, Johanna. 2005. *Mykät, kuurot ja kadotetut. Sukupuolten välinen tasa-arvo Helsingin yliopiston valtio-opin laitoksella*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Acta politica 29.
- Katila, Saija & Susan Meriläinen. 2006. "Henkilökohtainen kokemus tiedon lähteenä: toiminta-tutkimus akateemisessa yhteisössä." Teoksessa *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*, toim. Kristiina Rolin, Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila & Elina Henttonen. Helsinki: Gaudeamus, 134–154.
- Kiianmaa, Nelli. 2012. *Tasa-arvobarometri 2012*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:23. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Koivunen, Anu & Marianne Liljeström. 1996. "Paikantuminen." Teoksessa *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 271–292.
- Korvajärvi, Päivi. 1998. "Reproducing Gendered Hierarchies in Everyday Work: Contradictions in an Employment Office." *Gender, Work and Organization* 5:1, 19–30.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (8.8.1986/609).
- Leinonen, Minna, Risto Nikkanen & Katri Otonkorpi-Lehtoranta. 2012. *Sukupuolten tasa-arvo puolustusvoimissa – Kehittämistarpeiden näkökulma asepalvelusta suorittavien ja henkilöstön kokemuksiin*. Tampere: Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus, Työraportteja 88/2012.
- Leinonen, Minna, Katri Otonkorpi-Lehtoranta, Hanna Ylöstalo & Tuula Heiskanen. 2012. "Feministinen toimintatutkimus ja tutkijan rooli." *Naistutkimus–Kvinnoforskning* 25:4, 5–15.
- Leinonen, Minna & Katja Uosukainen. 2004. "Rimakauhua ja rajanvalvontaa – tasa-arvon edistäminen työpaikoilla." *Työelämän tutkimus* 2:2–3, 145–149.
- Liljeström, Marianne. 2004a. "Feministinen metodologia – mitä se on?" Teoksessa *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, toim. Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 9–21.
- Liljeström, Marianne. 2004b. "Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa." Teoksessa *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, toim. Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 141–166.
- Magnet, Shoshana & Shaindl Diamond. 2011. "Feminist Pedagogy Meets Feminist Therapy: Teaching Feminist Therapy in Women's Studies." *Feminist Teacher* 21:1, 21–35.
- Oinas, Elina. 2004. "Haastattelu: kokemuksia, kohtaamisia, kerrontaa." Teoksessa *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, toim. Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 209–227.
- Ojajärvi, Anni. 2009. "Varusmies savuaa – tupakoinnin sosiaalinen ja kulttuurinen paikka armeijassa." *Yhteiskuntapolitiikka* 74:4, 400–411.
- Pincus, Ingrid & Janneke van der Ros. 2001. "Valtio, kunnat, tasa-arvo ja poliittinen tahto." Teoksessa *Tasa-arvoiset demokratiat? Sukupuoli ja politiikka Pohjoismaissa*, toim. Christina Bergqvist, Anette Borchorst,

- Ann-Dorte Christensen, Viveca Ramstedt-Silén, Nina C. Raalum & Auður Styrkársdóttir. Helsinki: Edita, 221–244.
- Ramazanoglu, Caroline & Janet Holland. 1999. "Tripping over Experience: Some Problems in Feminist Epistemology." *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 20:3, 381–392.
- Rekola, Hilkka & Marjo Vuorikoski. 2006. "Feministinen pedagogiikka rajojen ylittäjänä." *Kasvatus* 37:1, 16–25.
- Rikala, Sanna. 2013. *Työssä uupuvat naiset ja masennus*. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 1854.
- Ronkainen, Suvi. 2000. "Sandra Harding – Sijoittautumisen ja sitoutumisen tietoteoreetikko." Teoksessa *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*, toim. Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 161–186.
- Ronkainen, Suvi. 2004. "Kvantitatiivisuus, tulkinnallisuus ja feministinen tutkimus." Teoksessa *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, toim. Marianne Liljeström. Tampere: Vastapaino, 44–69.
- Saresma, Tuija. 2010. "Kokemuksen houkutus." Teoksessa *Käsitelmä sukupuoleen*, toim. Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen. Tampere: Vastapaino, 59–74.
- Varto, Juha. 1995. *Fenomenologinen tieteen kritiikki*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ylöstalo, Hanna. 2012. *Tasa-arvotyön tasa-arvot*. Tampere: Tampere University Press.
- Ylöstalo, Hanna. 2013. "Feministisestä teoriasta käytäntöön – feministinen pedagogiikka tasa-arvokoulutuksessa." *Aikuiskasvatus* 33:2, 118–127.

TOISTUVUUDEN TAIKA: REFLEKSIIVINEN TIEDONTUOTANTO TUTKIJAN JA TIEDE-POLITIIKKAKYTKÖSTEN NÄKÖKULMISTA

Nykyään monet yhteiskunnalliset ja ympäristöön liittyvät ongelmat ovat hyvin monimutkaisia tai jopa ”ilkeitä”. Tällaisiin ongelmiin ei ole helppoa ja yksiselitteistä ratkaisua, sillä eri toimijoiden välillä on arvo- ja intressiristiriitoja, ratkaisuihin ja ongelmien luonteeseen liittyvä tieto on epävarmaa, eivätkä eri toimijat välttämättä ole yhtä mieltä edes siitä, mikä on ongelman ydin (Funtowicz & Ravetz 1993). Perinteisesti on ajateltu, että monimutkaisten ongelmien ratkaisuun tarvitaan lisää tieteellistä tietoa, joka auttaa ”optimaalisten” ratkaisujen määrittelemisessä. Tätä on kutsuttu teknokraattiseksi (esim. Fischer 2000) tai lineaariseksi malliksi, jossa oletetaan suoraviivaisesti, että politiikka määrittelee ongelman ja tiede tuottaa vastauksen, jota sitten hyödynnetään päätöksenteossa (esim. van Kerkhoff & Lebel 2006; Pielke 2007). Viime aikoina on herätty huomaamaan, että tieteen, politiikan ja muiden sidosryhmien väliset suhteet eivät useinkaan toimi lineaarisesti, vaan ovat paljon monimutkaisempia ja sisältävät jatkuvaa kahdensuuntaista vuorovaikutusta (van den Hove 2007). Tähän on pyritty tarttumaan esimerkiksi kehittämällä kriteereitä sille, minkälainen tieto on ”käytettävää” politiikassa ja sidosryhmien

toiminnassa. On myös pohdittu, minkälaisia tiedontuotannon prosesseja tulisi soveltaa, jotta tuloksena syntyvän tiedon käytettävyys paranisi (Haas 2004; Dilling & Lemos 2011). On esitetty, että jos halutaan tuottaa tietoa, jota hyödynnetään tosielämän ongelmien ratkaisussa, täytyy panostaa siihen, että tieto on uskottavaa (*credible*), relevanttia ja legitiimiä (Cash ym. 2003; Lemos & Morehouse 2005; White ym. 2010).

Tässä artikkelissa tarkastelemme tiede-politiikkakäytösten (*science-policy interface*) vaikuttavuutta uskottavuuden, relevanssin ja legitimitietin kautta. Refleksiivisyys linkittyy artikkelissamme teorian, menetelmän ja käytännön väliseen vuoropuheluun. Artikkelimme keskittyy ympäristöön liittyviin tiede-politiikkakäytöksiin ja valottaa sitä, miten tiedontuotantoa voisi kehittää yhteiskunnallisesti vaikuttavammaksi. Uutena avauksena korostamme toistuvuuden selittävää roolia tiedontuotannon tutkimuksessa ja sen merkitystä eteenpäin ja taaksepäin suuntautuvalle refleksiivisyydelle. ”Toistuvuuden taika” mahdollistaa refleksiivisyyden suhteessa metodologisiin valintoihin, mutta myös pohjustaa tiedontuotannon refleksiivistä edistämistä käytännössä.

Viime aikoina erilaiset tiede-politiikkakäytökset ovat tulleet yhä merkittävämmäksi osaksi ympäristöhallintaa eri institutionaalisilla tasoilla. Ehkä tunnetuin kansainvälisen tason esimerkki tällaisesta tiede-politiikkakäytöksestä on hallitusten välinen ilmastopaneeli (IPCC).¹ Oletukset tiede-politiikka-sidosryhmäsuhteiden lineaarisesta luonteesta johtavat usein siihen, että tiede ja politiikka pysyvät erillisinä sfääreinään, eikä paljon kaivattua vuorovaikutusta synny (Wynne ym. 2007). Suomessa esimerkkeinä tieteen ja politiikan vastakkainasettelusta ovat olleet Maa- ja Metsätalousministeriön asettamat määräykset lohien ja ilvesten pyynnistä, jotka ovat olleet täysin vastakkaisia

1 Biodiversiteetin ja ekosysteemipalvelujen kontekstissa esimerkkejä ovat vasta perustettu IPBES (*Intergovernmental Science-Policy Platform for Biodiversity and Ecosystem Services*), TEEB-tutkimusohjelma (*The Economics of Ecosystems and Biodiversity*) sekä monet kattavat arviointiprosessit, kuten vuosituhannen ekosysteemi-arvio (*Millennium Ecosystem Assessment*), YK:n *Global Environmental Outlook* ja Biodiversiteetti-sopimuksen (*Convention on Biological Diversity*) *Global Biodiversity Outlook*.

suhteessa tutkijoiden esittämiin suosituksiin. Syynä tähän kuiluun politiikan ja tutkimuksen välillä saattaa olla se, että tutkijoiden tietoa ja sen tuottamisen prosessia ei ole pidetty uskottavana, relevanttina ja legitiiminä. Toisaalta kyse saattaa olla siitä, että päätöksentekijät joutuvat painimaan ristiriitaisten intressien keskellä. Joka tapauksessa tarvitaan parempaa ymmärrystä siitä, miten tiedontuotannon prosessit pitäisi järjestää, jotta tietoa lopulta hyödynnettäisiin päätöksenteossa (ks. Bruntland 1997; Turnhout ym. 2008).

Olemme toimineet tutkijoina EU:n 7. puiteohjelmanprojekti SPIRAL-projektissa (*Science-Policy Interfaces for Biodiversity: Research, Action and Learning*) (<http://www.spiral-project.eu/>). Projektissa kehitelimme kriteeristöä, joka tarjoaa apuvälineitä tiede-politiikkakytkösten tutkimiseen, suunnitteluun, kehittämiseen, toimeenpanemiseen ja arviointiin. Tutkimuksen alkuvaiheessa kuitenkin kohtasimme umpikujan. Miten luoda yleispätevä normatiivinen kriteeristö, jota voitaisiin hyödyntää käytännössä tiede-politiikkakytkemien suunnittelussa ja toteuttamisessa? Normatiivisella kriteeristöllä tarkoitamme sitä, että kriteerit toimisivat ja selittäisivät vaikuttavuutta kontekstista riippumatta. Näin ollen kriteerien pohjalta voisi antaa suosituksia tiede-politiikkakytköksen kehittämiseen olettaen, että näiden kytkösten vaikuttavuus parantuu, kun kriteerit täyttyvät.

Artikkelin tavoitteena on kuvata tutkimuksemme prosessia, siihen liittyviä umpikujia ja eteenpäin ja taaksepäin suuntautuneesta refleksiivisyydestä kummunneita oivalluksia, joilla on tutkimuksellista, mutta myös käytännön merkitystä. Aloitamme kertomalla projektistamme ja tavoitteistamme. Seuraavaksi esitämme, miten löysimme tiemme ulos umpikujasta toistuvuuteen perustuvalla aineistonkeruumenetelmällä. Esittelemme myös lyhyesti tuloksiamme, jotka tällä menetelmällä saavutettiin. Tämän jälkeen tarkastelemme sitä, miten teoreettisen kirjallisuuden ja menetelmien kehittämisen vuoropuhelu ja metodologinen refleksiivisyys auttoivat meitä etenemään kohti tavoitteitamme. Lopuksi pohdimme vielä refleksiivisyyden merkitystä tieteen ja myös käytännön tiede-politiikkakytkösten edistämisessä.

Taustaa ja umpikuja

Projektimme päätavoitteena oli parantaa tieteen ja päätöksenteon välistä yhteyttä biodiversiteetin ja ekosysteemipalvelujen hallinnan ja käytön kontekstissa. Taustalla oli ajatus, että tämän yhteyden parantaminen voi auttaa osaltaan vastaamaan luonnon monimuotoisuuden köyhtymisen ja ekosysteemipalvelujen kestäättömän käytön ongelmiin. Tieteellisten tavoitteiden ja tulosten lisäksi projektimme tähtäsi politiikkasuositusten tekemiseen, joita voidaan hyödyntää käytännössä. Erityisenä pyrkimyksenä oli löytää tekijöitä, jotka selittävät tiede-politiikkakäytösten vaikuttavuutta. Lisäksi projektissa luotiin ja tarkasteltiin tutkijoiden tekemiä interventioita tiede-politiikkakäytösten kehittämisessä. Tarkasteluun valittiin yli kymmenen todellista tiede-politiikkakäytöstä, joiden toimintaan projektin tutkijat ovat vaikuttaneet. Tarkoitus oli, että projektin tutkimuksellisia tuloksia viedään käytäntöön näiden tapausten kautta, jolloin saadaan myös palautetta siitä, miten suositukset toimivat käytännössä.

Olemme toimineet tutkijoina osaprojektissa, jonka tavoitteena oli analysoida, miten tiede-politiikkakäytökset voivat vaikuttaa eri toimijoiden käyttäytymiseen, jolla on edelleen vaikutuksia biodiversiteettiin ja ekosysteemipalveluihin kohdistuviin paineisiin. Tässä tulee huomioida, että syy-seurausyhteyksien vetäminen tiede-politiikkakäytösten toiminnan ja biodiversiteetin tilan välillä on erittäin vaikeaa. Teimme tutkimuksellisen rajauksen niin, että tarkastelimme, miten tiede-politiikkakäytökset vaikuttavat päätöksentekijöiden ja muiden kohdeyleisöjen päätöksiin ja käyttäytymiseen. Oletimme, että näillä muutoksilla on edelleen vaikutusta biodiversiteettiin ja ekosysteemipalveluihin. Näin saimme rajattua tavoitteen niin, että sitä on helpompi tarkastella suhteellisen fokusoituneella tutkimusotteella. Tavoitteena oli kehittää normatiivinen kriteeristö, joka auttaa selittämään tiede-politiikkakäytösten vaikuttavuutta ja jota voidaan hyödyntää arvioitaessa eri kytköksiä. Varsinainen tutkimussuunnitelma antoi kuitenkin jonkin verran liikkumavaraa siinä, miten tämä kriteeristö luotaisiin. Alussa olimmekin jonkinasteisen hämmennyksen

vallassa: minkälaista metodologiaa meidän tulisi käyttää luodaksemme normatiivisen kriteeristön?

Ratkaisuna tiedontuotannon toistuvuus

Tutkimuksen edetessä oivalsimme tärkeän seikan: merkitykselliset ja käytettävät tulokset eivät synny yhdessä hetkessä, vaan toistuvan ja jatkuvan työn pohjalta. Meidän tapauksessamme tämä tarkoitti ensimmäisten tulkintojemme peilaamista ja kehittelyä seuraavassa aineistonkeruuvaiheessa ja lopulta työpaja- ja haastattelumenetelmien käyttöä verifioimaan aiemmin keräämämme aineiston pohjalta syntyneitä tulkintoja. Refleksiivisyys suhteessa tähän menetelmälliseen puoleen auttoi meitä tekemään myös teoreettisen innovaation: myös tiede-politiikkakytkösten tulee hyödyntää toistuvuutta ollakseen vaikuttavia. Näin ollen esitämme, että tiedon uskottavuus, relevanssi ja legitimizeetti eivät riitä selittämään kytkösten vaikuttavuutta, vaan myös toistuvuuteen linkittyvät asiat toimivat tärkeinä selittävinä tekijöinä. Ennen kuin syvennymme tähän tematiikkaan, on tarpeellista määritellä, mitä tarkoitamme tiede-politiikkakytköksillä, niiden uskottavuudella, relevanssilla, legitimizeetillä ja toistuvuudella. Lisäksi luomme nopean katsauksen keskeisiin tuloksiimme.

Tiede-politiikkakytkökset ja niiden uskottavuus, relevanssi, legitimizeetti ja toistuvuus

Projektissamme olemme määritelleet tiede-politiikkakytkösten koostuvan neljästä ulottuvuudesta: 1) rakenteista (institutionaaliset järjestelyt, joita on tehty tiede-politiikkakytköksen perustamiseksi ja toimimiseksi), 2) tavoitteista (tiede-politiikkakytköksen tavoitteet, jotka voivat olla kirjattuja tai myös enemmän tai vähemmän ”piilotettuja”), 3) prosesseista (tiedontuotannon ja vuorovaikutuksen prosessit, jotka tapahtuvat rakenteiden puitteissa, tavoitteiden ohjaamina ja joita käytetään tuottamaan konkreettisia tuotoksia), ja 4) tuotoksista (näkyvät

ja konkreettiset tuotokset, kuten raportit, esitykset, skenaariot ym.). Tiede-politiikkakytköksillä voi siis olla vaikutuksia rakenteidensa, tavoitteidensa, prosessiansa ja tuotostensa kautta. Jos tiedon käyttäjät pitävät tiede-politiikkakytkösten uskottavuutta, relevanssia ja legitimitteettiä hyvänä, myös kytkösten vaikuttavuus paranee. Vaikutuksia ei kuitenkaan voi kokonaisuudessaan selittää näillä tekijöillä, vaan vaikutukset ovat riippuvaisia myös konteksteihin liittyvistä seikoista, jotka ovat tiede-politiikkakytkösten kontrollin ulkopuolella (Tuinstra ym. 2006; Weichselgartner & Kasperson 2010; Dilling & Lemos 2011).

Uskottavuus, relevanssi ja legitimitteetti (CRELE) -kehiksen avulla on usein selitetty tiedon käytettävyyttä (Jones ym. 1999; Eckley 2001, 2002; Cash ym. 2003; Lemos & Morehouse 2005; Clark ym. 2006; Farrell ym. 2006; Girod ym. 2009; White ym. 2010; Weichselgartner & Kasperson 2010). Me kuitenkin sovelsimme kehystä niin, että nämä kolme attribuuttia kuvaavat tiede-politiikkakytköksiä kokonaisuudessaan, eivätkä vain tietoa, jota tiede-politiikkakytkökset tuottavat (ks. Koetz ym. 2012). Uskottavuuden, relevanssin ja legitimitteen soveltaminen tiedon sijasta tiede-politiikkakytköksiin laajentaakin fokusta tiedosta (joka on lähellä tuotoksia) laajemmalle kentälle, missä tiede-politiikkakytkösten rakenteet, tavoitteet ja prosessit ovat näkyvämmässä roolissa (Sarkki ym. painossa). Esitämme seuraavaksi yllä mainitusta kirjallisuudesta löytyvät määritelmät näille tekijöille tiedon attribuutteina. Täydennämme näitä määritelmiä omasta tutkimuksestamme juontuvilla tekijöillä linkittyen kokonaisvaltaisemmin tiede-politiikkakytkemien rakenteisiin, prosesseihin ja tavoitteisiin.

Tiedon uskottavuus viittaa tiedon laatuun, tieteelliseen luotettavuuteen ja argumenttien luotettavuuteen sekä alkuperään. Uskottavuus linkittyy myös tiedontuotannon prosesseihin. Esimerkiksi epävarmuuksien käsittely, tiedon kokoamisen prosessit ja vaiheet, väitteiden alkuperän läpinäkyvyys ja vastakkaisten näkökulmien huomioiminen sekä vertaisarviointi parantavat tiedon uskottavuutta. Tiede-politiikkakytkösten uskottavuus puolestaan koostuu itse kytköksen ja sen jäsenten aiemmista toiminnoista, joilla ne ovat saattaneet ansaita luotettavan maineen. Myös media, jota kytkös käyttää tiedon levitykseen,

vaikuttaa sen uskottavuuteen. Uskottavuutta voi vahvistaa kytköksen ”itsenäisyydellä” suhteessa vahvoihin intresseihin. Toki täysin puolueetonta kytköstä ei olekaan, mutta ainakin riippuvuuksien tulisi olla läpinäkyviä ja perusteltuja. Lisäksi tiede-politiikkakytkösten jäsenistön laaja-alaisuus, monitieteisyys ja monia intressiryhmiä (esim. eri politiikkasektorit, eri paradigmat, eri intressiryhmät, maantieteellinen jakautuminen jne.) sisältävä kokoonpano edistävät uskottavuutta. Lopulta myös tulevaisuuden trendien tarkastelu ja pohdinta auttavat uskottavuuden rakentamisessa.

Tiedon relevanssi viittaa siihen, kuinka hyvin tieto vastaa käyttäjien (päättöksentekijät, sidosryhmät) tarpeita ja kuinka hyvin se soveltuu käytäntöön. Relevanssi lisääntyy, kun tieto tarjoaa vastauksia tai uusia näkökulmia ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin kysymyksiin. Myös tiedon lähestyttävyyys (esim. tieteellisen slangin välttäminen) lisää relevanssia. Lisäksi tietoa on tarjottava ajoissa suhteessa esimerkiksi poliittisiin päätöksiin; jos päätös on jo tehty, uusi tieto ei enää voi vaikuttaa. Tiede-politiikkakytkösten relevanssi lisääntyy, jos ne ottavat tiedon käyttäjien huolet ja toimintaympäristöt huomioon. Lisäksi monien yleisöjen mukaanotto ja heidän ongelmiansa määrittelyjen havainnointi parantavat tiede-politiikkakytkösten relevanssia. Selkeä strateginen visio ja sen mukaiset tavoitteet motivoivat osallistujia sekä antavat selkeämmän kuvan siitä, mitä kytkös itse asiassa tekee.

Tiedon legitimizeetti viittaa siihen, kuinka reiluksi ja tasapuoliseksi tieto ja sen tuottaminen koetaan. Tuotosten ja tiedon legitimizeettiä voi lisätä kattavalla esityksellä asiasta, antamalla sidosryhmien arvioida tuotoksia ja myös läpinäkyvyydellä suhteessa lähteisiin, prosesseihin ja sidosryhmien osallistumiseen. Tiedontuotanto, jossa laaja joukko eri sidosryhmiä tarkastelee eri argumentteja, arvoja ja huolia tasapuolisesti, parantaa syntyvän tiedon legitimizeettiä. Tiede-politiikkakytkösten legitimizeetti kasvaa esimerkiksi silloin, kun ne hyödyntävät tehokkaasti konfliktin ratkaisumenetelmiä, onnistuvat rakentamaan luottamusta eri osapuolien välille, lisäävät osapuolten välistä ymmärrystä, edistävät yhteistyötä ja johtavat oppimiseen. Legitimeetti kasvaa myös silloin, kun kytkös keskustelelee aiheista ja ongelmista sidosryhmien kanssa.

Ongelmaa ei vain ratkaista yhdessä, vaan se tulisi myös määritellä yhdessä.

Ymmärrämme toistuvuuden tässä rakenteiden, tavoitteiden, prosessien ja tuotosten jatkuvana kehityksenä ja virtana, osallistuvien tahojen välisen vuorovaikutuksen kehittymisenä ja myös kontekstien elämisenä (ks. Lemos & Morehouse 2005). Toistuvuus viittaa siihen, että aiempia tuloksia ja vuorovaikutuksen prosesseja kehitetään edelleen viemällä edellisten prosessien tuloksia ja suhteita eteenpäin. Toistuvuuden korostaminen tuo hyvin esiin perspektiivin muutoksen tiede-politiikkakäytösten tarkastelussa ja analysoinnissa. Tiede-politiikkakäytökset eivät ole irrallisia tapahtumia, vaan dynaamisia koko ajan eläviä prosesseja (Engels 2005; van den Hove 2007; Petersen ym. 2011). Prosessien ja alati tapahtuvan kehityksen vaikutukset ovat usein merkittävämpiä kuin tuotoksien tai tuotettujen raporttien ja tiedon vaikutukset (Farrell ym. 2001; Clark ym. 2006). Tämä oikeuttaakin tarkastelukulman muutoksen tiedosta ja informaatiosta tiede-politiikkakäytöksiin sisältäen rakenteiden, tavoitteiden, prosessien ja myös tuotosten kehittymisen toistuvissa prosesseissa.

Toistuvuuteen perustuva menetelmä

Uskottavuus, relevanssi ja legitimitetti tarjoavat käsitteellisen kehyksen tarkastella niitä asioita, joihin tiede-politiikkakäytökset voivat itse vaikuttaa ja niin ollen parantaa vaikuttavuutensa mahdollisuuksia. Normatiivisen kriteeristön kehittämistyössä ymmärsimme, että yhteys olemassa olevaan kirjallisuuteen (esim. uskottavuus, relevanssi, legitimitetti) ei riitä, vaan meidän täytyy hyödyntää myös menetelmällistä toistuvuutta. Tämä mahdollistaa kehittelyn ja ideoinnin työn alussa, ajatusten viemisen eteenpäin ja lopullisen kriteeristön ”lukitsemisen” toistuvan menetelmän pohjalta. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että järjestimme kaksi työpajaa, joissa molemmissa oli 11 projektin ulkopuolista osallistujaa, teimme kahdeksan haastattelua, testasimme kriteerejä muiden osaprojektien analysoimien tapaustutkimusten kautta, sekä kirjoitimme artikkelin, joka kävi läpi tieteellisessä lehdessä

tehdyn vertaisarvioinnin. Tämä toistuvuuteen perustuva menetelmä mahdollisti suhteellisen luotettavan kriteeristön kehittämisen.

Työpajoihin osallistuneet sekä haastateltavat olivat monien tunteutujen tiede-politiikkakytkösten asiantuntijoita. Lisäksi osallistujilla oli omakohtaisia kokemuksia pienemmistä kytköksistä, joita koskeva tieto oli myös hedelmällistä. Ensimmäisessä työpajassa hyödynsimme tarinankerrontamenetelmää (*storytelling*), jossa osallistujat kertoivat kokemuksiaan hyvistä ja huonoista käytännöistä tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuuteen liittyen. Tarinat analysoitiin etsimällä tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuutta selittäviä tekijöitä ja sitä, miten nämä tekijät liittyvät uskottavuuteen, relevanssiin ja legitimizeettiin. Analyysin tuloksena saimme aikaan matriisin, jonka toisella akselilla olivat uskottavuus, relevanssi ja legitimizeetti ja toisella tiede-politiikkakytkösten rakenteet, tavoitteet, prosessit ja tuotokset. Määrittelimme matriisiin 44 operationaalista johtopäätöstä siitä, mitkä tekijät parantavat kytkösten uskottavuutta, relevanssia ja legitimizeettiä ja miten niitä voidaan edistää rakenteita, tavoitteita, prosesseja ja tuotoksia kehittämällä.

Testasimme tätä kriteeristöä kahdeksan haastattelun avulla. Haastattelut koostuivat kahdesta osasta: haastateltavien kokemuksista tiede-politiikkakytköksistä ja niiden vaikuttavuutta selittävistä tekijöistä, sekä toisaalta kriteeristömme kommentoinnista. Kommenttien mukaan kriteeristöä tuli selkiyttää ja lyhentää. Tämän pohjalta päädyimme kehittämään yläkategorioita operationaalisille johtopäätöksille. Toinen työpaja koostui niin ikään kahdesta osasta. Ensin haastateltavat kertoivat tarinan tuntemastaan tiede-politiikkakytköksestä ja esittivät selittäviä tekijöitä sen vaikuttavuudelle tai epäonnistumiselle. Lisäksi pyysimme osallistujia kytkemään tarinat uskottavuuteen, legitimizeettiin ja relevanssiin. Toisessa osassa työpajaan osallistujia pyydettiin todentamaan ja kommentoimaan kriteeristöämme. Analysoimme materiaalin ja päivitimme kriteeristömme uusilla tuloksilla ja otimme osallistujien kommentit huomioon. Tämän jälkeen teimme kriteeristämme lyhyen version, jota voitaisiin hyödyntää projektin tapaustutkimuksissa. Niinpä tapaustutkimusvastaavat peilasivat kriteeristöämme

tarkastelemiaan tiede-politiikkakytköksiä vasten. Tämän tarkastelun tuloksena nousi vahvasti esiin, että kriteeristömme ei voi olla tiukan normatiivinen, sillä samat kriteerit ja operationaaliset johtopäätökset eivät sovi kaikkiin tiede-politiikkakytköksiin. Tästä seurannutta kriteeristömme normatiivisen latauksen purkua pohdimme myöhemmin enemmän.

Toistuvuuteen perustuvan menetelmämme pohjalta kehitimme kriteeristön, joka sisältää 14 tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuutta selittävää tekijää. Lisäksi kriteeristö sisältää 64 operationaalista johtopäätöstä siitä, miten nämä 14 tekijää voivat parantaa tiede-politiikkakytköksen uskottavuutta, relevanssia ja legitimitettä.² Taulukossa 1 esitämme yhteenvedon näistä tuloksista.

2 Kriteeristö on julkaistu kokonaisuudessaan raportissamme (Sarkki ym. 2012), artikkelissamme (Sarkki ym. painossa), sekä purettu pienempiin osiin projektimme lyhyissä yhteenvedodokumenteissa (ks. <http://www.spiral-project.eu/content/documents>).

Taulukko 1. Yhteenvedo kriteeristöstä, joka selittää tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuutta.

Tekijä	Määritelmä
Tiede-politiikkakytkösten rakenteisiin liittyvät selittävät tekijät	
Itsenäisyys	Neutraalisuus ja vapaus suhteessa vahvoihin intresseihin ja läpinäkyvyys suhteessa riippuvuuksiin.
Osallistujat	Relevanttien osallistujien, intressien ja näkökulmien kirjo; osallistujien kompetenssit; avoimuus uusille osallistujille.
Resurssit	Taloudelliset resurssit; inhimilliset resurssit (johtajuus, viestijät, "kääntäjät" jne.); verkostot; aika.
Tiede-politiikkakytkösten tavoitteisiin liittyvät selittävät tekijät	
Visio	Vision ja tavoitteiden selkeys, raja- ja läpinäkyvyys; linkittyminen suurempiin kokonaisuuksiin ja yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuun.
Tavoitteiden suhde "kysyntään ja tarjontaan"	Mandaatin saaminen vai itsenäinen tarjonta ja nousevien teemojen määritteleminen.
Tulevaisuuteen suuntaaminen	Prosessit, joilla pystytään ennakoimaan tieteen, politiikan ja muiden prosessien kehittymistä.
Tiede-politiikkakytkösten prosesseihin liittyvät selittävät tekijät	
Jatkuvuus	Tiede-politiikkakytköksen jatkuvuus suhteessa samaan aihealueeseen; henkilöstön pysyvyys; toistuvat vuorovaikutus- ja tiedontuotantoprosessit.
Konfliktinhallinta	Konfliktinhallinnan mekanismit (esim. kolmas osapuoli sovittelijana); ajan antaminen yhteisen ymmärryksen rakentumiselle ja kompromissien tai jopa konsensuksen saavuttamiselle.
Luottamuksen rakentaminen	Mahdollisuus kaikille osallistua keskusteluihin; selkeät toimintatavat ja määritellyt osallistumisen mahdollisuudet; mahdollisuus vapaalle keskustelulle; prosessien ja tuotosten läpinäkyvyys.
Kapasiteetin rakentaminen	Päätöksentekijöiden ja tieteentekijöiden keskinäisen ymmärryksen lisääminen toistensa toimintaympäristöistä; kapasiteetin rakentaminen tulevaa työtä varten (esim. materiaalien säilyttäminen).
Sopeutuvuus	Sopeutuvuus suhteessa muuttuviin konteksteihin ja joustavuuden mahdollistamat muutokset.
Tiede-politiikkakytkösten tuotoksiin liittyvät selittävät tekijät	
Kontekstiin ja käyttäjille "sopi- vat" tuotokset	Tuotokset julkaistaan hyvissä ajoin ennen niihin liittyvien poliittisten päätösten määrääjän umpeutumista; tuotokset helposti lähestyttäviä ja kattavia; tuotoksista tiedotetaan eri kanavien kautta; tuotokset vastaavat tiedon käyttäjien informaation tarpeeseen; tuotosten pituus mitoitettu tarpeen mukaan.
Laadunvarmistus	Vertais- tai sidosryhmäarvioinnit; laadunvarmistusprosessit; läpinäkyvyys suhteessa lähteisiin ja näkökulmiin; epävarmuuksien hallinta ja kommunikointi.
Kääntäminen	Informaation ymmärrettäväksi tekeminen eri toimijoille; lyhyiden yhteenvedojen käyttäminen; kuvien, grafiikan ja karttojen käyttö; tieteellisten menetelmien, käsitteiden ja lähestymistapojen avaaminen ja ymmärrettäväksi tekeminen.

Taulukossa esittämämme tekijät linkittyvät uskottavuuteen, relevanssiin ja legitimizeettiin, mutta kun niiden tarjoamaa tulkintakehystä sovelletaan tiedon sijaan tiede-politiikkakäytösten rakenteisiin, tavoitteisiin, prosesseihin ja tuotoksiin, kehyykseen on lisättävä uusi selittävä attribuutti: toistuvuus (*iterativity*).

Refleksiivisyyden merkitys teoreettisille huomiolle

Esimerkki teorian ja menetelmän välisestä vuoropuhelusta

Toistuvuutta hyödyntävän menetelmämme mukaan kriteeristömme ei voi olla tiukan normatiivinen, koska esitetyt johtopäätökset eivät sovellu kaikkiin tiede-politiikkakäytöksiin. Lisäksi kävi selväksi, että tiede-politiikkakäytös voi olla vaikuttava, vaikka se ei täyttäisikään kaikkia tai edes valtaosaa kriteereistämme. Eräs työpajaan osallistunut henkilö totesi, että pääviesti on uskottavuuden, relevanssin ja legitimizeetin osittaisuus: jokaisen tiede-politiikkakäytöksen ei tarvitse olla uskottava, relevantti ja legitiimi ollakseen vaikuttava. Hänen esimerkkinsä paljasti, että eräs tiede-politiikkakäytös oli vaikuttava, vaikka se ei ollutkaan erityisen legitiimi sidosryhmien kannalta. Nämä huomiot saivat meitä pohtimaan alkuperäistä tehtävänantoa, jonka mukaan meidän oli määrä kehittää normatiivinen kriteeristö. Johtopäätöksemme on, että kriteeristömme ei voi olla tiukan normatiivinen, vaan tärkeäksi nousevat selittävät tekijät vaihtelevat kontekstien mukaan. Esimerkiksi vaihe politiikkasyklissä, ongelman laatu sekä tiede-politiikkakäytöksen läheisyys joko tieteeseen tai politiikkaan näyttivät olevan merkittäviä kontekstuaalisia seikkoja, jotka vaikuttavat yksittäisten kriteerien sovellettavuuteen eri tilanteissa (Sarkki ym. 2014).

Cashin ja kumppaneiden (2003) esittämän teorian mukaan uskottavuuden, relevanssin ja legitimizeetin välillä on usein vaihtosuhteita (*trade-offs*), eikä jokaista pysty edistämään niin, ettei sillä olisi negatiivisia vaikutuksia toiseen. Kun olimme purkaneet uskottavuuden,

relevanssin ja legitimitietin operationaalisiksi johtopäätöksiksi huomasimme, että pystymme myös tarkastelemaan vaihtosuhteita tarkemmin kuin kirjallisuudessa on tähän saakka tehty. Kehitimme analyysimenetelmän, jonka tarkoituksena oli paljastaa, mitä nuo kirjallisuudessa abstraktille tasolle jääneet vaihtosuhteet voisivat käytännössä olla. Ensinnäkin oletimme, että 14 kriteerimme välillä saattaisi olla tällaisia vaihtosuhteita. Toiseksi oletimme, että kriteerin sisällä operationaaliset johtopäätökset saattavat myös olla ristiriidassa keskenään. Kävimme kriteeristömme systemaattisesti läpi ja pystyimme määrittelemään 10 vaihtosuhdetta. Kun tämä oli tehty, yhdistelimme nuo operationaalisen tason vaihtokaupat neljäksi yleisemmän tason vaihtosuhteeksi. Molemmat vaihtosuhteen puolet ovat tärkeitä, ja riippuu kontekstista, kumpaa vaihtosuhteen puolta tiede-politiikkakytköksen kannattaa painottaa lisätäkseen vaikuttavuuttaan (Taulukko 2).

Taulukko 2. Neljä tiede-politiikkakytkösten kehittämisessä mahdollisesti kohdattavaa yleisen tason vaihtosuhdetta (*trade-offs*) esimerkeillä tuettuna (Sarkki ym. 2014).

Yleistetty "vaihtosuhde"	Esimerkkejä empiirisestä materiaalista
Henkilökohtaiseen ajankäyttöön liittyvä vaihtosuhde	Käyttääkö henkilö aikaansa tiede-politiikkayhteyden kehittämiseen ja edistämiseen vai "kunnan" työhön tieteessä (vertaisarvioitujen artikkelien julkaisu) tai politiikassa (korkean profiilin poliittinen työ).
Yksinkertaistaminen vs. kompleksisuuden käsittely Yksinkertaisia, vahvoja ja selkeitä viestejä (relevanssi) vs. epävarmuuksien, kompleksisuuden ja kontekstuaalisuuden kommunikointi (uskottavuus ja legitimitetti)	<p>Valokuvat, kartat ja graafiset kuvat ovat tehokkaita työkaluja asian ymmärrettävästi ilmaisussa. Kuitenkin ne yksinkertaistavat asian usein liiaksi, eivätkä pysty esittämään epävarmuuksia, joita (tieteelliseen) tietoon usein liittyy.</p> <p>Kompleksisuuden ja epävarmuuksien esittäminen on tärkeää, mutta tahot, joilla on vastakkaisia intressejä, saattavat käyttää epävarmuutta perusteena hylätä kyseinen tieto.</p> <p>Vahvat ja selkeät viestit vahvistavat usein relevanssia, mutta kompleksisuuden ja epävarmuuksien esittäminen vahvistavat legitimitettiä ja uskottavuutta.</p>
Nopeus vs. laatu Nopeat vastaukset politiikan tarpeisiin (relevanssi) vs. aikaa vievät laadunvarmistusprosessit (uskottavuus) ja konsensuksen rakentaminen (legitimitetti)	<p>Kaikkien näkökulmien tarkastelu voi estää prosessin etenemisen ja johtaa kiistoihin. Lisäksi tämä vaarantaa kyvyn tuottaa ajankohtaisia ja selkeitä viestejä.</p> <p>Vaikka nopeus on tärkeää suhteessa politiikan ja sidosryhmien tarpeisiin, ennenaikaisten tulosten esittäminen voi heikentää luottamusta, johtaa kiistoihin ja vahingoittaa uskottavuutta.</p>
"Kysyntä vs. tarjonta" -vaihtokauppa Politiikan tiedon kysynnän seuraaminen vahvistaa relevanssia. Toisaalta tieteellisen tiedon itsenäinen tarjonta mahdollistaa innovaatiot ja nousevien asioiden identifioimisen.	<p>Vaarana, että tiede-politiikkakytkökset keskittyvät liikaa tietyn politiikan, tahon tai näkökulman esiintuomiseen. Tämä saattaa johtaa relevanttiin tiedontuotantoon tämän päivän politiikka-tarpeisiin, mutta heikentää pidemmän aikavälin innovaatiomahdollisuuksia ja kykyä tarttua uusiin aiheisiin.</p> <p>Tiede-politiikkakytkökset, joissa keskitytään vain uusien asioiden esittämiseen eikä kuunnella politiikkakysyntää, saattavat jäädä sivuun käytännön päätöksenteosta, koska eivät ole relevantteja suhteessa tiedon käyttäjien tarpeisiin.</p>

Vaihtosuhteiden löytyminen ja uskottavuuden, relevanssin ja legitimitietin osittaisuuden havaitseminen johtivat myös loogiseen päätökseen purkaa kriteeristön normatiivisuus. Hyvänä esimerkkinä voidaan käyttää globaalin pohjoisen ja etelän vuorovaikutusta. Esimerkiksi vasta perustettuun IPBES-paneeliin, joka keskittyy politiikan tukemiseen biodiversiteetin ja ekosysteemipalvelujen turvaamiseksi, valitaan edustajia YK-alueiden perusteella. Tämän tulisi varmistaa maantieteellinen kattavuus ja parantaa legitimitiettiä. Tässä voidaan kuitenkin havaita vaihtosuhte legitimitietin ja uskottavuuden välillä: usein kehitysmaista kotoisin olevien asiantuntijoiden tieto ei pohjaa vertaisarvioituihin artikkeleihin vaan harmaaseen kirjallisuuteen ja suulliseen tietoon. Näiden käyttö paneelissa saattaa heikentää tieteellistä uskottavuutta, mutta parantaa paneelin legitimitiettiä. Näin ollen normatiivinen vaatimus uskottavan tieteellisen tiedon käytöstä saattaisi itse asiassa heikentää koko paneelin legitimitiettiä erityisesti kehitysmaissa.

Toinen esimerkki voidaan ottaa biodiversiteetisopimuksen puitteissa käydyistä biopolttoainekeskustelusta. Tieteellisesti uskottava taustapaperi tyrmättiin kehitysmaiden toimesta, koska näiden näkökulmasta se ei ollut legitiimi eikä relevantti kyseisille maille. Erityisesti Brasilia esittikin, että raportti tehtiin vain kapeasta näkökulmasta ja että sen ehdotukset vaikuttaisivat heikentävästi ruoantuotannon mahdollisuuksiin. Tämä korostaa tiedontuotannon poliittista roolia sekä esimerkiksi pohjoisen ja etelän välisten valtasuhteiden huomioon ottamisen tärkeyttä. Näin ollen myös projektimme operationaalisten johtopäätösten soveltaminen käytäntöön ei ole ongelmatonta, vaan on huomattava niiden osittaisuus ja vaihtosuhteet sekä purettava niiden tiukan normatiivinen lataus. Tuloksemme osoittavat silti, mitä asioita tiedontuotannon prosesseissa kannattaa huomioida ja pohtia. Vaikuttavimmat ratkaisut riippuvat lopulta kontekstista, joka myös vaikuttaa siihen, miten uskottavuutta, relevanssia ja legitimitiettiä kannattaa eri tapauksissa painottaa.

Esimerkki hedelmällisestä analogiasta teorian ja menetelmän välillä

Toinen tärkeä teoreettis-menetelmällinen löydös liittyi siihen, että olimme huomanneet toistuvuuden arvon tiedontuotannossa. Oivalsimme tärkeän analogian oman menetelmämme ja tiede-politiikkakäytöksiä koskevan teorian välillä. Molempien tavoite on tuottaa käytettävää tietoa ja selittää, mistä tiedon käytettävyys muotoutuu. Tämän analogian avulla teimme teoreettisen löydöksen: uskottavuutta, relevanssia ja legitimitettä täytyy täydentää ulottuvuudella, joka ottaa toistuvuuden dynamiikan paremmin huomioon. Tämä pitää erityisesti paikkansa, kun fokus siirretään tiedosta tiede-politiikkäytösten rakenteisiin, tavoitteisiin, prosesseihin ja tuotoksiin. Tiede-politiikkäytökset eivät toimi aikatyhjiössä, vaan sisältävät historian ja tulevaisuuden, joiden mukaan saamiseksi teoriaa täytyy täydentää uudella attribuutilla, toistuvuudella (*iterativity*).

Toistuvuuden merkitystä tiede-politiikkäytösten vaikuttavuudelle voi kuvata seuraavin esimerkein. Säännöllistä ja toistuvaa vuorovaikutusta tarvitaan luottamuksen ja verkostojen luomiseksi, ja jotta eri osapuolet ymmärtävät uuden tiedon merkityksen, sitoutuvat sen toimeenpanemiseen ja oppivat ymmärtämään toistensa tavoitteita ja intressejä paremmin. Nämä kaikki tekijät parantavat ajan myötä tiede-politiikkäytösten vaikuttavuutta. Yhtä lailla resurssit ovat hyvin tärkeitä suhteessa tiede-politiikkäytösten rakenteisiin: ne voivat mahdollistaa toistuvan ja säännöllisen vuorovaikutuksen ja toiminnan. Ilman taloudellisia ja inhimillisiä resursseja tiede-politiikkäytökset saattavat jäädä vaikutuksiltaan hyvin pinnallisiksi. Toisaalta toistuvuus parantaa oppimisen mahdollisuuksia, jota on pidetty yhtenä ympäristöhallintaan vaikuttavista päätekijöistä (Tábara & Pahl-Wostl 2007). Jos toimijat vaihtuvat tiuhaan, toistuvuuden tuomaa etua ei synny ja oppimisen tuomat edut kaikkoavat, kun pitää rakentaa vuorovaikutuksen perusta uudelleen alusta asti. Toistuvuus mahdollistaa myös valvonnan ja arvioinnin. Lisäksi palautteen käsittely ja asioiden edelleen kehittäminen ovat mahdollisia toistuvien prosessien ansiosta.

Vaikka esitämme, että toistuvuus olisi neljäs selittävä attribuutti uskottavuuden, relevanssin ja legitimitetin lisäksi, toistuvuus liittyy kuitenkin myös näihin attribuutteihin. Se on tärkeässä osassa, kun mietitään attribuuttien kehittymistä pitkällä tähtäimellä (ks. Eckley 2002; Cash ym. 2003; Tuinstra ym. 2006). On tärkeää huomata, että tiede-politiikkakäytösten ja niiden tuottaman ja vaihtaman tiedon uskottavuus, relevanssi ja legitimitetti elävät koko ajan. Toistuvuus auttaa tiede-politiikkakäytöksiä sopeutumaan muuttuviin konteksteihin niin, että niiden uskottavuus, relevanssi ja legitimitetti säilyvät tai paranevat ajan myötä uusien haasteiden edessä.

Johtopäätökset: toistuvuuden taika ja refleksiivisyys

Tämän kirjan johdannossa tehtiin erottelu taaksepäin ja eteenpäin suuntautuvan refleksiivisyyden välillä ja esitettiin, että tämä erottelu havainnollistaa refleksiivisyyden eri tasoja. Pohdimme oman artikkelimme lopuksi eteenpäin ja taaksepäin suuntautuvan refleksiivisyyden suhdetta ja painotamme, että juuri näiden refleksiivisyyden tasojen vuorovaikutus saattaa olla hyvinkin merkityksellistä ja voi johtaa tärkeisiin innovaatioihin sekä suhteessa tutkimuksen metodiikkaan että käytäntöön suuntautuviin suosituksiin. Taaksepäin suuntautuva refleksiivisyys kohdistuu tutkijan asemaan ja tiedontuotantoon, kun taas eteenpäin suuntautuva refleksiivisyys linkittää tutkimuksen laajempiin konteksteihin. Tämän artikkelin kontekstissa taaksepäin suuntaava refleksiivisyys kohdistui menetelmiin ja toistuvuuden metodologiseen merkitykseen. Eteenpäin suuntaava refleksiivisyys puolestaan pohtii tiede-politiikkakäytösten käytännön toimia ja vaikuttavuutta yhteiskunnassa. Tapauksemme perusteella voimme sanoa, että eteenpäin ja taaksepäin suuntautuvat refleksiivisyyden muodot on hedelmällistä yhdistää.

Ensinnäkin huomasimme analogian voiman oman menetelmällisen kehittämisen ja teoreettisen keskustelun edistämisen välillä. Tavoitteemme tuottaa käytännön ja tiede-politiikkakäytösten kannalta

hyödyllinen kriteeristö vaati toistuvan menetelmän käyttöä. Tulokset eivät synny yhdessä hetkessä, vaan kasvavat tiedontuotannon toistuvuuden myötä: työpajat, haastattelut ja kommentointikierrokset seurasivat toisiaan ja rakensivat edellisten tulosten päälle. Tästä syntyy toistuvuuden taika, joka mahdollisti merkityksellisten tulosten synnyn. Analogia astui kuvaan silloin, kun aloimme pohtia tiede-politiikkakytköksiin liittyvän teorian kehittämistä. Huomasimme yhtäläisyyden oman tavoitteemme ja teorian välillä pyrkimyksessä selittää tiedon käytettävyyttä. Kirjallisuuden mukaan jokaisen tiede-politiikkakytköksen täytyy saavuttaa riittävä uskottavuuden, relevanssin ja legitimitietin taso, jotta se olisi vaikuttava (Clark ym. 2006). Tuloksemme kuitenkin riittävät tämän väitteen, sillä jotkut tiede-politiikkakytkökset voivat olla vaikuttavia, vaikka esimerkiksi niiden legitimitetti olisi heikko. Monissa tutkimissamme tapauksissa vaikuttavuus syntyi nimenomaan toistuvuuden ja jatkuvuuden kautta. Toistuvuuden taika ei ole siis ainoastaan menetelmällinen havainto, vaan on tärkeää myös käytännön keskustelulle tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuudesta. Löydös on relevantti myös kirjan johdannossa esitetylle erolle refleksiivisyydessä eteenpäin ja taaksepäin. Taaksepäin suuntautuva refleksiivisyys paljasti toistuvuuden menetelmällisen tärkeyden. Kun sovelsimme taaksepäin reflektoinnin löydöksiä eteenpäin, tulimme siihen lopputulokseen, että toistuvuus on myös ehkä tärkein tiede-politiikkakytkösten vaikuttavuutta selittävä tekijä (Sarkki ym. painossa). Näin menetelmällinen refleksiivisyys pohjusti löydöksen, jolla on merkitystä tieteen ja tiede-politiikkakytkösten käytännön tarkastelulle.

Toinen esimerkkinme valaisee refleksiivisyyttä hieman eri näkökulmasta ja voidaan linkittää myös ”normatiiviseen refleksiivisyyteen”. Kirjan johdannossa tuotiin vahvasti esiin, miten refleksiivisyyttä tarvitaan tieteen normatiivisuuden avoimempaan pohtimiseen. Voiko tutkija tehdä neutraaleja politiikkasuosituksia, onko neutraaleja suosituksia edes olemassa, ja miten tiedontuottajien pitäisi huomioida tämä ongelma? Toisaalta johdannossa todettiin, että olisi hyvä tiedostaa, että tutkija voi myös reflektoida itsensä ulos tieteen ja politiikan kentiltä käpertymällä itseanalyysiin. Meidän tutkimusprosessissamme tapahtui

käänne alun normatiivisesta painotuksesta kohti kontekstiherkkiä kriteereitä, joita voidaan käyttää tiede-politiikkakäytösten kehittämisessä. Näin ollen purimme kriteeristön tiukan normatiivisen sävyn, mutta emme sortuneet refleктоimaan itseämme ulos kentältä, vaan annoimme myös suosituksia käytännölle. Tässäkin voidaan puhua linkistä eteen- ja taaksepäin tapahtuvan refleksiivisyyden välillä. Ensinnäkin toistuva materiaalinkeruumme sai meidät huomaamaan, että tiukka normatiivisuus on mahdotonta tai naivia. Tämän seurauksena määrittelimme vaihtosuhteita kriteerien välille sekä pohdimme, miten eri kontekstit vaikuttavat kriteerien selittävään voimaan.

Analogia tutkijan ja tiede-politiikkakäytösten välillä johti edelleen pohtimaan tiede-politiikkakäytösten refleksiivisyyttä. Toistuvuuden taian mahdollistama refleksiivisyys vaikuttaisi olevan erityisen tärkeää käytännössä kompleksien ja ”ilkeiden” ongelmien ratkaisussa. Vaaditaan jatkuvaa vuorovaikutusta, tiedontuotantoa ja -vaihtoa, luottamuksen rakentamista, tulevaisuuteen katsomista, arviointia ja siitä oppimista sekä kykyä ymmärtää paremmin asian ympärillä olevia toimijoita ja ajatusmalleja, jotta mahdollisuudet ratkaista ongelma paranisivat. Toistuvat prosessit, jotka rakentavat vanhan päälle, voivat tarjota merkittävän kontribuution pohdittaessa kompleksien ongelmien ratkaisua. Kirjallisuudessa on esitetty, että kompleksit ongelmat vaativat ongelman pohtimista monelta eri taholta ja jatkuvaa näkökulmien auki pitämistä (esim. Pielke 2007; Stirling 2010). Tällaiset huomiot ovat varmasti totta, mutta saattavat johtaa siihen, että ei uskalleta antaa normatiivisia suosituksia käytäntöön. Tässä voidaankin havaita analogia refleksiivisyyteen hukkuneeseen tutkijaan. Kuitenkin näemme, että välimuoto yltiöpäisen refleksiivisyyden ja naivin normatiivisuuden välillä on mahdollista. Tämä välimuoto mahdollistuu nimenomaan toistuvuuden kautta. Toistuvuuteen perustuvien prosessien kautta voidaan päästä tällaisesta ongelman avaamisesta eteenpäin saavuttamalla sellainen piste eri toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa, että ongelma voidaan ”sulkea” ja tehdä päätös, joka väistämättä edellyttää ongelman ja ratkaisujen rajaamista. Ilman aiemman päälle rakentavaa toistuvuutta prosessi alkaa aina alusta,

eikä pääse pidemmälle kuin siihen, että asiaa tarkastellaan monista näkökulmista. Tulevan tutkimuksen tehtävänä olisikin pohtia, miten refleksiivisen ja toistuvan prosessin avulla voidaan saavuttaa piste, jossa ongelman avaamisen ansiosta on saavutettu yhteisymmärrys siitä, miten ongelman ratkaisuvaihtoehtoja voidaan rajata.

Nämä huomiot osoittavat, että toistuvuudessa on todellakin taikaa, ja se voi näytellä merkittävää roolia tiedontuotannossa, tiede-politiikkakytösten suunnittelussa sekä päätöksentekoprosesseissa. Lisäksi systemaattinen refleksiivisyys ei ole mahdollista ilman toistuvuutta. Tarkastelumme paljastaa, että tutkijoiden kannattaa aktiivisesti reflektoida teorian, menetelmän ja käytännön suhdetta ja sitä, miten refleksiivisyys voi vaikuttaa jokaisen osa-alueen kehittämiseen. Refleksiivisyys ei ainoastaan auta tutkijaa ymmärtämään omaa asemaansa paremmin, vaan on relevanttia myös käytännössä. Yksi tutkijan rooleista käytännön kehittämisessä vaikuttaisikin olevan todellisen elämän ilmiöiden, kuten tiede-politiikkakytösten, refleksiivinen tarkastelu. Toistuvat vuorovaikutusprosessit mahdollistavat syvällisen tieteen ja käytännön refleктоimisen molempien kehittämiseksi. Siksi toistuvuuden taika onkin tärkeää monisuuntaisen refleksiivisyyden kehittämiseksi, joka palvelee sekä tutkijaa että tiedontuotannon ja muun yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta.³

Kirjallisuus

- Brundtland, Gro Harlem. 1997. "The Scientific Underpinning of Policy." *Science* 277, 457.
- Cash David, William C. Clark, Frank Alcock, Nancy M. Dickson, Noelle Eckley, David Guston, Jill Jäger & Ronald Mitchell. 2003. "Knowledge Systems for Sustainable Development." *PNAS* 100:14, 8086–8091.
- Clark, William C., Ronald Mitchell, & David Cash. 2006. "Evaluating the Influence of Global Environmental Assessments." Teoksessa *Global Environmental Assessments: Information and Influence*, toim. Ronald

3 Haluamme kiittää SPIRAL- tiimiä hedelmällisestä yhteistyöstä, sekä SPIRAL-työpajoihin ja haastatteluihin osallistuneita ihmisiä. Työ rahoitettiin EU:n 7. puiteohjelmasta, projekti SPIRAL: Science-Policy Interfaces for Biodiversity: Research, Action and Learning, contract number 244035.

- Mitchell, William Clark, David Cash, & Nancy M. Dickson. Cambridge: The MIT Press, 1–28.
- Dilling, Lisa, & Maria Carmen Lemos. 2011. “Creating Usable Science: Opportunities and Constraints for Climate Knowledge Use and Their Implications for Science Policy.” *Global Environmental Change* 21:2, 680–689.
- Eckley, Noelle. 2002. “Dependable Dynamism: Lessons for Designing Scientific Assessment Processes in Consensus Negotiations.” *Global Environmental Change* 12, 15–23.
- Eckley, Noelle. 2001. “Designing Effective Assessments: The Role of Participation, Science, Governance, and Focus.” Environmental Issue Report 26, European Environment Agency, Copenhagen, Denmark.
- Engels, Anita. 2005. “The Science-Policy Interface.” *The Integrated Assessment Journal* 5:1, 7–26.
- Farrell, Alexander E., Jill Jäger & Stacy D. VanDeveer. 2006. Overview. Understanding Design Choices. Teoksessa *Assessments of Regional and Global Environmental Risks: Designing Processes for the Effective Use of Science in Decision Making*, toim. Alexander E. Farrell & Jill Jäger. Washington DC: Resources for the Future, 1–24.
- Farrell, Alexander E., Stacy. VanDeveer & Jill Jäger. 2001. “Environmental Assessments: Four Under-Appreciated Elements of Design.” *Global Environmental Change* 11:4, 311–333.
- Fischer, Frank. 2000. *Citizens, Experts, and the Environment. The Politics of Local Knowledge*. Durham & Lontoo: Duke University Press.
- Funtowicz, Silvio.O., & Jerry Ravetz. 1993. “Science for the Post-Normal Age.” *Futures* 25:7, 739–755.
- Girod, Bastien, Arnim Wiek, Harald Mieg & Mike Hulme. 2009. “The Evolution of the IPCC’s Emissions Scenarios.” *Environmental Science & Policy* 12:2, 103–118.
- Haas, Peter M. 2004. “When Does Power Listen to Truth? A Constructivist Approach to the Policy Process.” *Journal of European Public Policy* 11:4, 569–592.
- Jones, Sharon A., Baruch Fischhoff & Denise Lach. 1999. “Evaluating the Science-Policy Interface for Climate Change Research.” *Climatic Change* 43:3, 581–599.
- Koetz, Thomas, Katharine N. Farrell, & Peter Bridgewater. 2012. “Building Better Science-Policy Interfaces for International Environmental Governance: Assessing Potential within the Intergovernmental Platform for Biodiversity and Ecosystem Services.” *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 12:1, 1–21.
- Lemos, Maria Carmen & Barbara J. Morehouse. 2005. “The Co-Production of Science and Policy in Integrated Climate Assessments.” *Global Environmental Change* 15:1, 57–68.

- Petersen, Arthur C., Albert Cath, Maria Hage, Eva Kunseler & Jeroen P. van der Sluijs. 2011. "Post-Normal Science in Practice at the Netherlands Environmental Assessment Agency." *Science, Technology, & Human Values* 36:3, 362–388.
- Pielke, Roger. 2007. *The Honest Broker. Making Sense of Science in Policy and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarkki, Simo, Jari Niemelä, Rob Tinch, Sybille van den Hove, Allan Watt & Juliette Young. 2014. "Balancing Between Credibility, Relevance and Legitimacy: A Critical Assessment of Trade-offs in Science-Policy Interfaces." *Science & Public Policy* 41:2, 194–206.
- Sarkki, Simo, Jari Niemelä, Rob Tinch & the SPIRAL team. 2012. Attributes of Science-Policy Interfaces and their Linkages to Instruments and Mechanisms for Encouraging Behaviour that Reduces Negative Human Impacts on Biodiversity. Deliverable 3.1 of EU 7th framework programme project SPIRAL. <http://www.spiral-project.eu/content/documents>. (Luettu 7.2.2013).
- Sarkki, Simo, Rob Tinch, Jari Niemelä, Ulrich Heink, Kerry Waylen, Johannes Timaeus, Juliette Young, Allan Watt, Carsten Neßhöver & Sybille van den Hove. Painossa. "Adding Iterativity to the Credibility, Relevance, Legitimacy –Scheme to Highlight Dynamic Aspects of Science-Policy Interfaces." *Environmental Science and Policy*.
- SPIRAL. 2013. Science-Policy Interfaces for Biodiversity: Research, Action and Learning. Project funded by EU's 7th Framework Programme. At: <http://www.spiral-project.eu/> (Luettu 22.8.2013).
- Stirling, Andy. 2010. "Keep it Complex." *Nature* 468, 1029–1031.
- Tàbara, J. David & Claudia Pahl-Wostl. 2007. "Sustainability Learning in Natural Resource Use and Management." *Ecology and Society* 12:2, 3.
- Tuinstra, Willemijn, Leen Hordijk & Carolien Kroeze. 2006. "Moving Boundaries in Transboundary Air Pollution Co-Production of Science and Policy under the Convention on Long Range Transboundary Air Pollution." *Global Environmental Change* 16, 349–363.
- Turnhout, Esther, Matthijs Hisschemöller & Herman Eijssackers. 2008. "Science on Wadden Sea Policy: from Accommodation to Advocacy." *Environmental Science & Policy* 11:3, 227–239.
- van den Hove, Sybille. 2007. "A Rationale for Science–Policy Interfaces." *Futures* 39:7, 807–826.
- van Kerkhoff, Lorrae & Louis Lebel. 2006. "Linking Knowledge and Action for Sustainable Development." *Annual Review of Environment and Resources* 31, 445–477.
- Weichselgartner, Juergen, & Roger Kasperson. 2010. "Barriers in the Science-Policy-Practice Interface: Toward a Knowledge-Action-System in Global Environmental Change Research." *Global Environmental Change* 20, 266–277.

- White, Dave D., Amber Wutich, Kelli L. Larson, Patricia Gober, Timothy Lant & Clea Senneville. 2010. "Credibility, Salience, and Legitimacy of Boundary Objects: Water Managers' Assessment of a Simulation Model in an Immersive Decision Theater." *Science & Public Policy* 37:3, 219–232.
- Wynne, Brian, Ulrike Felt, Michel Callon, Maria Eduarda Goncalves, Sheila Jasanoff, Maria Jepsen, Pierre-Benoit Joly, Zdenek Konopasek ym. 2007. *Taking European Knowledge Society Seriously*. Brussels: European Commission.

Jaakko Suominen

HANKEHAKUJEN JA RAHOITUKSEN TUTKIMUSTA OHJAAVA VAIKUTUS.

Omaan arkistoon perustuva retrospektiivinen toimija-analyysi

Jokaisen rahoitusta saaneen hankehakemuksen takana on paljon näkymätöntä työtä. Yhtä rahoitusta saanutta hankehakemusta kohden tutkija kohtaa yleensä useampia kielteisiä rahoituspäätöksiä. Kielteinen päätös saattaa tulla vastaan monta kertaa vuodessa, kun rahoittajat julkistavat päätöksensä. Tässä luvussa tutkin omista 2000-luvun hakemuksistani, mihin epäonnistumiset hauissa ovat johtaneet. Olemmeko (minä ja läheiset kollegani) hylänneet miettimämme tutkimussuunnat ja -aiheet? Olemmeko toteuttaneet tutkimusta ilman rahoitusta, hakenneet ja mahdollisesti saaneet rahoitusta jostain muualta tai määritelleet tutkimuskohdetta uudelleen? Miten hankehaut ovat vaikuttaneet tieteellisten verkostojen syntymiseen tai ylläpitämiseen? Miten epäonnistuneet hankehaut ovat toimineet harjoitteluna, tutkimusryhmän ja yhteistyöverkoston sitouttamisena tai palautteen saamisen välineinä?

Luku jakautuu neljään osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastelen aineistoani, tutkimusmenetelmäni ja sen suhdetta kirjoittamiseen. Nimeän menetelmäni retrospektiiviseksi toimija-analyysiksi. Sen jälkeen tarkastelen hankehakujen epäonnistumisista jääneitä jälkiä ja tutkimusprosessin arkistoinnista. Sitten käsittelen lähdeaineiston tuottamaa kuvaa hakemusteemoista, tutkimusaiheiden muutoksista

sekä tutkimusverkostojen rakentumisesta ja ylläpitämisestä. Lopuksi tarkastelen kootusti, mitä esittelemästäni tapaustutkimuksesta voi oppia. Miten omaa tutkimushistoriaa voi hyödyntää tutkimustoiminnan kehittämisessä?

Teknologiakulttuurin tutkija Johanna Uotisen (2004, 64) mukaan refleksiivisen tutkimusotteen tavoitteena on ”pohtia, arvioida ja tuoda näkyville mitä tiedon tuotannon prosesseissa tapahtuu.” Luvun metodologinen kontribuutio liittyykin tutkijan oman arkiston muodostamisprosessin refleksiiviseen kuvaukseen. Kuvausta voi hyödyntää tieteensosiologisessa analyysissä. Tässä yhteydessä käytän historiakulttuurin sekä historian hallinnan teoreettista viitekehystä. Historiakulttuuri tarkoittaa tapoja ja käytänteitä, joilla historiatietoa hyödynnetään nykypäivässä (Salmi 2001; Aronsson 2004; Sivula 2010, 24–25; Sivula 2013, 163).

Luvussa tutkimuksen refleksiivisyys on niin sanottua liikkuvaa paikantamista (esim. Fingerroos 2003). Käytän itsereflektiivistä retrospektiota lähtökohtana, mutta luku orientoituu kohti tulevaa ja pyrkii yleistämiseen. Tämän teoksen johdannossa Riitta Högbäck ja Sanna Aaltonen kirjoittavat refleksiivisyyden kolmesta ulottuvuudesta, joista ensimmäinen liittyy tieteen ja yhteiskunnan suhteeseen, toinen tieteen sisäisiin teoreettis-metodologisiin kysymyksiin ja kolmas tutkijan asemaan erilaisissa hierarkioissa ja tutkimukseen liittyvissä vuorovaikutustilanteissa (vrt. Uotinen 2004, 65). Etnologi Outi Fingerroos (2003; 2004) nimeää puolestaan saman ilmiön refleksiiviseksi paikantamiseksi ja jakaa sen neljään osaan: itsereflektioon, metodologiseen reflektioon, epistemologiseen reflektioon ja tutkimuksen (ulkoisten) sitoumusten reflektioon. Itsereflektiolla Fingerroos tarkoittaa tutkijan henkilökohtaisten sitoumusten aukikirjoittamista. Metodologinen reflektio viittaa teorioiden, menetelmien ja käsitteiden paikantamiseen. Epistemologinen reflektio on (kulttuurisen) tiedonintressin määrittelyä, ja sitoumusten reflektio tarkoittaa poliittisten, vallankäyttöön ja muihin ulkoisiin tekijöihin liittyvien tutkimukseen vaikuttavien elementtien määrittämistä.

Oma lukuni lävistää kaikki edellä mainitut tasot. Vaikka se lähtee liikkeelle itsereflektiiviseltä mikrotasolta, se käsittelee metodologiaa tutkijan työn dokumentoimisen ja historiatieteellisen arkistotyön sekä autobiografisen kerronnan näkökulmista. Luvussa pohdin muun muassa henkilökohtaisen arkiston roolia tieteellistä työtä koskevan ymmärryksen sosiaalisessa rakentamisessa. Tutkimusta koskevat ulkoiset sitoumukset tulevat esille siinä, miten luku koskettelee tutkimusrahoituksen vaikutusta työskentelyyn ja esimerkiksi tieteellisten verkostojen rakentamiseen.

Lähteet, käsitteet ja menetelmät

En analysoi kaikkia epäonnistumisia vaan teen rajauksia. Luvun lähteinä toimivat dokumentit, jotka liittyvät Suomen Akatemian yleisiä tutkimusmäärärahoja (ns. akatemiahankkeet) ja tutkimusohjelmia koskeviin hakuihin jättämiini hankehakemuksiin. Aineistoon kuuluvat myös hakemukset, joissa olen ollut mukana jossain muussa roolissa kuin päähakijana. Keskityn hakemuksiin, jotka eivät ole saaneet rahoitusta, mutta vertaan niitä myös rahoitusta saaneisiin hakemuksiin. Akademia-hakemuksista jätän ulkopuolelle liikkuvuusmäärärahoja, tohtoriohjelmia ja tutkimuksen huippuyksikköjä koskeneet hakemukset.

Rajaan luvun Akademia-hakuihin siksi, että Suomen Akatemiaa arvostetaan enemmän kuin muista kotimaisista lähteistä saatua rahoitusta. Suomen Akatemian rahoitus on myös osa yliopistojen tuloksellisuuskriteerejä uudessa, vuoden 2013 alusta voimaan tulleessa rahoitusmallissa (ns. kilpaillun tutkimusrahoituksen, ks. esim. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Yliopistojen rahoitus uudistuu vuoden 2013 alusta). Aineisto käsittelee hankehakemusten materiaaleja¹ vuosilta 2000–2012 (taulukko hankkeista liitteenä).

Koska tutkin omia hankehakemuksiani, tutkimusmenetelmä muistuttaa autobiografista tai retrospektiivistä lähestymistapaa. Ref-

¹ Viittaan jatkossa hakemuksiin järjestysnumerolla, vuosi viittaa hakuvuoteen, ei hankkeen keston.

leksiivisyyden osa-alueista niissä korostuu erityisesti itserefleksion taso. Autobiografia on ihmisen tuottama esitys omasta elämänkulusta. Joskus autobiografialla viitataan myös tutkimusmenetelmiin ja näkökulmiin, jotka linkittyvät oman elämän esittämiseen yleensä kirjoitetussa muodossa (ks. esim. Smith 2012; Plummer 2012). Biografisen tutkimuksen kokoomateoksessa Norman K. Denzin (2012) hahmottelee erityistä biografista metodologiaa, jonka pyrkimyksenä on tutkia ihmisen elämäkokemusta. Biografinen metodi – joka voi sisältää myös autobiografisen kerronnan – eroaa muista inhimillisen kokemuksen tutkimustavoista, koska se erittelee elämäkerrallisen esittämisen konventioita ja liiankin itsestään selvinä pidettyjä biografisia ennako-oletuksia. Denzinin (2012, 66–71) määrittelemistä piirteistä esimerkiksi tässä luvussa esiin nousevat päähenkilön ja toisten henkilöiden suhteiden kuvaukset, alkukohtien ja käännteentekevien kokemusten määrittely sekä dokumentaarisuus.

Yhteiskuntatieteellisissä tutkimusteksteissä mainittu autobiografinen tutkimusmenetelmä viittaa toisinaan siihen, että tutkimusprosessin aikana tutkittavat tuottavat omaelämäkerrallista aineistoa. Eri alojen tutkijat hyödyntävät aineistoa muun muassa tutkiessaan muistin toimintaa, muistin ylläpitämistä, oppimista tai vaikkapa kirjoittamisen terapeuttisia tai emansipatorisia ja voimauttavia vaikutuksia. Näissä tapauksissa kyse ei siis ole tutkijan itsensä tuottaman materiaalin analyysistä ja pyrkimyksestä sitä kautta jonkinlaisen elämänhistorian rakentamiseen. Kun tutkija kirjoittaa itse elämästään, autobiografinen toiminta alkaa linkittyä autoetnografiseen tutkimukseen. Johanna Uotisen (2010, 87) mukaan autoetnografia tarkoittaa ”omaelämäkerrallista tutkimuksen tekemisen tapaa, jossa tutkijan omat kokemukset ovat tutkimuksen lähtökohtia ja sen keskeistä aineistoa” (ks. myös Ellis 2004, xix). Autoetnografia voidaan määritellä myös menetelmäksi, joka hyödyntää tutkijan omaelämäkerrallisia tekstejä (Chang 2008), joten siinäkin mielessä se linkittyy autobiografiseen tutkimukseen. Retrospektio tarkoittaa puolestaan nykyisyydestä menneisyyttä tarkastelevaa toiminnan tapaa. Retrospektiossa kysytään, miten tähän on tultu. Myös retrospektiivisellä tutkimusmenetelmällä viitataan yleensä

muistelemiseen ja niin ikään esimerkiksi muistelun käyttämiseen terapiatyössä (ks. esim. Halverson 1988).²

Tässä luvussa määritelmäni autobiografisesta ja retrospektiivisestä menetelmästä on erilainen, ja nimeäinkin tutkimustapani retrospektiiviseksi toimija-analyysiksi. Viitataan sillä tutkijan tuottamaan analyysiin omasta tutkimushistoriastaan. Tutkimushistoria tarkoittaa tutkijan uran ja tieteellisessä työssä olleiden vaiheiden ja tapahtuneiden muutosten esitystä.³

Retrospektiivisessä toimija-analyysissä tutkija tuottaa ensin tutkimustyönsä ja uransa vaiheista kuvauksen käyttäen lähteinä pääasiallisesti omaa henkilökohtaista arkistoaaineistoaan. Tutkija ei keskity omiin muistikuviinsa, vaikka muistikuvat vaikuttavat tapaan, jolla tutkija lähteitä lähestyy.⁴ Analyysissä keskeiseksi nousee kirjoittaminen: tutkija tutkii kirjallisia dokumentteja ja analysoi tutkimushistoriaansa kirjallisen työskentelyn näkökulmasta. Toisaalta hänen analyysimenetelmänsä perustuu kirjoittamiseen. Bruno Latourin ja Steven Woolgarin (1986) hengessä tieteellinen työ näyttäytyy siis kirjallisena apparaattina, jossa keskeisessä asemassa on paperien tuotanto (toimijaverkostönäkökulmasta tieteellisten dokumenttien tuotantoon ks. myös Prior 2012). Paperituotannon huipentumia ovat tieteelliset julkaisut, mutta jotta niihin päästään, on matkan varrella tuotettava paljon erilaisia muita kirjallisia dokumentteja. Juuri tällaisia välivaiheen dokumentteja käytän tässä luvussa lähteinä. Välivaiheen dokumenttien käyttö edellyttää, että olen toimijana tietoisesti arkistoinut toimintani kirjallisia jäänteitä. Koulutettuna historian tutkijana minulle on luontevaa ylläpitää omaa tutkimuksellista toimintaani koskevaa arkistoa. Arkiston ylläpito on retrospektiivisen toimija-analyysin ensimmäinen edellytys.

2 Retrospektiivinen menetelmä voi viitata myös tutkimuksiin, joissa tutkitaan yksilöiden terveydentilaa säännöllisesti syntymästä lähtien tietyin väliajoin (ks. esim. Henry ym. 1994).

3 Olen tehnyt samantyyppistä toimija-analyysiä jo aiemmin. Silloin olen viitannut lähinnä yhden tietyn tutkimusteeman käsittelyyn ja siinä tapahtuneisiin oman ajattelun muutoksiin. Pohjana analyysille ovat olleet aiemmin julkaisemani konferenssipaperit ja artikkelit. (Suominen 2011.)

4 Tutkija myös pyrkii tarkastelemaan aiempaa itseään ikään kuin ulkopuolelta ja tunnustamaan aiemman itsensä ja nykyisen itsensä eron.

Retrospektiivinen toimija-analyysi on historiografista operointia. Paul Ricoeurin mukaan historiografinen operointi alkaa muistiinmerkitsemisenä ja muistiinmerkityn arkistoisena. Se jatkuu arkistoitua tietoa käyttävänä analyysinä ja päättyy historian esittämiseen. (Ricoeur 2000, 111, 171; Sivula 2006, 32–36.) Retrospektiivisen toimija-analyysin tai muun historian kirjoittaja tukeutuu kaikessa historiografisessa operoinnissaan arkistoidun muistin varantoon. Hän joutuu aina myös kompensoimaan arkistoidun muistin puutteita (Ricoeur 2000, 182–184). Ongelmaksi voivat osoittautua esimerkiksi ne periaatteet, joiden mukaan arkisto on järjestetty tai se, että arkistoidussa muistissa on aukkoja. Arkiston aukkoisuudesta annan tässä luvussa useita esimerkkejä.

Tutkimukseni kohteena ei ole muisteluun perustuva narratiivinen merkitysten konstruointiprosessi vaan tutkijan toiminta. Retrospektiivinen toimija-analyysi on tapaustutkimus, joka tuottaa vertailtavaa tietoa akateemiselle yhteisölle. Se myös auttaa tutkijaa itseään oman toimintansa ja tiedeyhteisön toiminnan arvioinnissa ja antaa lähtökohtia toiminnan kehittämiseen. Retrospektiivisen toimija-analyysin lähtökohtana on tässä historian tutkimuksellinen lähdetyöskentely, lähteiden lukeminen ja erittely (ks. Kalela 2000, 88–97), lähteiden tarkastelu suhteessa syntykontekstiinsa ja aineiston lajittelu aikajärjestykseen. Tutkija tarkastelee itseään suhteessa toisiin toimijoihin ja omiin verkostoihinsa. Historiografisen operoinnin luonteen mukaisesti retrospektiivisen toimija-analyysin harjoittaja ymmärtää arkistojen ja niiden dokumenttien toiminnallisuutta.

Epäonnistumisten arkistominen

Jaakko Suominen 24. syyskuuta 2013, päivitys omalla Facebook-seinällä: ”Olet jättänyt hakemuksen onnistuneesti.” --> Ja sitten seuraavan hakemuksen kimppuun.” (28 tykkää)

2010-luvun tutkijan sosiaalisen median kanavat paljastavat jotain tutkimuksen teon ja rahoituksen hakemisen arjesta. Facebook-seinillä

manataan kasautuvia hankehakemusten kirjoitusurakoita ja kannustetaan kollegoita ja ystäviä hakemusten *deadline*-kellojen tikittäessä kohti nollapistettä. Tutkijat tuskailevat sähköisten hakemusjärjestelmien kaatuilla ja ajan käydessä vähiin. Kun sitten kuukausien kuluttua rahoitusruletin voittajat selviävät, sosiaalinen median kanavat täyttyvät onnitteluviesteistä. Jotkut häviäjätkin saattavat julistaa harmiaan, mutta yleensä he vaikenevat, nuolevat haavansa ja suuntaavat taas kerran kohti seuraavia hakuja.

Facebook ei ole ainoa paikka, jossa vaietaan. Epäonnistumisista jää vain vähän jälkiä. Rahoittajien listauksissa komeilevat ne, jotka ovat saaneet rahoitusta. Lähes ainoa, mikä epäonnistumisista jäljelle jää, on tieto rahoitettujen hankkeiden määrästä suhteessa kaikkiin hakemuksiin (ks. esim. Suomen Akatemian tiedote oppimisen tutkimusohjelman rahoituksista 27.11.2013). Henkilökohtaisiin ansioluetteloihin ja laitoskohtaisiin projektilistauksiin kirjataan saadut rahoitukset ja toteutuneet hankkeet. Haettuja ja saamatta jääneitä rahoja ja tehtyjä tutkimusehdotuksia ei kirjata mihinkään. Yliopistot – eivät ainakaan vielä – vaadi raportteja jätetyistä hakemuksista. Hukkaan valuneita työtunteja ja yritelmiä ei kirjata tilastoihin. Ne jäävät tieteen tekemisen mustaan laatikkoon, joka on täynnä tuntematonta pimeää ainetta.

Tutkijoiden henkilökohtaisiin arkistoihin tai aineistokokoelmiin voi kuitenkin jäädä joitain jälkiä konkreettista palkintoa saavuttamattomasta pimeästä työstä. Tänä päivänä valtaosa aineistosta on sähköisessä muodossa, mutta paperiakin kertyy hankekohtaisiin kansioihin, mappeihin tai jotenkin muuten järjestettyyn kokoelmaan. Jos tutkija on merkittävä henkilö, hänen arkistonsa voi päätyä aikanaan osaksi yliopiston, maakunta-arkiston tai jopa Kansallisarkiston kokoelmia tai joitain muita kokoelmia (arkistoista ja yksityisarkistoista ks. esim. Orrman 2007). Usein näin ei tapahdu, ja vaikka tapahtuisi, mahdollisen arkistoaineiston seulonnan tuloksena epäonnistumisista kertovat dokumentit voivat joutua roskakoriin.

Olen itse koonnut omaan digitaalisen kulttuurin tutkijan ja opettajan työhöni liittyvää arkistoa vajaan viidentoista vuoden ajan. Arkiston laajuus on tällä hetkellä noin 6 hyllymetriä. Arkisto sisältää

tutkimusaineistoja ja artikkeleita, hallinnollisia papereita, esitteitä ja jopa joulukortteja. Mukana on myös tutkimushakuihin liittyviä asiakirjoja. Osa arkistosta on silmieni alla töissä työhuoneessani. Toinen, vanhempi puolisko, on kotityöhuoneessani. Aluksi kokosin aineistoja aihekohtaisiin kansioihin, mutta jo yli kymmenen vuotta sitten siirryin käyttämään melkein kaikessa arkistoinnissa juoksevilla numeroilla etenevää yhtenäistä järjestelmää. Sillä menetelmällä tallennan kaikki paperit aiheesta ja tyypistä riippumatta. Arkistoinnin systematisoituminen kertoo luultavasti tutkijan ammattitaitoni karttumisesta. Se kertoo lisäksi tietoisemmasta kiinnostumisesta tutkijuuden instituutioon urapolun kautta. Arkistointimenetelmäni muistuttaa diaariointijärjestelmää.⁵ Kuhunkin aiheeseen liittyvää aineistoa pystyn jäljittämään tekemäni tietokannan ja asiasanojen avulla. Sähköisistä asiakirjoista minulla ei ole yhtä systemaattista arkistojärjestelmää. Sähköisten paperien epäjärjestys kertoo joko aineiston määrän kasvusta, formaattien muutoksista tai sitten jonkinlaisesta piittaamattomuudesta.

Poimin arkistosta tätä lukua varten aineistoa käymällä ensin läpi aineistotietokantaani. Ensimmäinen silmäys epäonnistuneita Akatemia-hakuja koskevaan aineistoon tuottaa havaintoja ainakin kahdesta asiasta: sekä arkistointitapani että hakuprosessit ovat muuttuneet. Tietokannan läpikäynti paljastaa, kuinka paljon ja mitä aineistoa on jäänyt talteen. Varsinainen lähteiden tarkastelu palauttaa puolestaan mieleen hakemisen käytänteitä ja ulkoisia hakemusteknisiä ilmentymiä, jotka ovat vuosien kuluessa muuttuneet. Hakutapojen muutokset liittyvät ensinnäkin formaatteihin. Vielä 2000-luvun ensimmäisinä vuosina Akatemia-hakemukset lähetettiin perille paperimuodossa. Jossain vaiheessa se johti ainakin omissa työpaikoissani ulkoasukilpavarusteluun: hakemusasiakirjat ja liitteet koottiin kierrekantisiksi vihoiksi. Vihoissa oli asianmukainen ja huomiota herättävä kansikuva – mikä ei varmaankaan juuri auttanut hakemusten läpimenossa (ks. esim. hankehakemukset Medusa 1999–2002 [15]; Network Cultures

5 Opini systeemin Åbo Akademien tietojenkäsittelyopin professorilta Aimo Törniltä, jonka kanssa tein vuosituuhannan vaihteessa tutkimusartikkelia. Törn oli oppinut arkistointiperiaatteen vuosikymmeniä aiemmin Åbo Akademien kaupakorkeakoulun hallinnosta.

2000–2002 [1]; Cultural Encounters of Two Machines 2006–2008 [5], [6]). Huolellinen ulkoasun viimeistely antoi kuitenkin tutkijaryhmälle lisävaluutusta hankehakemuksen merkittävydestä, koska se teki hakemusasiakirjasta erityisen ja yksilöllisen tuotteen. Vaikka hakemusasiakirjoja tuotettiin tietoteknisin apuvälinein, niin hakemusprosessin loppuvaiheissa tutkimushanke materialisoitui A4-paperitulosteiksi. Sittemmin muunnosta digitaalisesta analogiseksi ei ole enää tapahtunut hakemuksen jättövaiheessa.

Vuonna 2006 Akatemian haut muuttuivat sähköisiksi (ks. Suomen Akademia, Sähköinen asiointi 4.9.2006), minkä jälkeen hakuajoissa, ohjeistuksissa ja rahoitustavoissa on tapahtunut useita uusia muutoksia.⁶ Jo aiemmin hakemuksiin vaadittavat liitteet olivat muuttuneet.⁷ Muutosten yksityiskohdat selviävät Suomen Akatemian verkkosivujen lisäksi hyvin kirjavasta joukosta omia hankeasiakirjojani. Omaan arkistooni on jäänyt epäonnistuneista hankehakemuksista seuraavia jälkiä: tutkimussuunnitelmien luonnoksia⁸, lopullisia tutkimussuunnitelmatekstejä ja hakemuksia,⁹ tutkimusohjelmien

6 Hakuaika vaihtui uuden vuosituhannen alkupuolella pariinkin otteeseen, ja tutkimussuunnitelmien tekstejä alettiin entistä tarkemmin ohjeistaa, joten hakemusten yksilöllisyys väheni. (Ks. esim. 4/05 Tutkimusrahoitusinstrumenttien kehittäminen 27.9.2007; Akatemian hakuilmoitukset 14.10.2013.)

7 Vuosituhannen vaihteessa yksittäisistä osahankkeista laadittiin erilliset tutkimussuunnitelmat, ja mukaan hakuun laitettiin jokaisen projektitutkijan ansio- ja julkaisuluettelot (ks. esim. hankehakemukset Medusa (1999 2002) [14] ja Network Cultures (2000–2002) [1]. Sittemmin osahankkeet ja tutkijat on kuvattu lyhyesti yhteisessä tutkimussuunnitelmatekstissä, ja haun liitteenä ovat ainoastaan hankkeen johtajan ansio- ja julkaisuluettelotiedot. Tässä muutoksessa hankkeen johtajan rooli on korostunut entisestään: johtaja toimii entistä selkeämmin tutkimusryhmän vetäjänä eikä niinkään itsenäisesti toimivan tutkijajoukon nimellisempänä yhteen sitojana.

8 [4]M20:937; M22:1066; [6]M24:1175; M25:1278. Käyttämäni koodin alkuosa viittaa kansion numeroon ja loppuosa on dokumentin oma yksilöllinen järjestysnumero. Eli esimerkiksi koodi M20:937 viittaa kansiossa 20 olevaan dokumenttiin tai dokumenttien koosteeseen, joka on järjestyksessään 937. dokumentti henkilökohtaisessa arkistossani. Hakasuluissa oleva numero viittaa puolestaan tässä tekstissä käyttämässäni taulukossa olevaan hankehakemuksen järjestysnumeroon.

9 [2]M4:96; [3]M12:440; [4]M24:1198; [9]M31:1644; [13][14]M44: 2507; [6]M25:1271; [7]M27:1353.

aiahakemustekstejä,¹⁰ täytettyjen hakemuslomakkeiden kopioita¹¹, hakemusten arviointilausuntoja ja erityisesti kielteisiä rahoituspäätöksiä,¹² aiahakemusten hyväksymisilmoituksia¹³ sekä muuta aineistoa, kuten valmistelumatkojen laskuja ja tositteita¹⁴. Rahoitusta saaneista hankkeista on tallessa samantyyppisiä lähteitä, mutta niiden lisäksi myös paljon projektien edistymiseen ja raportointiin liittyviä dokumentteja.¹⁵

Suomen Akatemian ja muiden rahoittajien hakujen sähköistyminen on vaikuttanut siihen, ettei minulla ole enää viime vuosien hakemuksista yhtä paljon materiaalia paperiversioina.¹⁶ Paperitulosteina tuoreemmista hauista on tallessa tutkimussuunnitelmien eri luonnosversioita sekä lopullisia tutkimussuunnitelmaversioita ja hakemuslomakkeita. Eniten materiaalia on kertynyt omaan aineistokokoelmaani sellaisista hankehauista, joissa olen ollut johtajana. Vähiten on kertynyt sellaisista, joissa olen ollut vain yhteistyökumppanina tai tutkijana pienellä osuudella. Niissä tapauksissa en ole luultavasti katsonut olevani vastuussa arkistoinnista tai en ole ollut yhtä sitoutunut hankkeeseen. Sitoutuminen ja rooli näyttävät olevan siis jossain suhteessa arkistoa prosessin osana käyttävän kirjoitusapparaatin toimintaan.

Dokumenttien arvo muuttuu arkistointiprosessin eri vaiheissa. Arkistoiduilla dokumenteilla on ainakin kolme käyttöarvoa. Ensimmäkin niillä on ollut alkuperäinen käyttöyhteytensä ja tarkoituksensa: ne ovat viestineet johonkin tutkimusprosessiin liittyvästä asiasta. Jos ne ovat olleet esimerkiksi hakijan tai hakemuksen käsittelijän haku-

10 [3]M11:364; [8]M32:1684; M32:1702.

11 [5]M23:1130.

12 [3]M15:591; [5]M23:1087; M24:1187; [6]M30:1604; [7]M32:1710; [8]M34:1891; M34:1892; M37:2069; [9]M35:1911; [10]M38: 2120.

13 [8]M33:1777.

14 M23:1137.

15 Olen aiemmin tässä tekstissä kutsunut näitä lähteitä nimenomaan dokumenteiksi, mutta Lincoln ja Guba (1985, 277, sit. Hodder 2012, 171–172) erottavat toisistaan dokumentit ja taltiot. Omat, hankkeita koskevat aineistoni koostuvat itse asiassa molemmista: taltioita ovat heidän mukaansa asiakirjat, joiden tehtävä on vahvistaa tai todistaa jokin tapahtuma, oikeus- tai liiketoimi. Taltio on siis jälki, joka on laatimishetkellä tuotettu yksiselitteiseksi tietolähteeksi.

16 Materiaali on suunnilleen vuodesta 2007 eteenpäin epämääräisesti ”tallessa” kovalevyjen varmuuskopioissa tai sähköpostikokoelmissa, joiden lukeminen voi sähköpostiohjelmistomuutosten takia olla vaikeaa.

prosessin osaksi tuottamia, niillä on ollut virallinen asemansa (ns. taltioluonne). Niillä on ollut alkuperänsä ja kohteensa. Jos arkistoidut asiakirjat ovat tutkijan omia muistiinpanoja tai hakemusten aiempia, keskeneräisiä versioita, niiden luonne on erilainen (ns. dokumenttiluonne). Ne dokumentoivat osin epävirallista ja piilotettua osaa tieteellisestä työskentelystä: niiden alkuperäinen merkitys on ollut työvälineinä ja apuvälineinä, jotka ovat tähdänneet johonkin tiettyyn lopputulokseen, ensin hankehakemusten valmistumiseen ja sitä kautta rahoitettaviin hankkeisiin – ja sitä kautta tieteelliseen julkaisemiseen, kirjoihin, artikkeleihin ja esitelmäpapereihin. Välitulosteita on luettu ja kommentoitu, jotta lopputulosta on saatu hiottua paremmaksi.

Toinen käyttöarvo on vaikeammin hahmotettavissa riippumatta arkistoidun materiaalin edellä mainitusta kahtalaisesta luonteesta. Toinen arvo on syntynyt sillä hetkellä, kun olen liittänyt dokumentit osaksi henkilökohtaista järjestettyä arkistoani: kun olen antanut dokumenteille yksilöllisen tunnistenumeron, kirjannut ne tietokantaan ja tallettanut arkistokansioihin. Tällöin käyttöarvo on muuttunut osittain latentiksi tai potentiaaliseksi varastoarvoksi. Arkisto on varasto, yleensä varmuusvarasto, jossa olevat yksittäiset kappaleet aktivoituvat tarvittaessa joskus myöhemmin. Niiden alkuperäinen käyttö(arvo) herätetään henkiin, tai ne saavat uuden merkityksen. Toisaalta myös toinen käyttöarvo sisältää b-puolen: varastossa yksittäisistä dokumenteista on tullut kokonaisuuden osia. Ne ovat osa kokonaisuutta, jolla on tieteilijän professioon liittyvää symboliarvoa, kun arkisto on näkyvissä hyllyssä. Silmien alla olevat kansioista koostuvat hyllymetrit viestivät tutkijan institutionaalisesta asemasta osana yliopistoyhteisöä. Ne viestivät myös ajan kulumisesta, työvuosien karttumisesta.

Kolmas käyttöarvo on syntynyt hetkellä, kun olen rajannut ja valinnut dokumentit osaksi tämän tutkimuksen ja luvun lähteistöä. Jos alkujaan dokumentit ovat olleet yksiköitä ja toisessa vaiheessa sulautuneet osaksi arkiston massaa, kolmannessa vaiheessa ne ovat muodostaneet erityisryhmän. Ryhmä on saanut uuskäyttöarvon. Olen rajannut ryhmän lähteitä tutkimustehtäväni perusteella ja tarkastellut niitä tutkimuskysymysten kautta (vrt. Kalela 2000, 92–93). Näin ne

ovat asettuneet uuteen merkitysyhteyteen, uudenaikaisena koosteena, uutta kontekstia vasten. (Vrt. jaottelu jälkiin, dokumentteihin ja todisteisiin, Sivula 2010, 34–35.)

Seuraavaksi tarkastelen, millaisena Akatemiaan liittynyt tieteellinen aktiivisuus ilmenee hakemusasiakirjojen kautta. Mitä ne paljastavat tieteellisistä verkostoista, tutkimuksen painopisteistä sekä hakemusten tekemisen ja arvioinnin käytänteistä ja niiden muutoksista? Täydennän aineiston tietoja osittain omilla muistikuvillani hakuprosesseista ja niiden seurauksista, mitä on retrospektiivisessä toimija-analysissä mahdotonta erottaa asiakirja-analysistä.

Retrospektio hakemuksiin

Huomaan olleeni mukana 1990-luvun lopulta lähtien lähes joka vuosi tekemässä Suomen Akatemian hankehakemusta. Poikkeuksia ovat olleet vuodet, jolloin olen tehnyt aktiivisesti väitöskirjaani – esimerkiksi Akatemian rahoituksella – tai olen ollut hakukaranteenissa aiemmin läpi menneen hakemuksen takia. Aiemmin Akatemia rahoitti lähinnä kolmivuotisia hankkeita, mutta nyttemmin (viimeistään vuodesta 2008) hankkeet ovat voineet olla myös nelivuotisia. Aluksi olin hankesuunnitelmissa mukana rahoitettavana tutkijana tai partnerina erillisellä rahoituksella [15, 1, 2, 3]. Vuosituhannen vaihteen (epäonnistuneet) Akatemia-hakuni liittyivät pitkälti Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa tehtyyn informaatioteknologian historian tutkimukseen [1, 2, 3].¹⁷

Kun syksyllä 2003 aloin hoitaa digitaalisen kulttuurin professoria, paineet omien hankehakemusten sisään jättämiseen kasvoivat – olinhan tottunut Akatemia-hakukeskeiseen toimintatapaan. Hakeminen oli ikään kuin luonnollista, ja hakemista edellytettiin professorilta. Roolinvaihto tutkijasta hankkeen johtajaksi liittyi asemaan. Ensimmäinen rahoitettu Akatemia-hanke tuli minulle johdettavaksi

17 Rahoitetussa Akatemia-hankkeessa, nimeltään Medusa, olin tutkijana lyhyitä pätkiä vuosien 1999–2002 välisenä aikana. Mediatutkimuksen professorin Jukka Sihvosen johtamassa hankkeessa oli osallistujia mediatutkimuksen lisäksi kulttuurihistorian ja yleisen historian oppiaineista.

lähes vahingossa, kun edeltäjäni vaihtoi yliopistoa ja hankkeen toteutuspaikkaa ei voinut muuttaa, joten Moments-nimisen konsortion osahanke tuli loppuvaiheessaan johdettavakseni [16]. Ensimmäinen nimissäni tehty Akatemia-haku tapahtui toukokuussa 2005. Tuo hanke sai nimekseen ”Kahden koneen kulttuuri” [5].¹⁸ Samana vuonna olin mukana hakemuksessa ”Peer to Peer Network Cultures: The metamorphosis of Agency in Digitalizing Finland” [4], jonka valmistelimme yhteistyössä Tampereen yliopiston Hypermedialaboratorion ja Jyväskylän yliopiston digitaalisen kulttuurin oppiaineen kanssa. Hakemukset eivät menneet läpi, joten yritimme vuonna 2006 uudestaan Kahden koneen kulttuuri -hakemuksella [6].¹⁹ Kahden koneen kulttuuri oli kolmen kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitokselle siirtyneen historioitsijan hanke. Vaikka hankkeet eivät saaneet rahoitusta, valmistelut tuottivat teollisen kulttuurin ja informaatioteknologian suhteen tarkastelua, uusia tutkimusnäkökulmia ja vahvistivat yhteistyösuhteita, jotka ovat jatkuneet siitä eteenpäin, vaikka tutkimusteemat ovat edistyneet osittain verkkaisesti ja johtaneet uusiin suuntiin.

Kun uusikaan haku ei tuottanut tulosta, vaihdoin näkökulmaa teknologian historiasta Internetin lähihistorian tutkimukseen. Tällöin hankkeen tutkijat tulivat digitaalisen kulttuurin oppiaineen omasta piiristä, sillä henkilökunnassa oli tapahtunut vaihdoksia ja ensimmäiset omasta koulutusohjelmasta valmistuneet maisterit olivat aloittaneet väitöskirjatöitään 2006–2007. Internetin kulttuurista omaksumista käsittelevissä hankehauissa, joita yritimme saada läpi kolmesti, digitaalisen kulttuurin oppiaineen yhteistyökumppanina olivat mediaa ja uutta mediaa tutkineet Turun yliopiston poliittisen historian tutkijat [7, 8]. Tavoitteena oli täten laajentaa yhteistyöverkostoja yliopiston sisällä tiedekuntarajojen yli. Hankehaut kytkeytyivät myös samaan aikaan kehitelyyn monitieteiseen pohjoismaiseen yhteistyöhön politi-

18 Hakemuksen valmisteluun olimme saaneet pienen apurahan Suomen Kulttuurirahaston Satakunnan Rahastolta 2004 keväällä. Rahoitusta hankkeelle haimme tuloksetta myös Emil Aaltosen säätiöltä 2004 ja 2005.

19 Ensimmäisellä kerralla se sai erittäin hyvät arvioinnit. Toisella kerralla arviointilausunnot olivat paljon kriittisempiä, vaikka olimme työstäneet tutkimussuunnitelmaa eteenpäin ([5]M23:1087; M24:1187; [6]M30:1604).

kan ja Internetin tutkimuksessa.²⁰ Kaksi kertaa Internetin kulttuurisen omaksumisen hankehakemus meni yleisten tutkimusmäärärahojen haakuun, yhden kerran jokapaikan tietotekniikkaa (*ubiquitous computing*) käsittelevään monitieteiseen MOTIVE-tutkimusohjelmaan. Mikään näistäkään hauista ei johtanut positiiviseen rahoituspäätökseen. Käytännössä ilman rahoitusta teimme kuitenkin digitaalisen kulttuurin kollegojeni kanssa aiheesta suomenkielisen kokonaisesityksen (ks. Saarikoski ym. 2009).²¹

Yleisten tutkimusmäärärahojen lisäksi Suomen Akatemia on kanavoinut rahoitustaan monitieteisiin teemoitettuihin tutkimusohjelmiin. MOTIVE-ohjelman (Jokapaikan tietotekniikka ja monimuotoinen viestintä, 2009–2012) hakuun jätimme myös toisen hakemuksen konsortiona Tampereen teknillisen yliopiston johdolla [9]. Sekin pääsi jatkoon aihakukierrokselta mutta ei saanut rahoitusta. Tampereen teknillisen yliopiston, Taideteollisen korkeakoulun ja Turun yliopiston Porin yksiköiden yhteistyö oli alkanut jo ennen hakua tutkimusverkostoyhteistyönä ja jatkui muun muassa Tekes-rahoitteisten hankkeiden sekä julkaisuhankkeiden kautta.

Pienen oppiaineen tutkimuksen painopisteisiin vaikutti kuitenkin läpimennyt hankehakemus: Pelikulttuurien synty Suomessa (*Creation of Game Cultures: Case of Finland*), joka 2008 sai kolmen yliopiston, Tampereen, Turun ja Jyväskylän, konsortiona rahoitusta vuosille 2009–2012. Konsortiohanke vahvisti pelitutkimuksen painoalaa.²² Tekemämme hankehakemukset ovat liittyneet yhtäältä teknologian

20 Hankepyrinnät poliittisen historian tutkijoiden kanssa eivät tuottaneet konkreettisia tuloksia, kuten hankkeita tai yhteisjulkaisuja, mutta kontaktit ovat silti pysyneet yllä sittemmin epämuodollisemmissa yhteyksissä, kuten yksittäisissä opetustilanteissa, julkaisuhankkeissa ja seminaarivierailuissa, ja nämä verkostot voivat tulevaisuudessa uudelleen aktivoitua myös yhteisen tutkimuksen muodossa.

21 Jos Akatemia olisi myöntänyt rahoitusta, teos olisi voinut ilmestyä aiemmin tai olla sisällöltään toisenlainen – ja kirjan lisäksi aihepiiriin tutkimusta olisi saatettu julkaista laajemmin kansainvälisinä artikkeleina

22 Esimerkiksi yhtä jättämäni hakemusta [10] ei käytännössä arvioitu, koska rahoitusta oli jo toiselle hankkeelle. Rahoitus ei kuitenkaan estänyt minua saamasta henkilökohtaista Suomen Akatemian tutkijoiden liikkuvuus työelämässä -rahoitusta vuosille 2010–2011, koska olin perustellut hyvin kahden hankkeen välisen yhteistyön ja työnjaon [18].

kulttuurihistoriaan. Toisaalta ne ovat kiinnittyneet laajemmin informaatioteknologian kulttuuriseen ja käyttäjälähtöiseen tutkimukseen, jos yhteistyökumppaneina on ollut muita kuin historioitsijoita. Vuosituhannen vaihteen ja 2000-luvun alkuvuosien suunnitelmia leimasi sosiaalisen ja kulttuurisen konstruktionismin tutkimus (sosiaalisesta konstruktionismista ks. esim. Hacking 2009). Hankehakemusten tutkimussuunnitelmissa puhutaan teknologian arkipäiväistymisestä, merkitysten neuvottelusta, käyttäjakeskeisyydestä, kokemuksesta ja diskursseista eli puhetavoista. Käsitteet kavaltavat konstruktionistisesti läpikotaisin värittyneen toimintatavan. Uskoimme kulttuurisen ja kulttuurihistoriallisen näkökulman tuoreuteen uuden teknologian tutkimuksessa.

Vaikka sosiaalisen ja kulttuurisen rakentumisen viitekehys on säilynyt, viimeisimmissä hauissa näkyy voimakkaammin humanistisen tutkimuksen uusmaterialistinen käänne [14, 18] (digitaalisen kulttuurin näkökulmasta tästä ks. esim. Parikka 2012; Paasonen 2013). Teknologioita ja artefakteja ei enää palauteta selkeästi kielellisten neuvottelujen kohteeksi vaan myös toiminnan välikappaleiksi. Jälkikäteen tarkasteltaessa huomaa, että varhaisempiin hankehakuihin on liittynyt materiaalisempia elementtejä, esimerkiksi arkistotutkimukseen ja teknologiaan liittyen, jotka sopisivat jopa alkuperäistä aikaansa paremmin tämänhetkisiin tutkimusvirtoihin.

Historiahankkeissa näkyy tutkimusryhmien ja sisältöjen kokoaamislogiikka. Historiahankkeita on pyritty rakentamaan niin, että osahankkeet seuraavat toisiaan ja muodostavat jonkinlaisen ajallisen kaaren (esim. verkkokulttuurien tarkastelu 1700-luvulta tähän päivään), vaikka tapaustutkimukset olisivatkin kohdistuneet eri ilmiöihin. Näin ollen pitkän aikavälin tarkastelu on osin näennäistä, vaikka voi väittää, että kulloisetkin tapaukset ilmentävät jotain aikakaudelle tyyppillistä. Hankkeet, joita ei ole tehty enää historia-aineiden piirissä, ovat käyttäneet historian tutkimuksen elementtejä eri tavalla. Historiantutkimuksellinen näkökulma on toiminut erityisvahvuutena laajemmassa konsortiossa mutta vain yhtenä täydentävänä näkökulmana monitieteisessä kokonaisuudessa. Tällöin tutkijat ovat tietenkin joutuneet

sopeuttamaan omaa toimintatapaansa enemmän kokonaisuuteen, ja sopeuttaminen kunkin haun ja kunkin hakijaryhmän kokonaisuuteen näkyy hankeasiakirjoissa.

Epäonnistumisten hyötyjen reflektointia

Retrospektiivistä toimija-analyysiä tehdessäni havaitsen ja hyväksyn helpommin omien hakemusteni puutteet. Seitsemän vuotta hakemuksen jättämisestä on jo helpompaa todeta, että arvioitsijat olivat oikeassa tyrmätessään suunnitelmat. He olivat kiinnittäneet olennaisiin kohtiin huomiota. Hankesuunnitelmat ovat koostuneet esimerkiksi hajanaisista osista. Tutkijoilla ei ole ollut selkeää yhtenäistä toimintatapaa tai tavoitteita. Hankkeen julkaisusuunnitelma on sekin voinut olla epämääräinen. Toisaalta ehdotettu tutkijaryhmä on voinut olla liian homogeeninen. Jälkikäteen voisin väittää, että humanistinen yksilölähtöinen tutkimustapa on vaikeuttanut yhteisen tavoitteenasettelun aikaansaamista ja saumattomasti yhteen toimivien tutkimusryhmien rakentamista: hankehakemuksissa mukana olleet eivät ole ajatelleet kuuluvansa tutkimusryhmään vaan ovat pyrkineet tiettyssä raamissa saamaan rahoitusta esimerkiksi omalle väitöskirjalleen tai post doc -tutkimukselleen. Tietenkin he ovat toki tunnustaneet rahoituksen lisäksi hankkeen muodostaman keskusteluyhteyden ja sen synnyttämän tutkimusyhteisön hyödyt. Tutkimussuunnitelmien ongelma on voinut olla myös siinä, ettei tutkimusmenetelmiä ole kuvattu selkeästi ja konkreettisesti. Esimerkiksi meidän tapauksessamme tutkimusmenetelmän kutsuminen ”kulttuurihistoriaksi” ei juuri avaudu ulkopuolisille arvioitsijoille. Puutteita on saattanut olla myös hankkeessa tehtävän yhteistyön konkretisoimisessa.

Epäonnistuneet hankehakemukset kertovat omalta osaltaan onnistumisten kanssa, että digitaalisen kulttuurin oppiaineella ja itselläni on ollut kolme tutkimuksellista viitekehystä ja yhteistyön pääsuuntaa. Ensimmäisen niistä muodostaa Turun yliopiston humanistinen tiedekunta ja erityisesti kulttuurihistorian oppiaine, jossa olen opiskellut. Lähiaineista tärkeitä ovat olleet erityisesti mediatutkimus

sekä osittain muut historia-aineet, jotka nekin liittyvät opiskeluun ja jatko-opintovaiheessa syntyneeseen yhteistyöhön. Toinen viitekehys perustuu digitaalisen kulttuurin oppiaineen sijaintiin Porin yliopistokeskuksessa, jossa toimii useiden yliopistojen yksiköitä. Monien hankkeiden yhteistyökumppaneina ovat olleet Tampereen teknillisen yliopiston ja Taideteollisen korkeakoulun (sittemmin Aalto-yliopiston) Porin yksikköjen informaatioteknologiaa, mediaa ja käyttäjyyttä tutkivat tahot. Kolmas keskeinen yhteistyöverkosto on muodostunut suomalaisista digitaalisen kulttuurin toimijoista, joihin olen tutustunut henkilökohtaisesti jo 1990-luvun lopulla. Tämä yhteistyö on painottunut pelitutkimukseen mutta sisältää myös muuta digitaalisen kulttuurin tutkimusta. Kaikki edellä mainitut viitekehykset nojaavat yhteisten tutkimusintressien lisäksi toimiviin henkilösuhteisiin. Näiden ohella verkostojen syntyyn vaikuttaa itsestään selvästi sijainti: sekä instituutioyhteyden (Turun yliopisto) että fyysisen sijaintipaikan (Pori) näkökulmista.

Tapaustutkimuksen perusteella voi muodostaa hypoteesin, että keskeiset yhteistyösuhteet syntyvät usein nuorena. Ne voivat olla oppilas-opettajasuhteita tai sitten vertaissuhteita eli samassa vaiheessa uralla olevien kontakteja. Ne saattavat olla välillä tauolla ja aktivoitua pidemmän ajan kuluttua uudestaan. Tässä mielessä nuorien tutkijoiden verkostoitumiseen kannattaa panostaa, mutta toisaalta yhteistyösuhteet eivät perustu tietoiseen päämäärähakuisuuteen vaan ihmisten ystävyyteen. Verkostot – tai jopa liittoutumat, vaikkei tutkija aina niitä esimerkiksi liittoumiksi tiedosta – ovat sellaisia, että niissä ei ole keskinäistä kilpailua vaan työnjako. Verkostot muuttuvat liittoutumiksi silloin, kun tutkijoiden välinen yhteydenpito ja yhteistyö jatkuvat pidempään. Verkostot materialisoituvat hankkeina. Liittoutumiin pääsy on monesti helpompaa nuorena kuin vanhempana.²³

Onnistuneet hankkeet edellyttävät myös epäonnistumisia; niissä punnitaan tutkimusyhteistyön kestävyys. Osa hakuponnisteluista epäonnistuu väistämättä, mutta sitoutunut ja pitkäjänteinen yhteistyö

23 Pitkään ulkomailla olo saattaa vaikuttaa haitallisesti verkostoitumiseen kotimaassa, ellei tutkija pysty ulkomailla rakentamaan kiinteitä ja laajoja kansainvälisiä verkostoja ja pitämään jatkuvasti yhteyttä myös kotimaahan.

johtaa tuloksiin. Akatemia-hankkeiden lisäksi tuloksena on muita tutkimushankkeita, julkaisuja, tapahtumia ja verkostoja. Pieleen menneillä hakemusprosesseilla on useita hyötyjä. Ei pidä esimerkiksi unohtaa hakemusten tekemisen sosiaalista merkitystä. Parhaassa tapauksessa hakemusprosessi hitsaa yhteen tutkimusryhmää ja yhteistyöverkostoja. Näin ei tietenkään aina käy, mutta jos hakemusprosessi on tuntunut hankalalta, voi olla helpotus, ettei rahoitusta tule ja voi etsiä toisia yhteistyökumppaneita, joiden kanssa työskentely sujuu paremmin. Huonoista hankesuunnittelukokemuksista voi siis oppia. Hakemuksen tekemiseen liittyvää vuorovaikutustilannetta voikin ajatella kielientutkija Roman Jakobsonin teorioita (1958/1981, 22, 27; Ks. myös esim. Mäyrä 2005, 333–341) soveltaen faattisena viestintänä. Faattinen viestintä on sellaista, jota tarvitaan viestintäsuhteiden ylläpitämisessä, ja suhteen ylläpitäminen on tärkeämpi kuin viestin varsinainen sisältö. Hakemusten tekeminen on samalla tavalla kanavien pitämistä auki, akateemista ”rapsuttamista” ja ”kyhnyttämistä”, joka ylläpitää ja lujittaa yhteistyökumppaneiden välisiä suhteita. Pelkkä yhteistyön ylläpitäminen eli jonkinlainen faattinen kannustin ei toki riitä motivoimaan jatkuvaa hankehakemusten tekemistä.

Myös se, että tutkija joutuu päivittämään oman tietämyksensä suhteessa hakuihin ja tutkimuskenttään, on hakemisen hyöty. Tästä syystä hakemuksia on hyvä tehdä säännöllisesti. Hakija joutuu paikantamaan itsensä ja lähestymistapansa ajankohtaisiin keskusteluihin ja viimeisimpään tutkimukseen. Tutkijan on haettava vuoropuhelua muun tutkimuksen kanssa mutta pystyttävä myös erottautumaan tuoreella tavalla aiemmasta. Aina se ei onnistu vakuuttavalla tavalla. On yritettävä useampia kertoja ennen onnistumista.

Edellisen tekstiosan pääroolissa oli yksittäisen tutkijan materiaalinen arkisto, joka sisältää jälkiä hanketoiminnasta ja jonka dokumentteja on mahdollista aktivoida uusien tutkimuskysymysten kautta. Tässä osassa olen nostanut esiin arkistosta lähteitä ja hahmottanut niiden kautta muussa tieteellisessä hanketoiminnassa tapahtuneita muutoksia sekä erityisesti niitä tieteellisiä verkostoja ja liittoutumia, jotka ovat liittyneet epäonnistuneisiin – ja onnistuneisiin hankehakemuksiin.

Seuraavassa, luvun päättävässä osassa, vedän yhteen kummastakin osiosta kumpuavia johtopäätöksiä.

Lopuksi: tutkimushistoriatietoisuudesta toiminnan analyysiin ja historian hyödyntämiseen

Olisiko edellä esitetyt kuvaukset ja sitä seuranneet johtopäätökset voinut tehdä nopeammin, pelkästään omaa työhistoriaa muistelemalla ja siitä kirjoittamalla? Oma näkemykseni on, että se ei olisi onnistunut. En olisi pystynyt analysoimaan omaa toimintaani ja siinä tapahtuneita muutoksia pelkästään muistelemalla. Olisin unohtanut monia asioita ja yksinkertaistanut tapahtumakulkuja. Kuten sosiologian metodologiaa tutkinut Marja Alastalo (2008, 165) on todennut, empiirisen tutkimuksen muutoksia ja käytäntöjä analysoimalla voi tutkia paitsi muutoksia myös jäljittää käytänteiden säilymisehtoja. Hän jatkaa, että ”empiirinen tutkimus menetelmien historiasta on tarpeen siksikin, että menetelmistä ilman empiiristä perustaa kerrotut tarinat eivät saisi yliotetta ja muodostuisi siten faktaksi.” Tarinat jättävät refleksiivisen paikantamisen keskeneräiseksi. Alastalo otaksuu, että ilman menetelmähistoriallista tutkimusta tutkimusmenetelmistä ja niiden kehittämisestä tulee tarinoita ja myyttejä, joiden todellisuussuhde on kyseenalainen. Tarinat kertovat tarinoiden tärkeydestä tutkijuuteen kasvamisessa ja kasvattamisessa, eivät välttämättä siitä, milloin ja millaisin perustein menetelmällisiä valintoja tutkimuksessa on tehty. Näin ollen arkistolähteitä ja omaelämäkerrallista muistitietoa yhdistävä tutkimustapa vastaa paremmin siihen refleksiivisyyden vaatimukseen, jota tässä teoksessa käsitellään.

Tutkijan toiminta muotoutuu kokemuksellisenä oppimisprosessina, jonka yhtenä osa-alueena on ollut tämän tekstin kirjoittaminen. Kun teksti on julkaistu, se toivottavasti tulee osaksi myös lukijoidensa oppimisprosesseja. Reflektoin kuitenkin myös omaa työtäni itselleni. Arkistoaineiston läpikäynti opetti minulle ainakin yhden asian: jatkossa minun täytyy olla arkistoinnissa entistä systemaattisempi, jos haluan lisätä arkiston myöhempää käyttöarvoa. Kaikista hankehauista

talteen olisi otettava ainakin hakemus mukaan lukien tutkimussuunnitelma, päätösasiakirja ja lausunnot.²⁴ Systemaattisuus ei aina onnistu, koska toteuttamani arkistointi on ollut myös affektuaalista toimintaa. Epäonnistuneiden hakujen dokumenttien osittain sattumanvarainen päätyminen arkistoon osoittaa, miten arkistovalintoihin ovat vaikuttaneet kiinnostuksen, kiireen ja vireyden lisäksi myös tunneimpulssit. Esimerkiksi suuri pettymys tai innostuminen ovat joskus aiheuttaneet dokumenttien arkistoinnin tarpeen. Toisaalta välillä on käynyt päinvastoin. Aivan samat tuntemukset ovat aiheuttaneet sen, että arkistoon ei ole jäänyt dokumentteja. Olen halunnut pyyhkiä epäonnistumisen muististani.

Miksi oikeastaan lainkaan arkistoin työhöni liittyviä asiakirjoja? Tekemäni omien työpaperieni arkistointi ei ole ollut vain affektuaalista vaan ainakin osittain myös arvorationaalista ja traditionaalista toimintaa. Arkistointi on perustunut ajatukseen akateemisen profession sekä historiatieteellisen osaamisen konventioista ja arvoista. Vuosien varrella arkistoisesta on tullut piintynyt tapa, jota arkistojana perustelen itselleni myös sillä, että arkistoiduille papereille on ollut toisinaan jotain käyttöäkin. Siirrän paperit työpöydän pinoista ja työhuoneen kasoista arkistoon vähintään kahdesti vuodessa, opetuksen joulutauon ja kesätauon aikana.

Weberiläisessä toiminnan viitekehyksessä (Weber 1922/1968; Heiskala 2000, 51–58) tämä luku näyttäytyy pyrkimyksenä siis vähintään osittain irrationaalisista toiminnan tyypeistä kohti päämäärärationaalista toimintaa. Päämäärärationaalinen arkistoiija tuntee oman henkilökohtaisen arkistonsa muodostamistavat sekä tunnistaa ja tunnustaa henkilökohtaiset oikkunsa, kehittää arkistointia systemaattisesti ja pyrkii arkistoinnin avulla kehittämään omaa toimintaansa. Kehittäminen voi tarkoittaa muun muassa sitä, että arkistoiija haluaa oppia pieleen menneistä hauista ja parantaa hakemusten läpimenoprosenttia. Yhtä lailla arkistoiija haluaa ymmärtää onnistuneen

24 Lausuntoja puuttuu arkistosta, mihin syynä saattaa olla harmistus siitä, ettei rahoitusta ole tullut. Kuitenkin lausunnot olisivat erittäin arvokkaita, koska niistä saa tietoa arviointikäytännöistä ja niiden avulla voi parantaa sekä samaa hakemusta että uusia hakemuksia ja hankesuunnitelmia.

tieteellisen toiminnan piirteitä. Tärkein tavoite on arkistoidun tiedon avulla kehittää omaa toimintaansa. Toiminnan kehittäjä tarvitsee oikeaa tietoa paitsi onnistuneista hankkeistaan myös analysoitavissa olevia dokumentteja epäonnistuneesta, virheellisestä ja hyödyttömäksi osoittautuneista toimistaan. Kyse on klassisesta tavasta perustella, mitä hyötyä historiasta voi olla nykyisyyden toimijalle.

Historian avulla ei voi ennustaa tulevaisuutta. En voi esimerkiksi ennustaa, että tiettyä määrää hakemusten epäonnistumisia seuraa onnistuminen tai että rahoitusta ei tule, kun ei ole aiemminkaan tullut. Historian hyödyllisyydelle on kuitenkin oikeastaan kaksi klassista perustelua. Historia opettaa ensinnäkin olemaan toistamatta menneisyyden virheitä. Tähän viittaa filosofi-kirjailija George Santayanan teoksesta *The Life of Reason* irrotettu lainaus: ”Ne jotka eivät muista mennyttä ovat tuomittuja toistamaan sitä.” Vanhoja hakemusiakirjoja tutkiessa voi siis yrittää tunnistaa epäonnistumisen syitä ja etsiä niille ratkaisuja. Toisaalta historiasta löytyvät ainoat vertailukohdat nykyisyydelle. Nykyisyyttä voi ymmärtää ainoastaan vertaamalla sitä menneisyyteen ja etsimällä eroja ja yhtäläisyyksiä (Bloch 1997, 37; Bloch 1937, 3, 15). Miten vaikkapa hakukäytännöt ja verkostot ovat muuttuneet?

Arkisto eroaa historiasta siinä, että arkistossa ei ole juonta. Arkistoidusta muistista on kuitenkin historiografisen operoinnin keinoin mahdollista tunnistaa tiettyyn kysymykseen vastaamiseen soveltuvia dokumentteja. Niiden ilmentämiä tapahtumia ymmärtävä ja selittävä kontekstualisoiminen mahdollistavat lopulta juonennetun esityksen tuottamisen. Se puolestaan toimii vastauksena annettuun, tapahtumia koskevaan kysymykseen. Kysyä voi vaikka näin: ”Millaiset hakemukset eivät ole vuosina 2000–2010 saaneet rahoitusta? Miksi ne eivät saaneet rahoitusta?” Hyvä vastaus tähän kysymykseen on ensi askel kohti sellaisia hakemuksia, jotka saavat rahoitusta. Tällaista kysymystä esittävä tutkija saattaa huomata – ja tässä tapauksessa huomasikin – oman arkistonsa puutteellisuuden. Vastatakseen kysymykseen kattavammin ja sitä kautta tarkemmin ja paremmin, hän tarvitsisi enemmän lähteitä kuin mitä hän pystyy löytämään. Tällöin latourlaisessa mielessä myös arkistosta puuttuvat dokumentit muuttuvat aktanteiksi, toimijoiksi,

jotka huutavat läsnäolonsa tärkeyttä: jatkossa olisi arkistoitava systemaattisemmin, ei kaikkea, mutta sellaista, mikä olisi kysymykseen vastaamisen kannalta olennaista. Mutta jos kysymykset vaihtuvat, se vaikuttaa myös siihen, mitkä kaikki arkistosta ovat mielekkäitä. Tämä on arkistoinnin yleinen dilemma.

Oman henkilöarkiston järjestelmällinen ylläpitäminen, kehittäminen ja käyttö ovat osa henkilökohtaista historian hallintaa. Tutkija työssä siihen kuuluvat myös julkaisu- ja ansioluettelojen ylläpitäminen, kokoelmien kerääminen tai vaikkapa huolehtiminen siitä, että omaa osaamista koskeva tietämys välittyy työtovereille, alaisille, esimiehille ja seuraajille. Tässä artikkelissa korostuu myös se, kuinka tärkeätä on käydä läpi ja analysoida epäonnistumisilta vaikuttavat asiainkulut. Henkilökohtainen arkisto ei ole (vain) kokoelma dokumentteja, joiden pohjalta voisi yrittää rekonstruoida, mitä tutkijan työelämässä ”todella tapahtui”. Arkisto on työväline, jonka käyttöä motivoivat nykyhetken kysymykset. Se on myös instrumentti ja työkalu, jonka toimintaa arkiston muodostaja voi jatkuvasti säätää. Kuten todettua, instrumentti on osa suurempaa tieteellisen työn kirjoittamisapparaattia.

Olen lähtenyt liikkeelle tutkijan omasta käsityksestä toimijuudestaan suhteessa arkistoinnin materiaaliisiin käytänteisiin ja dokumentteihin. Sen jälkeen olen käsitellyt tutkijan suhdetta tieteellisen hanketyön muuttuviin käytänteisiin. Tässä yhteydessä ovat osittain hahmottuneet tutkijan verkostot ja niiden dynamiikka suhteessa edelleen tutkimuksen materiaaliisiin käytänteisiin ja dokumentteihin. Kummatkin tasot ovat yhteydessä käsityksiin tutkijan ja hänen verkostojensa paikoista suhteessa tieteen tekemisen yleisiin reunaehtoihin ja niiden muutoksiin. Refleksiivisyys näyttäytyy pitkälti yksinkertaisena huomiona, että tutkijan toiminta rakentuu ja muovautuu sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa, johon kuuluu materiaalisia ulottuvuuksia. Tutkija ei kouliinnu tutkijaksi pelkästään onnistumisten kautta. Myös epäonnistumisilla on keskeinen merkitys. Tutkijan työn retrospektiivinen analyysi puolestaan liikkuu kaikkien refleksiivisen paikantamisen tasojen läpi.²⁵

25 Kiitän tämän kirjan toimittajia ja arvioitsijoita sekä Anna Sivulaa hyödyllisistä kommentteista. Tutkimus on tehty osana Suomen Akatemian rahoittamaa projektia ”Leikillistyminen ja pelillisen kulttuurin synty” (rahoituspäätös #275421).

Kirjallisuus

- Alastalo Marja. 2008. ”Mitä lomaketutkimuksen laskusuhdanteesta voisi oppia? Huomiota suomalaisen sosiologian kentältä.” *Kasvatus* 39:2, 155–166.
- Aronsson, Peter. 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Bloch, Marc. 1937. *Que demander a l'histoire?* Centre polytechnicien d'études économiques 34. janvier, 15–22.
- Bloch, Marc. 1997/1943. *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*. Paris: Armand Collin.
- Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as Method*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Denzin, Norman K. 2012. ”Assumptions of the Method.” Teoksessa *Sage Biographical Research. Volume I: Biographical Research: Starting Points, Debates and Approaches*, toim. John Goodwin. Lontoo: Sage, 63–100.
- Ellis, Carolyn. 2004. *The Ethnographic I. A Methodological Novel about Autoethnography*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Fingerroos, Outi. 2003. ”Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa.” *Elore* 10(2): 1–12. < http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fn203c.html > (Luettu 23.3.2015.)
- Fingerroos, Outi. 2004. *Haudatut muistot – rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hacking, Ian. 2009. *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* Alkuteos *Social Construction of What?* Suom. Inkeri Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Halverson, Charles E. Jr. 1988. ”Remembering Your Parents: Reflections on the Retrospective Method.” *Journal of Personality* 56:2, 435–443.
- Heiskala, Risto. 2000. *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Henry, Bill, Terrie E. Moffitt, Avshalom Caspi, John Langley & Phil A. Silva. 1994. ”On the ‘Remembrance of Things Past’: A Longitudinal Evaluation of the Retrospective Method.” *Psychological Assessment* 6:2, 92–101.
- Jakobson, Roman. 1958/1981. ”Linguistics and Poetics”. Teoksessa *Selected Writings, III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*, toim. Stephen Rudy. The Hague: Mouton, 18–51.
- Kalela, Jorma. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma. 2010. ”Historian rakentamisen mieli ja tutkijan valinnat.” Teoksessa *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Historia Mirabilis 6. Turku: Turun Historiallinen Seura, 40–59.

- Latour, Bruno & Steve Woolgar. 1986. *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. First Princeton Paperback printing. Princeton: Princeton University Press.
- Mäyrä, Frans. 2005. ”Pelien ja elämysten tietoyhteiskunta? Tietoyhteiskuntäksitteen arkipäivästä.” Teoksessa *Tietoyhteiskunta: myytit ja todellisuus*, toim. Antti Kasvio, Tommi Inkinen & Hanna Liikala. Tampere: Tampere University Press, 327–346.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö, Yliopistojen rahoitus uudistuu vuoden 2013 alusta, tiedote 19.4.2012, http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2012/04/yliopistojen_rahoytus.html?lang=fi (Luettu 3.12.2014.)
- Orrman, Eljas. 2007. ”Arkistoaisteistojen tutkimuksellinen potentiaali.” *Kansalliskirjasto* 5: 2, 9–15.
- Paasonen, Susanna. 2013. ”Ihmisiä, kuvia, tekstejä ja teknologioita.” Teoksessa *Otteita verkosta – Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*, toim. Salla Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka. Tampere: Vastapaino, 34–48.
- Parikka, Jussi. 2012. *What is media archaeology?* Cambridge: Polity Press.
- Plummer, Ken. 2012. ”The Auto/Biographical Society.” Teoksessa *Sage Biographical Research. Volume I: Biographical Research: Starting Points, Debates and Approaches*, toim. John Goodwin. Lontoo: Sage, 37–62.
- Prior, Lindsday. 2012. ”Repositioning Documents in Social Research.” Teoksessa *Sage Biographical Research. Volume I: Biographical Research: Starting Points, Debates and Approaches*, toim. John Goodwin. Lontoo: Sage, 223–238.
- Ricoeur, Paul. 2000. *Tulkinnan teoria*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Saarikoski, Petri, Jaakko Suominen, Riikka Turtiainen & Sari Östman. 2009. *Funetista Facebookiin. Internetin kulttuurihistoria*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmi, Hannu. 2001. ”Menneisyyskokemuksista hyödykkeisiin – Historia-kulttuurin muodot.” Teoksessa *Jokapäiväinen historia*, toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–149.
- Santayana, George. 1905. *The Life of Reason, Vol. I, Reason in Common Sense*. New York: Dover Publications. <http://www.gutenberg.org/files/15000/15000-h/vol1.html> (Luettu 23.3.2015.)
- Sivula, Anna. 2006. *Kysymyksiä ja voimaviivoja. Marc Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö*. Turun yliopiston julkaisuja C241. Turku: Turun yliopisto.
- Sivula, Anna. 2010. ”Menetetyin järven jäljillä – Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia.” Teoksessa *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 21–39.
- Sivula, Anna. 2013. ”Puuvillehteasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä.” Teoksessa *Mitä on kulttuuriperintö?* toim.

- Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso. Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 161–191.
- Smith, Louis M. 2012. "Biographical Method." Teoksessa *Sage Biographical Research. Volume 1: Biographical Research: Starting Points, Debates and Approaches*, toim. John Goodwin. Lontoo: Sage, 1–35.
- Suomen Akatemia, 4/05 Tutkimusrahoitusinstrumenttien kehittäminen. Viimeksi päivitetty 27.9.2007. http://www.aka.fi/fi/A/Suomen-Akatemia/Julkaisut_/Julkaisusarjan-julkaisut/405-Tutkimusrahoitusinstrumenttien-kehittaminen/ (Luettu 3.12.2014.)
- Suomen Akatemia, Akatemia valitsi hankkeet oppimisen tutkimusohjelmaan. Viimeksi päivitetty 27.11.2013. <http://www.aka.fi/fi/A/Suomen-Akatemia/Mediapalvelut/Tiedotteet1/Akatemia-valitsi-hankkeet-oppimisen-tutkimusohjelmaan/> (Luettu 3.12.2014.)
- Suomen Akatemia, Akatemian hakuilmoitukset. Viimeksi päivitetty 14.10.2013 < <http://www.aka.fi/fi/A/Tutkijalle/Hakeminen/Hakuilmoitukset/> (Luettu 3.12.2014.)
- Suomen Akatemia, Sähköinen asiointi. Viimeksi päivitetty 4.9.2006. Haettu Internet Archiven kautta https://web.archive.org/web/20061002092004/http://www.aka.fi/index.asp?id=68DC0EFFDACB484FA2169F563199CAA3&data=1,00308B787886459385F296A5AFD4FA74,89E84FA4EA4A48088F5969037B4F81A7&claytmp=aka_fi_sisa&target=_self&spinningid=9F7DE46AAEBB4923824E1E8CA601C566&tabletarget=data_1 (Luettu 3.12.2014.)
- Suominen, Jaakko. 2011. "Retropelaamista tutkimassa – välitilinpäätös." Teoksessa *Pelitutkimuksen vuosikirja 2011*, toim. Jaakko Suominen, Raine Koskimaa, Frans Mäyrä, Olli Sotamaa & Riikka Turtiainen. Tampere: Tampereen yliopisto, 73–81. <http://www.pelitutkimus.fi/vuosikirja-2011> (Luettu 23.3.2015.)
- Suominen, Jaakko. 2013. "Historiallinen verkkotutkimus – mieli, lähteet, kokonaisuus. Teoksessa *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*, toim. Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka. Tampere: Vastapaino, 123–149.
- Uotinen, Johanna. 2004. *Merkillinen kone – Informaatioteknologia, kokemus ja kertomus*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 40. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Uotinen, Johanna. 2010. "Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen." *Elore*, 17:1, 86–95. http://www.elore.fi/arkisto/1_10/katsart_uotinen_1_10.pdf (Luettu 23.3.2015.)
- Weber, Max. 1968. *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Alkuteos *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922). Berkeley: University of California Press.

LIITE: Artikkelin lähteinä käytetyt hakemukset

Nro	Nimi	Ohjelma	Vuosi	Oma rooli	Kohtalo
1	Network Cultures. Social Constructions of New Information Technology	Yleiset tutkimusmäärärahat	2000	Tutkijana	Ei rahoitusta
2	Tietotekninen kulttuuri ja sen toimijat toisen maailmansodan jälkeen	Yleiset tutkimusmäärärahat	2001	Tutkijana	Ei rahoitusta
3	Teollinen muotoilu ja kulttuurisesti rakentunut materiaalisuus	Teollisen muotoilun tutkimusohjelma	2002	Post-doc-tutkijana	Ei rahoitusta
4	Peer to peer network cultures: The metamorphosis of Agency in Digitalizing Finland	Yleiset tutkimusmäärärahat	2005	Osahankkeen johtajana	Ei rahoitusta
5	Kahden koneen kulttuuri / Cultural Encounters of Two Machines	Yleiset tutkimusmäärärahat	2005	Johtajana	Ei rahoitusta
6	Kahden koneen kulttuuri / Cultural Encounters of Two Machines	Yleiset tutkimusmäärärahat	2006	Johtajana	Ei rahoitusta
7	Cultural Appropriation of the Internet – Internetin kulttuurinen omaksuminen	Yleiset tutkimusmäärärahat	2007	Johtajana	Ei rahoitusta
8	Cultural Appropriation of the Internet – Internetin kulttuurinen omaksuminen	Yleiset tutkimusmäärärahat, MOTIVE-tutkimusohjelma	2008	Johtajana	Ei rahoitusta
9	Living in the ubiquitous space Elämää ubiikissa tilassa	MOTIVE-tutkimusohjelma	2008	Osahankkeen johtajana	

10	Julkinen elämä: Sosiaalisen median tarjoamat uudet muodot jokapäiväisen elämän julkaisemiseen ja jakamiseen	Yleiset tutkimusmäärärahat	2009	Johtajana	Ei rahoitusta
11	Hosting the media	Akatemiahanke	2009	Senioritutkijana	Ei rahoitusta
12	Hosting the media	Akatemiahanke	2010	Senioritutkijana	Ei rahoitusta
13	TripEX: Re-twinning of media technological uses	Akatemiahanke	2012	Johtajana	Ei rahoitusta
14	MeMe: Media technology, personal archives and forms of memory	Akatemiahanke	2012	Senioritutkijana	Ei rahoitusta
15	Media Usage and the Transformations of Everyday Experience (Medusa)	Mediakulttuurin tutkimusohjelma	1998	Tutkijana	Rahoitettu
16	Moments	Life as Learning -ohjelma	2002	(Hankkeen johtajana)	Rahoitettu
17	Creation of Game Cultures	Yleiset tutkimusmäärärahat	2008	Konsortion osahankkeen johtajana	Rahoitettu
18	Second Lives of a Computer	Tutkijoiden liikkuvuus työelämässä	2009	Hankkeen johtajana	Rahoitettu

Kirjoittajat

Sanna Aaltonen, VTT, erikoistutkija, Nuorisotutkimusverkosto
Jari Eskola, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto
Jenni Helenius, KM, tohtoriopiskelija, Tampereen yliopisto
Riitta Högbäck, VTT, dosentti, tuntiopettaja, Helsingin yliopisto
Lotta Kokkonen, FT, yliopistonopettaja, Jyväskylän yliopisto
Johanna Lindh, FM, tohtoriopiskelija, Oulun yliopisto
Jari Niemelä, FT, professori, Helsingin yliopisto
Kirsi Nousiainen, VTT, Pitkäaikaisasunnottomuus ja asunto ensin periaatteen soveltaminen Suomessa -tutkimusryhmän jäsen, Tampereen yliopisto
Katri Otonkorpi-Lehtoranta, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto
Heidi Paavilainen, TaT, yliopisto-opettaja, Aalto-yliopisto
Miikka Pyykkönen, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto
Anita Saaranen-Kauppinen, YTT, erikoistutkija, LIKES-tutkimuskeskus
Ulla-Maija Salo, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto
Sanna-Mari Salonen-Hakomäki, KM, tohtoriopiskelija, Tampereen yliopisto
Simo Sarkki, FT, dosentti, tutkijatohtori, Thule Instituutti, Oulun yliopisto
Tiina Sotkasiira, YTT, tutkijatohtori, Itä-Suomen yliopisto
Jaakko Suominen, FT, dosentti, digitaalisen kulttuurin professori, Turun yliopisto
Hanna Vilkkä, YTT, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto
Hanna Ylöstalo, YTT, yliopistonlehtori, Turun yliopisto